

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
LİSANSÜSTÜ PROGRAMI**

**“MISIR’DAKİ ASKERİ DARBELER VE ARAP BAHARI’NIN
MÜSLÜMAN KARDEŞLER VE DEMOKRASİ ÜZERİNE ETKİLERİ”**

DOKTORA TEZİ

**ÖĞRENCİNİN ADI
AHMET ALİ UGAN
1441250006**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE YILDIZ ÖZSALMANLI**

**AĞUSTOS, 2020
MUĞLA**

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum "Mısır'daki Askeri Darbeler ve Arap Baharı'nın Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Üzerine Etkileri" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/08/2020
AHMET ALİ UĞAN

Ahmet

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : UGAN

Adı : AHMET ALİ

Kayıt No: 10146474

TEZİN ADI

Türkçe : Mısır'daki Askeri Darbeler ve Arap Baharı'nın Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Üzerine Etkileri

Y. Dil : Effects of Military Coups and Arab Spring in Egypt on the Muslim Brotherhood and Democracy

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : YILDIZ ÖZSALMANLI, AYŞE

Ünvanı : Dr. Öğr. Üyesi

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 228

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. MÜSLÜMAN KARDEŞLER VE MISIR ORDUSU ARASINDAKİ İLİŞKİ
2. MISIR'DAKİ HALK HAREKETİ, ASKERİ DARBE VE DEMOKRASİ

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER :

1. MISIR
2. MÜSLÜMAN KARDEŞLER
3. HÜRRİYET VE ADALET PARTİSİ
4. ASKERİ DARBE
5. DEMOKRASİ

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. EGYPT
2. MUSLİM BROTHERHOOD
3. FREEDOM AND JUSTICE PARTY
4. MILITARY COUP
5. DEMOCRACY

- | | |
|---|---|
| 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum | O |
| 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir | O |
| 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir | O |

Yazarın İmzası :

Tarih : 24/08/2020

ÖZET

Tez çalışmamız Mısır'da yaşanan askeri darbelerin ve “*Arap Baharı*”nın hem Müslüman kardeşler hem de demokrasi nezdinde etkilerini incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmamız 1952 ve 2013 yılları arasını kapsamakla beraber, asıl odak noktası 2011-2013 yıllarında Müslüman Kardeşler ve demokrasi nezdinde yaşanan olaylardır. Tabii tüm bu olayları neden-sonuç ilişkisi içerisinde anlamlandırabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır'ın durumu ve 2013 yılından sonra yaşanan anti-demokratik gelişmeler de ele alınmıştır. 1952 yılından beri ilk defa yapılan rekabetçi ve özgür seçimlerle Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi 2012 yılında Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak bir yıllık görevi boyunca Mursi; anti-demokratik kararlar, ülkeyi sadece kararnamelerle yönetmeye çalışmak, ekonomik iyileşmenin olmaması gibi durumlar neticesinde haliyle halkın tepkisini çekmiş ve halk nezdinde diktatör olarak görülmeye başlanmıştır. Bunu fırsat bilen ordunun da Cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden alması demokratik yönde yaşanan gelişmeleri sekteye uğratmıştır. Her ne kadar Mursi ve Müslüman Kardeşler demokrasiyi içselleştirememiş olmasına karşın, yaşanan tecrübeler de göstermektedir ki askeri darbelerin demokrasiyle alakası yoktur. Bu kapsamda tez çalışmamızın amacı, Müslüman Kardeşler'in temelde demokrasiye mesafeli ve çok partililiğe karşı olmasına rağmen seçimler yoluyla ilk defa iktidara geliş sürecini açıklamak ve Mısır ordusuyla iş birliği yapmasına karşın kısa sürede askeri darbe ile iktidarı kaybetme nedenlerini açığa çıkarmaktır. Dolayısıyla çalışmamız, teorik olarak Müslüman Kardeşler ve ordu arasındaki ilişkiyi inceleyerek Mısır'da demokrasiye geçişin hem Müslüman Kardeşler hem de ordu tarafından neden mümkün olmadığını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Demokrasiyi kendi çıkarları doğrultusunda meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanan Müslüman Kardeşler gibi yapılanmalar ile; kendini devletin sahibi ve imtiyazlı bir konumda olarak gören söz konusu İslamcı yapılanmalara karşı darbeyi meşrulaştırarak istediğini yapan ordu olduğu sürece, zaten Orta Doğu'da çok kırılğan bir yapıya sahip olan demokrasi hiçbir zaman tesis edilemeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Müslüman Kardeşler, Hürriyet ve Adalet Partisi, Askeri Darbe, Demokrasi

ABSTRACT

Our thesis study examines effects of military coups in Egypt and the “*Arab Spring*” on both Muslim brothers and democracy. In this direction, although our study covers years between 1952 and 2013, main focus is on the events that took place between the Muslim Brotherhood and democracy in 2011-2013. Of course, in order to make sense of all these events in a cause and effect relationship, situation of Egypt in the Ottoman Empire and anti-democratic developments after 2013 were also discussed. With competitive and free elections held for the first time since 1952, the Muslim Brotherhood candidate Mohamed Morsi was elected President in 2012. However, during his one-year mission, Mursi; as a result of anti-democratic decisions, trying to rule country only by decrees, and lack of economic recovery, it naturally attracted public’s reaction and began to be seen as a dictator in eyes of people. Taking advantage of this, army’s dismissal of President Morsi interrupted developments in democratic direction. Although Morsi and the Muslim Brotherhood couldn’t internalize democracy, experience shows that military coups have nothing to do with democracy. In this context, purpose of our thesis is to explain process of the Muslim Brotherhood’s coming to power through elections for the first time, despite their distancing from democracy and against multi-partyism, and to reveal reasons for losing power with a military coup in a short time despite cooperating with Egyptian army. Therefore, our study is important in that it examines relationship between the Muslim Brotherhood and army theoretically and reveals why transition to democracy in Egypt isn’t possible for both the Muslim Brotherhood and the army. With structures such as the Muslim Brotherhood, which use democracy as a legitimating tool for their own interests; democracy, which has a very fragile structure in the Middle East, will never be established as long as there is an army that does what it wants by legitimizing coup against Islamist structures that see itself as owner and privileged position of state.

Keywords: Egypt, Muslim Brotherhood, Freedom and Justice Party, Military Coup, Democracy

ÖNSÖZ

Zengin tarihine, insanlığa yaptığı katkılarına ve stratejik önemi gibi özelliklerine atıfta bulunmak için “*Dünyanın Anası*” olarak ifade edilen Mısır’ın başkenti Kahire’de 25 Ocak 2011’de Hüsnü Mübarek rejimine karşı başlayan olaylar büyüyerek devam etmiş ve Cumhurbaşkanı Mübarek yetkilerini Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’ne (SKYK) devrederek görevinden ayrılmıştır. Sonrasında 1952 yılından beri ilk defa yapılan rekabetçi ve özgür seçimlerle Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Tunus’tan sonra Mısır’a sıçrayan söz konusu olaylar Mübarek’in devrilmesi sonrasında durulmuş gibi görünse de uzun süreli olmamıştır. Bu durumun yaşanmasında Müslüman Kardeşler ve ordu baş rolde yer almıştır.

Bu uzun, zorlu ve yorucu süreçte bana yol gösteren, akademik bilgi birikimini ve deneyimini esirgemeyen, her zaman destek ve yardımlarını gördüğüm çok değerli hocam ve tez danışmanın, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILDIZ ÖZSALMAN’a sonsuz saygı, sevgi ve teşekkürlerimi bildirmeyi bir borç bilirim. Aynı şekilde her daim tez konusunda değerli düşünce ve katkılarını sunan, yol gösterici olan çok değerli hocalarım Sayın Doç. Dr. Hasan Şen ve Sayın Prof Dr. Turgay Uzun’a gösterdikleri ilgiden dolayı çok teşekkür ederim. Tabii ki tüm okul hayatımda olduğu gibi tez dönemimde de maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım. Zaten onlar olmasa bu aşamaya kadar gelmem mümkün değildir. Bundan sonra da onların desteğini ve yardımını her daim göreceğimde şüphem yoktur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR

1.1. Demokrasi	7
1.1.1. Demokrasinin Temel İlkeleri	10
1.1.1.1. Özgürlük	10
1.1.1.2. Eşitlik	13
1.1.1.3. Siyasal Katılım	13
1.1.2. Demokrasi Modelleri	14
1.1.2.1. Klasik Demokrasi	14
1.1.2.2. Koruyucu Demokrasi	15
1.1.2.3. Kalkınmacı Demokrasi	16
1.1.2.4. Halk Demokrasisi	17
1.2. Devlet Mekanizması	18
1.3. İslam'da Devlet ve Demokrasi	21
1.3.1. Şûra	22
1.3.2. Bey'at/Biat	26
1.4. İslamcılık	28
1.5. İslam ve Demokrasi İlişkisi	37
1.5.1. İslam ve Demokrasi Arasındaki Benzerlikler	39
1.5.2. İslam ve Demokrasi Arasındaki Farklar	40

İKİNCİ BÖLÜM

“ARAP BAHARI” ÖNCESİ MİSİR

2.1.	Hür Subaylar Darbesinden Önce Mısır	42
2.1.1.	Osmanlı Devleti Dönemi	42
2.1.2.	Mehmet Ali Paşa Hanedanı Dönemi	45
2.2.	Hasan El-Benna ve Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)	56
2.2.1.	Hasan El-Benna'nın Hayatı ve Müslüman Kardeşler'in Doğuşu	56
2.2.2.	Müslüman Kardeşler'in Siyasi Nitelik Kazanması	72
2.2.3.	Müslüman Kardeşler'in Temel Özellikleri ve İdeolojisi	80
2.2.4.	Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Anlayışları	83
2.3.	Cemal Abdülnasır Dönemi – Mısır Cumhuriyeti	87
2.3.1.	Hür Subaylar Darbesinin Nedenleri	89
2.3.2.	1952 Hür Subaylar Darbesi	92
2.3.2.1.	Cemal Abdülnasır İktidarına Giden Süreç	96
2.3.2.2.	Cemal Abdülnasır'ın İktidarı	99
2.4.	Enver Sedat Dönemi – Mısır Arap Cumhuriyeti	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİSİR'DA “ARAP BAHARI” VE SONUÇLARI: MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN İKTİDARI VE 3 TEMMUZ ASKERİ DARBESİ

3.1.	Hüsnü Mübarek Dönemi	113
3.2.	Hüsnü Mübarek Karşıtı Ayaklanmada Rol Oynayan Toplumsal Muhalif Hareketler	124
3.2.1.	Kifaye (Yeter) Hareketi	124
3.2.2.	6 Nisan Hareketi	127
3.2.3.	Halid Said Hareketi	128
3.3.	25 Ocak Halk Hareketine Uluslararası Toplumun Tutumu	129

3.4.	Hüsnü Mübarek'in Yargılanması.....	133
3.5.	Hüsnü Mübarek Sonrası Geçiş Süreci: Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) Dönemi	135
3.5.1.	Parlamento Seçimleri.....	146
3.5.2.	Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.....	148
3.6.	Muhammed Mursi Dönemi.....	151
3.6.1.	22 Kasım Kararnamesi.....	155
3.6.2.	2012 Anayasası ve Referandum	159
3.6.3.	3 Temmuz Askeri Darbesine Giden Süreç ve Darbenin Gerçekleşmesi	164
3.7.	Askeri Darbe Karşısında Uluslararası Toplumun Tutumu	170
3.8.	Muhammed Mursi Sonrası Geçiş Süreci	174
3.8.1.	3 Temmuz Askeri Darbesinin Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Üzerine Etkileri	174
3.8.2.	2014 (Darbe) Anayasası ve Referandum	177
3.8.3.	2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.....	181
3.9.	Abdülfettah El-Sisi Dönemi.....	184
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	190
	KAYNAKÇA	199
	ÖZGEÇMİŞ	229

KISALTMALAR

Kisaltmalar	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
DKK	Devrim Komuta Konseyi
IMF	Uluslararası Para Fonu
OHAL	Olağanüstü Hâl Yasası
SKYK	Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
t.y.	Tarih yok

GİRİŞ

Günümüzde Arap dünyasının nüfus olarak en kalabalık ülkesi olan Mısır, 1517 tarihinde Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihten sonra Padişah tarafından atanan bir vali ile yönetilen Mısır'da, 1798 yılında Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransız ordusu tarafından işgal edilmesine kadar, özellikle yerel Memlûk Beyleri etkili olmuşlardır. Fransız işgaline karşı Mısır'a gönderilen Mehmet Ali Paşa, Fransız ordusu Mısır'dan çekildikten sonra vali olabilmek ve Mısır'ın idaresini ele geçirmek için uğraşmıştır. Mehmet Ali Paşa amacına ulaşmış vali olduktan sonraki süreçte Mısır bir nevi özerk hale gelmekle beraber, 1914 yılına kadar resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağı olarak kalmıştır. Bunun yanında 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi sonucunda fiili İngiliz egemenliği başlamış ve I. Dünya Savaşı arifesinde Mısır tamamen İngiliz yönetimine girmiştir. 1922 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Mısır'da anayasal monarşi kurulmuş ve bu yönetim biçimi Hür Subaylar Hareketi'nin Kral Faruk'u sürgüne göndermesine kadar devam etmiştir. Neticede 1953 yılında resmen Mısır monarşisi son bulmuş ve akabinde Mısır Cumhuriyeti kurulmuştur.

Bu dönemde ordu içindeki Hür Subaylar yapılanması ile iş birliği yapan Mısır'ın en eski ve en büyük Sünni İslami hareketi olan Müslüman Kardeşler'dir. Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Benna demokrasi hakkında olumsuz ya da çelişkili düşüncelere sahiptir ve hatta çok partililiği net bir şekilde reddetmiştir. Zira Müslüman Kardeşler'in örgütsel yapısında lidere itaat çok önemlidir. Burada ulu'l-emr düşüncesi ön plana çıkmaktadır. İlk dönemlerde el-Benna, siyasetten uzak durulması gerektiğini her fırsatta dile getirmesine rağmen, kendisi 1942 yılından itibaren seçimlere girmeye karar vererek demokratik süreçte yer almak istemiştir. Öte yandan Müslüman Kardeşler, 1952 yılında Hür Subaylar darbesine destek olmasına karşın, darbe lideri olan Cemal Abdülnasır tarafından 1954 yılında resmen kapatılmış ve tüm faaliyetlerine son verdirilmiştir. Yani ordu ile başlayan ilk ittifak yaklaşık iki yıl sonunda Müslüman Kardeşler'in kapatılmasıyla sona ermiştir. Müslüman Kardeşler, Enver Sedat döneminde, her ne kadar yasal konumuna kavuşmamış, siyasette yer almasına veya siyasi bir parti kurmasına izin verilmemiş olmasına karşın, fiili olarak tekrar toparlanmaya başlamıştır.

Hüsnü Mübarek döneminde ise Mısır'da yaşanan 25 Ocak halk hareketi Müslüman Kardeşler'in yolunu açmıştır. Bu süreçte Müslüman Kardeşler, demokrasiyi eleştiren ve demokrasinin noksan olduğunu hatta Seyyid Kutub ekolünden olanların tamamıyla demokrasiyi reddeden bir anlayıştan, demokrasinin önemli bir aracı olan seçimler vasıtasıyla iktidara gelmiştir. Başka bir ifadeyle demokratik haklarını kullanarak otokrat lider Hüsnü Mübarek'i deviren protestocular, ki içinde Müslüman Kardeşler de vardır, şimdi seçimler sayesinde Müslüman Kardeşler'in kaybettiği meşruiyetini onaylamıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir.

Esasen 1952 yılında Hür Subaylar ile iş birliği yaparak iktidara gelmeyi ya da iktidarda söz hakkına sahip olmayı amaçlayan Müslüman Kardeşler, aynı şekilde 25 Ocak halk hareketinden sonra da iktidara gelebilmek için yine ordu ile iş birliği yaparak bu sefer amacına ulaşmıştır. Ancak sonuç yine 3 Temmuz askeri darbesi ile ordu tarafından yasaklanmak ve hatta terör örgütü ilan edilmek olmuştur. Bu demek oluyor ki Müslüman Kardeşler'in eleştirdiği demokrasi ya da demokratik hareketler ve gelişmeler onlara iktidar yolunu açmıştır. Ama demokrasiye gem vuran askeri darbelere kendileri dahi destek vermiş olsa bile sonlarını hazırlamıştır. Bunun nedeni, bu tür yapılanmaların veya örgütlenmelerin demokrasiyi amaç değil, araç olarak görmeleridir.

Dolayısıyla tezin konusunu esas alan süreci, genel itibariyle iki ana döneme ayırabiliriz. Birincisi, Müslüman Kardeşler'in iktidarda söz sahibi olabilmek adına ordunun içindeki bir oluşum olan Hür Subaylar ile birlik olarak monarşinin yıkılmasında etkili olması, ancak iki yıl içinde kendisinin de yine darbenin lideri Cemal Abdülnasır tarafından yasaklanmasıdır. Dahası 2011 yılına kadar ülke siyasetinde yaşanan; cumhuriyetin kurulması, çok partili dönem, çok adaylı cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi demokratik gelişmeler oluşturmaktadır.

İkincisini de Hüsnü Mübarek'in devrilmesi sonrasında iktidara gelebilmek ve kaybettiği yasal statüyü veya meşruluğu tekrar kazanabilmek için yine ordu ile iş birliği yapan Müslüman Kardeşler'in bu noktada amacına ulaşması, ama bu sefer de daha kısa sürede ve de kendisinin atadığı Genelkurmay Başkanı tarafından askeri darbeye kapanması ve hatta terör örgütü ilan edilmesi oluşturmaktadır.

Odak noktası ise tezin üçüncü bölümünü de oluşturan ve kamuoyunda “*Arap Baharı*” olarak ifade edilen dönemde ve devam eden süreçte Müslüman Kardeşler’in tutumu ve demokrasi bağlamında yaşanan gelişmelerdir. Bu doğrultuda “*Arap Baharı*”nın ne anlama geldiğini açıklamak gerekirse; 2011 yılının başından itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki otoriter rejimlere ve liderlere karşı gerçekleşen demokrasi yanlısı protesto ve ayaklanmalardır. Tunus’un diktatör lideri Zeynel Abidin Bin Ali’nin halk ayaklanmasıyla devrilmesi sonucunda, domino etkisiyle pek çok Arap ülkesinde benzer şekilde mevcut yönetimlere karşı protestoların başlamasıyla “*Arap Baharı*” terimi Batı medyası tarafından popüler hale getirilmiştir (Manfreda, 2019).

“*Arap Baharı*” terimi, birçok ülkede eski monarşik yapıların devrilmesine ve bunların daha temsili bir hükümet biçimiyle yer değiştirmesine neden olan siyasi bir ayaklanma dalgasının yaşandığı 1848 Avrupa Devrimlerine atıfta bulunur. Avrupa kıtasında etkili olan bu halk isyanları Fransa’da başlayarak aynı şekilde domino etkisiyle İtalya ve Germenik Devletleri, Belçika, Danimarka ve Avusturya İmparatorluğu halklarını etkilemiştir. Sebepleri de Arap dünyasında yaşanan halk ayaklanmalarında olduğu gibi ekonomik eşitsizlik, kayırmacılık, adaletsizlik, siyasal eşitsizlik gibi konulardır. 1848 yılında yaşanan bu olaylar, bazı ülkelerde Ulusların Baharı, Halkın Baharı, Halkların Baharı veya Devrim Yılı olarak adlandırılır. “*Bahar*” çağrışımı, o zamandan bu yana, 1968 yılında Çekoslovakya’da bir reform hareketi olan Prag Baharı gibi, hükümet ve demokraside temsilin artmasıyla birlikte devrimler zincirinin sona erdiği tarihin diğer dönemlerine de uygulanır (Manfreda, 2019; Nazemroaya, 2012: 178).

Arap dünyasındaki halk ayaklanmalarının yaşandığı ülkelerde genel itibariyle geçiş dönemi belirsiz bir hâl almış veya iç savaşa dönüşmüştür. Ancak Basra Körfezi’ndeki varlıklı monarşiler bu durumdan büyük ölçüde etkilenmemişlerdir. Dolayısıyla “*Arap Baharı*” terimi başından beri yanlış ve basit olduğu için eleştirilmiştir (Manfreda, 2019). Aslında “*Bahar*” yerine “*Uyanış*” kavramı daha uygun olacaktır. Zira Mısır’ı göz önüne alırsak; Mısır halkının uzun yıllardan beri ülkeyi yöneten otoriter lider anlayışına ve rejimine karşı topyekûn bir uyanış ve ayağa kalkışı temsil eder. Tabi bu durum Arap dünyasında etkili olduğu için “*Arap Uyanışı*” demek daha doğru olacaktır.

Tıpkı popüler hale gelen “*Arap Baharı*” söylemi gibi Mısır’daki 25 Ocak sürecinde yaşananların devrim olarak ifade edilmesi de yaygındır. Oysa yaklaşık 30 yıldan beri iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek bu süreçte devrilmiş bile olsa eski rejime ait başta ordu ve yargı olmak üzere tüm kurumlar aynı kalmıştır. Yani henüz devrim tam olarak gerçekleşmemiş veya tamamlanmamıştır. Dolayısıyla 25 Ocak halk hareketi/isyanı ya da yaygın olarak bilinen adıyla “*Arap Baharı*” devrimden çok devrimin fitilini ateşleyen ilk eylem olmuştur (Canbegi, 2013: 177-178).

Bu nedenle tez çalışmamızda ‘Bahar’ ya da ‘Devrim’ kavramlarından ziyade otoriter liderleri deviren, spontane bir şekilde gelişen, halkın gücü olduğu için hem halkın başarısını ön plana çıkarmak hem de Mısır özelinde henüz tamamlanmamış bir devrim olması nedeniyle ve mevcut konjunktürde henüz tam bir ‘Bahar’ ortamı yani başarılı bir süreç oluşmadığı için de söz konusu süreç daha çok ‘halk hareketi’ şeklinde ifade edilecektir.

Diğer taraftan bu tez çalışmamızın amacı, Müslüman Kardeşler’in genel itibarıyla demokrasi ve çok partililiği savunmamasına karşın demokrasinin aracı olan seçimler yoluyla ilk defa iktidara geliş sürecini açıklamak ve Mısır ordusu ile iş birliği yapmasına karşın kısa sürede askeri darbe ile iktidarı kaybetme nedenlerini açığa çıkarmaktır.

Bu doğrultuda esasen doktora tez çalışmamızın sorusu, Mısır ordusu (SKYK) geçiş sürecinde devlet ve millet için gerekli değişim ve demokratik dönüşümleri yapmak yerine neden Müslüman Kardeşler ile iş birliği yoluna gitmiştir ve bu iş birliğine karşı Müslüman Kardeşler iktidarı neden darbe ile sona ermiştir?

Dolayısıyla çalışmamız temel olarak, Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesinin ordunun işini kolaylaştırdığı varsayımına dayanmaktadır. 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesi de buna örnek teşkil eder. Zira 25 Ocak sonrası devrim amacına ulaşmış ve demokrasi tam olarak tesis edilmiş olsaydı, ordu elde etmiş olduğu imtiyazları kaybedebilir ve yönetimde söz sahibi olamayabilirdi.

Hem bu temel hipotezi içeren hem de çalışmada öne sürülen diğer hipotezler şunlardır:

- Hüsnü Mübarek’in devrilmesinden sonra Müslüman Kardeşler’in parti kurmasına ve doğrudan siyasete girmesine Mısır ordusu destek ve onay vermiştir. Zira bu

sayede ordu tekrar iktidarı ele geçirebilme imkanına sahip olmuştur. Haliyle, Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ordunun işini kolaylaştırmış ve tekrar iktidarı ele geçirmesini sağlamıştır. Hem Hür Subaylar darbesinde hem de 25 Ocak halk hareketi sonrasındaki geçiş sürecinde kendi çıkarları için orduya destek veren Müslüman Kardeşler, her iki dönemde de ordunun işini kolaylaştırmış ama kendi sonunu hazırlamıştır.

- Müslüman Kardeşler'in 2012 yılında iktidara gelmesi ve ülkenin en büyük ve en etkili kitlesel tabana sahip cemaat yapılanması olması sayesinde, İslamcı olarak ifade edilen kendi taraftarlarının desteği ya da tecrübesi ile değil; İslamcı olmayan laik ve liberal grupların bölünmesinden dolayı olmuştur. Bu da Müslüman Kardeşler'in sadece kendi taraftarları sayesinde iktidara gelemeyeceği tezini ön plana çıkarmaktadır.
- Mısır'da halk ayaklanmaları ve diktatörün devrilmesi tek başına demokrasiyi tesis etmede yeterli olmamıştır. Zira Mısır gibi ülkelerde bu tür gelişmeler tek başına demokrasiyi tesis etmede yeterli değildir.
- Mısır'da 25 Ocak halk ayaklanmasında iç faktörler etkiliyken, 3 Temmuz askeri darbesinde iç faktörlerin yanı sıra dış faktörler de etkili olmuştur. Bu yaklaşım genel olarak bilinen bir sav olmakla birlikte, hangi ülkelerin söz konusu süreçlere nasıl baktığı konusunda önemlidir.

Tezin bölümlerine baktığımız zaman, üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde teorik ve kavramsal çerçevede demokrasi ve İslamcılık kavramları açıklanmıştır. Bunun yanında İslam'daki devlet ve demokrasi anlayışı ile İslam ve demokrasi ilişkisi üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümünde, Mısır'daki en etkili İslamcı hareket olan Müslüman Kardeşler'in kuruluş ve temel ideolojileri hakkında açıklama yapıp, Cemal Abdülnasır ve Enver Sedat dönemlerindeki iç ve dış siyaset genel çerçevede incelenecektir. Askeri darbe, siyasi, idari ve ekonomik yapılar, demokratik gelişmeler, Arap milliyetçiliğinin ve Müslüman Kardeşler'in dönemselsel olarak durumları hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilecektir.

Üçüncü bölümünde, Hüsnü Mübarek dönemine ilişkin bilgiler verilerek, Müslüman Kardeşler ve demokratikleşmeyle ilgili gelişmeler üzerinde sıkça durulacaktır.

Akabinde 25 Ocak 2011 yılında Mısır'a sirayet eden “*Arap Baharı*”nın nedenleri, bu süreçte yaşanan gelişmeler, Müslüman Kardeşler’in tutumu, ordunun ve uluslararası toplumun bu süreçteki yaklaşımı değerlendirilecektir. Mısır’da yaşanan bu sürecin sonuçları incelenerek bu doğrultuda hem parlamento seçimleri hem de cumhurbaşkanı seçimleri hakkında bilgi verilecek olup, Muhammed Mursi dönemi uygulamaları ve anayasa çalışmaları incelenecektir. Ayrıca Mısır’da “*Arap Baharı*”nın sekteye uğrayıp ordunun darbe ile yönetime el koymasının nedenleri ile darbe sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Abdülfettah El-Sisi’nin uygulamaları üzerinde durularak gelinen son nokta hakkında bilgi verilecektir.



BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR

1.1. Demokrasi

Yunanca bir kelime olan demokrasi kavramı (Torun, 2005: 21), halk veya insanlar anlamına gelen “*demos*” ile yönetim veya egemenlik anlamlarına gelen “*kratos*” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş (Dahl, 2010: 19; Crick, 2002: 1) ve ilk olarak M.Ö. beşinci yüzyılda Atina şehir devletinde kullanılmaya başlanmıştır (Kahveci, 1999: 9; Dahl, 2010: 19). Aslında buradaki halk anlamına gelen “*demos*” kelimesi o dönemde “*yoksulları*” veya “*çoğunluğu*” kasteden bir kelime olarak kullanılmıştır (Heywood, 2007: 96; Heywood, 2011: 57). Dolayısıyla Antik Yunan’da demokrasi halkın yani çoğunluğu oluşturan yoksulların egemenliği veya yönetimi anlamında kullanılmıştır (Arblaster, 1999: 28).

Platon’a göre demokrasi yoksulların üstün gelecek halkın eşit haklarla yönetime katılması ve doğrudan kura yoluyla halka memurluk görevi verilmesidir. Bununla birlikte demokraside insanlar hayatlarını istediği gibi düzenleme, istediğini yapma ve söyleme hakkına sahiptirler. Kimse kimseyi memur olmaya, savaşa katılmaya veya barışçı olmaya yani herhangi bir işi yapmaya zorlayamaz. Kısacası insanlar her alanda özgürdürler (Platon, 2017: 325-326).

Aristoteles’e göre demokrasi; eşitlik ilkesine dayanan bir rejim olup, özgür olan fakat zengin olmayan çoğunluğun yönetimi ele geçirmesidir. Aristoteles yoksullar ile zenginlerden herhangi birinin diğerinden üstün olmadığını ifade etmekle beraber, yoksullar çoğunlukta olduğu için kararların onların çıkarına göre alındığını da belirtmiştir. Yani tiranlık ve oligarşide olduğu gibi demokraside de Aristoteles’e göre ortak çıkar gözetilmemiştir (Aristoteles, 2017: 99, 130, 132-133).

Ancak Antik Yunanlılar demokrasiyi halkın egemenliği anlamında kullanmış olsalar da bu anlam dahilinde insanların özgür ve eşit olma düşüncesini günümüzden farklı olarak tasavvur ettikleri ve o dönemde farklı düşünce yapısına sahip oldukları için köleler, kadınlar ve o şehirde oturan yabancılar bu siyasal hayatın dışında kalmıştır (Kahveci, 1999: 9). Atina şehir devletinde durum böyleyken, diğer Yunan şehir devletlerinde bu üç gruba ek olarak mülk sahibi olmayanlar da siyasal haklardan

yoksun kalmışlardır (Sarıgül, 2016: 36). Yani onlar siyasi açıdan ‘halk’ olarak görülmemişlerdir.

Yunan şehir devletlerinde kurulan demokrasi halkın kendi kendini yönetmesine imkân veren ilk doğrudan demokrasi örneği olarak kabul edilmesine karşın, siyasal hakların veya demokratik katılımın herkese tanınmamasından dolayı bu dönemdeki demokrasi bugünkü anladığımız şekliyle gerçek demokrasi olarak görülmemektedir (Kuzu, 1992: 336). Robert Dahl bu dönemdeki demokrasiyi “*ilkel demokrasi, meclis demokrasisi*” veya “*şehir toplantısı demokrasisi*” olarak ifade etmiştir (Dahl, 2010: 118). Tanilli ise halkın belli bir kısmının demokratik haklardan yararlandığı için antik Yunan demokrasisini “*kısmi demokrasi*” ve “*azınlığın demokrasisi*” olarak ifade etmiştir (Tanilli, 2007: 28).

Kısacası Antik Yunan’da demokrasi, belirli bir kesim tarafından ve yine buna bağlı olarak yabancıların da yer almadığı birbirini tanıyan hem sınırlı hem de şehir devleti olması nedeniyle az sayıdaki kişilerin katılımından dolayı kısıtlı ve doğrudan demokrasi şeklinde uygulanmıştır. Tarihsel süreçte hangi dinden ve inanç yapısından olursa olsun vatandaşları, milletleri ve haliyle devletleri etkileyen demokrasi günümüze kadar gelişerek ve etkinliğini arttırarak süregelmiştir.

Günümüzde de demokrasi, özgürlük ve eşitlik ilkelerinden ayrı düşünülmemesine karşın Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi sadece belli kişiler değil herkes eşit bir şekilde siyasi haklardan yararlanır ve herkesin katılımı sağlanır. Aynı zamanda anayasal yönetim ve insan hakları da genel olarak demokratik bir toplumda bulunması gereken temel niteliklerdir (Kahveci, 1999: 10). Ayrıca demokrasi toplumdaki farklılıkları ortadan kaldırmaya ve herkesi aynı kalıba sokmaya çalışan bir sistem değil; aksine farklı düşüncelerin ifade edilmesini, özgür bir şekilde tartışılmasını ve hoşgörüyü esas alan bir sistemdir.

Bu doğrultuda hem eşitlik, özgürlük, insan hakları, hoşgörü gibi temel ilkeler sayesinde hem de siyasetin merkezindeki temel konulardan birisi olması nedeniyle her zaman önemini koruyacak olan demokrasiyi (Arblaster, 1999: 18), 1863 yılında dönemin ABD Başkanı Abraham Lincoln “*halkın, halk eliyle, halk için yönetimi*” şeklinde tanımlamıştır (Sartori, 1993: 36). Fakat demokrasi, tanımda belirtildiği gibi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Zira yönetim, halkın tümüyle yerine getirebileceği

bir faaliyet değildir. Halk sadece kendisini yönetecek az sayıdaki belli kişileri seçer. Dolayısıyla demokrasi bu tanımdaki anlamıyla daha ziyade demokratik rejimler tarafından ulaşmayı amaçlanan bir idealdir (ztrk, 2015: 179).

Bunun yanında, genel olarak tüm yetişkinler eşit seçme ve seçilme hakkına sahip, hükümet seçimler yoluyla halka karşı sorumlu ve aynı zamanda sivil ve siyasi haklar anayasa ile güvence altına alınmış ise o devletin demokratik olduğu ifade edilir. Ancak uygulamada halk denetimi ve siyasi eşitlik tam olarak yerine getirilmez. Bu anlamda demokrasi karar alma sürecinde hem halk denetimini hem de bunun uygulamasında hakların eşitliği doğrultusundaki birbirini tamamlayan iki prensibi gerektirir. Halk denetimi prensibinin ve siyasi eşitliğin ne oranda yerine getirildiği ve karar alma sürecinde eşit katılım prensibinin ne lęde geręekleřtirildięi anlamında demokrasiye verilen önem ortaya çıkar. Yani alınan kararların ne kadar demokratik olduğu, demokrasiyi oluşturan temel prensiplere hangi oranda başvurulduğuna bağlıdır (Beetham ve Boyle, 2005: 1-2).

Bununla birlikte uygulamada tam olarak demokrasi geręekleřmiyorsa niçin demokrasiye önem veriyoruz sorusu bu noktada önemlidir. Demokrasiye önem ve değer vermeyi gerektiren biręok sebep olmakla beraber başlıcaları şunlardır: Tüm insanlara her alanda eşit bir şekilde davranılması, demokratik bir hükümetin halkın gereksinimlerini karşılama noktasında başka sistemlere göre daha fazla önem vermesi, demokrasinin çoğulculuk ve uzlaşma prensibinden dolayı farklı tüm görüş ve düşüncülerin ifade edilmesine olanak sağlayarak açık tartışmaya ve iknaya dayanmasıdır. Yani demokrasinin vatandaşların her alanda eşitliğini kabul etmesinin yanında toplumdaki farklılığı ve çoğulculuğu da kabul etmesidir (Beetham ve Boyle, 2005: 2-4).

Çğulcu demokrasi anlayışında çoğunluğun üstünlüğü kabul edilmekle beraber, çoğunluğun sınırsız yetkilere sahip olduğu kabul edilmez (Yavuz, 2009: 299). Başka bir tabirle demokraside karar almak için her ne kadar çoğunluğun kararına uymak zorunlu da olsa, aynı zamanda demokrasi azınlığın temel haklarını da gözetten bir rejimdir. Halkın menfaati ve kamunun iyiliği toplumdaki farklı grupların varlığını kabul ederek ve onların özgürce tartışmasıyla ortaya çıkar (Kuzu, 1992: 339). Son olarak da temel özgürlükleri güvence altına alması ve başarısız olan siyasilerin

seçimler yoluyla değiştirerek toplumsal yenilenmeyi sağlaması doğrultusunda demokrasi önemlidir (Beetham ve Boyle, 2005: 4-5).

Öte yandan demokrasi Yunan şehir devletleri yıkıldıktan sonra sekteye uğramış (Kuzu, 1992: 336) ve imparatorluklar dönemi başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Avrupa'da merkezi yönetimin olmadığı feodal bir sistem ortaya çıkmıştır. Sonrasında bu feodal sistemin siyasal yapısı mutlak monarşiler sayesinde, ekonomik yapısı da kapitalizmin gelişmesiyle aşularak ulus devlet modeline geçilmiş ve 17. yüzyıldan itibaren tekrar demokratik düşünce ivme kazanmaya başlamıştır. Nitekim bu süreçte, günümüze kadar “*üç büyük demokratikleşme dalgası*” meydana gelmiştir (Uygun, 2017: 116-117).

İlk demokratikleşme dalgası 1820'li yıllarda ABD'deki erkek nüfusun büyük çoğunluğuna verilen oy hakkı ile başlamakla birlikte bu ilerleme Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 30'a yakın devletin demokrasiye geçişi ile birlikte zirve yapmıştır. Ancak bu ilerleme iki dünya savaşı arasında otoriter ve totaliter rejimlerin güçlenmesiyle sekteye uğrayarak 1940'lı yıllarda dünyadaki demokratik ülke sayısı 12'ye inmiştir. Buna karşın İkinci Dünya Savaşı'nda demokrasi cephesinin savaşı kazanması sonrasında ikinci demokratikleşme dalgası ortaya çıkmış ve 1962 yılı itibariyle 36 devletin demokrasiyle yönetilir hale gelmesi neticesinde bu ilerleme zirveye ulaşmıştır. Üçüncü dalga ise 1990'ların başında otoriter sosyalist rejimlerin çökmesiyle başlamıştır (Uygun, 2017: 117-118; Huntington ve diğerleri, 2006: 129, 134-135).

1.1.1. Demokrasinin Temel İlkeleri

Demokrasinin ilke veya prensiplerinin genel olarak yukarıda isimleri geçmiş olsa da ayrıntıya girilmemiştir. Bu sebeple demokrasi için olmazsa olmaz üç temel ilke olan özgürlük, eşitlik ve siyasal katılım ilkeleri detaylı olarak ele alınacaktır.

1.1.1.1. Özgürlük

1789 Fransız İhtilali özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları üzerinden şekillenmekle beraber, Fransız İhtilali sonrası bu kavram ve düşünceler yaygınlaşmıştır. Bunlardan konumuzla ilgili olan özgürlük, hiç kimsenin baskısı ve tesiri altında kalmadan düşündüklerini ifade etme, kimseden emir almadan istediği şekilde karar verip istediğini seçebilme ve başkalarına zarar vermeden yasalar çerçevesinde istediğini

yapabilme hakkıdır (İşçi, 2012: 14-15). Yani demokrasideki özgürlük anlayışı mutlak ve sınırsız anlamda bir özgürlük anlayışı değildir.

Özgürlük kavramı Fransız İhtilali'nden sonra popülerlik kazanmış olsa da İlk Çağ'da antik Yunan'da ilk örnekleri görülen demokrasinin temelinde özgürlük anlayışı olduğu bilinmektedir. Ancak bu dönemde bireyden ve bireysel özgürlükten bahsetmek söz konusu değildir. Buradaki bu özgürlük anlayışı sadece açık bir alanda toplanıp siyasi anlamda karar alma sürecine veya kamu yararıyla ilgili siyasi faaliyetlere katılmayı içerir. Tabii asıl olarak bu özgürlük anlayışı erkekler üzerinden şekillenmiştir (Crick, 2002: 16; Bülbül, 2011: 32). Zaten antik Yunan'da özgürlük genel olarak insan olmanın bir sonucu değildir. Sadece bir şehir devletine ait olmakla ilgilidir. Dolayısıyla özgürlük evrensel bir değer olarak görülmemiştir (Uygun, 2017: 52).

İlk Çağ'da Antik Yunan şehir devletlerinin dağılmasından sonra ortaya çıkan ve bireyin toplumla olan ilişkisini yeniden açıklamaya çalışan bir felsefe olan Stoacılık (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 104; İşçi, 2011: 117), bireysel özgürlüğe ait düşünceleri sınırlı da olsa ifade etmeye çalışmıştır. Orta Çağ'da hem Hristiyanlığın etkisi hem de feodal yapının ortaya çıkması ile devletin gücü bölünmüş ve dolayısıyla devletin sınırsız iktidarı zayıflamıştır. Neticede özgürlükler bağlamında biraz daha rahat bir ortam oluştu denebilir. Bu doğrultuda Hristiyan dininin insana vermiş olduğu yani bireyin sahip olduğu tanrısal haklar sayesinde hükümdara karşı bazı haklardan söz edilebilir. Ancak bu hakların feodal bireylerin hükümdar karşısındaki hakları olduğu belirtilmekle beraber, devletin gücünün mutlak olmadığına yönelik bir gelişme olarak da görülür. Zaten feodal yapıların yıkılmasında sonra bireysel özgürlüklerin yerini hükümdarın mutlak gücü almıştır (Bülbül, 2011: 32).

Yeni Çağ'da ise John Locke, Jean Jacques Rousseau gibi düşünürlerin görüşleri ile hükümdarın iktidarının mutlak olduğu ve bu mutlak gücün/iktidarın doğrudan tanrıdan geldiği düşüncesi zayıflamaya başlamıştır. Bunun yanında Rönesans ve reform hareketleri, doğal hukuk teorileri neticesinde bireylerin hem devlet karşısındaki hem de kendi aralarındaki bazı dokunulmaz hak ve özgürlüklerinin olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır (Bülbül, 2011: 33).

Yeni Çağ'ın düşünsel gelişiminde oluşan, yeni toplumsal ve siyasi biçimlerin meydana gelmesiyle ortaya çıkan liberalizm, Anglo Amerikan düşünce geleneğine sahiptir. Liberalizmin temel değeri bireycilik ve bu doğrultuda bireysel özgürlüktür. (Erdoğan, 2005b: 23-24, 28). İlk dönem liberaller, özgürlüğü doğal bir hak ve aynı şekilde, insanca yaşamak için mecburi bir gereksinim olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte özgürlüğün bireylere sunmuş olduğu istediğini seçme veya tercih etme fırsatı sayesinde bireyler kendi çıkarlarına ve istediklerine göre harekete edebilir. Örneğin, nerede çalışacağına, neyi alacağına vb. birey kendisi seçer. Buna karşın özgürlüğün sınırsız olması durumunda başkalarını rahatsız etme hakkına dönüşebilir düşüncesinden hareketle, liberaller bireyin mutlak özgürlüğüne karşı çıkmışlardır (Heywood, 2011: 45).

Ayrıca liberallere göre özgürlük anlayışının üç temel özelliği vardır. Birincisi, özgürlük bireyseldir; topluma, sınıfa, cemaate vb. değil doğrudan baş aktör olan bireye yani insana aittir. İkincisi, bireyin özgürlüğünün siyasi anlamda bir özgürlük olduğunun düşünülmesidir. Burada kastedilen özgürlük anlayışı, siyasi baskıdan korunmadır. Üçüncüsü, özgürlüğün “*negatif özgürlük*” çerçevesinde görülmesidir (Erdoğan, 2005b: 28).

Özgürlüğün “*negatif*” anlamı ile “*pozitif*” anlamını birbirinden ayıran İngiliz düşünür Isaiah Berlin'e göre “*negatif özgürlük*” kavramı, hiç kimsenin veya grubun bireyin faaliyetlerini engellemediği ölçüde özgür olduğunu ifade eder. Diğer bir ifadeyle bireyin başkaları tarafından kısıtlanmadan istediğini yapabilme tercihidir.

Isaiah Berlin “*pozitif özgürlük*” kavramını ise bireyin kendisinin efendisi olma isteğiyle açıklar. Yani bireyin hayatının ve kararlarının dış güçlere değil kendisine bağlı olmasını ifade eder. Ayrıca düşünen, iradesi olan, faaliyette bulunan, tercihlerinin sorumluluğunu üstlenen ve bütün bunları kendi fikir ve amaçlarına başvurarak açıklayabildiğinin doğru olduğuna inandığı ölçüde birey özgürdür. (Isaiah, 2002: 169, 178).

Diğer taraftan devlete halkın egemen olduğu düşüncesinden hareketle bireysel özgürlük için zaten doğası gereği tehdit oluşturan devlet, demokrasi sayesinde bu durumu daha da arttırabilir. Dolayısıyla bireysel özgürlük ve devlet arasında yakın

bir bağ olmakla beraber, bireysel özgürlüğe yönelik en büyük tehdit de devletten gelir (Erdoğan, 2005a: 247).

1.1.1.2. Eşitlik

Özgürlük ve özellikle bireysel özgürlükle birlikte diğer en önemli demokratik ilke eşitliktir. Eşitliği bazı demokratlar sadece yasalar önünde eşitlik ve oy verme eşitliği yani genel anlamda siyasi eşitlik olarak ifade ederken, buna karşın bazı demokratlar daha da öteye giderek tüm sosyal ve ekonomik farkların kaldırılıp herkesin aynı seviyede olması gerektiğini belirtirler (Yılmaz, 2000: 85).

Antik Yunan'da da eşitliğe çok önem verilmekle beraber, burada kastedilen hem günümüz şartlarına göre çok kısıtlı hem de sadece belli sınırlar çerçevesinde yasal ve siyasal eşitliktir (Crick, 2002: 16). Yine bu dönemde eşitlik aynı şekilde özgürlük gibi evrensel bir değer değildir. Diğer taraftan demokratik bir yönetimde siyasal eşitlik ilkesine yer verilmesi o devleti aristokratik veya oligarşik rejimlerden ayırır. Ayrıca eşitlik kavramı genellikle özgürlük kavramı ile aynı anlamda kullanılmasına karşın, özgürlüğe daha fazla değer verilmesi eşitlikten uzaklaşılmasına veya eşitliğe daha fazla değer verilmesi de özgürlükten uzaklaşılmasına yol açabilir. Yani devlet eşitliği sağlamak için güç kullanımına başvurduğu zaman haliyle özgürlüğün kısıtlanması ortaya çıkacaktır (Koyuncu, 2018: 27-28).

Asıl itibarıyla demokrasideki eşitlik anlayışından kastedilen, kanunlar önünde insanların yasal eşitliğidir. Yani dil, din, ırk, cinsiyet, statü, siyasi görüş vs. dikkate alınmadan, kanunların herkese eşit bir şekilde uygulanması ve devletin herkese eşit bir şekilde hizmet götürmesidir.

Eşitlik ilkesindeki önemli nokta toplumdaki yoksul vatandaşlara, varlıklı vatandaşlara oranla daha az haklar verilmesinin önüne geçilmesidir. Yani ekonomik eşitsizlikten dolayı ortaya çıkan yoksul ve zengin arasındaki denge korunmalıdır. Bu denge sağlandığı ölçüde demokrasi düzgün işler (Demir, 2010: 602).

1.1.1.3. Siyasal Katılım

Siyasal katılım, vatandaşların siyasal sistem karşısındaki davranış ve tutumlarıdır. Kapani'ye göre siyasal katılım sadece oy kullanmayı içermez. Bunun dışında ilk olarak "*seyirci faaliyeti*" olarak ifade edilen gazete, televizyon, internet aracılığıyla

ortaya çıkan siyasal olaylardan haberdar olma, izleyici olarak mitinglere katılma, bu doğrultuda siyasal konularla ilgili tartışmalara girme gibi durumları içerir. İkinci olarak “açıkça vaziyet alma” şeklinde ifade edilen, faaliyete geçme durumunu ifade eder. Yani gazetelerde yazı yazmayı, mitinglerde konuşma yapmayı, partiye veya adaya maddi yardımda bulunma gibi durumları içerir. Üçüncü olarak “aktif rol” almayı içerir. Yani bir siyasi partide aktif bir şekilde yer almak, seçim zamanlarında fiilen çalışmak gibi durumlardır (Kapani, 2002: 131-132).

Ayrıca siyasal katılım, halkın yöneticilerini seçtikten sonra bile, iktidarların kararlarını etkileyebilmeyi ve hatta değiştirebilmeyi içerir. İnsanlar farklı şekillerde örgütlenme hakkına sahiptir. Oluşan örgütlenmeler kendi aralarında birleşerek milyonlarca üyeden oluşan büyük ölçekli örgütlere dönüşebilir. Bu sayede kitlesel eylemler ve bu tür örgütlü baskı grupları sayesinde siyasal iktidar üzerinde baskı oluşturulabilir. Yani halk, siyasal hayata seçimler dışında da tüm ağırlığı ile katılma hakkına sahiptir (Demir, 2010: 603; Tanilli, 2007: 42).

Öte yandan demokrasilerde katılımcılığın hem olumlu bir sonuç vermesi hem de yönetimi etkileyebilmesi için halkın bu anlamda yeterli bilgi donanımına sahip olması gerekir. Zira devlet gücünü halktan alır. Ayrıca kararlar tek kişi tarafından veya ilahi hükümlerle değil, temsilcilerini seçen halkın karar ve istekleri esas alınarak verilir (İşçi, 2012: 13). Temsili demokrasi olarak adlandırılan bu katılım şeklinin temel niteliği oy vermektir. Vatandaşlar oy vererek kendilerinin yerine karar alacak olan kişileri seçerler. Buna karşın karar alma sürecine halkın doğrudan ve sürekli katılımını sağlayan katılım şekli de doğrudan demokrasi olarak adlandırılır (Heywood, 2007: 99).

1.1.2. Demokrasi Modelleri

Demokrasi; birçok çeşitli modele sahip olmakla birlikte Klasik Demokrasi, Koruyucu Demokrasi, Kalkınmacı Demokrasi ve Halk Demokrasisi olmak üzere dört ana grup altında incelenecektir.

1.1.2.1. Klasik Demokrasi

Antik Yunan şehir devletlerine ve bilhassa da Atina şehir devletine dayanan bir demokrasi modeli olan klasik demokrasiye (Heywood, 2007: 102), aynı zamanda Atina demokrasisi (İşçi, 2012: 19) veya doğrudan demokrasi de denir (Koyuncu,

2018: 32). Tüm kararlar yılda en az kırk defa toplanan ve tüm 'halkın' üye olduğu Meclis tarafından alınmıştır. Tam zamanlı çalışacak görevlilere ihtiyaç olursa, halkı temsilen kura yoluyla veya sırayla belirlenen kişiler yıl boyunca çalışmışlardır. Ayrıca tüm 'halkın' görev yapabilmesi için de bu kişilerin görev süreleri kısa tutulmuştur (Heywood, 2007: 102).

Ancak daha önce de bahsedildiği üzere sınırlı sayıda katılım Atina demokrasisinin en büyük eksikliğidir. Yani sadece 20 yaşın üstündeki Atina'da doğan erkekler siyasi katılıma dahil olmuşlardır. Buna karşın kadınlar, köleler ve yabancılar hiçbir siyasi haklara sahip değillerdir. Heywood'a göre özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan kölelerin tüm işleri yapmaları ve kadınların da ev ile ilgili sorumlulukları üstlenmesinden dolayı 'halk' kendisini siyasete tümüyle adayabilmiştir (Heywood, 2007: 103-104).

Diğer yandan halkın yönetimine dayalı sistemi antik Yunan'da ortaya çıktığı zamanlarda Roma'da gelişmeye başlamakla beraber, Romalılar kendi sistemlerine Cumhuriyet demişlerdir. Cumhuriyet yönetimine katılma hakkı ilk dönemlerde soylular veya aristokratlara aittir. Çetin mücadeleler sonucunda alt tabakayı ifade eden halk da yönetime katılmıştır. Ancak burada da siyasi katılım sadece erkeklere dayandırılmıştır. Zaten 20. yüzyıla kadar olan demokrasilerde ve cumhuriyetlerde durum böyle devam etmiştir. Ayrıca Roma dışındaki fethedilen yerler de Cumhuriyetle yönetilmeye başlanmıştır ve hatta ele geçirilen yerlerdeki insanlar da Roma vatandaşı olarak kabul edilerek siyasal haklara sahip olmuşlardır. Buna karşın zamanla, sınırların çok genişlemesiyle Roma'ya uzak yerlerdeki insanlar Roma'da yer alan meclise katılamamaya başlamıştır. Yani Roma fiziki şartlar ve vatandaşların sayısındaki artış neticesinde halkın yönetimine dair kurumları uygun hale getirememiştir. Bunun yanında M.Ö. 44 yılında Sezar'ın öldürülmesinden sonra da Cumhuriyet, imparatorluğa dönüşmüştür. Neticede halkın yönetimine dayanan sistem dünyada çok uzun bir süreliğine yok olmuştur (Dahl, 2010: 21-23).

1.1.2.2. Koruyucu Demokrasi

On yedinci ve on sekizinci yüzyıla gelindiğinde demokrasi anlayışı, antik Yunan demokrasisinden farklılaşarak halkın siyasete katılımını sağlayacak bir sistem olmaktan ziyade, halkın kendisini devletin müdahalesinden koruduğu bir sistem

olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlayış özellikle bireysel özgürlüğe son derece önem veren ve bireyi devlete karşı korumak isteyen ilk liberal düşünürler tarafından savunulmuştur. Bu doğrultuda John Locke, mülk sahiplerinin doğal haklarını devlete karşı koruyabilmesi için bir doğal haklardan birisi olan oy hakkının mülkiyet sahiplerine yönelik genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda devlet vergiler vasıtasıyla mülkiyete el koyabiliyorsa, halk da vergiyi koyan yasama organını denetleyerek kendilerini koruma hakkına sahip olacaktır. Bu görüş Amerikan devrimi sürecinde “*temsil yoksa vergi de yok*” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak John Locke bu görüşüyle oy hakkı kullanma gibi doğal haklara sahip olan kişileri sadece mülk sahibi olan kişilerle sınırlandırması, Locke’un günümüz şartlarında demokrat olmadığını gösterir (Heywood, 2007: 104; Heywood, 2011:58-59).

Locke devletin insanlara karşı sorumlu olduğunu ve doğal haklarla sınırlı bir yönetimin olması gerektiğini belirtirken, koruyucu demokrasinin diğer önemli ismi olan Jeremy Bentham doğal haklar yerine fayda ve çıkar üzerinde yoğunlaşarak onlara atıfta bulunmuştur. Bu doğrultuda bireylerin her biri kendi çıkarları için çalıştığı vakit hep birlikte toplum çıkarına hizmet edilmiş olacağını belirtmiştir. Bunun yanında, devlet de bireyleri ve onların özgürlüklerini kısıtlamak isteyenlere karşı koruyucu bir rol üstlenmelidir. Kısacası bireylerin çıkarları korunmalı ve geliştirilmelidir (Koyuncu, 2018: 36-37).

Liberal düşüncenin önemli bir biçimi olan koruyucu demokrasi (Koyuncu, 2018: 35) demokrasinin sınırlı ve dolaylı bir şekli ve aynı zamanda anayasal bir demokrasi sistemidir. Koruyucu demokrasinin amacı bireylerin hayatlarını kendi istedikleri gibi yaşayabilmeleri için gerekli olan en büyük alanı açmaktır. Bu anlamda koruyucu demokrasi ilk dönem liberaller tarafından savunulmakla beraber, Yeni Sağ düşüncüyü destekleyen kişiler tarafından da benimsenmiştir (Heywood, 2007: 105).

1.1.2.3. Kalkınmacı Demokrasi

Bireyin ve toplumun gelişimine vurgu yapan kalkınmacı demokrasi, koruyucu demokrasinin yanı sıra liberal demokrasinin önemli bir biçimidir. Ancak liberal demokrasiye göre toplumla ilgili bireye daha fazla görev verilmiştir (Koyuncu, 2018: 38). Bireyle toplumun beraber bir şekilde gelişmesine dayanan kalkınmacı

demokrasinin (İşçi, 2012: 20) iki önemli teorisyeni Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'dir.

Düşünceleri ile Marksist ve anarşist geleneği ve bunun yanında devam eden süreçte Yeni Sol'u da etkileyen (Heywood, 2007: 105) Rousseau'ya göre egemenlik, asla başkasına devredilemez ve aynı zamanda temsil de edilemez. Zira egemenlik genel iradeye dayanır, genel irade de temsil edilemez. Yani egemenliğin doğrudan halka ait olduğunu belirten Rousseau, milletvekillerinin milletin temsilcileri olmadığını söyleyerek temsili demokrasiye karşı çıkmıştır. Örneğin, Rousseau İngiliz halkının parlamento üyelerini seçtikleri zamanlar dışında köle olduklarını ifade eder. Dolayısıyla halk kendine temsilci seçer seçmez özgürlüğünü kaybeder (Rousseau, 2012: 90). Bunun anlamı halkın toplumun alacağı kararlara katıldığı kadarıyla özgür olmasıdır (İşçi, 2012: 21).

Rousseau'ya nazaran daha ılımlı olan (Bal, 2014: 224) John S. Mill'e göre, eşit oy hakkı ve çoğunluk uygulaması demokrasinin iki yanlış uygulaması ve zaafıdır. Aslında insanların ahlaki olarak eşit olduğunu ve kadınlar dahil herkesin oy hakkına sahip olması gerektiğini belirtmiş olsa da insanları demokratik sisteme katılımları bakımından eşit olarak görmemektedir. Bu anlamda "*elit demokrasi*" olarak ifade edilen Mill'in demokrasi anlayışında herkes niteliği doğrultusunda oy hakkına sahip olmalıdır. Örneğin ortaokul mezunu olan birisinin bir oy hakkı varsa, üniversite mezunu olan birisinin üç oy hakkı olması gibi. Ayrıca yüksek niteliğe sahip olanlar sıradan kimselere göre daha az oy oranı ile seçilmelidir, ki çoğunluk değil nitelik öne çıkmalıdır. Böylece çoğunluğun tiranlığı önlenmiş olacaktır (Mill, 2003: 20-22).

1.1.2.4. Halk Demokrasisi

Marksist geleneğin ortaya çıkardığı demokrasi modellerini anlatan halk demokrasisi, kavram olarak İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Sovyet modeli olarak ortaya çıkan Ortodoks komünist rejimlerde görülmüştür. Bunun yanında komünist devletlerde görülen halk demokrasisi, Marks'tan etkilenmiş olmasına karşın, asıl sahip olduğu anlamı Lenin'in düşüncelerinden almıştır. Liberal demokrasiye karşıt bir görüşe sahip olan Marksistlerin ve dolayısıyla halk demokrasisinin amacı, sosyal eşitliğe ulaşmaktır (Heywood, 2007: 109-110).

Marksistlere göre liberal demokrasi şekli bir demokrasidir ve gerçek demokrasi henüz kurulmamıştır. Herkesin her alanda özgür olduğu sınıfsız toplumlar meydana getirildiği zaman gerçek demokrasi olacaktır. Ayrıca demokrasi için sadece genel seçim ile siyasi partilere bakmak yeterli değildir. Demokrasi için önemli olan devletin çoğunluğun çıkarına hizmet etmesidir. Aksi takdirde demokrasiden söz edilemez. Halkın çoğunluğunun çıkarını temsil eden proleterya iktidar olduğu zaman gerçek demokrasi kurulacaktır. Zira bu durumda çoğunluk azınlığa hükmetmiş olacaktır (İşçi, 2011: 350-351).

1.2. Devlet Mekanizması

Arapça “*devl*” kökünden (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 19) Türkçe’ye geçen devlet kelimesi “*elden ele geçen*” demektir. Buradan hareketle kök anlamına bağlı olarak Türkçe’de galibiyetin, gücün, iktidarın elden ele geçmesi anlamlarına gelen devlet kelimesi aynı zamanda mevki, nüfuz, servet gibi anlamlarda da kullanılmıştır (Gözler, 2007: 6-7; Türcan, 2001: 17-18).

Antik Yunan’da devlet kavramına karşılık olarak “*şehir*” demek olan “*polis*” terimi kullanılmıştır. Yalnız bu kelime bugünkü anlamdaki devlet kelimesini tam olarak karşılamamaktadır. Zira buradaki “*polis*” terimi şehirde oturan insanların meydana getirdiği topluluğu ima ederek, sadece devletin insan unsuruna atıfta bulunmuştur. Aynı şekilde Romalılar da devleti ifade etmek için “*şehir*” demek olan “*civitas*” terimi kullanılmıştır. Bu kelime siyasi haklara sahip olan insanlar topluluğu anlamında kullanıldığı için yine sadece insan unsuruna atıf yapılmıştır. Yani günümüz anlamındaki devleti tam olarak karşılamamaktadır (Gözler, 2007: 7).

Bunların dışında günümüzdeki devlet kavramını karşılamaktan uzak da olsa Orta Çağ boyunca siyasi toplulukları ifade etmek için farklı anlamlara gelen “*res publica, regnum, imperium, populus, terra, land*” gibi terimler kullanılmıştır (Kapani, 2002: 40; Gözler, 2007: 7-8). Günümüzdeki anlamıyla devlet kelimesinin karşılığı “*hal, durum, vaziyet*” anlamlarına gelen Latince “*status*” kelimesinden türeyen “*etat, staat, stato, state, estado*” kelimeleri 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmakla birlikte (Türcan, 2001: 18; Kapani, 2002: 40; d’Entreves: 2005: 195-196), Batı dillerinde bugünkü anlamına gelecek şekilde devlet yani “*stato*” kelimesini ilk kullanan kişi de *Il Principe (Hükümdar)* adlı eserinde Niccolo Machiavelli olmuştur (Şenel, 1995:

311; d'Entreves: 2005: 195-196). Türkçe'de ise devlet kelimesi 19. yüzyıldan itibaren günümüz anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır (Türkan, 2001: 18).

Batı'da 16. ve 17. yüzyıldan itibaren monarklar, feodal lordlar ve kilise arasında paylaşılan parçalı iktidar yapısının sona ermesi ve iktidarın tek elde toplanmasıyla günümüzdeki şekliyle devlet yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır (Öztürk, 2015: 200). Bununla bağlantılı olarak Batı'daki merkezi otoritenin güçlenmesi anlamında 1648 yılında Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'nı sonlandıran antlaşma olan "*Westphalia Barışı*" da modern egemen devletin doğuşunda son derece önemli bir yere sahiptir. Zira bu antlaşmayla yöneticilerin, kendi ülkelerindeki dini otoriteler ve dinsel uygulamalar üzerindeki gücü ve denetimi artmıştır. Bu sayede Papalığın ve Kilise'nin gücü zayıflayarak devletin otoritesi ön plana çıkmaya, yani önem kazanmaya başlamıştır (Hague ve Harrop, 2016: 37).

Dolayısıyla bugünkü anladığımız şekliyle yeni bir kuruluş olan devletin en yaygın ve bilinen tanımı devletin kurucu unsurlarının bir araya getirilerek yapılan tanımlamalardır (Kapani, 2002: 35, 39). Georg Jellinek'in "*üç unsur teorisi*" olarak ifade ettiği devletin kurucu unsurları "*insan, toprak, egemenlik*"tir. Bu unsurlar doğrultusunda Jellinek devleti şöyle tanımlamıştır: "*Belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır*" (aktaran Gözler, 2007: 4).

Bu üç kurucu unsur dışında devlet diğer örgütlenme biçimlerinden ve kurumlardan ayrılan üç önemli özelliğe sahiptir. İlk olarak devletin tüm topluma hâkim olması, çok geniş ve kapsayıcı olmasıdır. Yani toplumda hacim olarak, devletten daha büyük bir örgütlenmenin olmaması. İkinci olarak devlette son derece profesyonel olarak oluşturulmuş bir iş bölümünün olması. Bu iş bölümü içerisinde çalışanlar belli kurallar çerçevesinde işlerini yürütürler. Hiç kimse diğerine doğrudan müdahale edemez. Yapılacak olan her türlü müdahale ve denetim kanunlarla belirlenmiştir. Son olarak devlet; polis, ordu gibi silahlı güçlere sahip olduğundan dolayı zorlayıcı bir yaptırım gücüne sahiptir. Silahlı güçlere dayalı bu tekel devlete, diğer sosyal örgütlenmelerde olmayan ve devletin devlet olmasından kaynaklanan egemenlik ve bağımsızlık kavramlarıyla ifade edilen üstünlüğü sağlar (Tanilli, 2007: 11, 16).

Max Weber'in de ifade ettiği gibi devletin sürekliliği ve egemenliği için güç kullanmak zorunludur. Zira fiziksel güç, devletin sürekli başvurduğu tek yönetim aracı olmamakla beraber, güç kullanma yetkisine sahip olan tek siyasi örgütlenme devlettir. Zaten güç devlet tarafından kullanıldığı zaman meşrudur. Ancak fiili güç kullanımı tüm diğer yöntemler kullanıldıktan sonra başvurulması gereken son çare olmalıdır (Weber, 2006: 26-27; Pierson, 2011: 22-25).

Öte yandan İslam'daki devlete baktığımız zaman; İslam'ın başlıca kaynaklarından birisi olan Kur'an-ı Kerim kendine has üslubundan dolayı hem hukuki kavram anlamında devlet kelimesine hem de devlet tanımına yer vermemiştir. Ancak bu Kur'an'ın devlet kavramının temelini oluşturan iktidar ve yönetim olgusuyla ilgilenmediğini göstermez (Türcan, 2001: 24).

Ayrıca Kur'an adaleti sağlamak, adalete özen göstermek başta olmak üzere zekât vermek, haksızlığa karşı koymak, toplumsal suçlara karşı mücadele vermek, gerekli durumlarda savaşmak vb. gibi toplumsal nizama sağlamayı amaçlayan kural ve prensiplere yer vermiştir. Ayrıca müşterek işlerde şûra prensibine uyulmasını emretmiştir. Zaten sadece adaleti sağlamak ve şûra prensibine uymak bile ileri seviyede toplumsal bir örgütlemeyi zorunlu hale getirir (Sarıgül, 2016: 69).

Aynı şekilde, İslam'da devlet başkanının tüm görevleri adalet kavramı içerisinde yer aldığı belirtilmekle beraber, yönetimin ikinci dayanağı olarak da adaletten sonra şûra görülmektedir (er-Rayyıs, 2017: 309, 317). Aynı zamanda İslam devleti amaç değil sadece bir araçtır. Zira önemli olan Müslüman olsun veya olmasın herkes için zulüm ve haksızlığın önüne geçilerek adaleti korumak ve bu doğrultuda insanların İslam'a uygun olarak yaşamalarını sağlamaktır (Esed, 2002: 49-52).

Demokrasinin İslam dünyası için zorunlu olduğu fikrini savunan (Adanalı, 2008: 629) Yusuf El-Karadavi'ye göre İslam devleti bey'at ve şûra prensipleri temelinde kurulan, İslam hukuku ile yönetilen, herkese açık, evrensel ve anayasal bir hukuk devletidir. Kur'an ve Sünnet İslam devletinin anayasasıdır, haliyle ona uymak zorunludur (el-Karadavi, 2016: 43-47). Ayrıca bey'at, şûra ve devlet başkanının millete hesap vermesi temelinde kurulduğu için İslam devletinin din devleti değil "sivil" bir devlet olduğunu iddia eden el-Karadavi'ye göre, devlet başkanı Allah'ın

değil, onu seçen milletin vekilidir. Dolayısıyla ona hesap soracak, onu denetleyecek ve görevden alacak yine millettir (el-Karadavi, 2016: 84-85).

1.3. İslam'da Devlet ve Demokrasi

İslam'ın başlıca kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'te belli bir devlet modeli, yönetim şekli veya devlet yönetimine ilişkin net bir siyasal sistem ortaya konulmamıştır. Mehmedoğlu'na göre bunun sebebi belli bir devlet sistemi veya yönetim biçimi belirlenmiş olsaydı insanların ihtiyaçları ve yaşam şekilleri zamana ve mekâna göre değişiklik gösterdiğinden dolayı İslamiyet tüm zamanlara ve mekanlara hükmetme özelliğini kaybedebilirdi. Bu yüzden İslam'da sadece her zaman ve her yerde insanlar arasındaki ilişkiler, değişen ve gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda insanlara hitap edecek, toplumsal ilişkileri düzenleyecek temel ilkeler mevcuttur. Bu ilkeler günümüzde en ideal yönetim biçimi olarak bilinen demokraside de yer alan temel esaslardır. Bunlar özgürlük, eşitlik, halka başvurma başta olmak üzere adalet, kardeşlik, dürüstlük gibi hem tüm zamanlar ve mekanlarda insanlar için son derece önemli ve zaruri olan İslamiyet'in içerdiği hem de demokrasinin gerektirdiği temel prensiplerdir (Mehmedoğlu, 2006: 156-158).

Bu yönüyle İslamiyet; aslında kalıplaşmış bir yönetim modeli ve devlet rejimi sunmak yerine işin özüne inerek herkesin eğitim, meslek seçimi gibi temel haklar ile, tezin konusu itibarıyla siyasi konularda eşit ve özgür olunması, hakların güvence altına alınması, yöneticilerin halkı adil bir biçimde yönetmesi gerektiğini bildirmiştir. Zira önemli olan kavramlar değil, önemli olan yönetimin nasıl olduğudur. Örneğin, İngiltere'de devletin ismi krallık olmasına karşın demokratik değerlerin hâkim olduğu bir yönetim anlayışı vardır. Buna karşın İran'da olduğu gibi ismi cumhuriyet de olsa antidemokratik uygulamaların egemen olduğu devletler de vardır (Mehmedoğlu, 2006: 157).

Mehmed Niyazi de Kur'an'da ve Sünnet'te devletin yapısına ve şekline dair hükmün yer almamasını, devlet sisteminin zaman ve bölgeye göre oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda, İslam'ın yönetimle ilgili genel anlayışı ve prensipleri çerçevesinde insanlar tarafından oluşturulması gerektiğinin açık bir kanıtı olarak belirtir (Niyazi, 1996: 49). Aynı şekilde daha önce belirtildiği üzere Atina demokrasisinde her ne kadar eşitlik, özgürlük ve katılım temel prensipler olsa da tüm insanlar bu haklardan

yararlanamamıştır. Kısacası zaman, mekân, coğrafya, değişen koşullar ve gelişen ihtiyaçlar karşısında farklılıklar kaçınılmazdır. Bu yüzden her dönemde geçerli olacak temel saikler üzerinde durmak elzemdir.

Öte yandan devleti yöneten kimsenin yetki ve sorumluluklarının İslam'ın temel ilkeleri ile sınırlı olduğu yönünde fikir birliği vardır. Bunun yanında İslam siyaset düşünürleri, tüm Müslümanlar eşittir ilkesinden hareketle, devlet yöneticisine gerek yoktur düşüncesine sahip olan bazı Haricilerin, bu düşüncesine, anarşizme neden olur diye karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde devleti yöneten kimseye hiçbir konuda itiraz etmeden doğrudan itaat etmenin gerekli olduğunu savunan bazı Şiiilerin bu görüşlerine de despotizm ve zulmü meşrulaştırır diye karşı gelmişlerdir. Bu yüzden yönetici ile yönetilen arasındaki ilişki genel itibariyle dinin ahlaki ilkeleri ve adalet temelinde kurulmaya çalışılmıştır. Bu anlayış İslam ile demokrasi arasındaki ilişkiye de yol gösterebilir (Adanalı, 2008: 630).

Dolayısıyla İslam'da belli bir siyasal sistem olmamasına ve devletin nasıl veya kim tarafından yönetilmesine dair net bir hüküm bulunmamasına karşın, Kur'an'da genel olarak kamusal işlerle ilgili temel ilkeler ve bu ilkelerin de Muhammed Peygamber tarafından uygulanışı söz konusudur. Bu doğrultuda demokrasiyle ilişkili veya uyumlu olduğu düşünülen ve İslam'ın siyasi hayatına tesir etmiş olan bu kavramlara bakacak olursak (Sarıgül, 2016: 130; Adanalı, 2008: 630):

1.3.1. Şûra

Müşavere, meşveret ve istişare gibi kavramların kökenini oluşturan ve Arapça bir kelime olan şûra kavramının konumuz bakımından temel anlamı danışıp görüşmektir (Bozbaş, 2017: 140). Diğer taraftan bu kavramların fiil kökü “şe-ve-ra”dır ve anlamı bir şeyin ortaya çıkarılmasıdır (Yargıcı, 2007: 172). Bu doğrultuda kökeni ve kullanım yeri bağlamında farklılık arz eden şûranın sözlük anlamları şunlardır: Balı peteğinden veya gizli olduğu yerden almak, çıkarmak. Yani kastedilen hem bal gibi kıymetli hem de gizli olan görüş ve düşünceleri ortaya çıkarmaktır. İkinci sözlük anlamı atı yürüterek ve koşturarak özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Böylece hayvanın görünmeyen özellikleri ve kusurları ortaya çıkar. Bununla kastedilen insanların herkes tarafından bilinmeyen düşüncelerini, görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Diğer bir sözlük anlamı olan fiziksel görünüşün ve kılık-kıyafetin güzel olması ve güzel

görünmekle kastedilen de güzel fikirlerin ortaya çıkması ve akıl güzelliğidir. Kısacası, şûranın kullanımını farklı anlamlar içermiş olsa bile benzer amaçları ifade eder (Tezcan, 2010: 4-5; Eryarsoy, 1995: 193).

Terim anlamı bakımından şûrayı ifade edecek olursak; uzman ve tecrübeli kişilerle belli bir konuda fikir ve görüş alışverişinde bulunmak, istişare etmek, başkalarının konu hakkındaki fikirlerini öğrenmek, en doğru bilgiye ulaşmak veya son kararı vermek için konu hakkındaki lehte ve aleyhte tüm görüşleri öğrenmek ve tartışmaktır (Furkan, 2013). Aynı şekilde şûra, bilgi ve tecrübelerden yararlanarak doğru karar vermek adına oluşturulan bir meclis kurumudur (Bozbaş, 2017: 140-141). Neticede şûra oy birliğiyle veya çoğunluğun oyları ile fikirlerin ortaya çıkmasını ve karara bağlanmasını sağlar (Sallabi, 2010: 155).

Kur'an'da ve Sünnet'te net bir hüküm bulunmayan konularda, İslami sınırlar çerçevesinde, şûraya yer verilir ve bu sayede çözüm bulmaya çalışılır. Aksi durumda var olan hüküm uygulanır ve şûraya başvurulmaz. Aynı zamanda şûrada alınan kararlar Kur'an ve Sünnet ile çelişmemelidir (Avva, 2011: 164).

Kur'an'da konumuzla doğrudan bağlantılı olarak şûra ile ilgili açıkça ifade edilen iki ayette şûranın meşru bir uygulama olduğu gösterilmektedir (Furkan, 2013). Bu ayetlerin meali şu şekildedir:

Şûra suresi: “...*Bu mükafat ... Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri aralarında şûra ile (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, ... içindir*” (Kur'an-ı Kerim, Şûra 42: 36-39).

Bu ayetle şûra, Allah'ın çağrısına uymak, namaz kılmak ve Allah yolunda tüm malını, varlığını ve imkanını kullanmak ile aynı görülmüştür. Bu ayet, Müslümanların, İslam'da açık hüküm bulunmadığı takdirde, tüm işlerinin şûra ile yürütmeleri gerektiğinin açık delilidir (Eryarsoy, 1995: 195). Bunun yanında ayetin Mekke'de inmiş olması dolayısıyla henüz İslam Devleti'nin kurulmamış olmasına karşın, bu ayet Müslümanların kendi aralarındaki işlerini de istişare ile yürütmeleri zorunluluğunu getirmiştir. Öte yandan bu ayetin yer aldığı sureye Şûra suresi denmesi zaten şûranın İslamiyet ve Müslümanlar için son derece önemli olduğunu da göstermektedir (Furkan, 2013).

Âl-i İmrân suresi: “...Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et...” (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3: 159).

Medine’de indirilen (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3) bu ayet Muhammed Peygamber’e yönelik indirilmekle beraber, Muhammed Peygamber’in insanlarla istişarede bulunmasını emretmektedir. Ayet sadece Muhammed Peygamber’in insanları hakka çağırarak ve doğruya yönlendirmek gibi görevleriyle ilgili değil aynı zamanda komutan ve devlet başkanı görevi ile ilgili de emredilmiş, ki Muhammed Peygamber gibi lider olan, devlet başkanı olan herkes şûra prensibini yerine getirsın (Sallabi, 2010: 30-31; Eryarsoy, 1995: 195-196). Özetle bu iki ayet hem toplumsal işlerde hem de devlet işlerinde, kısacası tüm işlerde şûranın gerekliliğini ve önemini vurgulamaktadır.

Dolayısıyla Muhammed Peygamber şûra prensibini ömrü boyunca uygulamıştır (Aksu, 2001: 204). Şûra prensibi uygulanırken Muhammed Peygamber’in dikkat ettiği husus daha önce de değinildiği üzere kararları oy birliğine veya çoğunluğa göre almasıdır. Aynı zamanda Muhammed Peygamber’in şûra ile ilgili dikkat ettiği diğer bir husus, istişare ettiği kişilerin sayısını meselenin içeriğine göre belirlemesidir. Yani bazen sayıca az, bazen de fazla kişilerle istişarede bulunmuştur. Uhud Savaşı’nda ise hemen hemen tüm askerlerle istişarede bulunulmuştur (Eryarsoy, 1995: 203). Buradaki mesele Mekkeli askerler beklenmeli mi yoksa onlarla şehrin dışında mı savaşılmalı üzerinedir. Bu anlamda yapılan istişare neticesinde Muhammed Peygamber’in kendi düşüncesi Mekkeli askerlerin beklenmesi yönünde olmasına karşın, çoğunluk kararına göre Mekkeli askerlerle şehrin dışında savaşılmıştır (Ramazan, 2003: 118).

Zaten Kur’an’da şûranın nasıl uygulanacağına dair hüküm yer almadığından ötürü şûranın nasıl ve kimlerle yapılacağına ilişkin konularda Muhammed Peygamber’in uygulamaları yol göstermekle (Yargıcı, 2007: 174) beraber, Muhammed Peygamber de şûra ile ilgili net bir kural ortaya koymamıştır. Amaç şûranın nasıl yapılacağına insanların kendilerinin karar vermesi (Sarmış, 2012: 62), yani hangi toplumda uygulanıyor ise şûranın o toplumun kendi dinamiklerine ve aynı zamanda döneme, şartlara ve kültüre göre şekil almasıdır (Sarığül, 2016: 193). Bununla birlikte Muhammed Peygamber, vefatından sonra kimin devlet başkanı olacağı ile ilgili

önceden kimseye bir şey söylememiştir. Zira halkın yöneticisi olacak kişiyi yine halkın kendisinin seçmesini istemiştir (Sarmış, 2012: 18).

Şûra ile ilişkilendirilen ve Nisa suresi 59. ayette¹ yer alan bir kavram olan “*ulu’l-emr*” kavramı Türkçe “*emir sahipleri*” anlamına gelmektedir. Genel olarak ulu’l-emr ifadesi ayetlerden karar çıkarma gücü ve yetkisi olan alimleri, bir işte yetkisi, ehliyeti ve uzmanlığı bulunan kişileri, adaletli, adil, meşru yöneticileri, ordu komutanlarını, valileri, hakimleri içerir. Yani ulu’l-emr kavramı devlet başkanı ve diğer devlet yöneticileri gibi emretme yetkisine sahip olan kişilerin yanında, bir konu hakkında bilgi ve görüşe sahip asıl şûra ehli olan kişileri de ifade eder. Kısacası ulu’l-emr en üst yöneticiden en alt seviyedeki yöneticiye kadar ve işinde uzman, ehliyetli, bilgili kişilere kadar bir alt kademesinde yer alan kişiye emir verme yetkisine sahip olan herkesi kapsar (Tekin, 2006: 16-18; Eryarsoy, 1995: 261). Allah ve Muhammed Peygamber’e itaat ettikleri sürece ve Müslüman toplumun içinden çıkmaları şartı ile Nisâ suresi 59. ayette de ifade edildiği üzere bu kimselere itaat edilmesi gereklidir. Zira ulu’l-emr’e yani yöneticiye itaat, Allah’a ve Muhammed Peygamber’e itaatin devamıdır (el-Mevdudî, 2016: 240-242).

Şûra ile ilgili diğer bir kavram “*ehlü’l-hall ve’l-akd*”dir. Terim anlamı sorunları çözerek karara bağlamak anlamına gelen “*çözmek ve düğümlemek*” olan ehlü’l-hall ve’l-akd (el-Mevdudî, 2016: 439), İslami literatürde iki anlamda kullanılır ve iki farklı heyeti anlatır. Birinci anlamı siyasi nitelikli olup, toplumun durumunu bilen, siyaseti takip eden, siyasi koşulların farkında olan ve bu anlamda değerlendirmelerde bulunabilecek yeterliliğe ve aynı zamanda devlet başkanını seçebilecek donanıma sahip olan heyeti kapsar (er-Rayyıs, 2017: 214-215).

Daha geniş bir ifadeyle Dört Halife, Emevi ve Abbasi dönemlerinde halifeyi/devlet başkanını seçen seçmen heyetidir (Kapar, 1998: 112). Alimler, üst düzey yöneticiler, ordu komutanları ve ileri gelen kimselerden oluşur. Müslümanları tam anlamıyla temsil edecek kişilerden oluşan bu heyet (Eryarsoy, 1995: 156-157), el-Maverdi tarafından “*seçim ehli*” olarak ifade edilmiştir (er-Rayyıs, 2017: 212).

¹ “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de...*” (Kur’an-ı Kerim, Nisâ 4: 59).

Ehlü'l-hall ve'l-akd'in halifeyi seçmesinin yanında hukuka aykırı davranan bir halifeyi görevden azletme yetkisi de vardır (el-Ensari, 1994). Buradan hareketle ehlü'l-hall ve'l-akd'e “*seçen ve azleden*” heyeti de denilebilir (Ganim, 2015: 310).

Ehlü'l-hall ve'l-akd'in ikinci anlamı yasama ile ilgili olup doğrudan “*müçtehid*”lerden oluşan heyeti kapsar (er-Rayyis, 2017: 214-215). Avva tarafından “*Akil kişiler topluluğu*” (Avva, 2011: 218) olarak ifade edilen ehlü'l-hall ve'l-akd aslında bir Şûra Meclis heyetidir (el-Mevdudî, 2016: 436). Şûrayı oluşturan üyeler yani ehlü'l-hall ve'l-akd aynı zamanda “*Ehl-i Şûra*” olarak da ifade edilmekle beraber, bu şûra ehli genel yasama konularını devlet başkanı ve idarecilerle istişare edip görüşürler (Sallabi, 2010: 191-193).

Örneğin, Allah'ın kanunlarının yerine getirilmesinin elzem olduğunu ve bunun da parlamenter bir sistemle gerçekleşeceğini savunan el-Benna, seçilen temsilcilerin kanun yapmak için uzman kişiler yani ehlü'l-hall ve'l-akd olması gerektiğini bildirmiştir. Ancak bu kişilerin tam olarak kimler olduğu ve nasıl belirleneceği konusunda net bir kriter belirtmemiştir (Güney, 2017: 193).

Müslüman kardeşler açısından, şura anlayışı İslam ve demokrasiyi uyumlu hale getirdiğinden dolayı önemlidir (Ülger, 2016: 149). Ancak el-Benna şurayı yalnızca fikir almak ve danışmak şeklinde klasik anlamıyla addederek, en doğru hükmü ve nihai kararı lider olarak kendisinin vermesi gerektiğini vurgulamıştır (Güney, 2017: 94).

1.3.2. Bey'at/Biat

Kur'an'da adı geçen² başka bir kavram da bey'attır. Kelime anlamı olarak alış-veriş yaparken alıcı ve satıcının birbirleriyle el sıkışıp anlaşmaları, terim anlamı olarak da itaat etmek üzere verilen söz demek olan bey'at, aynı zamanda İslami literatürde İslami kural ve çerçevede yapılan devlet başkanı seçim işlemini anlatır (Eryarsoy, 1995: 221-223).

Bey'atın günümüzdeki demokratik seçimlerden farkı hem Kur'an'a ve Muhammed Peygamber'e bağlı olan ve bu doğrultuda görev yapan ulu'l-emr'e itaat etme sözü hem de bu söz haliyle Allah'a da verilmiş olmasından dolayı, sözün dışına çıkılması

² Kur'an-ı Kerim'de bey'at kavramı Feth suresi 10. ve 18. ayeti ile Mümtehine suresinin 12. ayetinde geçmektedir (Kapar, 1998: 17-18; Kur'an-ı Kerim, Feth 48: 10,18; Mümtehine 60: 12).

durumunda cezalandırılacağıının farkında olunmasıdır. Bu nedenle, bey'at Müslümanlar üzerinde son derece etkilidir (Eryarsoy, 1995: 223-224).

Seçmen belli koşullar çerçevesinde zor olan yönetim görevini yerine getirmesi için yöneticisini seçerken, yönetici de verilen bu görevi yerine getirirken yüz yüze kalacağı durumlar karşısında İslam toplumundan, itaat ve itimat etmek olan bey'atı ister. Bu yüzden, Müslümanlar devlet başkanını seçerken karşılıklı rızaya dayanan bey'at kavramını siyasi bir anlaşma ve ilke olarak kabul etmiştir (Kapar, 1998: 14-15).

Başka bir ifadeyle bey'at, idarecinin yöneteceği İslam toplumundan toplumsal bir anlaşma veya akit ile yetki almasını ifade eder. Ayrıca yöneten ve yönetilen arasında gerçekleştirilen bu uygulamada kadın-erkek herkes bey'at verecektir³. Yaşar Nuri Öztürk bu işlemi bir çeşit referandum veya demokratik onay alma mekanizması olarak yorumlamıştır (Öztürk, 1998: 244; Öztürk, 1997: 70, 75).

Bu haliyle sosyo-politik bir sözleşme ve İslami yönetimin meşruluk kazanmasındaki ilk adım olan bey'atın gerçekleştirilmesi iki taraf arasındaki tam bir rızaya ve şeffaflığa dayanır. Bu nedenle bey'at gerçekleştirilirken her zaman belli bir şekilde veya belli bir ritüel çerçevesinde yapılmasına gerek görülmemiştir (Sarigül, 2016: 131, 134).

Muhammed Peygamber dönemindeki bey'at sadece Muhammed Peygamber'e itaati yani Peygamber ve devlet başkanı olarak kabul etmeyi ve bu doğrultuda söylediği sözlere, uyulmasını istediği emirlere riayet edileceğine dair söz vermeyi içermesi anlamında kullanılmıştır. Zira Muhammed, Peygamber olduğundan dolayı aynı zamanda da devlet başkanıdır. O yüzden ashabın bey'atı, Muhammed Peygamber'in devlet başkanı olmasını sağlamak (seçim) anlamında kullanılmamıştır. Diğer taraftan ilk olarak Ebubekir'in halife olması sürecinde her iki anlamda yani devlet başkanını seçme ve ona itaat etme anlamında bey'at gerçekleşmiştir (Eryarsoy, 1995: 222-223). Dolayısıyla Ebubekir'in halife seçilme sürecinden itibaren bey'at siyasi bir nitelik kazanmıştır (Sarigül, 2016: 133).

³ Mümtehine suresi 12. ayette kadınların bey'at etmesi ifade edilmiştir.

Öte yandan halife veya devlet başkanı için yapılan bey'atta sadece ehlü'l-hall ve'l-akd'in olmasını yeterli görmeyip Şûra suresi 38. ayeti⁴ delil göstererek, belirli şartlara sahip, tüm Müslümanların bey'atta bulunması gerektiğini belirtenler de vardır. Zira bu ayete göre belirli bir grup kast edilmemekle beraber, ehlü'l-hall ve'l-akd ise sadece halife aday veya adaylarını belirleyebilir. Müslümanların özgürlüğü kısıtlanmadıktan sonra her iki seçim şekli uygun görülmeyle birlikte, İslam hukukçuları genel olarak bu konuyla ilgili Müslümanların menfaatine ve yararına olanı, çağın şartlarını ve imkanlarını gözetmişlerdir (Eryarsoy, 1995: 157).

1.4. İslamcılık

Son üç yüz yıllık süreçte İslam dünyasında ortaya çıkan en somut ve toplumsal anlamda en sıkı ilişkilere sahip bir hareket olan İslamcılık (Bulut, 2005: 908), kelime olarak ilk kez on yedinci yüzyılın sonunda Fransız yazarlar tarafından kullanılmıştır. İslamcılık kelimesine 1697 yılında ilk kez atıfta bulunan Fransız yazar Le Petit Robert'tir. Aydınlanma filozofu olan Voltaire de İslamcılığı terim olarak kullanan ilk yazarlardan birisidir. Ancak bu dönemdeki Fransız yazarlar İslamcılık kelimesini kendi eserlerinde siyasi veya ideolojik bağlantılı olmadan sadece İslam yani din anlamında kullanmışlardır (Mozaffari, 2007: 17-18).

Yenileme, düzeltme ve canlandırma hareketi olarak nitelendirilen dini ve siyasi fikir akımı olarak ortaya çıkan (Özbadem, 2016: 24) ve en temelde anti-emperyalist bir karaktere sahip olan (Koyuncu, 2018: 80) İslamcılığı İsmail Kara şöyle tanımlamıştır.

“XIX-XX. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...), 'yeniden' hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir harekettir” (Kara, 1986: 15).

İslamcılık, Avrupa'nın İslam dünyasındaki sömürgecilik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış olan veya farkına varılan siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal sorunlara dair bir çözüm olarak gündeme gelmiştir. Bu anlamda aslında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal girişimi de son derece önemlidir. Zira bu süreçte özellikle

⁴ “...işleri aralarında şûra ile (danışma) ile olanlar...”

Müslüman ulema ve aydınlar Avrupa karşısında zayıf ve geride olduklarının farkına daha iyi varmışlar ve zaten bundan sonra yaşanan gelişmeler doğrultusunda da İslamcılık düşüncesi şekillenmiştir (Bulut, 2005: 905). Yani İslamcılık, Müslüman aydınların Batı'nın üstünlüğüne ve sömürgecilik faaliyetlerine karşı İslam'ın ana kaynaklarına dayanarak ve bunu toplumun tüm alanlarında uygulayarak karşı koyma çabasıdır. Bu sayede İslam dünyasının kalkındırılması ve bütünleştirilmesi amaçlanmıştır (Karatepe, 2014: 205-206).

Bundan ötürü İslamcılık fikrinin oluşmasında sömürgeciliğin etkisi büyüktür. Bu anlamda Batı'ya karşı verilen mücadelede cihat kavramına son derece önemli görevler yüklenmiştir. Ayrıca 19. yüzyıldan itibaren Batı'nın tesiriyle Müslümanların toplumsal hayatında bazı değişiklikler olmuştur. Bunu Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın dayatması ile ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanı ile görmekle beraber, aynı zamanda toplumsal yaşamda birtakım hukuki ve siyasi gibi alanlarda değişikliklere gidilmesiyle de görmekteyiz. Bu durum ise Müslümanların tepkisini çekmiş ve onlarda psikolojik çöküntüye neden olmuştur. Bunun nedeni olarak da Batı'nın görülmesi noktasında İslamcılık; yalnızca devleti kurtarma düşüncesi olarak değil aynı zamanda Müslümanların refahını ve durumlarını korumaya yönelik sosyal bir anlam da kazanmıştır (Şen, 2012: 87-88).

Şerif Mardin'e göre, özelliklerini asıl itibarıyla 19. yüzyılın ortalarında kazanan İslamcılığı oluşturan en az iki tür vardır. Birincisi, İslamcılığı dünya görüşü ve bir rehber olarak sunan aydınların fikirleridir. Buna Mısırlı Muhammed Abduh örnektir. İkincisi de İslam kültürünün egemen olduğu yerlerde "*İslami Nizam*"ı uygulamaya veya hayata geçirmeyi misyon edinen arayışlardır. Pakistanlı Ebûl-A'lâ el-Mevdudî de buna örnektir (Mardin, 1995: 11-12).

Siyasal bir proje olarak II. Abdülhamit döneminde gündeme gelen İslamcılık (Şen, 2012: 82), bu anlamda hem ülkedeki teba'yı bir araya getirmek hem de ülke dışında bulunan Müslümanları emperyalizme karşı harekete geçirmek için kullanılmıştır (Mardin, 1985: 1402). Bunun yanında İslamcılık, II. Meşrutiyet döneminde belirgin bir ideoloji olmasına karşın (Şen, 2012: 82) Cumhuriyet döneminde geri planda kalmış, 1950 yılından itibaren çok partili sistemin sağlamış olduğu kısmi özgürlük ortamı sayesinde siyasal ve sosyal alan içinde tekrardan etkili olmaya başlamıştır.

1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de yükselen dini anlayış “*milliyetçi-muhafazakâr*” bir özellik taşımış olsa da 1970’den sonra Mısır, Pakistan ve İran’da yaşanan İslami hareketlerden dolayı dini anlayış ümmetçiliğe doğru dönüşmüştür. Özellikle ilk olarak Hasan el-Benna, Seyyid Kutub gibi Müslüman Kardeşler’in liderlerinin, düşünürlerinin vb. eserlerinin Türkçe’ye çevrilmesi ile İslam’ın sadece kişinin kendisiyle ilgili olmadığını, aynı zamanda kamusal alanla da ilişkili olduğu anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır (Çaha, 2005: 476-477).

İslamcılar arasında ilk siyasi örgütlenme Mısır’da Hasan el-Benna liderliğinde kurulan Müslüman Kardeşler ile sonrasında Pakistan’da Ebûl-A’lâ el-Mevdudî’nin liderliğinde kurulan Cemaat-i İslami’dir.⁵ Ancak İslamcı aydınlar arasında mücadelenin yöntemiyle ilgili tartışmalar yaşanmış ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kısmen ılımlı ve demokratik bir mücadeleye önem veren bu örgütlenmelere karşı silahlı mücadeleyi ön plana çıkaran daha radikal örgütlenmeler de kurulmuştur. Bunun yanı sıra tartışmalar şûra, bey’at/biat gibi İslami kavramlar çerçevesinde yapılarak demokratik ve meşru bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır (Tekin ve Akgün, 2005: 661).

El-Benna ve Mevdudî silahlı mücadeleyi veya zor kullanmayı, barışçıl yollar denedikten sonra ve devletin net bir şekilde İslam’a aykırı bir tutum sergilemesi durumunda başvurulacak bir yöntem olarak görür. Bu tutumu destekleyen İslamcılar genel olarak vaazlarla, toplantı ve konferanslarla toplumda İslam’ı yaymaya çalışırken, öte yandan siyasal ittifaklar ile yöneticilere baskı yaparak dinin yasamaya girmesi için uğraşırlar (Roy, 1995: 64-65).

El-Benna, 1942 yılından itibaren seçimlere katılarak halk tarafından seçilmeyi ve haliyle demokratik bir süreçte yer almayı kabul etmesine karşın, insanların seçimler yoluyla acımasız otokrat yöneticileri seçtiğini belirtmiş, aynı zamanda, demokrasinin sağlamış olduğu sınırsız özgürlüğün ileride kargaşaya neden olacağını savunmuştur. Ayrıca çok partililiği reddeden el-Benna, sadece tek partinin ve tek söylemin olması gerektiğini savunarak ideolojik farklılıkları uygun bulmamıştır (Güney, 2017: 194).

⁵ Cemaat-i İslami, İngiliz işgali altında bulunan Hindistan yarımadasında henüz Hindistan ve Pakistan devletlerine bölünmeden önce İslami uyanışı başlatmak ve İngiliz sömürgesinden kurtulmak için Mevdudî önderliğinde 1941 yılında Lahor’da kurulmuştur. Teşkilat yapısı ve tarihi ile Müslüman Kardeşlere benzemektedir. Daha detaylı bilgi için bakınız: (Nafî, 2012: 83-98; Büyükkara, 2017: 184-189; Manaz, 2008: 317-323).

Yani bir yandan demokratik hakkını kullanarak demokrasiden yana gibi görünen el-Benna, bir yandan da demokrasinin gereklerine ve getirdiklerine karşı çıkmıştır. Bu durum ancak el-Benna'nın amaçlarına erişme noktasındaki metotları olarak açıklanabilir.

Diğer taraftan zor kullanmayı savunan radikaller ise var olan Müslüman toplumlarla uzlaşamayacağını, bu yüzden doğrudan siyasal bir ayrılmanın olması gerektiğini savunurlar. Siyasal ayrılma düşüncesini ortaya atan da Seyyid Kutub'dur (Roy, 1995: 65). Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden birisi olan ve örgütün 1954 yılında yasaklanmasının ardından tutuklanan ve sonrasında idam edilen Seyyid Kutub, daha ılımlı ve temkinli olan dönemin Müslüman Kardeşler lideri Hasan İsmail el-Hudaybi'nin aksine, siyasal eylemi ve hareketi savunmuş; buna aktif olarak destek vermeyenleri veya pasif bir şekilde davrananları da Müslüman olmamakla suçlamıştır (Bayat, 2015: 84).

Cemal Abdülnasır'ın Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı ve şiddeti Seyyid Kutub ideolojisinin daha da radikalleşmesine ve bu bağlamda Müslüman Kardeşler içindeki radikal kanadın yükselmesine neden olmuştur. Buna karşın, Enver Sedat döneminde faaliyetlerine izin verilen Müslüman Kardeşler'in genel ideolojisi ve takip ettiği strateji şiddete karşı net bir tutum sergilemek olmuştur. Neticede bu yaşananlar, içinde Müslüman Kardeşler'in eski üyelerinin de bulunduğu silahlı radikal/militan İslami grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların arasında Enver Sedat'a suikast düzenleyen İslami Cihad hareketi de vardır (Esposito ve Voll, 1998: 251-252, 287).

Ayrıca Kutub'un İslam tarihi, İslam'ın kutsal metinleri ve İslam'ın 20. yüzyıldaki rolü hakkındaki yorumları, Usame bin Ladin ve Ladin'in ölümünden sonra onun yerini alan Eymen ez-Zevahiri gibi bazı İslamcı lider ve örgüt üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur (Armajani, 2012: 54).

Örneğin, İslam'ın hükümleri doğrudan Allah tarafından belirlenmesine ve alınan kararların bu hükümlere aykırı olmamasına karşın, demokraside kural ve kanunları koyan veya değiştiren insanların kendileri olduğundan dolayı, demokrasiyi yeni bir din olarak ifade eden Eymen ez-Zevahiri mevcut demokratik hükümet sistemlerine karşı olmasının yanında, demokratik süreçlere katılan veya hedeflerinin bir parçası

olarak görünüşte demokratik fikirleri benimsemiş İslamcı örgütleri de şiddetle eleştirmiştir. Bunlardan birisi de Müslüman Kardeşler'dir. (Armajani, 2012: 74-75).

İslam temelinde sosyo-politik bir hareket olan (Roy, 1995: 61) İslamcılık, genel olarak İslamiyet'in ilk olarak ortaya çıktığı dönemdeki uygulamalara ve ilk kaynaklara dönüşü esas almayı, geri kalmışlığın sorumlusu olarak görülen bidat ve hurafelerden İslam'ı arındırmayı savunmakla beraber, aynı zamanda İslam birliğini veya tüm Müslümanların güç birliği yapmasını bir zorunluluk olarak görmektedir (Bulut, 2005: 905).

Bu amaçlar doğrultusunda İslamcılığın ortaya çıkması ve gelişmesi sürecinde etkin bir şekilde rol oynayan Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza; İslamcılık anlayışının kurucuları, öncü teorisyenleri ve aynı zamanda Müslüman Kardeşler'in fikir babalarıdır (Turan, 2018: 49). Sırayla onlara değinecek olursak:

Batı'nın sömürgecilik faaliyetlerine karşı duran, düşünür ve aktif bir siyasetçi olan Cemaleddin Afgani'nin 1838 yılında Afganistan'da doğduğu ifade edilmekle beraber, İran doğumlu olduğu da belirtilmektedir (Nafi, 2012: 26). Bu konuda muallak bir durum vardır. Afganistanlı olduğu tezi Afgani'nin ilk biyografisini yazan Muhammed Abduh'a dayanmasına karşın; Afgani'nin İran'da doğduğuna ve gençlik yıllarını burada geçirdiğine tanıklık eden kişilerin de olduğu yönündedir (İnayet, 1997: 95-96).

19. yüzyıl İslam düşünce ve siyasal hayatında önemli etkiler bırakan Afgani'nin İslamcılara olduğu kadar liberal, milliyetçi gibi farklı siyasi gruplara ve ideolojilere de etkisi olmuştur (Turan, 2018: 50, 53). Bu anlamda birçok yazar, aydın ve düşünürü etkileyen Afgani'nin Mısır'da bulunduğu dönemde takipçileri ve öğrencileri arasında, ön planda olan, dinde yenilikçiliği savunan Muhammed Abduh ile Wafd Partisi'nin kurucusu ve ulusal bağımsızlık yolunda Mısır milliyetçiliğinin önderi olan Saad Zağlul da yer alır (İnayet, 1997: 101).

Diğer yandan Afgani, Paris'te bulunduğu dönemde Beyrut'ta sürgünde olan öğrencisi Muhammed Abduh'u Paris'e çağırarak burada "*el-Urvetu'l-Vuska Cemiyeti*"⁶nin isteğiyle ve onunla aynı ismi taşıyan yani "*el-Urvetu'l-Vuska*"

⁶ El-Urvetu'l-Vuska Cemiyeti, Afgani sürgün olarak Mısır'dan Hindistan'a gittiği dönemde kendisinin yönlendirmesi ile Mısırlı ve Hindistanlı taraftarlarınca kurulan gizli bir cemiyettir. Bu gizli cemiyetin

isminde siyasi ve fikri bir dergi çıkartmışlardır. Dergide yayımlanan makalelerin birçoğu ve bilhassa siyasi konularla ilgili olanları düşünce bakımından Afgani'ye, üslup ve ifade bakımından Abduh'a aittir. Yasaklanmasından dolayı yayım hayatının kısa olması ve bu nedenle sadece 18 sayı çıkartılabilesine karşın, özellikle 19. yüzyılın sonlarında dergi İslami düşünce üzerinde etkili olmuştur (Abdülhamid, 1991: 26; Nafi, 2012: 28; Riza ve Karaman, 2015: 28-29, 33, 74). Dergide yayımlanan konular; İslam devletlerini sömürgesi altına alan emperyalist devletlerin politikaları ve bilhassa Mısır'daki İngiliz politikası, Müslüman aleminin kötü gidişatının sebepleri ve bu durumu tersine çevirmeye çalışma ile İslam birliği üzerinedir (İnayet, 1997: 117).

İslami modernizmin baş mimarı olarak ifade edilen Afgani, İslam'ın ahlaki gücünü ve temel rasyonelliğini alarak Batı'nın bilim ve teknolojisine uygun, İslam'da reforma ve yeniden canlanmaya dayalı bir modernizm anlayışına sahiptir. Ayrıca Avrupa emperyalizmi ve sömürgeciliğine karşı modern bilim ve teknoloji ile Müslümanları güçlendirerek harekete geçirmeyi ve nihai olarak da İslam birliğini amaçlamıştır (Groff, 2007: 10).

Afgani, Batı'nın bilim ve teknolojisini alırken kesinlikle İslami esaslardan taviz verilmemesini, Batı'nın kültüründen ve geleneğinden uzak durulmasını belirtmiştir. Buna örnek olarak da Batı'yı taklit eden Japonya'yı göstermiştir. Zira Japonya bilim ve teknolojiye faydalı olanları alarak, kendi dini inancını hiçbir şekilde kaybetmeden, gelenek ve göreneklerine, kültürüne ve kendine has özelliklere sahip çıkarak kalkınmıştır (Abdülhamid, 1991: 48, 63).

Genel olarak Afgani'nin sohbetleri sömürgecilik, bilim ve teknolojiye geri kalındığı, bidat, hurafe ve cehaletin gerçek dinin önüne geçtiği ve İslam aleminin birlik olamadığı ile ilgili sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında Afgani'nin yeniden dirilme şeklinde ifade ettiği çözüm önerisi birlik ve ıslahat olarak belirtilen iki temel konu üzerinden şekillenmiştir. Bu anlamda İslam birliği yani din bağı sömürgeciliğe karşı en etkili yöntemdir. İkinci olarak da eğitimden hukuka kadar geniş bir alanda ıslahatın gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Turan, 2018: 52-53).

amacı Müslümanları bir araya getirmek, İslam dünyasındaki tehlikenin farkına varılmasını ve bu duruma karşı gerekenlerin yapılmasını sağlamaktır (Riza ve Karaman, 2015: 28, 51, 74).

Bununla birlikte Afgani, şûra ve bey'at/biat esaslarına dayalı İslami anayasal yönetimi savunarak, İslam ülkelerindeki tüm Müslüman yöneticilerin bu esaslara dayanması gerektiğini belirtmiştir (Abdülhamid, 1991: 49).

Ayrıca Afgani'nin İslam dünyasına bırakmış olduğu düşünsel mirası özetle şunlardır: İslam dini, Müslümanlara rehberlik etmede, onların güçlenmesini ve ilerlemesini sağlamada yeterlidir. İslam'ın temel kaynakları esas alınmalıdır. İslamiyet akılcı bir şekilde yorumlanmalı ve yeni bilimlere açık olunmalıdır. Aynı zamanda toplumsal ve düşünsel anlamda yeniden canlanmak için uyuşukluk ve sömürgecilik ile mücadele edilmelidir (İnayet, 1997: 132).

Diğer taraftan Afgani'nin fikirlerinden oldukça etkilenen ve onun en iyi öğrencilerinden birisi olan Muhammed Abduh, 1849 yılında Mısır'da doğmuştur. 19. yüzyılın en etkili Müslüman reformcu/ıslahatçı ve hukukçularından olan Abduh, aynı zamanda İslami kurumların günün şartlarına uygun hale getirilmesine ilham kaynağı olmuştur (Çağlayan, 2011: 125; Martin, 2004: 6). 19. yüzyıl İslam Rönesans'ında önemli bir rol oynayan Abduh'un yaşamı ve düşüncesinin özü; dini, yasal, ahlaki veya eğitim amaçlı reformlardır (Groff, 2007: 3-4).

Abduh, yaşadığı olaylar ve yaptığı seyahatler neticesinde, edindiği tecrübeler ışığında, zihninde netleştirdiği Müslümanlara musallat olan hastalığın iki önemli sebebi olduğunu ifade eder. Birincisi, Müslümanların yaşadıkları dinin asıl İslam'dan uzaklaşmış olduğudur. İkincisi, zalim Müslüman sultanların istibdat yönetimleridir. Buradaki istibdat yönetiminden kastedilen yöneticiyi kısıtlayacak herhangi bir gücün veya organın olmadığı mutlak ve totaliter yönetim anlayışıdır. Yürütmenin tek elde toplanması bu kapsamda değildir (Rıza ve Karaman, 2015: 79-80, 128).

Parlamente demokrasinin şûra kavramı ile aynı olduğunu savunan Abduh (İnayet, 1997: 160), İslam alemindeki iç çöküşün eğitim ve hukuk alanındaki etkili reformlarla yeniden canlanmaya dönüşeceğine inanmıştır. Bununla birlikte bidat ve hurafelerden arınarak İslam'ın özüne inilmesinin son derece elzem olduğunu belirtmiştir (Turan, 2018: 59).

Abduh, dini ve yasal konularda bağımsız yargının önemini savunmanın yanında, Batı hakkındaki endişelerine rağmen İslam'ın yeniden canlandırılması için Batı'nın bilim ve teknolojisine karşı çıkmamış (Groff, 2007: 3), Batılı fikir ve yöntemleri tamamen

reddetmemiştir. Aksine Batı'daki bu ilerlemelere olumlu tepki veren Abduh, bu tür gelişmelerin, İslam'ın ihtiyaçlarına uygun şekilde ve dikkatlice uyarlanması halinde, Müslümanlara katkı sağlayacağına inanır. Örneğin, Batılıların filoloji ve dilbiliminde kaydettiği ilerlemeler Müslümanların, Muhammed Peygamber'in yaşamı, Kur'an ve hadisler hakkındaki bilgilerini arttırabilir; bu sayede Müslümanlar, İslami inançlarını ve pratiklerini güçlendirecek ve dinlerinin çağdaş yaşama uygulanabilirliği noktasında giderek daha canlı bir anlayışa kavuşacaklardır (Armajani, 2012: 43).

Öte yandan Majid Khadduri'nin ifadesine göre Abduh, İslam'ın laikleşmesini değil modernleşmesini savunan reform yöntemi önermiştir. Zaten hem Afgani hem de Abduh tarafından İslami reformlar bağlamında bu dönemde iyi bir başlangıç yapılmıştır (Khadduri, 1953: 513).

Abduh eğitime ve düşünsel hazırlanmaya öncelik vermekle beraber, orta yolcu veya ılımlı ve muhafazakâr bir tutum sergilemiştir (Rıza ve Karaman, 2015: 71). Ayrıca davetçileri iyi bir şekilde eğitim ve öğretimden geçirerek yetiştirip dini ve dünyevi konuları tüm Müslüman halka doğru ve düzgün bir şekilde anlatarak halkı uyandırmayı amaçlayan Abduh, bu yönüyle Afgani'den ayrılır. Afgani bu yöntemi siyasal ve toplumsal mücadeleden vazgeçerek insanları uyuşukluğa sevk etme olarak düşünerek kabul etmemiştir (Abdülhamid, 1991: 28).

Başka bir tabirle Abduh devrimci hareketten uzak durarak dini, ahlaki ve eğitimsel ıslahat çalışmalarına önem verirken, Afgani'nin ıslah hareketleri Müslümanları harekete geçirip sömürgeci Batı devletlerine ve baskıcı yöneticilere karşı gerçekleştirilecek olan ayaklanma hareketlerine yöneliktir (Hanefi ve el-Câbirî, 2014: 35; Abdülhamid, 1991: 28).

Abduh hayatının son yıllarında, onun biyografi yazarı ve en seçkin öğrencilerinden olan Reşid Rıza tarafından 1898 yılında kurulan "*el-Menar*" dergisinin yayımlanmasında iş birliği yapmıştır. Dergi, Abduh'un reformcu/ıslahatçı yazıları için bir forum haline gelmiştir. Zaten 1905 yılında Abduh'un ölümünden sonra dergi Rıza'nın 1935 yılında ölümüne kadar yayımlanmaya devam etmiştir (Martin, 2004: 7). Bu süre zarfında dergi, Abduh ve öğrencilerinin görüşlerini yansıtarak İslam dünyasındaki reform/ıslahat hareketine destek olan en önemli dergi haline gelmiştir (Nafi, 2012: 33).

Afgani ve Abduh'un en iyi takipçilerinden biri olmasının yanında Abduh'a göre daha radikal eğilimli olan Reşid Rıza (Rıza ve Karaman, 2015: 45-46), İslamcı düşüncelerin sistemli bir hale getirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında etkin bir şekilde rol oynamıştır. Suriye asıllı olan Rıza; Afgani ve Abduh'un reformcu/ıslahatçı düşüncelerini dönemin şartlarına göre uygun hale getirerek onların bu düşüncelerinin yeni kuşaklara aktarımını sağlamıştır (Turan, 2018: 67).

Buradan hareketle Rıza'nın düşünceleri genel olarak, Afgani ve Abduh'un İslamcılık ile ilgili düşünceleri ile aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Sadece Rıza'nın, hilafetin İslam'ın ilk dönemindeki haline döndürülmesi yani hilafet konusundaki reform üzerine yoğunlaşması onu diğerlerinden ayırmıştır. Zira Rıza, İslam birliğinin oluşmasını hilafete bağlamıştır (İnayet, 1997: 179-180).

Hem kendi İslami inançları nedeniyle hem de giderek artan laikleştirici ve Batılılaştırıcı güçlere yanıt olarak, halifeyi, İslami temelli yasaların yazılmasına rehberlik etmesi ve bunların uygulanmasını iddialı bir şekilde denetlemesi gereken bir kişi olarak düşünen Rıza'ya göre halife; İslam'ın fikirlerini sürekli değişen sosyal ve politik bağlamlara uygulayabilen İslam'ın önde gelen tercümanıdır. Ayrıca Rıza, İslam'ın en gerçek ilkelerine tamamen bağlı olan bu tür bir halifenin hükümet liderlerini, bu yasaları uygulamaya ikna edici bir şekilde teşvik edeceğine ve bu bağlamda sadece liderlik konumundaki böyle bir halife ile gerçekten İslami bir toplumun ve Müslüman birliğinin var olabileceğini ve de İslam'ın nihai yükselişinin gerçekleşeceğini ileri sürmüştür (Armajani, 2012: 46-47).

Bu doğrultuda Rıza, İslam bölgelerinde şubeleri olmak üzere merkezi Müslümanların bir araya geldikleri Mekke'de olan halifenin himayesinde bir İslam cemiyeti kurulması gerektiğini belirtmiştir. Cemiyetin amacı dini; bidat ve hurafelerden temizlemek, insanları dine davet etmek ve ıslaktır. Bu amaçları gerçekleştirmenin de şartı yönetimin şûra esasına dayanması, doğru bir eğitim ve öğretim yöntemi uygulayarak milletin (ümmet) fikir ve ahlakında değişikliğe gidilmesidir. Abduh gibi eğitim ve öğretime öncelik veren Rıza, bunu devlet veya özel okulların değil vakıflar ve derneklerin üstlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Rıza ve Karaman, 2015: 152-154).

Bu üç entelektüele göre, eğer Müslümanlar İslam'ın öğretilerine uymazlarsa sonuç zayıflık, yoksulluk, bireyin ve toplumun gerilemesi olur. Dolayısıyla İslam toplumlarının bozulmasının sebebi de İslam öğretilerinin gözden kaçırılmış olmasıdır. Onlar için İslam birliği, kendilerini gerçek Müslümanlar olarak görenler ile karşılıklı hoşgörü durumunda bir arada yaşayanlar arasında, İslam'ın emirlerine uymak ve uygulamak için aktif olarak birlikte çalışacakları konusunda genel bir anlaşmayı gerektirir (Armajani, 2012: 45-46).

1.5. İslam ve Demokrasi İlişkisi

Hristiyanlıktan sonra en çok inanılan ikinci din olan İslam, bireyi esas alır. Bireye ait olan başta bireyin kendi kendisini yönetme hakkı, doğal ve devredilmez olmak üzere tüm hakları dokunulmazdır. Bunula birlikte, İslam yaptığı işlerden her bireyin kendisini sorumlu tuttuğu için bu anlamda bireyi zaten özgür ve serbest bırakmıştır. Ayrıca şûra, bey'at, adalet, liyakat ve itaat gibi kavramlar toplumun her alanında İslami yönetimle ilgili kavramlardır (Sarigül, 2016: 174-176).

Herkes tarafından bilinen kalıplaşmış tanımı "*halkın yönetimi*" olan demokrasi de günümüzde en geçerli ve giderek de yaygın hale gelen bir yönetim mekanizmasıdır. Hatta Birleşmiş Milletler'e üye olan 193 ülkenin 123'ü demokratik ülke olarak nitelendirilmiştir (Koyuncu, 2018: 20).

Demokraside karar alma sürecinde herkes eşit bir şekilde söz hakkına sahiptir. Bu süreçte kararlar alınırken çoğunluk şartı gözetilse de demokrasinin çoğulculuğu esas alan bir rejim olduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı zamanda alınan kararlar çoğunluk da bile olsa asla insan haklarına aykırı olmamalıdır. Demokrasi en baştan beri belirtildiği üzere her alanda eşitlik ilkesine, özgür bir şekilde her türlü kamusal ve siyasi faaliyette bulunma prensibine ve bu anlamda şeffaf bir şekilde gerçekleştirilen seçimlere katılma kuralına dayanmak zorundadır. Bunun yanında siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, muhalefet, bağımsız ve tarafsız medya, hukuk, her yönüyle denetlenebilen ve hesap verebilen bir hükümet de demokrasinin olmazsa olmazlarıdır (Sarigül, 2016: 174).

Öte yandan İslam ve demokrasi arasındaki ilişki özellikle on sekizinci yüzyıldan beri demokrasinin lehine ve aleyhine görüşler şeklinde tartışma konusu olmuştur. Bu anlamda İslam ve demokrasi arasındaki ilişki üç farklı şekilde tartışılmıştır. Bunlar

*“İslam’ın demokrasi ile bağdaşmadığı tezi, İslam’ın demokrasiyi gerektirdiği tezi ve İslam ve demokrasinin bağdaştığı tezi”*dir (Adanalı, 2008: 626).

Birinci tezi savunanların başında Müslüman Kardeşlerin de ideoloğu olan Seyyid Kutub ve Ebûl-A’lâ el-Mevdudî gelir. Onlar genel olarak dönemsel ve coğrafi şartlar temelinde bu düşünceyi savunmuşlardır. Örneğin, demokrasinin temsilcisi konumunda olan Batı’nın İslam ülkelerinde gerçekleştirmiş olduğu sömürgecilik ve işgal faaliyetleri ile kapitalist girişimlerin yarattığı olumsuz düşüncenin yansımaları gibi. Dahası, İslami kural ve kaideleri esas alarak İslam ile demokrasinin birbirinin zıttı olduğu düşüncesine sahiptirler. Ancak bu tez Adanalı’ya göre teorik olarak çok fazla sağlam temellere dayanmamaktadır (Adanalı, 2008: 627-629).

Ayrıca Mevdudî, İslam ile demokrasinin hiçbir şekilde birbirine benzer bir yanının bulunmadığını hatta birbirinin zıttı olduğunu belirtmesinin yanında, İslam’da halk hakimiyeti anlayışının kesinlikle olmadığını vurgular. Yönetim anlayışının Allah’ın hakimiyeti üzerine kurulduğunu ifade eder (el-Mevdudî, 1999: 33-34).

Diğer taraftan Seyyid Kutup, İslam’ın demokrasiyle bağdaşmadığını savunmuş olsa da Müslüman Kardeşler demokrasiyi kesin bir dille reddetmiş değildir. Şöyle ki, Müslüman Kardeşler; demokrasinin yalnızca düşünce özgürlüğünü garanti etmesini ve milletin yönetime katılmasını gerektirdiğini düşünmekte ve parlamenter sistemin de İslami yönetim sistemine yabancı veya aykırı olmadığını savunmaktadır. Fakat partilere, particiliğe ve muhalefete gerek olmadığını da belirtmektedir (Mitchell, 1993: 261; el-Benna, 2016: 389).

Ne var ki, özellikle Enver Sedat döneminde Müslüman Kardeşler tekrardan toparlanmaya başladıktan sonra şiddete dayalı siyasetten ziyade, amacına ulaşabilmek için asıl olarak demokrasiyi kullanmıştır. Hem Enver Sedat hem de Hüsnü Mübarek dönemlerinde siyasi bir parti olarak görülmek ve çok partili sisteme katılmak için çalışmıştır (Esposito ve Voll, 1998: 259-260). Zaten Sedat döneminden itibaren Seyyid Kutup taraftarları Müslüman Kardeşler’den ayrılmışlardır. Zira Kutup taraftarları daha marjinal ve şiddet yanlısı bir politika izlerken, Müslüman Kardeşler rejim yanlısı bir tutum sergilemiştir.

İkinci tezi savunanlar, ki bunların başında Yusuf Karadavi ve Bassam Tibi gibi bazı çağdaş yazarlar gelmektedir, günümüzde demokrasinin İslam dünyası için bir

alternatif değil aksine zaruret olduğu fikrine sahiptirler. Zira demokrasi benimsenmezse hiçbir Müslüman ülkede istikrarlı bir siyasi sistem oluşmaz düşüncesi ön plana çıkmıştır. Aynı şekilde tüm ülkeler ile barış ve huzur, demokrasi benimsendiği takdirde sağlanabilir. Buradaki durum aslında dini olmaktan çok pragmatiktir. Yani Müslüman ülkelerdeki olumsuz durumları demokrasi ile veya İslam ve demokrasiyi sentezleyerek atlatabileceğini düşünmektedirler (Adanalı, 2008: 629).

Üçüncü tezi savunanlar ise demokrasinin muhteviyat olarak İslam'da olduğunu ve aynı zamanda Muhammed Peygamber ve dört Halife döneminde Müslümanların son derece iyi bir demokratik yönetimle yönetildiğini iddia etmişlerdir (Koyuncu, 2018: 114).

Anlaşılabacağı üzere İslamiyet ile demokrasi arasında benzerlikler olduğu kadarıyla aynı zamanda farklılıklar da mevcuttur. Bu doğrultuda benzerlik ve farklılıklara maddeler halinde bakmak daha anlaşılır olacaktır. Çalışmamızda aşağıdaki başlık altında ilk olarak benzerliklerin neler olduğuna bakılmaktadır.

1.5.1. İslam ve Demokrasi Arasındaki Benzerlikler

İslam ile demokrasi arasındaki temel benzerlik Kur'an'da da geçen şûra temelinde olan benzerliktir. Bu anlamda:

- Şûra meclisi ile parlamento aynı işleve sahiptir. Ayrıca parlamento ve şûra meclisi halka karşı sorumludurlar. Bu yüzden görevlerini layıkıyla yerine getirmez veya kötüye kullanırlarsa seçim yoluyla değiştirilirler.
- Hem şûra meclisini hem de parlamentoyu halk seçer.
- Hem şûra sisteminde hem de parlamentoda kararlar çoğunluk esasına göre alınır.
- Parlamentoda olduğu gibi şûra meclisinde de kadınlar yer alır. Muhammed Peygamber'in yönetim işlerinin birçoğunda eşlerine danışarak karar verdiği bilinmekle beraber, kadının kamusal herhangi bir görevde bulunmamasına ilişkin Kur'an-ı Kerim'de hiçbir yasaklayıcı bir açıklama yoktur (Sarmış, 2012: 408-409).

- Hüseyin Sarıgül'e göre demokrasi ve şûra her ikisi hem bir yönetim anlayışı hem de her zaman ve her yerde uygulanabilir bir sistem olmalarının yanında “demokrasi, şûranın daha da sistematize edilmiş halidir” (Sarıgül, 2016: 192-193).

1.5.2. İslam ve Demokrasi Arasındaki Farklar

- İslam'da hükümler Allah tarafından koyulmuştur. İnsanlar Allah'ın koymuş olduğu kurallara, emir ve yasaklara uymakla yükümlüdürler. Dolayısıyla insanlar başına buyruk hareket edemezler ve mutlak sınırsızlığa sahip değillerdir. Bunun yanında İslam'daki şûra sisteminde yasama ve kanun, İslam'a aykırı olmamak şartıyla ve hiçbir açık hüküm bulunmayan konularda, Allah adına çıkartılır. Zira egemenlik Allah'a aittir⁷. Demokraside kuralları ve kanunları insanlar koyar, kaldırır ve değiştirir. Bunu halk için yaparlar ve halka karşı sorumludurlar. Bu anlamda insanların sınırsız yetkisi vardır. Zira ahlak kurallarına ve insan doğasına aykırı da olsa yasalar çıkartılabilir⁸ ve herkes ona uymak zorundadır. Yani bir nevi bu kuralları yerine getirerek kendi kendilerine itaat etmiş olurlar. Dolayısıyla egemenlik halka aittir.
- İslam'ın bu yönüyle şûra sistemine baktığımız zaman; İslam yaşamın temelidir şiarından hareketle şûranın doğrudan imanla ilgili ve ondan ayrı tasavvur edilemeyeceğine karşın, demokrasi dine dayalı olmayan laik bir sistemdir.
- İslam'da Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanlar için hem dünyevi hem de uhrevi yaptırımlar vardır. Demokraside kurallara karşı gelenler sadece dünyevi yaptırımlarla karşılaşır.
- İslam insanların hem dünyada hem de ahirette mutluluğunu sağlamayı amaçlar. Demokrasi ise halkın mutluluğunu dünya hayatı içinde gerçekleştirmeyi hedefleyen bir sistemdir. Aynı zamanda insanların en yüksek oranda yönetime katılmasını sağlamayı amaçlar.

⁷ Ulu'l-emr net bir şekilde İslam'ın hükme bağladığı konularda sadece Allah'ın hükümlerini yerine getirmekle görevlidir. Yani ulu'l-emr her ne kadar seçim yoluyla belirlendiği için demokrasi ile bağdaştırılmaya çalışılsa da bu yetersizdir (Eryarsoy, 1995: 96-97).

⁸ Ancak burada da çıkarılan kanunlar insan haklarına aykırı olmamalıdır (Sarıgül, 2016: 174).

- İslam'da Allah'ın kuralları sabit, değişmez ve evrenseldir. Demokraside ise ilkeler ve kurallar zamana, mekâna ve toplumsal şartlara göre değişkendir.
- İslam'da yönetimin temelinde ümmet anlayışı vardır. Yani tüm dünyadaki Müslümanları kapsayarak din veya inanç birliğini esas alır. Demokratik yönetimdeki halk ise ülke sınırları içindeki insanları veya o ülkenin milletini esas alır (Sarmış, 2012: 410-413; Sallabi, 2010: 232-235; er-Rayyıs, 2017: 355-357).



İKİNCİ BÖLÜM

“ARAP BAHARI” ÖNCESİ MISIR

2.1. Hür Subaylar Darbesinden Önce Mısır

Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılması ve bundan yaklaşık üç asır sonra Fransız ordularının Mısır'ı işgal etmesi sonrasında tarihin seyri Mısır nezdinde değişmiştir. Zira bu işgal 1952 yılına kadar Mısır'ı yönetecek olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa hanedanının doğmasına neden olacaktır. Bu hanedanlık da Cemal Abdülnasır liderliğindeki Hür Subaylar darbesine kadar devam edecektir.

2.1.1. Osmanlı Devleti Dönemi

Osmanlı Devleti'nden önce Memlûk Sultanlığı'nın hâkimiyetinde olan Mısır'ı ele geçirmek isteyen Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Memlûk Sultanı Kansu Gavri'yi Mercidabık savaşında yenmiş ve Memlûk Sultanı Gavri de savaş alanında ölmüştür. Bunun üzerine onun yerine geçen Tuman Bay'aya Yavuz Sultan Selim anlaşma yapmak için elçi göndererek, Osmanlı'ya tabii olması ve onun egemenliğini kabul etmesi karşılığında Mısır'ı ele geçirmeyeceğini ve kendisinin Mısır'ı yönetmeye devam edeceği yönünde öneride bulunmuştur. Ancak müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde savaş kaçınılmaz hale gelmiş ve 1517 yılında yapılan Ridaniye savaşında Memlûkler yenilerek Mısır Osmanlı toprağı haline gelmiştir (Winter, 1992: 6-7).

Mısır ele geçirildikten sonra, Osmanlı'ya bağlı bir Beylerbeylik⁹ haline getirilmiş (Demir, 2014: 102) ve Mısır'ın yönetim sistemini bir kanunname ile düzenlemiştir. Buna göre Mısır yönetimi, padişahı temsil eden “Paşa, Yeniçeri Ağası ve Memlûk Beyinden” oluşan üçlü bir sistemden oluşmuştur. Mısır'da Osmanlı idaresi kurulmasına karşın Memlûk yönetimine son verilmemiş aksine Memlûk Beyleri yerel yönetici olarak siyasi güçlerini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla Memlûk Beyleri 19. yüzyıla kadar yönetimde oldukça etkili olmuşlar ve birçok kez ayaklanıp, isyan çıkarmışlardır (Güler, 2011: 29). Bunun yanında isyanların ortaya çıkmasında

⁹ 1522 yılı itibariyle Osmanlı Devleti idari bakımdan yedi Beylerbeyliğinden oluşmaktadır. Bunlar, “Rum-ili, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbekir, Şam ve Mısır.” Beylerbeyliğinin karşılığı olarak “vilayet” kelimesi kullanılmakla beraber, on altıncı yüzyılın sonlarına doğru “eyalet” kelimesinin kullanılması da yaygınlaşmıştır (Çakar, 2002: 264).

bölgeye merkezden atanmış paşalar yani valiler ile bölgede bulunan Memlûk askeri ocağı da rol oynamıştır (Canbegi, 2013: 32).

Mısır'a vali olarak atanan paşaların çıkardığı isyanların ilki Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Ahmet Paşa¹⁰ isyanıdır. Bu isyan neticesinde “*hain*” olarak nitelendirilecek olan Ahmet Paşa, Osmanlıyı kabul etmeyen bazı Memlûk Beyleri ile birlikte isyan ederek başarılı olabileceğini düşünmüş ve kendisini Mısır'da Sultan ilan etmiştir. Ahmet Paşa kendisini Sultan ilan ettiği zaman sadrazam olarak atadığı Kadızade Mehmed Bey, destek veriyor gibi görünmesine karşın gizli bir şekilde hem olanları Kanuni Sultan Süleyman'a iletmış hem de Ahmet Paşa'ya karşı askeri bir birlik oluşturmuştur. Neticede isyan bastırılmış ve Ahmet Paşa öldürülmüştür (Elhossary, 2015: 98, 100, 102-103).

Ahmet Paşa isyanından sonra Mısır'a gönderilen sadrazam İbrahim Paşa, hem bölgedeki sorunları çözerek Osmanlı otoritesini yeniden tesis etmiş hem de Mısır'ın eski dönemlerinde uygulanmış olan kanunları ve Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra gönderilmiş fermanları inceleyerek yeni detaylı bir kanunname hazırlamıştır. Bu kanunname padişah tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir (Demir, 2014: 104-106).

1586 yılına gelindiğinde Yeni Dünya'dan gelen ucuz gümüş akışı, altın ve gümüş değişim dengesini bozarak Osmanlı parasının değerinin düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla asker maaşları değersizleşerek yetersiz hale gelmiştir. Bunun üzerine askerler aldıkları maaşlarla geçinemedikleri için valiye isyan etmişlerdir. Alınan önlemler yetersiz kaldığı için isyanlar birbirini izlemiştir. Nitekim 1609 yılındaki ayaklanma en şiddetlisi olmuştur. Bu ayaklanmanın başında eski Memlûk Beyleri ile Memlûk alaylarından oluşan Osmanlı birlikleri yer almıştır. Bu durum isyanın Memlûkler tarafından düzenlenmiş ayrılıkçı bir hareket gibi gözükmesine neden olmuş (Marsot, 2010: 42-43) ve Mısır Valisi'nin yetersiz kaldığı bu isyan merkez güçlerinin yardımıyla bastırılmıştır. Dolayısıyla yaşanan bu olay Mısır'ın ikinci kez ele geçirildiği anlamına gelmiştir (Canbegi, 2013: 32).

¹⁰ İkinci Vezir olan Ahmet Paşa, başvezir olmayı umarken teamüllere aykırı olarak Hasodabaşı İbrahim Ağa'nın başvezir olmasından ötürü Mısır valiliğini istemiştir (Uzunçarşılı, 2011: 318).

Öte yandan zamanla Memlûk Beyleri'nin zayıflamasıyla yeniçeri birliği güçlenmiş ve bu askeri birliklerin Mısır valisi üzerindeki nüfuzu artmıştır. Zamanla askeri birliklerin kendi aralarındaki çatışmaları neticesinde güç kaybetmesinden dolayı Memlûkler tekrardan üstünlüğü ele geçirmişlerdir (Marsot, 2010: 44-45). Memlûkler iktidarı ele geçirseler bile kendi aralarındaki rekabetten dolayı tam bir merkezi yönetim kuramamışlardır. Sadece feodal beyler arasındaki rekabet sayesinde ve bazen de onlarla anlaşarak iktidarlarını devam ettirmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya baskıya dayanan istikrarsız bir yönetim yapısı çıkmıştır (Arı, 2005: 90-91).

Bütün bu isyanlar ve ayaklanmalar göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı vilayeti olan Mısır'da iktidar olan güçler 4 ana bölümde özetlenebilir:

- 1) 16. yüzyılda Mısır etkin bir şekilde İstanbul tarafından atanan paşalar tarafından yönetilir.
- 2) 17. yüzyılda iktidar Memlûk Beylerine geçer.
- 3) 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında iktidar askeri birliğe özellikle yeniçeri birliğine geçer.
- 4) 1798 yılında Memlûk rejimini sonlandıran Fransız işgaline kadar, 18. yüzyılın çoğunluğunda üstünlük yine sürekli çatışan Memlûk Beylerine geçer (Winter, 1992: 17-18).

Yavuz Sultan Selim'in ele geçirmesinden sonra başka bir devlet tarafından işgal edilmeyen Mısır, 1798 yılında Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransız ordusu tarafından işgal edilmiştir. İngiltere ve Fransa arasındaki savaş Fransa'yı, Mısır'a yönlendirmiştir. Zira Fransa Mısır'ı ele geçirdiği takdirde İngiltere'nin Hindistan sömürgeleri ile olan bağlantısı kesilerek, İngiltere ekonomik olarak sıkıntıya düşecek ve barış yapmak zorunda kalacaktır. Aksi takdirde karada savaş yapmayan İngiltere'yi, donanma göndererek deniz gücüyle yenmek mümkün değildir. Aynı zamanda Fransa da sömürge elde etmiş olacaktır. Zaten Osmanlı Devleti'nin gücü ve Mısır üzerindeki otoritesi zayıflamış olmasından dolayı Mısır'ı ele geçirmek de kolay olacaktır. Ayrıca Napolyon Bonapart, İngiltere'yi Kızıldeniz'den tamamen uzaklaştırmayı, Süveyş'te kanal açmayı ve Hindistan'a kadar gitmeyi istiyordur (Armaoğlu, 1997: 55-56). Yani Napolyon Hindistan'a giden deniz yolunu kontrol etmeyi amaçlamıştır (Seton-Williams, 1989: 39).

Fransa'nın Mısır'ı işgali karşısında Osmanlı Sultanı III. Selim, Fransa'ya hemen savaş açmamıştır. Zira tek başına Fransa'ya karşı zafer kazanılmayacağı bilinmekteydi. Yani düşmana bir şey yapamayacak olduktan sonra savaş açmanın bir anlamı yoktur. Bu anlamda Fransa'ya karşı ittifak yapmak isteyen 2 devlet olan Rusya ve İngiltere ile hemen akabinde de İki Sicilya Krallığı ile anlaşma yapılmıştır. Dolayısıyla Fransa'ya karşı koalisyon kurulmuş ve bunun da ismine “*ikinci küme*” denmiştir. Özellikle İngiltere, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için doğrudan Osmanlı'ya destek verecektir (Karal, 2017: 29-36). Zira İngiltere'nin “*İmparatorluk Yolu*” diye adlandırarak son derece önem verdiği Hindistan ile Britanya adaları arasındaki deniz yolunun güvenliği için Mısır çok önemlidir (Armaoğlu, 1990: 31).

Mısır'ın Fransızlar tarafından 3 yıllık işgalinden sonra 1801 yılında Osmanlı-İngiliz ortak kuvvetleri Fransızları mağlup ederek Mısır'dan çıkartmışlar ve Mısır'ın kontrolü tekrardan ismen de olsa Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Marsot, 2010: 51).

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali iki sebepten dolayı önemlidir. Birincisi, Mısır'da Fransızlara karşı savaşan Osmanlı ordusuna bağlı Arnavut birliği lideri Mehmet Ali'nin ortaya çıkmasıdır. Fransız, İngiliz ve Osmanlı askeri birlikleri Mısır'dan ayrıldıktan sonra Mehmet Ali ortaya çıkan kargaşa ortamından faydalanarak iktidarı ele geçirmiştir. Böylece kendisi ve torunları Mısır'ı 1914 yılına kadar Osmanlı valisi olarak, bu tarihten sonra da kral olarak yöneterek, Mısır'daki hanedanlığı 1953 yılına kadar devam etmiştir. İkincisi, Mısır'ın işgali hem İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki rolünü yeniden değerlendirmesini mecbur kılmış hem de İngiltere'ye, Hindistan'la olan bağlantı ve ikmal yolunun hassasiyetini ve önemini göstermiştir (Gelvin, 2011: 52). Bu yüzden İngiltere Mısır'a yerleşmeyi istemiş ve bu amacına da 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek ulaşmıştır. Neticede Fransız işgal ordusunun Mısır'dan ayrılmasından iki yıl sonra yani 1803 yılında Osmanlı Devleti İngilizlerin Mısır'dan çekilmesini sağlayabilmiştir (Armaoğlu, 1997: 88).

2.1.2. Mehmet Ali Paşa Hanedanı Dönemi

Mehmet Ali Paşa'nın, Makedonya'nın Kavala kasabasında doğmasından ötürü Arnavut asıllı olduğu iddia edilse de dedeleri yüzlerce yıl önce Anadolu'dan Kavala'ya gelerek yerleşen bir Türk ailesidir. Mehmet Ali, Fransız işgaline karşı

Kavala'dan gönderilen seçme askerlerin¹¹ başında çavuş olarak Kahire'ye gelmiştir. Okuryazar olmamasına karşın çalışkan, becerikli ve cesur bir kişi olan Mehmet Ali, kısa zamanda kendisini göstererek Kahire'de başıbozuk askerlerin komutanı olmuştur (Karal, 2017: 125; Göksoy, 2014: 21).

Fransız ordusu Mısır'dan çekildikten sonra Mehmet Ali Mısır'ın idaresini ele geçirmek için uğraşmıştır. Zira hem Mısır'da, Osmanlı ve Fransız orduları arasındaki farkı görerek Osmanlı Devleti'nin aciziyetinin farkına varmış hem de Fransız işgal kuvvetlerine karşı yapılan savaşlarda, merkezi idarenin kurulmasına engel teşkil eden ve idareye boyun eğmek istemeyen Memlûklerin zayıfladığını görmüştür (Altundağ, 1988: 24).

Fransızlar Mısır'ı terk ettikten sonra Hüsrev Paşa Mısır valisi olarak padişah tarafından tayin edilmiştir. Hüsrev Paşa asayişi sağlamak, idareyi kontrol altına almak ve gereksiz masraflarında kurtulmak için başıbozuk askerleri Mısır'dan uzaklaştırma yani memleketlerine gönderme girişiminde bulunmuştur. Ancak Hüsrev Paşa bu girişiminde başarısız olmuştur. Zira başıbozuk askerler maaşlarının ödenmediğini bahane ederek ayaklanmışlardır. Bunun üzerine Hüsrev Paşa kaçmıştır. Daha sonra Cezayirli Ali Paşa vali olarak tayin edilmiş, ancak Memlûk Beyleri onu vali olarak kabul etmemesi üzerine Hurşit Paşa vali olarak atanmıştır. Hurşit Paşa Mısır'a geldikten sonra gizlice soruşturma yaptırarak bütün bu gelişmelere Mehmet Ali'nin sebep olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Hurşit Paşa Mehmet Ali'nin vezirlik rütbesi ile Cidde valisi olarak atanmasına ilişkin daha önce padişah tarafından gönderilen beratı kendisine bildirerek onu Mısır'dan uzaklaştırmayı planlamıştır. Bu sayede "*Paşa*" olan Mehmet Ali, planın farkında olarak yine önceden yaptığı gibi Hurşit Paşa'nın aleyhine ayaklanma düzenlemiştir (Akçura, 2018: 133-142; Karal, 2017: 126; Sinoue, 1999: 59-80).

Askerleri kontrol edemeyecek hale gelen Osmanlı valisi Hurşit Paşa Suriye'den Dürzî ve Nusayri kuvvetlerinden oluşan bir askeri birlik getirtmiştir. Bu durumdan halk son derece rahatsız olmuştur. Ulema halkı temsilen, yakın ilişki kurmuş olduğu ve ne yaptığını bilen birisi gibi görünen Mehmet Ali Paşa'dan yardım isteyerek, kendi önerileri doğrultusunda hareket etmeyi kabul etmesi halinde Mısır valisi

¹¹ Gönüllü, sivil, paralı, başıbozuk askerler.

olmasını istemişlerdir. Bu teklifi kabul eden Mehmet Ali Paşa valiliği kuşatmıştır (Marsot, 2010: 53; Canbegi, 2013: 34). Ancak Osmanlı valisi direnerek padişah tarafından atandığını dolayısıyla Mısırlı fellahların kendisini görevden alamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine ulema, padişaha bildirerek seçtikleri vali adayını onaylamasını istemişlerdir. Neticede padişah Hurşit Paşa'nın valiliğine son vererek (Marsot, 2010: 53; Sinoue, 1999: 83-86), 1805 yılında, vergisini vermesi ve Vehhabileri etkisiz hale getirmesi şartıyla Mehmet Ali Paşa'nın valiliğini onamıştır (Altundağ, 1988: 24-25).

Bu şekilde Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin en zengin eyaletlerinden birinde kontrolü ele geçirmiştir; ancak sahip olduğu makamın güvenilir olmadığını biliyordur. Zira Osmanlı padişahı III. Selim, Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valisi olarak atamaya mecbur kalmıştı ve padişahın, kendisini ilk fırsatta görevden alacağını bildiği için de tedbirli davranmaktaydı. Bu yüzden Mehmet Ali Paşa 19. yüzyılın ilk yarısında Mısır'daki hâkimiyetini daha güvenli ve kalıcı hale getirmek için uğraşmış ve kendisine tehlike arz eden tehditleri ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. Bu doğrultuda ulema, zanaatkâr ve toplumun ileri gelenlerinin oluşturduğu koalisyon sayesinde vali olan Mehmet Ali Paşa, Memlûkleri bu koalisyonla karşı kışkırtarak birbirlerine zarar vermesini sağlayarak, koalisyonu bertaraf etmiştir (Fahmy, 1998: 144).

Asıl önemli tehdit ise İstanbul'dan gelmektedir. III. Selim, Mehmet Ali Paşa'ya Arabistan'da artan Vehhabi tehlikesine karşı askeri bir birlik göndermesini emretmiştir. Padişahın amacı kutsal şehirleri Mekke ve Medine'yi ele geçiren Vehhabileri buradan kovmak ve Mehmet Ali Paşa'nın zayıflamasını sağlayarak onu Mısır'dan çıkarmaktır. Ancak Mehmet Ali Paşa, bu durumun farkında olduğu için askerlerinin hazır olmadığını ve Memlûklerle savaştığını söyleyerek padişahın talebine karşı isteksiz davranmıştır (Fahmy, 1998: 144-145).

Bu gelişmeden sonra, Mehmet Ali Paşa'nın güçlü bir vali olması İstanbul'u endişelendirdiğinden dolayı, Selanik valisi Köse Musa Paşa Mısır Valiliğine, Mehmet Ali Paşa da Selanik valiliğine tayin edilmiştir. Bu fermanı tebliğ etmek için Mısır'a gelen Kaptan-ı Derya Mehmet Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki konumunun son derece sağlam olduğunu ve halk tarafından desteklendiğini

görmüştür. Bunun yanında ulema ve Mısır'ın ileri gelenleri bu fermana karşı olduklarını belirttikleri dilekçeleri padişaha göndermişlerdir. Aynı zamanda büyük miktarda para ile hediyeler de padişaha gönderilmiştir. Neticede Mehmet Ali Paşa 1806 yılında, Mısır valisi olarak kalma çabalarında başarılı olmuş ve valiliği bir kez daha onaylanmıştır (Akçura, 2018: 145-146; Karal, 2017: 127).

Mehmet Ali Paşa, Mısır valisi olarak kalmayı garantiledikten sonra Mısır'da tek güç olmak ve merkezi bir idare kurabilmek için muhalifleri olan Memlûk Beylerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bunun için Memlûk Beylerini Vehhabiler'e karşı mücadele etmek için kendileriyle görüşmek üzere Kahire'de düzenlediği şölene davet etmiştir. Şölen sırasında dar bir yoldan geçerken Memlûk Beylerini pusuya düşürerek öldürmüştür (Göksoy, 2014: 21).

1 Mart 1811'de meydana gelen bu hadise, 1 Mart Vak'ası olarak tarihe geçmiştir. Bu vaka Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyeti elde edebilmek için neler yapabileceğini, gücünü ve azmini göstermekle beraber Mısır'a tam anlamıyla hâkim olduğu tarihtir (Altundağ, 1988: 26-27). Kısacası Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıfladığı bir süreçte çevirdiği entrikalarla, oldu-bittiyle Mısır valisi olmuş ve Memlûk Beylerini bertaraf ederek de Mısır'daki otoritesini sağlamlaştırmıştır (Ortaylı, 2006: 52).

Bu tarihten sonra Mehmet Ali Paşa, Hicaz bölgesini Osmanlı Devleti'ni uğraştıran Vehhabi'lerden kurtararak İslam âleminde büyük bir itibar kazanmıştır. Bunun yanında Hicaz'ın yönetimi de oğlu İbrahim Paşa'ya verildiği için Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu tüm Arabistan'a yayılmıştır (Altundağ, 1988: 28). Sonrasında çıkan Yunan isyanına karşı da Padişah II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Ancak bu ayaklanmaya dönemin büyük devletleri de karışmış ve Mısır donanmasının da yer aldığı Osmanlı donanmasını Navarin'de yakmışlardır (Arı, 2005: 93).

Bu olay üzerine padişah'tan emir almadan Mehmet Ali Paşa ordusunu geri çekmiştir. Ayrıca padişah II. Mahmut, 1828-29 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşında Mehmet Ali Paşa'dan beklediği yardımı görmemiş ve savaştan sonra da Mehmet Ali Paşa, Yunan isyanını bastırması karşılığında kendisine verilmesi taahhüt edilen Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemiş, fakat kendisine sadece Girit valiliği

verilmiştir. Mehmet Ali Paşa'dan ötürü yaşanan bu olumsuz durumlar karşısında Mehmet Ali Paşa'dan kurtulmak için Mısır'da bir ayaklanma çıkarılmasına karar verilmiş, ancak Mehmet Ali Paşa İstanbul'daki casusları sayesinde bu planı öğrenmiştir (Armaoğlu, 1997: 197-198).

Bunun üzerine 1831 yılında Mehmet Ali Paşa Suriye'yi işgal ederek Osmanlı'ya isyan etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın amacı Osmanlı tahtına oturmaktan ziyade Mısır'da bağımsız veya yarı bağımsız bir yönetim kurmaktır. Suriye'den sonra Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusunu Anadolu'ya göndermiş ve Konya'ya kadar gelmiş olan ordu burada Osmanlı ordusunu mağlup etmiştir. Bu aşamada tek çare büyük devletlerden yardım istemektir. Ancak Fransa Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyeti altında olmasını çıkarları için daha uygun görmekte, İngiltere de müdahale etmenin henüz erken olduğunu düşünmektedir. Sonuçta Rusya tek başına Osmanlı Devleti'ne yardım etmek için olaya müdahil olmuştur (Karal, 2017: 129-133).

Osmanlı Devleti Rusya'nın yardımını prensip olarak kabul eder etmez, Rus donanması Boğaz'dan girerek İstanbul'a demir atmıştır. Hatta Rus kuvvetlerinin bir kısmı karaya çıkmıştır. Durumun bu hale gelmesi üzerine Fransa, İngiltere ve Prusya harekete geçmiştir. Bu üç devlete göre Rusları İstanbul'dan uzaklaştırmanın tek çaresi Osmanlı Padişah'ı II. Mahmut'a baskı yaparak Mehmet Ali Paşa ile anlaşmasını sağlamaktır (Armaoğlu, 1997: 204-205).

Neticede Mehmet Ali Paşa ile 1833 yılında "*Kütahya Barış Antlaşması*" yapılmıştır. Buna göre Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinin yanında Şam valiliği verilmiş; oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinin yanı sıra Adana valiliği de verilmiştir. Ayrıca Anadolu'da Mehmet Ali Paşa taraftarları için genel bir af ilan edilmiştir. Bunun üzerine Anadolu'daki İbrahim Paşa'nın ordusu da geri çekilmiştir (Karal, 2017: 136)

Bu antlaşmadan sonra Rus donanması İstanbul'dan ayrılırken Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması yapmıştır. "*Hünkâr İskeleyi Antlaşması*" olarak bilinen bu antlaşma karşılıklı yardımlaşmayı içermektedir. Buna göre eğer Osmanlı Devleti saldırıya maruz kalırsa Rusya yardım edecek, Rusya maruz kalırsa Osmanlı Devleti Boğazları Rusya lehine kapatacaktır. Haliyle bu ittifak antlaşması Avrupa

devletlerinin aleyhine olmuştur. Özellikle İngiltere tepki göstermiştir (Sander, 1997: 220-221).

Öte yandan II. Mahmut Kütahya Antlaşması'nı içine sindirememekte ve ilk fırsatta Mehmet Ali Paşa'ya saldırarak, verdiği yerleri geri almak ve onu etkisiz hale getirmeyi istemektedir. Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa da Mısır'ın bağımsızlığı için diplomatik girişimlerde bulunmakta ve İbrahim Paşa Mekke ve Medine'yi yönettiği için halifeliği İstanbul'dan Kahire'ye getirmeyi istemektedir (Armaoğlu, 1997: 211).

Bu gelişmeler sonucunda, 1839 yılında, II. Mahmut ordusunu Mehmet Ali Paşa üzerine göndermiş ancak Nizip'te yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilmiştir. Bu sırada hem Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması gereği Akdeniz'e inmesini önlemek hem de bu durumdan yararlanarak Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun artmasının önüne geçilmesi için Avrupa devletleri harekete geçmiştir (Arı, 2005: 94).

Bu doğrultuda İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya soruna çözüm bulmak için 1840 yılında Londra'da bir antlaşma yapmışlardır. Buna göre hem Mısır verasetten yani babadan oğula geçmek üzere hem de Akka ile Güney Suriye valiliği yaşadığı sürece Mehmet Ali Paşa'ya verilecektir. Ancak bu tekliflerin Fransa'ya güvenilerek kabul edilmemesi üzerine savaş başlamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın ordusu kısa zamanda Suriye'den çıkarılmış, İngiliz donanması da İskenderiye önlerine gelerek Mehmet Ali Paşa'ya Suriye'den vazgeçmesi ve buna karşılık veraset sistemine geçmek şartıyla Mısır'ın kendisine bırakılacağını, aksi takdirde, İskenderiye'nin bombalanacağı söylenmiştir. Mehmet Ali Paşa mecbur antlaşmayı kabul etmiştir. Osmanlı Devleti ise antlaşmadan hoşnut olmamasına karşın İngiltere'nin baskısı üzerine antlaşmayı kabul ederek Osmanlı-Mısır sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Antlaşmaya ilişkin ayrıntılar Padişah Abdülmecit'in fermanı ile tarihe geçmiştir. Neticede Mehmet Ali Paşa'ya sadece Mısır valiliği kalmış bile olsa Mehmet Ali Paşa'nın hanedanlığı resmileşmiştir (Karal, 2017: 198-202).

Mısır, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirildikten ve 1841 yılında söz konusu fermanın ilanına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak yönetilmiştir. Ancak bu ferman ile birlikte Mısır, idari yönden olduğu gibi hukuki yönden de özerk bir hale gelmiştir (Karal, 2011a: 85-86). 1867 yılına gelindiğinde de

Padişah Abdülaziz tarafından dönemin Mısır valisi İsmail Paşa'ya daha bağımsız bir konum olan "*Hidiv*" unvanı verilmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın hanedanlığı bu şekilde devam etmiştir (Arı, 2005: 95).

Hülasa, Mehmet Ali Paşa neredeyse Osmanlı Devleti'ni yıkacak duruma gelmiş ve Osmanlı-Mısır ilişkileri son derece dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne ödenen vergiler dışında Mısır gelirleri İstanbul'un kontrolünden çıkmıştır (Quataert, 2005: 41).

Mehmet Ali Paşa'nın başarıları başta askeri alanda olmak üzere gerçekleştirmiş olduğu reformlarla ilgilidir. Şöyle ki, Mehmet Ali Paşa Avrupa'dan getirdiği uzmanların yardımıyla Mısırlı askerlerden oluşan modern bir ordu ve donanma kurmuştur. Ordunun mali olarak desteklenmesi için ekonomi alanında kontrolü büyük ölçüde kendi tekeline almıştır. Örneğin, tarım ürünlerini doğrudan üreticiden alarak, üreticiye sadece kendisine yetecek kadar ürün bırakılmış, Memlûklere ait topraklar millileştirilmiş ve vakıf arazileri Mısır yönetiminin kontrolüne bırakılmıştır. Fabrika üretimine bu dönemde geçilerek özellikle tekstil alanında küçük atölyelerde çalışan hükümet işçilerinin bu fabrikalara geçmesi sağlanarak, orduya üniforma üretmeye başlamışlardır (Güler, 2011: 32-37).

Bununla birlikte ticaret tekellerinden sağlanan gelirlerle ve zenginlerden alınan zorunlu borçlarla orduya silah üretmek için demir fabrikası kurulmuştur (Göksoy, 2014: 22). Ayrıca Mehmet Ali Paşa Avrupa'ya öğrenci göndermiştir. Hatta bu öğrencilerden birisi olan et-Tahtavi gelecekte Arap milliyetçiliğinin kuramcıları arasında yer alacaktır (Ortaylı, 2006: 53).

Mehmet Ali Paşa'nın vefatı sonrasında oğlu İbrahim Paşa da öldüğü için yerine genel olarak Batı karşıtı politika izleyen hanedanın en yaşlı üyesi olan torunu Abbas Paşa geçmiştir. Abbas Paşa'dan sonra Said Paşa vali olmuş ve bu dönemde Avrupalı devletlerin Mısır için mücadelesi artmaya başlamıştır (Göksoy, 2014: 24).

Said Paşa'dan sonra da İsmail Paşa Mısır'a vali olmuştur. Mısır'daki bu üç vali döneminde hem Osmanlı Devleti ile yani iç siyaset bağlamında hem de Avrupalı devletler ile ilişkiler bağlamında üç önemli konu gündeme gelmiştir. Birincisi "*Mısır'a 1841 Fermantıyla verilmiş olan imtiyazların genişletilmesi*", ikincisi

“Süveyş kanalının kazılması” ve son olarak da “Mısır’ın yabancı devletlerden borç para alması” (Karal, 2011a: 89).

Mısır’ın stratejik konumunu güçlendirmesinin yanında borçlandırma sürecini de hızlandıran Akdeniz ile Kızıldeniz’i birleştirme projesi olan Süveyş Kanalı projesine Said Paşa zamanında başlanmıştır (Güler, 2011: 43). Mısır’ın Fransız konsolosu Ferdinand de Lespes ile yakın ilişkileri olan Said Paşa (Marsot, 2010: 67), Lespes’in Süveyş Kanalı’nın açılması ile ilgili öneriyi kabul ederek ona bu projenin gerçekleşmesi için bir şirket kurması konusunda imtiyaz vermiştir. Ancak bu imtiyazın yürürlüğe girmesi için Osmanlı padişahı tarafından onaylanması ve sonrasında İngiltere’nin vereceği olumsuz tepkinin de bertaraf edilmesi gerekiyordu. Bu dönemde Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti İngiltere tarafından desteklendiği için, İngiltere’nin kabul etmeyeceği kanal projesini padişah da onaylamayacaktır. Bu süreçte şirket kurulmuş ve İngiltere’ye ayrılan ama onun almadığı hisse senetlerini de Mısır valisi Said Paşa almıştır (Karal, 2011a: 91-92). Osmanlı Devleti’nin kanal projesini onaylamamasına ve İngiltere’nin itirazlarına karşın proje başlamış ve devam etmiştir. Onay verildiğinde ise kanal projesinin neredeyse yarısı bitmiştir (Marsot, 2010: 67).

Said Paşa’dan sonra Mısır valisi olan İsmail Paşa 1841 yılında Osmanlıdan elde edilen imtiyazları daha da genişletmek istiyordu. Bu sırada çıkan Girit isyanı İsmail Paşa’nın yeni imtiyazlar elde etmesi için fırsat olmuştur. İsmail Paşa 18.000 kişilik Mısır kuvvetini Girit’e göndermiş ve buna karşılık kendisine “*Hidiv*” unvanı verilmiştir (Karal, 2011b: 43).

Mısır halkı tarafından Mehmet Ali Paşa’dan sonra 19. yüzyılın ikinci büyük reformisti olarak ifade edilen Hidiv İsmail döneminde hızlı bir şekilde ticaret, eğitim, tarım, iletişim ve kentleşme alanlarında büyüme yaşanmıştır (Hunter, 1999: 70). Ayrıca Süveyş Kanalı da bu dönemde tamamlanmış ve büyük gösterişli törenlerle açılış yapılmıştır (Sinoue, 1999: 415).

Ancak bu büyüme hamlesi plansız ve programsız bir şekilde gerçekleştirildiği için vergiler yetmemiş ve Avrupalı devletlerden borç para almak zorunda kalmıştır (Karal, 2011c: 88). İlk olarak Said Paşa döneminde başlayan Mısır’ın borçlanması, Hidiv İsmail döneminde de artarak devam etmiştir (Karal, 2011b: 48-49). Bu yüzden

Mısır maliyesi iflasın eşiğine gelmiş ve Hidiv İsmail Süveyş Kanalı şirketinde sahip olduğu hisse senetlerini satışa çıkarmak durumunda kalmıştır. Bu durumdan yararlanan İngiltere hisseleri satın almıştır (Armaoğlu, 1990: 31-32).

Buna karşın Hidiv İsmail aldığı borçların faizlerini ödeyemeyecek duruma geldiği için İngiliz ve Fransız delegelerden oluşan komisyonun mali denetimini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Akabinde bir İngiliz ve bir Fransız bakan Mısır hükümetine tayin edilmiştir.¹² Kısacası Hidiv İsmail, Mısır'ı bağımsız ve büyük bir devlet haline getirmek isterken, yabancı devletlerin hem ekonomide hem de hükümette söz sahibi olmalarına neden olmuştur (Karal, 2011c: 88).

Bu süreçte Mısır'ın borçlarından dolayı İngiltere ve Fransa tarafından yapılan tasarruf politikası çerçevesinde ordudan birçok subayın çıkarılması büyük tepkilere neden olmuş ve Albay Ahmed Arabi Paşa etrafında toplanarak milli bir hareket meydana getirmek istemişlerdir (Afyoncu, 2002: 200). Bu yüzden Hidiv İsmail hükümetteki yabancı bakanları görevden alarak yeni bir hükümet kurmuş ve gerginliği azaltmıştır. Ancak bu gelişme İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayarak Hidiv İsmail'i görevden almasına neden olmuştur. Neticede görevden alınan Hidiv İsmail'in yerine oğlu Hidiv Tefvik geçmiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2008: 252-253).

Hidiv Tefvik döneminde İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi fazlalaşmıştır. Bu nedenle orduda ve memurlar arasında yabancı düşmanlığı güçlenmiş ve aynı şekilde Çerkez ve Türklere karşı da düşmanlık artmıştır (Güler, 2011: 48).

Bu gelişmeler sonucunda Hidiv İsmail döneminde ortaya çıkmış olan Albay Ahmed Arabi Paşa liderliğindeki hareket, Mısır'daki yabancı egemenliğine son vermek, ekonomik durumu iyileştirmek ve Hidiv'in yetkilerini sınırlandırmak için bu dönemde hemen her kesimden destek gören bir hareket halini almış (Arı, 2005: 97) ve ismine "*Vatani*"ler hareketi denmiştir (Armaoğlu, 1997: 409). Bu hareket neticesinde 1882 yılında İngiltere önce İskenderiye'yi bombalayıp sonra da Arabi Paşa'yı yenerek isyanı bastırmıştır (Göksoy, 2014: 26).

¹² Kurulan hükümetteki Maliye Bakanı İngiliz, Kamu İşleri Bakanı da Fransız olmuştur (Reid, 1998: 219).

İngiltere'nin 1882 yılında bu şekilde Mısır'a asker çıkarıp işgal etmesinde hiçbir hukuki durum söz konusu değildir ve bu durum 1914 yılına kadar fiili olarak devam etmiştir. Mısır büyük ölçüde İngiltere tarafından atanan bir *Yüksek Komiser* tarafından idare edilmiş, ama öte yandan Mısır vergisini her yıl Osmanlı Devleti'ne göndermiş ve yine önceden olduğu gibi albay üzerindeki rütbeler padişah tarafından verilmiştir (Öztuna, 2004: 544). Yani hukuki olarak Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da fiili olarak İngiltere tarafından yönetilmiştir. Başka bir deyişle, Mısır bir nevi İngiliz sömürgesi haline gelmiştir.

İngiltere'nin Mısır'dan hemen çıkmaması aslında Mısır'ın idaresi konusunda Osmanlı Devleti ile 1885 yılında yapmış olduğu antlaşmaya dayanmaktadır. Buna göre her iki devlet Mısır'a Yüksek Komiser gönderecek ve onlar Hidiv'e yardım ederek gerekli ıslahatlar yapıp, işleri düzene soktuktan sonra İngiltere Mısır'dan çıkacaktır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti geçici olarak İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesini onaylamıştır. Ancak sonrasında İngiltere Mısır'ı boşaltma hakkında şu kararı vermiştir: "*Mısır içten ve dıştan gelecek tehlikeye karşı yalnızca savunmaya kudretli bir hale geldiği zaman İngiltere mukavelesiz olarak Mısır'dan askerini çekecektir.*" İngiltere'nin bu kararı Mısır'dan istediği zaman çekileceği anlamına gelmekle beraber, Mısır'dan kısa sürede çıkmak istememektedir şeklinde de yorumlanabilir (Güler, 2011: 53-54; Karal, 2011c: 99-101; Armaoğlu, 1997: 412). Nitekim de öyle olmuştur.

İngiltere tarafından atanan Yüksek Komiser Baring Cromer, İngiltere Dışişleri Bakanı'nın ismine ithafen "*Granville Doktrini*" olarak bilinen sistemi getirmiştir. Buna göre Cromer'in veya herhangi bir İngiliz personelinin kurallarına uymayan Mısırlı bakanlar görevden alınabilecektir. Hidiv Tefik, iktidarı döneminde tamamen Cromer'e bağlı kalmıştır. Hidiv Tefik'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Abbas Hilmi ise babası gibi değildir. Ancak Hidiv Abbas Hilmi, Cromer'e karşı doğrudan etkili olamadığı için gizlice genç milliyetçileri ona karşı desteklemiştir. Bu doğrultuda Hidiv, genç milliyetçilerin önde gelen isimlerinden biri olan Mustafa Kamil'i görünüşte hukuk okuması, gerçekte ise Avrupa kamuoyuna Mısır'daki İngiliz işgalini anlatarak bir basın kampanyası yürütmesi için Paris'e göndermiştir. Ancak yürütülen çalışmalar etkili olmamış ve Mustafa Kâmil Mısır'daki milliyetçi hareketleri yürütmek için geri dönmüştür. Bu dönemde halkın huzursuzluğunu

gösteren sürekli grevler ve gösteriler düzenlenmiş ve özellikle 1906 yılında yaşanan Danşuvay olayı ile huzursuzluk ciddi manada ortaya çıkmıştır (Marsot, 2010: 75-79).

Öte yandan, 1882 yılından itibaren Mısır'da İngiltere'nin kurmuş olduğu “örtülü protektora” yönetimi zamanla İngiliz işgalini kalıcılaştırmış ve 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya tarafında girmesiyle de İngiltere Mısır'da resmen “protektora”¹³yönetimini ilan etmiştir (Bilgin, 2014: 86; Güler, 2011: 65).

Bu sırada İstanbul'da bulunan Hidiv Abbas Hilmi, İngiltere tarafından görevinden alınarak yerine amcası Hüseyin Kâmil getirilmiş ve Mısır'ın tamamen Osmanlı Devleti'nden ayrıldığını göstermek için ona “Sultan” unvanı verilmiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2008: 332). Kısacası Mehmet Ali Paşa'nın hanedanı devam etmekle beraber resmen Osmanlı Devleti, fiilen İngiltere himayesinde olan Mısır, artık hem resmen hem de fiilen İngiltere himayesine girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Mısır'ı askeri bir üs olarak kullanarak İngiltere ve müttefik devletlerin askerlerinin Mısır'da bulunmasından halk hoşnut olmamıştır (Armaoğlu, 1990: 204). Ayrıca ABD Başkanı Wilson tarafından açıklanan Wilson prensipleri ve özellikle kendi kaderini tayin etme hakkı Mısırlıların bağımsızlığını kazanması için bir umut olmuştur. Bu doğrultuda Mısır'ın bağımsızlığı adına bir araya gelen siyasetçiler örgütlenerek “Hizb el-Wafd”ı (Wafd Partisi) kurmuşlar ve partinin liderliğini de Milli Meclis'in Başkan Yardımcısı olan Saad Zağlul seçilmiştir. Zağlul ve arkadaşları bir heyet oluşturarak İngiltere'den tam bağımsızlık istediklerini söylemişlerdir. İsteklerinin kabul edilmemesi üzerine Zağlul liderliğinde birleşen halk İngiltere'ye karşı ayaklanmıştır. 1919 Mısır Devrimi olarak tarihe geçen bu eylemler, Zağlul'un sürgün edilmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Mısır'ın her yerinde şiddet patlaması olmuş ve İngiltere bu anarşi olaylarını durduramaz hale gelmiştir (Marsot, 2010: 81; Canbegi, 2013: 39).

Neticede 1922 yılında İngiltere, tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Akabinde Mısır ile antlaşma yapılmış, ancak 1922 yılında

¹³ Protektora, yani himaye. Britanya'nın 1825 yılından sonra kullanmaya başladığı sömürgeci farklı ülkeyi yabancı toprak olarak kabul eden, söz konusu devletle yapılan özel anlaşmalara dayanan, ülkede mevcut yapıyı koruyan yarı-resmi bir idari statüdür. Barış, düzen ve iyi hükümet adına yasa yapma yetkisi Britanya'ya aittir (Güler, 2011: 65).

imzalanan bu İngiltere-Mısır antlaşması Mısır'ın tam bağımsızlığı anlamına gelmemektedir. Zira İngiltere; Süveyş Kanalı, Mısır'ın savunması ve güvenliği, yabancı ve azınlık haklarının korunması ve Sudan ile ilgili konularda yetkilerini bırakmamıştır. Yani bu anlaşmayla İngiltere'nin Mısır üzerindeki himaye rejimi ve bir nevi doğrudan yönetimi sona ermesine karşın uzaktan yönetimi devam etmektedir. Ayrıca bu gelişmelerden sonra dönemin Mısır Sultanı Fuad da “Kral” unvanını almıştır (Güler, 2011: 70-71).

Bağımsızlığını kazanan Mısır'da, 1923 yılında hazırlanan anayasa ile iki Meclisli anayasal monarşi oluşturulmuştur. Ayrıca Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasından 1952 yılındaki Hür Subaylar darbesine kadar geçen süreçte ülkede Kral, Wafd Partisi ve İngiltere olmak üzere üç güç belirleyici olmuştur (Bilgin, 2014: 86).

2.2. Hasan El-Benna ve Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)

Genel olarak günümüzdeki İslamcı örgütlerin/hareketlerin temelinde, Mısırlı bir ilkokul öğretmeni olan Hasan el-Benna liderliğinde 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler vardır. Müslüman Kardeşler İslam'ı doğru anlatmak, İslam hakkında yanlış bilinenleri düzeltmek doğrultusunda İslami bir düşünceye, eğitime ve anlayışa yönelik İslami bir hayır cemiyeti olarak kurulmasına karşın zamanla siyasi bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca Mısır dışındaki başka ülkelerde de örgütlenerek İslamcı çağrının kısa sürede yayılmasını sağlamış ve bu anlamda hem tüm dünyada 20. yüzyıl İslamcı siyasete (Turan, 2018: 71) hem de Mısır'daki “*Arap Baharı*” sürecindeki siyasi hayata damga vurmuştur.

2.2.1. Hasan El-Benna'nın Hayatı ve Müslüman Kardeşler'in Doğuşu

Müslüman Kardeşler'in kurucusu olan, aktif bir şekilde İslam davası savunuculuğu yapan ve İslam dininin belirli bir toplum ve devlet görüşüne sahip olduğunu çalışmalarıyla yaymaya çalışan Hasan el-Benna, 1906 yılında Mısır'ın Mahmudiye kasabasında doğmuştur (Erkilet, 2004: 230).

El-Benna'nın babası “*Şeyh Ahmed Abdurrahman el-Benna es-Saati*” imamlık görevi yaparken (Lia, 2014: 41), aynı zamanda saat tamirciliği yapmıştır. Bu yüzden

kendisine “*Saatçi*”¹⁴ lakabı verilmiştir (Köse, 2014: 15). Bu zanaatı Şeyh Ahmed el-Benna İskenderiye’deyken ustası Hacı Muhammed Sultan’dan öğrenmiştir. İslami çevrelerle önemli ve geniş bir bağlantısı olan Hacı Muhammed Sultan’ın dükkânı, Selefilik¹⁵ hareketini tartışan değerli hocaların toplanma merkezidir. Bu sayede Şeyh Ahmed el-Benna çıraklık yaparken İslami çevrelerle önemli bağlantılarda bulunmuş ve bu durum ileride oğlu Hasan el-Benna için faydalı olmuştur (Lia, 2014: 41-42).

Mezhep ayırımına karşı olan Şeyh Ahmed el-Benna, dört oğlundan her birine dört Sünni mezhepten birisini öğretmiş ve ona göre yetiştirmiştir. Hasan el-Benna da Hanefi mezhebine göre eğitilmiş olmasına karşın babası gibi mezhep ayırımına karşı olmuştur (Çağlayan, 2011: 165).

El-Benna’nın asıl ve tam ismi “*Hasan Ahmed Abdurrahman el-Benna*”dır. El-Benna, ilköğrenimi için 8 yaşında Reşad Dini Bilgiler Okulu’na başlamış, 12 yaşına kadar bu okula devam etmiş ve ileride yapacağı irşad çalışmalarında ona gerekli olan birçok hadisi burada öğrenmiştir. Bu okulun yöneticisi olan Muhammed Zehran isimli hocası el-Benna’nın hayatının ilk döneminde son derece etkili olmuştur. Öğretmeninin, el-Benna’yı etkilediği en önemli tarafı öğrencileri ile kurduğu vicdani ortaklık duygusu olmuştur (Dağ, 2017: 16-17).

Ayrıca El-Benna hatıralarında “*araştırma sevgisini ve okuma arzusunu*” öğretmeninden öğrendiğini belirtmiştir. Zira gözleri görmediği için genellikle el-Benna ile kütüphaneye giden hocası, burada kaynakları bulduktan sonra el-Benna’ya istediği yerleri okutmuştur. Aynı zamanda kütüphanede hocasının başka ilim adamlarıyla yapmış olduğu inceleme, tartışma ve bilgi alışverişlerine tanık olmak el-Benna’yı etkilemiştir (el-Benna, 2018: 21).

El-Benna, hocası Muhammed Zehran’ın okuldan ayrılmasından sonra modern tarzda eğitim veren “*el-Medresetü’l-İdadiyye*”ye kaydolmuştur (Köse, 2014: 15). Aslında henüz Kur’an-ı Kerim’in hepsini ezberlememiş olmasından dolayı babası başlangıçta oğlunun okul değiştirmesini istememiştir. Ancak oğlunun Kur’an’ın geri kalanını

¹⁴ Yani “*Saatçi*” lakabıyla anılmaya başlamıştır. Zira ilim sadece hayatını idame ettirmek için yeterli değildir ve zaten eski âlimlerin yeteneğine göre meslekleri vardır. Bu yüzden saat tamirciliği Şeyh Ahmed el-Benna’nın geçimini sağladığı bir meslek olmuştur (Ganim, 2015: 131).

¹⁵ Muhammed Peygamber’in ve ilk kuşak Müslümanların saf İslam’ına dönerek, uyanış ve içtihadı savunan Şeyh Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani tarafından başlatılan İslami bir ıslah hareketi (Lia, 2014: 41). Zaten Hacı Muhammed Sultan, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh’un kurmuş olduğu el-Urvatu’l-Vuska topluluğunun bir üyesidir (Ganim, 2015: 131).

evde ezberleyeceğine söz vermesi üzerine izin vermiştir. El-Benna, o dönemin ortaokulu, günümüzün ilkokulu niteliğinde olan bu okula başladıktan sonra hayatını gündüz okula giderek, okuldan sonra babasının yanında saatçilik mesleğini öğrenerek ve Kur'an ezberleyerek geçirmiştir (el-Benna, 2018: 22-23).

Bu dönemde, okulun matematik öğretmeni olmasına karşın öğrencilerin ahlaki durumlarıyla da ilgilenen Muhammed Abdulhâlık Efendi, el-Benna ve arkadaşlarına tüzüğünü kendisinin hazırladığı “*Ahlak ve Edeb Cemiyeti*” adında okul içi cemiyet kurmalarını istemiştir. Cemiyetin tüzüğüne göre küfredenden ve kavga edenden cüzi miktarda para cezası alınacak, cezasını ödemezse arkadaşları onunla ilişkilerini kesecektir. Buradan toplanan para da hayır işlerine harcanacaktır. Bu doğrultuda kurulan ve amatör bir hayır kuruluşu olan bu cemiyetin başkanlığına el-Benna seçilmiştir. Zira daha önce Reşad okulunda almış olduğu kültür, el-Benna'yı arkadaşlarından daha fazla ön plana çıkarmıştır (el-Benna, 2018: 23; Dağ, 2017: 18).

Amatör bir girişim olsa da el-Benna'nın bu cemiyetin içerisinde yer alması ve başkanı olması İslami bir aktivist olarak hem ortaokul çağındaki bir çocuk için hem de ilerisi için son derece önemli bir tecrübe olmuştur. Hatıralarında anlattığı şu olay buna güzel bir örnektir: Nil nehri kıyısındaki kayıkçılarından birisinin kayığına çıplak bir heykel astığını gören el-Benna karakola şikâyette bulunarak heykeli indirtmiştir. El-Benna'nın bu girişiminden karakol komutanı övgüyle okul müdürüne bahsetmiş ve o da çok memnun olmuştur (el-Benna, 2018: 24-25).

Faaliyetlerini okul dışında da sürdürmeyi isteyen el-Benna, küçük yaşına karşın büyük idealler peşindedir. Bunun için birkaç arkadaşıyla birlikte “*Men-i Muharremat*” (el-Benna, 2017: 9) yani “*Haramların İşlenmesini Önleme Cemiyeti*”ni kurmuşlardır. Bu örgütün amacı İslami kurallara uymayan kişilere mektup yazarak onları uyarmaktır (Köse, 2014: 15-16). Bu doğrultuda dini ibadetlerini yerine getirmeyen veya aksatan kişiler ile günah işleyen kişilere gönderilen bu mektuplar (Dağ, 2017: 19), gizli ve çoğu zaman tehdit içeren mektuplardır (Mitchell, 1993: 2). Ayrıca ipek elbise giyen ve altın takan erkeklere bile uyarı mektupları gönderilmiştir (Ecer, 1992: 17-18). Cemiyet üyelerinin çocuk yaşta olmaları ve şüpheli herhangi bir durumlarının olmaması sayesinde uyarı mektupları 6 ay boyunca kasabanın birçok yerinde elden ele dolaşmıştır. Bu şekilde

çalışmalarına devam eden cemiyet üyeleri; kahvehanesinde dansöz oynatan kahve sahibine uyarı mektubu bırakırken yakalanmaları üzerine açığa çıkmışlardır. Bunun üzerine cemiyet dağılmıştır (Dağ, 2017: 19-20).

Bu sırada ortaokulların kaldırılarak onların ilkokul düzenine göre ayarlanmasının gündeme gelmesiyle okuduğu okulu bırakmak durumunda kalan el-Benna, ya İskenderiye'deki dinî enstitüye kaydolup mezun olduktan sonra El-Ezher Üniversitesi'ne gitmek ya da Demenhur'daki öğretmen okuluna kaydolup 3 yıl sonra kısa yoldan öğretmen olmak arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Öğretmen okuluna gitmeyi tercih eden el-Benna, sözlü ve yazılı sınavları geçerek Demenhur'daki ilkokul öğretmeni yetiştiren okula kaydolmuştur (el-Benna, 2018: 28-29; Dağ, 2017: 20-21).

Hasan el-Benna gençliğinde tasavvuftan ve 1919 yılındaki İngilizlere karşı olan ayaklanma ile onu takip eden milliyetçi coşkudan etkilenmiştir. İlk olarak on iki yaşındayken etkilendiği, daha sonra da tamamen müridi olduğu Hassafiye tarikatının, zikir ayinlerine ilgi duymuş (Lia, 2014: 46) ve 20 yıl boyunca tarikata bağlı kalmıştır (Mitchell, 1993: 2).

Bu doğrultuda Hasan el-Benna 1920 yılında Demenhur'daki öğretmen okuluna geldiğinde Hassaffiye tarikatı üyeleri ile ilişki kurarak onların zikir toplantılarına katılmıştır. Ayrıca tarikat üyeleri ile hurafe ve bid'atlara karşı durmak, her daim Kur'an ve sünneti uygulamak, iyiliği emretmek, kötülükten uzak durmak gibi konularda aynı görüşe sahip olan el-Benna, bu dönemde Hassafiye Tarikatı Şeyhi Seyyid Abdülvehhab'a tabi olmuş ve böylece Şazeli tarikatının Hassafiye koluna bağlanmıştır (Ecer, 1992: 18).

El-Benna'nın Mahmudiye ve Demenhur arasında gidip geldiği böyle bir dönemde Mahmudiye'ye yerleşmiş olan Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri dikkatini çekmiştir. Bu durum onun birkaç arkadaşıyla birlikte "*el-Hassafiye el-Hayriye*" (Ganim, 2015: 140) yani "*Hassafiye Hayır Cemiyeti*"ni kurmasına ilham olmuştur. Bu cemiyeti kurmalarındaki amaç kasabadaki Hristiyan misyonerlerin çalışmalarına karşı koymakla beraber İslam ahlakının korunması için mücadele etmektir. El-Benna cemiyetin sekreterliğine, başkanlığa ise tarikatın zikir toplantılarında tanıştığı ve daha sonra Müslüman Kardeşler fikrini geliştirmede önemli bir rol oynayacak olan

Ahmed es-Sükkerî seçilmiştir (Mitchell, 1993: 2). Zaten bu cemiyet aynı zamanda ileride kurulacak Müslüman Kardeşler'in öncüsüdür (el-Benna, 2018: 39).

Hasan el-Benna'nın etkilendiği diğer bir olay olan 1919 Mısır Devrimi sırasında 13 yaşında olan el-Benna, milliyetçi lider Saad Zağlul'un önderliğindeki 1919 isyanına şahit olmuş ve İngiliz işgaline karşı yapılan gösterilere katılmıştır (Çağlayan, 2011: 165). Aynı şekilde, 1920 yılında Demenhur'daki öğretmen okuluna başladıktan sonra da devam eden gösterilere, boykot ve mitinglere katılmıştır. El-Benna böyle durumlarda önemli bir rol oynaması gerektiğini *"tasavvuf ve ibadetle uğraşmakta olmama rağmen, vatana hizmet etmenin kaçınılmazı mümkün olmayan, farz kılınmış bir cihad olduğuna inanyordum"* şeklinde ifade etmiştir (el-Benna, 2018: 52).

Hasan el-Benna, 1920-23 yılları arasında devam ettiği Demenhur öğretmen okulunun İslami öğretim yapan bir okul olmasına karşın ders saatlerinin namaz vakitlerine göre ayarlanmamasını ve okulun resmi kıyafetinin de sünnete uygun olmamasını eleştirmiştir. Bu yüzden ikinci vakitleri dersle çakıştığı zamanlarda ezan okumak ve namaz kılmak için öğretmenlerden izin alan el-Benna, izin vermek istemeyen öğretmenlerine *"yaratana isyanı gerektiren konularda, yaratılmışı itaat yoktur"* diyerek onlarla tartışmaya girmiştir. Ayrıca el-Benna okulun resmi kıyafetine göre değil sünnete uygun olarak giyindiği için bakanlıkta müfettiş yardımcılığı yapan öğretim müdürü ile tartışmıştır. Öğretim müdürü mezun olduğun zaman bu kıyafetle öğretmenlik yapamayacağını söylediğinde el-Benna *"rızık Allah'tandır. Müdürlük Meclisi'nden veya bakanlıktan değildir"* şeklinde cevap vermiştir (el-Benna, 2018: 44, 48-49).

Hasan el-Benna, öğretmen okulundan mezun olduktan sonra bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Ya El-Ezher Üniversitesi'nin bir kolu olan *"Dâru'l-Ulûm"*un sınavlarına girerek daha yüksek okullarda da öğretmen olabilmek için eğitim hayatına devam edecek ya da ilkokul öğretmeni olarak doğrudan hayata atılacaktır. Her ne kadar Dâru'l-Ulûm'a gitmek istese de tasavvufi anlayıştan ötürü İmam Gazali'den okuduğu şu cümleler onun kafasını karıştırmaktadır: *"Farz olan ilim, farzların edâ edilmesi ve hayatı kazanmak için bilinmesi gereken bilgilerdir. Ondan sonra ibadete yönelmek gerekir."* Neticede, hocası Ferhat Selim onu ikna ederek 1923 yılında Dâru'l-Ulûm'un sınavlarına girerek başarılı olmuş, aynı yıl ilkokul

öğretmeni olması için gerekli olan yeterlik sınavını da geçerek öğretmen olarak Bahira bölgesindeki Haribeta ilkokuluna ataması yapılmıştır. Ancak el-Benna yine kararını “*ilim tahsil etmek bir çeşit cihaddır*” düşüncesi ile Kahire’deki Dâru’l-Ulûm’da öğrenimine devam etme yönünde vermiştir (Dağ, 2017: 28-30; el-Benna, 2018: 60-73).

El-Benna, “*Küçük Ezher*” olarak bilinen Dâru’l-Ulûm’a başladıktan sonra (Köse, 2014: 16) Kahire’deki tek İslam cemiyeti olan “*Güzel İslam Ahlakı Cemiyeti*”nin müdavimi olmuş ve devamlı konferanslarına katılmıştır. Bunun yanında el-Benna bu dönemi, İslami konularla alakalı nitelikli makalelerin yer aldığı (Dağ, 2017: 33) ve kendisinin rehberi veya yol göstericisi olarak iddia edilen Reşid Rıza’nın “*el-Menar*” dergisini okuyarak ve konferanslarına katılarak geçirmiştir. Hatta Reşid Rıza 1935 yılında vefat ettikten sonra dergiyi tekrar yayımlamaya başlayan el-Benna, 1941 yılında derginin yasaklanmasına kadar buna devam etmiştir (Çağlayan, 2011: 163-165).

Bu dönemde özgürleşme ve modernleşme adı altında ahlaki çöküşün yaşandığını ve halkın giderek dinden uzaklaştığını fark eden el-Benna (Köse, 2014: 16), bu durumun aslında İslam’ın halka iyi bir şekilde anlatılamamasından ve cami vaazlarının yetersiz olmasından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Bunun önüne geçebilmek için El-Ezher ve Dâru’l-Ulûm öğrencileri ile grup kurarak arkadaşlarıyla beraber cami ve özellikle kahvehane gibi halkın toplu bir şekilde bulunduğu yerlerde 10 dakikayı geçmeyen toplantılar düzenleyerek vaaz vermişler, İslami konularda halka yol göstermişlerdir ve bunda da etkili olmuşlardır (Dağ, 2017: 33-36, Mitchell, 1993: 5).

Ayrıca el-Benna kendi gibi düşünen âlimleri ve hocaları ikna ederek onların öncülüğünde hem organize bir eğitim buluşması meydana getirmiş hem de bu birliğin sonucunda güçlü İslami bir dergi olan “*el-Feth*” dergisi çıkartılmıştır (Dağ, 2017: 40). Reşid Rıza ve birçok ileri gelenlerin bulunduğu bu hareket içinden bir grup çalışmalara devam ederek ileride “*Müslüman Gençler Cemiyeti*”ni kurmuşlardır. El Benna da Cemiyetin kurulduğunu öğrendikten sonra Cemiyete üye olmuş ve Cemiyet için konferanslar vermiştir (el-Benna, 2018: 98-99, 129).

Dâru'l-Ulûm'un son sınıfındayken el-Benna'nın hocası öğrencilerine mezun olduktan sonra asıl yapmak istedikleri işi ve bu işi yaparken hangi araçları kullanacakları ile ilgili bir kompozisyon ödevi verir. El-Benna yazısında en büyük arzusunun sadece kendisine değil Allah rızası için herkese fayda sağlamak, toplumu ıslah etmek için çalışmak olarak ifade etmekle beraber, bu anlamda iki yol olduğunu belirtir. Birincisi, iyi ya da kötü olsun yaratılanların hiçbir şeyiyle ilgilenmemek yani tasavvuf yoludur; ikincisi de eğitim, öğretim ve irşad yoludur (Köse, 2014: 17). El-Benna'ya göre insanlarla beraber bulunarak onların durumunu anlamak, onların sorunlarına derman olmak ve faydasının çokluğu nedeniyle ikincisi daha önemli, Allah katında daha şerefli ve üstündür (el-Benna, 2018: 101-102).

Hasan el-Benna 1927 yılında Dâru'l-Ulûm'dan mezun olduktan sonra Süveyş Kanalı bölgesindeki İsmailiye'deki bir ilkokula atanmış ve 1946 yılında istifa edinceye kadar öğretmenlik mesleğine devam etmiştir (Kramer, 2010: 17-18; Mitchell, 1993: 6). İsmailiye şehri Süveyş Kanalı'na yakın olduğu için burada hem İngilizlerin askeri üsleri hem de Süveyş Kanalı Ortaklığı İdaresi yer almaktadır. Bu doğrultuda, yabancıların varlığı haliyle halkın yaşamını etkilemiş ve Batı yaşam tarzı Mısır'a girmeye başlamıştır (Köse, 2014: 18). Örneğin, sömürgecilik o kadar hissedilir ve görünür hale gelmiştir ki, İsmailiye'deki tüm belediyeçilik hizmetleri İngiliz sömürge idaresinde olduğundan Mısırlılar her gün İngilizler tarafından aşağılanmakta, sömürgeciler en güzel, lüks, ihtişamlı evlerde kalırlarken, işçi Araplar ve yerli halk küçük, eski, gecekondulu tip evlerde kalmaktadırlar. Hatta cadde ve sokak isimleri Arapçanın yanında yabancı dilde de yazılmaktadır (Dağ, 2017: 54).

Bununla birlikte, İsmailiye'deki camiler, toplumun önde gelen dini liderlerin ve şeyhlerin birbirleriyle çekişme alanı haline gelmesi, Müslüman halkın bölünmesine ve dolayısıyla aralarında İslamiyet ile ilgili farklı mezhepsel düşünceleri savunan grupların oluşmasına neden olmuştur. Neticede el-Benna hem sömürgecilerin bu tutumunu hem de Müslüman halkın ve özellikle cami cemaatinin bölünmüşlüğüne fark ettikten sonra, çatışmaya girmemek için İslam davası için camilerden ziyade yine Kahire'de olduğu gibi kahvehanelerde vaazlar vererek faaliyetlerine burada da devam etmiştir (Ganim, 2015: 145).

Kahvehanelerdeki konuşmalarında tartışmalı konulara girmeden, tarikatlar hakkında hiçbir şey söylemeden, Allah, ahiret günü, ibadetlerin yapılış şekli¹⁶ ve genel anlamda İslam'ın öneminden ve üstünlüğünden bahseden el-Benna'nın amacı; dinleyenleri korkutmadan ve sıkmadan kendisine çekmeye çalışmaktır. Öyle ki vaazları en fazla 15 dakika sürmektedir. El-Benna'nın bu çabaları netice vermiş ve konuşmalarının halk arasında ilgi uyandırmaya başlamasıyla kahvehanelere gelenlerin sayısı gittikçe artmış ve birlikte ibadet edebilecekleri bir merkez kurmuşlardır (Köse, 2014: 18-19).

El-Benna İsmailiye'ye geldikten sonra toplumu iyi bir şekilde gözlemleyip halk üzerinde etkili olan dört faktörü belirlemiştir. Bunlar topluma etki derecesine göre *“âlimler, tarikat şeyhleri, şehrin ileri gelenleri ve meclisler veya toplantılardır.”* Bu doğrultuda el-Benna âlimlere saygı göstererek onlarla dost olmak yolunu izlemiş ve konuşmalarında onların söylediklerinden ileri geçmemeye son derece dikkat etmiştir. Tarikatlarla eşit mesafede durmaya çalışarak davasını sadece belli bir tarikatla ve belli bir Müslüman grup ile sınırlamak istememiştir. Zira el-Benna'nın amacı *“ilim, terbiye ve cihad”* temelinde genel bir İslam davasını başlatmaktır. Toplumun ileri gelenlerinden kişilerle ilişki kurarken sadece belli bir tarafı desteklemez, tüm ileri gelenler ile iyi ilişkiler kurar ve birbirleriyle ihtilafı olanları sevgi ve kardeşlik çerçevesinde bir araya getirmeye çalışmıştır. Yine bu dönemde İsmailiye'de yer alan *“Yardımlaşma Cemiyeti”* ve bu cemiyetin kurduğu *“Çalışanlar Meclisi”* ve ayrıca *“Sarhoşluk Veren Maddeleri Menetme Cemiyeti”* gibi toplulukların düzenlemiş olduğu konferanslara katılan el-Benna, her iki tarafla ilişkiler kurmuş kendisi de gelecekteki İslami davası için kültürlü kişiler yetiştirmek amacıyla dini, sosyal ve tarihi konularda konferanslar vermiştir. Bunların yanında el-Benna Kahire'de yayına devam etmekte olan el-Feth dergisi ile ilişkisini koparmayıp, derginin İsmailiye'de de yayılması ve abonelerinin artması için ciddi manada çaba göstermiştir (el-Benna, 2018: 122-128).

El-Benna'nın bütün bu çalışmaları sonucunda, konferans ve vaazlarından etkilenen altı kişi 1928 yılında el-Benna'yı evinde ziyaret eder. Hafız Abdülhamid, Ahmet el-Husari, Fuat İbrahim, Abdurrahman Hasebullah, İsmail İzz ve Zeki el-Mağribi isimli

¹⁶ Hatta abdest almayı tek tek herkese uygulamalı olarak göstererek öğretmiştir. Zira gelenlerin çoğu ibadete yeni başlayan kişilerdir (el-Benna, 2018: 115-116).

bu kişiler kendileri gibi genç olan el-Benna'ya söylediklerinden etkilendiklerini, Müslümanların ülkede değerinin olmadığını ve bu anlamda hem Müslümanların yararı için ne yapılması gerektiğini sorarlar hem de sorumluluğu üstlenmesini isterler. Tam da istediği olumlu tepkiyi bulan el-Benna, Allah yolunda mücadele etmek ve İslam'a hizmet etmek adına çalışmak için birbirlerine söz vermelerini ister ve bu doğrultuda bey'at/biat gerçekleşir. *“Kendimize ne ad vereceğiz”* diye soran kişiye de *“Biz İslam'a hizmet yolunda kardeş olan kimseleriz. O halde biz Müslüman Kardeşler'iz (İhvan-ı Müslimîn)”* der (Dağ, 2017: 54-55). Böylece el-Benna aynı dava etrafında toplanan altı genç ile birlikte Müslüman Kardeşler'in temelini atmıştır.

Aslında çalışmaları ve girişimleri sonucunda Müslüman Kardeşler'in kurulması el-Benna'nın kitleleri harekete geçiren ve örgütleyen nadir kişilerden biri olduğunu göstermekle beraber, Weber'in kriz zamanlarındaki toplumsal ve manevi kurtuluş düşüncesi ile yol gösteren karizmatik liderini de temsil eder (Dökmeciyan, 1992: 92-93).

Siyasal İslam'ın gelişmesindeki en mühim olaylardan birisi olan Müslüman Kardeşler (Soage, 2008: 21), ilk üç yılda İslami hayır cemiyeti şeklinde gelişmiş ve üzerinde durduğu nokta da üyelerinin *“ahlaki terbiye”*si olmuştur. Bu doğrultuda ilk iş olarak İsmailiye'de toplantılarını yapacakları mütevazı bir oda kiralayıp, burada en temelde eğitime yönelik bir amaç ile *“İslam'ı doğru anlayacak yeni bir neslin yetiştirilmesi”* anlayışı ile *“Medresetu't-Tezhib”* yani *“Ahlak Disiplini Okulu”* adını verdikleri kendi okullarını başlatmışlardır (Lia, 2014: 65-66).

İslami programı esas alan bu okulun programında Kur'an-ı ezberleme ve hatim etme, yanlış okumalarını düzeltme, hadisleri ezberleme, İslam inancının genel adabını öğrenme, ibadetlerde yapılan yanlışları düzeltme, İslam tarihinin, Peygamber'in ve sahabelerin hayatını öğrenme yer almaktadır. Ayrıca pratik bir şekilde ders ve konferans vermek, davet yapma yeteneğini kazandırmak ve geliştirmekle beraber ilk aşamada onları bu ortamda ders vermek ve konuşma yapmakla sorumlu tutup, daha sonra başka ortamlarda bunu tekrarlatmak yer alır. Son olarak okul programı; üyelere kendi aralarında kardeşliği, sevgiyi, bağlılığı, hayatlarında yardımlaşmayı, bencil

olmamayı öğretmeyi içerir (Lia, 2014: 65-66; el-Benna, 2018: 134-135; Soage, 2008: 21).

1928 yılının ikinci yarısında Ahlak Disiplini Okulu derslerine katılımcı sayısı 70'e, yılın sonunda da 100 kişiye ulaşmıştır. Özellikle bilgi içerikli derslerin ve konuların yanında düşünme biçimini, iş hayatını, alışverişlerini, aile ve arkadaş ilişkilerini etkileyecek bir programın uygulanması olumlu anlamda büyük değişimler yaşanmasını sağlamıştır (Dağ, 2017: 56). Bununla ilgili el-Benna hatıralarında birçok örnek vermiştir. Bunlardan birisi şöyledir: Müslüman Kardeşler üyesi olan bir kişi lamba camı satın almak için, bir başka Müslüman Kardeşler üyesi olan kişinin hırdavat dükkânına gider. Dükkân sahibi malın geliş fiyatının 8 kuruş olmasına karşın hiçbir kâr koymadan müşteriden 8 kuruştan fazla para almak istemez. Zira dükkân sahibine göre kendisi ile Müslüman kardeşi arasında hiçbir fark yok ve bu fiyatı kabul etmesi onu memnun edecektir. Müşteri de 10 kuruş vermek ister. Zira müşteriye göre bu malı başka bir dükkândan 10 kuruşa satın alacaktır, onun için başka birisinin değil Müslüman kardeşinin kâr etmesi daha iyidir. Neticede 9 kuruşa anlaşılır (el-Benna, 2018: 135-136).

Öte yandan 1930 yılında Müslüman Kardeşler, İsmailiye'de kendilerine ait bir merkez ile mescit yapılması kararı alır ve bu amaçla ilk olarak arsa bulmaya çalışırlar. Bu sırada hayırsever bir arsa sahibi mescit yapımı için arsasını hibe eder. Ancak bu gelişme İsmailiye'deki bazı kişiler tarafından Müslüman Kardeşler'i "*beşinci mezhep kurmak*"la ve üyelerini de insanların mallarını yiyen hırsızlar olarak suçlamaktadırlar. Bunun üzerine el-Benna arsayı sahibine geri vererek suçlamaların maddiyat ile ilgili olan kısmının önüne geçmiştir (Dağ, 2017: 58). Daha sonrasında başka bir arsa bulunup satın alınarak mescit inşasına başlanmıştır. Bu sırada Müslüman Kardeşler de belli bir tüzüğe kavuşturularak ve yönetim kurulu, genel kurul gibi organlar oluşturularak yasal şeklini almıştır (el-Benna, 2018: 149). Zira mescit için yardım toplanması adına bağış yapacak kişilerin güvenini kazanmak gerekiyordu. Bunun için de resmi bir organizasyona ihtiyaç vardır. Bu sayede Müslüman Kardeşler şeklen ve resmen İslami hayır cemiyeti halini almıştır (Lia, 2014: 69).

Bu dönemde vaiz olarak görev yapan, mescit projesi için bağış toplamada büyük yardımları ve desteği olan Hasan el-Benna'nın yakın arkadaşı Şeyh Hamid Askeriyye, imzasız şikayetler üzerine başka bir şehre tayin edilmiştir. Bu durum, her ne kadar el-Benna ve arkadaşları tarafından üzüntüye yol açmış olsa da bu şehirde Müslüman Kardeşler'in yeni bir şubesinin açılmasına vesile olmuş ve böylece dava açısından olumlu bir gelişmeye dönüşmüştür (Lia, 2014: 70).

Bununla birlikte Hasan el-Benna'nın da komünist olduğu, çalışmaları için Moskova'dan para aldığı, Wafd Partisi'ni desteklediği ve bu anlamda Sıtkı Paşa hükümetine karşı çalışmalar yürüttüğü, Kral Fuad hakkında son derece kötü ifadeler kullandığı, zararlı faaliyetlerde bulunduğu (Mitchell, 1993: 10; Dağ, 2017: 59-60) gibi iddiaları içeren şikâyet dilekçeleri komünizm düşmanı olan Başbakan Sıtkı Paşa'ya gönderilmiş ve bunun üzerine el-Benna görev yaptığı ilkokulda soruşturma geçirmiştir. Soruşturmayı yürütmek için gönderilen müfettişin araştırmaları sonucunda yapılan iddiaların tümünün asılsız olduğu ortaya çıkmakla beraber, müfettiş incelemelerinde Müslüman Kardeşler'e üye olan kişilerin ahlak, erdem, doğruluk, dürüstlük gibi davranışlarında olumlu yöndeki değişimleri fark etmesinden dolayı hareketin devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini de raporuna eklemiştir (Dağ, 2017: 60).

Mescidin inşası bitmek üzereyken Süveyş Kanalı Ortaklığı Şirketi'nin bağışta bulunması "*Müslüman Kardeşler gavurların parasıyla mescit inşa ediyor*" şeklindeki birtakım söylentileri de beraberinde getirmiştir. Neticede bütün engellemelere ve şikayetlere rağmen mescit ibadete açılmış ve sonrasında bu proje kapsamında yer alan Müslüman Kardeşler'e ait merkezin ve erkeklere yönelik "*Hira İslam Enstitüsü*" ismini verdikleri okulun inşası da tamamlanmıştır (el-Benna, 2018: 166-168).

Diğer taraftan yabancıların bağışta bulunması ile ilgili ortaya çıkan söylentiler Müslüman Kardeşler'in kendi içerisinde herhangi bir tartışmaya veya soruna neden olmamıştır. Aksine bu dönemlerde Hasan el-Benna'nın vurguladığı asıl sorun Mısırlı aydınların Batı'yı tüm yönleriyle taklit etmesi olmuştur. Zira el-Benna'ya göre bu durum İslam'a son derece zarar verecektir. Bunun dışında el-Benna Batılılara karşı

yabancı düşmanlığı yapmamış ve onları tamamen reddetmemiştir. Bunun da en güzel örneği Süveyş Kanalı Şirketi'nden alınan bağıştır (Lia, 2014: 56, 72).

1931 yılında mescidin tamamlanmasından sonra el-Benna'nın üyelere yönelik yazmış olduğu ilk risalesi basılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde bir dergide yayımlanmış olan makalesinde Müslüman Kardeşler'i "*henüz olgunlaşmamış bir kız evladı*"na benzeten el-Benna, yine aynı makalede "*görevinin onda birini bile yapmamış*" olduğunu ifade etmiştir. Burada asıl vurgulanması gereken nokta ise el-Benna'nın ilk kez kendisini Müslüman Kardeşler'in başkanı sıfatı ile tanıtmış olmasıdır (Lia, 2014: 73-74).

Aynı zamanda Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler'in diğer üyeleri "*Allah gayemiz, Resul Önderimiz, Kur'an anayasamız, cihad yolumuz, Allah yolunda can vermek en yüce emelimiz!*" sloganı (Karaman, 2013: 277) ile her fırsatta köyleri, kasabaları dolaşıp halkın ayağına giderek konferanslar düzenlemekte ve konuşmalar yapmaktadırlar. Tamamen dini öğelerle işlenmiş bir şekilde sunulan görüşler, verilen dersler ve yapılan konuşmalar neticesinde, Müslüman Kardeşler hem İsmailiye halkı arasında yaygınlaşmış hem de İsmailiye'ye yakın diğer şehirlere de yayılmış ve üye sayısını arttırmıştır (Ecer, 1992: 22). Bu sayede İsmailiye'ye yakın yerleşim yerleri olan Ebu Savir, Port Said, el-Bahr es-Sağır ve Süveyş'te yeni şubeler açmışlardır (el-Benna, 2018: 174-183).

Ayrıca Mısır'ın başkenti Kahire'de Hasan el-Benna'nın kardeşi Abdurrahman es-Saati ve arkadaşları tarafından kurulan küçük bir İslami kuruluş olan (Lia, 2014: 74) "*İslam Medeniyeti Cemiyeti*"nin Müslüman Kardeşler'e katılmasıyla, Kahire'de de Müslüman Kardeşler'in şubesi açılmıştır. Bu süreçte yeni anayasa hazırlıkları yapan ve seçime gitmeyi isteyen Sıtkı Paşa hükümeti siyasetin merkezi olan Kahire'de yeni şube açan Müslüman Kardeşler'in siyasi açıdan taraf olmasını ve dolayısıyla iktidarın propagandasını yapmasını istemiştir. Bu durum karşısında Müslüman Kardeşler'in Kahire şubesi direnerek siyasal bir kuruma veya gruba dönüşmemiş ve kendine özgün İslami davetçi kimliğini korumuştur (el-Benna, 2018: 187-189; Dağ, 2017: 64).

Öte yandan Hira İslam Enstitüsü tecrübesi ışığında İsmailiye'de (Ecer, 1992: 23), kadınları İslami esaslara göre eğitmek ve yetiştirmek amacıyla genç kızlara ve

annelere yönelik “Mü’minlerin Anneleri Okulu” (Dağ, 2017: 64) ve akabinde Müslüman Kardeşler üyelerinin eşlerinin ve yakın kadın akrabalarının öğrenim gördüğü “Müslüman Kadın Kardeşler Kısmı” açılmıştır. Bunların yanında cihad düşüncesine yönelik “Kim cihad etmeksizin ve cihada niyet etmeksizin ölürse cahiliye ölümü üzerine ölmüştür” hadisinden yola çıkarak fiziki çalışmalarda da bulunmak için izcilik eğitimine göre “Müslüman Kardeşler’in Yolculuklar Grubu” kurulmuştur (el-Benna, 2018: 189-190).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Hasan el-Benna’nın dört yıldan beri görev yaptığı İsmailiye’den başka bir yere tayini çıkması durumunda İsmailiye’de Müslüman Kardeşler’in başkanının (vekili) kim olacağı yönünde kulis faaliyetleri başlamış ve bu doğrultuda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. El-Benna bu ortamda davaya tam manasıyla sahip çıktığına inandığı ve Müslüman Kardeşler’in üyeleri arasında en çok sevilenlerden birisi olarak gördüğü Ali el-Cedavi’yi aday olarak göstermiştir. Her ne kadar el-Cedavi’nin marangoz olması ve eğitim seviyesinin düşük olmasından ötürü onu istemeyen, aksine kendisini bu görev için daha uygun ve layık görenler olsa da neticede Genel Kurul tarafından el-Cedavi başkan olarak seçilmiştir (el-Benna, 2018: 209-211). Müslüman Kardeşler içindeki ilk ciddi kırılma, bu olayla başlar (Güney, 2017: 116).

Aynı yıl içinde evlenen Hasan el-Benna artık İsmailiye’deki sistemin yerleştiğini ve dolayısıyla görevinin bittiğini düşünerek faaliyetlerini başkent Kahire’de devam etmek istemiştir. Bu doğrultuda Arap müfettişliğine tayin olmak istediğini belirten bir dilekçe göndererek, yine aynı yıl içinde yani 1932 yılında el-Benna’nın Kahire’ye nakli gerçekleşir ve akabinde Müslüman Kardeşler’in İsmailiye yönetim kurulu toplanarak Kahire’nin, İsmailiye yerine, genel merkez olmasına karar verir (el-Benna, 2018: 237-238, 253; Canbegi, 2013: 92).

El-Benna’nın yeni görev yeri Kahire’de orta sınıf ailelerin yaşadığı bir mahallede yer alan erkek ilkokulu olmuştur ve bu şehirdeki faaliyetlerine İsmailiye’deki gibi örgütsel alt yapı hazırlıkları ile başlamıştır (Dağ, 2017: 70). Bunun yanında Müslüman Kardeşler’in Kahire’de gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar şöyle özetlenebilir: Evlerde, camilerde dini sohbetlerin düzenlenmesi ve derslerin verilmesi, risalelerin yayımlanması, haftalık “Müslüman Kardeşler Dergisi” ve

akabinde “*en-Nezir*” dergisinin çıkartılması, Kahire’de çeşitli şubeler açarak şube sayısının artırılması, Müslüman Kardeşler’in yıllık kongrelerinin yapılması, öğrenci kollarının ve izci örgütlerinin oluşturulması (Köse, 2014: 20), misyonerlik faaliyetlerine karşı durulması, İslami konularla ilgili ulusal sorunların ve bilhassa Filistin sorununun desteklenmesi, İslami konularda eksik ve yanlış yaptığı görülen hükümetlere karşı durulması ve onların sadece İslami yollarla düzeltilmeye çalışılmasıdır (Erkilet, 2004: 233). Partizanca bir tutum takınmadan ve siyasete girişmeden sadece İslami bir çerçevede olmasına karşın, Müslüman Kardeşler’in siyasi alan ile ilgili belirlediği ilk stratejisi olması anlamında bu girişim son derece önemlidir (Canbegi, 2013: 92).

Öte yandan “*Müslüman Kardeşler Anayasası ve İç Yönetmeliği*” risale olarak yayımlandıktan sonra 1931 ve 1932 yıllarında Hasan el-Benna’nın iki risalesi yayımlanmış ve el-Benna ilk risalede Müslüman Kardeşler’in temel öğretilerine yer vermiştir. Daha sonra da risale ve yayımlarına devam etmiştir. Bunlar genel olarak Müslüman Kardeşler’in sosyal çalışmaları, dava hedefleri ve hükümetlere İslami kuralları uygulaması yönünde çağrı yapması ile ilgili olmuştur (el-Benna, 2018: 262-263). Bunun yanında el-Benna’nın risalelerinin içerik ve halka ulaşması yönünde yetersiz kalması ve Kahire’nin kalabalık bir şehir olmasından ötürü buradaki insanlara ulaşmanın en kolay yolu kitlesel yayınlara ağırlık verilmesi olduğundan dolayı, Kahire’de 1933 yılında “*Müslüman Kardeşler Gazetesi*” isminde siyasi polemiklerden uzak daha çok dini konular içeren 4 yıl boyunca yayım hayatına devam edecek olan haftalık “*Kardeşler*” dergisi çıkartılmıştır. 1938 yılında da “*uyarı*” anlamına gelen yeni bir dergi olan “*en-Nezir*” dergisi çıkartılmıştır. 2 yıl yayım hayatına devam eden dergide siyasi mesajların ve vatanseverlik anlayışı ile ilgili görüşlerin açıkça yer almasının yanında din, eğitim, yönetim ve dava ile ilgili birçok görüşlere yer verilmiştir (el-Benna, 2018: 263-271; Dağ, 2017: 72; Ecer, 1992: 23).

Müslüman Kardeşler’in merkezi Kahire olduktan sonra, daha hiyerarşik bir yapılanma haline dönüşerek yıllık kongreler yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda ilk kongre 1933 yılında İsmailiye’de gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşler’e ait 15 şube vardır ve bu ilk kongrede merkez karar alma organı olan “*Genel İrşad Bürosu*” kurulmuştur (Lia, 2014: 132, 137).

Müslüman Kardeşler'in bu ilk kongresi aynı zamanda ilk “Şûra Heyeti” toplantısı olup altıncı kongreden sonra Şûra Meclis'i/Heyet'i; İdare Meclis'i/Heyet'i adını almıştır. Müslüman Kardeşler'in 15 şubesinin vekilleri yani başkanları ve lider Hasan el-Benna ile genel sekreter olmak üzere toplam 17 kişiden oluşan bu ilk Şûra Meclisi'nin görevi Müslüman Kardeşler ile ilgili tüm konularda oy birliği ile karar almaktır (Güney, 2017: 89, 94, 98).

Burada dikkat çeken husus Şûra Meclisi gibi son derece önemli bir karar alma organında İsmailiye vekili olarak seçilen el-Cedavi gibi okuma yazma bile bilmeyen bir kişinin yer almasıdır. Böyle bir üyenin karar alma organında yer almasının sebepleri arasında şunlar söylenebilir: El-Benna, üyelerin düşük eğitim seviyesine sahip olmasını umursamamaktadır, son karar mercii el-Benna olduğu için üyeler arasındaki eğitim seviyesinin yüksek olmasına önem vermemektedir. Ayrıca el-Benna'nın kendisine rakip çıkmasının önüne geçmeyi düşünmesidir. Güney'e göre bunun sebebi el-Benna'nın Müslüman Kardeşler içindeki başına buyruk davranan kişileri önlemek için idari yapıyı zayıf tutmak ve böylece karar alma mekanizmasında etkili olmayı istemesindedir (Güney, 2017: 90). Bütün bu gelişmelerin yanında bu kongrede “Müslüman Kızkardeşler Kolu” kurulmuş ve bununla ilgili çalışmalar İsmailiye'den sonra Kahire'de de yapılmıştır (Erkilet, 2004: 233).

Müslüman Kardeşler'in giderek kurumsal ve hiyerarşik yapısının gelişmesinin yanında örgütsel yapısı da daha somut bir görüntüye bürünmeye başlamış ve 1935 yılındaki üçüncü kongrede, 1934 yılında Müslüman Kardeşler'in Genel Yasası'nda yapılan düzenlemeler ile, Hasan el-Benna'ya “Genel Mürşid/Rehber” unvanı verilerek kendisine tam bağlılık sağlanmıştır (Lia, 2014: 140-141).

Bunun yanında Müslüman Kardeşler'e katılımın dört aşamada ve dört rütbe ile olduğu belirtilmiştir. Buna göre ilk aşama şube yönetiminin uygun bulunduğu ve aidatını¹⁷ ödeyen her Müslümana açık olan “Genel Katılım”dır ve bu katılımcıya “Yardımcı Kardeş” ya da “Musa'id Kardeş” denir. İkinci aşama “Kardeşane Katılım”dır. Müslüman Kardeşler'e kabul edildikten sonra emirleri yerine getirme, derslere, konferanslara, toplantılara katılma, haramlardan sakınma konularında

¹⁷ Müslüman Kardeşler'e üyelik ücrete tabidir. Aynı zamanda üyeler her ay kazançlarının yüzde 10'unu Müslüman Kardeşler'e bağışlamak zorundadırlar (Güney, 2017: 78).

taahhütte bulunan kişilerden oluşur ve “*Üye Kardeş*” ya da “*Müntesip Kardeş*” olarak adlandırılır. Üçüncü aşama “*Ameli Olarak Katılma*”dır. Bu seviye tüm program ve çalışmalara katılmayı ve aynı zamanda maddi ve manevi her türlü desteği vermeyi taahhüt eden kişilerdir. Bu aşamadaki kişiler “*Faal Kardeş*” veya “*Âmil Kardeş*” olarak adlandırılır. Dördüncü aşama ise “*Cihadi Katılım*”dır. Buradaki kişiler sadece Faal Kardeş rütbesini almış kişilerdir. Bu kişiler Genel İrşad Bürosu’nun gözetimi altında olup, büronun çağrısına ve özel eğitim sürecine katılmak, çok önemli veya hayati bir bahanesi olmadıktan sonra namazlarını cemaatle kılmak, gece namazlarını aksatmamak ve İslam ile ilgili olmayan her şeyden uzak durmakla yükümlüdürler. Böylece bu son aşamada kişiler “*Mücahid Kardeş*” rütbesi ile ifade edilirler (el-Benna, 2018: 337-338; Güney, 2017: 79-80; Havva, 1980: 220-222; Dağ, 2017: 75).

Diğer taraftan dönemin İslami teşkilatlanmalarının genelinde ve Müslüman Kardeşler’in ilk yasaları arasında siyasete karışma yasağı açıkça belirtilmesine karşın 1934 yılında yapılan değişiklikle bu kural Genel Yasa’dan çıkartılmıştır (Lia, 2014: 101). Ancak 1939 yılına kadar siyasetle uğraşılacağından açıkça bahsedilmemiştir (Lia, 2014: 102, 251, 268; el-Benna, 2016: 489-490)¹⁸. Aynı şekilde el-Benna Müslüman Kardeşlerin tek amacının İslamiyet’i bildirmek, açıklamak ve dini yaymak olduğunu belirterek siyasetten, siyasi söylemlerden uzak durulmasını her fırsatta vurgulamasına rağmen, 1938 yılından sonra bu söylemlerinin aksine kendisi Müslüman Kardeşler’i siyasetin içine çekmiştir (Güney, 2017: 232-234).

El-Benna’nın siyasete girmesiyle Müslüman Kardeşler içinde huzursuzluklar ortaya çıkarak dengeler bozulmuş ve ciddi sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Güney, 2017: 79). Öte yandan el-Benna’nın değişim ve dönüşüm doğrultusunda belirlediği üç aşamadan birincisi olan bu ilk 10 yıllık dönem genel itibariyle davanın sözlü olarak anlatıldığı bir dönem özelliğini korumakla beraber “*tanımlama*” veya “*tebliğ aşaması*” olarak adlandırılmıştır (Ganim, 2015: 326-327).

¹⁸ Lia, kitabında Müslüman Kardeşler Öğrenci Kongresi’ne atıfta bulunarak siyasete girileceğinin ilk defa bu kongrede yani 1938 yılında söylendiğini ifade etmesine karşın el-Benna’nın “*Risaleler*” kitabına göre Müslüman Kardeşler Öğrenci Kongresi 1939 yılında yapılmıştır.

2.2.2. Müslüman Kardeşler'in Siyasi Nitelik Kazanması

İslami bir hayır cemiyeti olarak kurulan ve bu şekilde gelişme gösteren Müslüman Kardeşler giderek siyasi meselelere müdahil olmaya başlamıştır. Bu anlamda ilk olarak dini konularla ilgili siyasilerle ilişki kurulmuş ve onlardan isteklerde bulunulmuştur.

Bunların başında 1932 yılında el-Benna'nın İçişleri Bakanlığına hem yasal fuhuşun zararlarını anlattığı hem de onun yasaklanması veya kaldırılmasıyla ilgili muhtıra niteliğinde iki açık mektubun gönderilmesi gelmekle beraber (Lia, 2014: 101), Müslüman Kardeşler'in üst düzey siyasetçilerle ilk toplantısı ve dolayısıyla ilk yakın ve doğrudan ilişkisi 1935 yılında gerçekleşmiştir. Bu toplantının amacı dini öğretimin okullarda artırılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Eğitim Bakanlığı'na birçok mektup ve dilekçe gönderilmiştir. Ayrıca Müslüman Kardeşler; kendi gazetesinde eğitim reformuna dair bir yazı dizisi kaleme almış, bununla birlikte, halktan da toplanan imzalarla birlikte, önerilen dini öğretime ilişkin reformu içeren dilekçeyi Eğitim Bakanı ile Başbakan Tevfik Nesim Paşa'ya verilmiştir. Bu süreçte siyasilerle yapılan görüşme ve toplantılar neticesinde okullardaki dini öğretim ile ilgili önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Neticede bu girişimle hem dini öğretime ilişkin Müslüman Kardeşler'in istediği şekilde bazı adımlar atılmış hem de dönemin üst düzey siyaset çevreleri ile gerçekleşen bu ilk yakın temas, 1930'ların sonlarındaki daha verimli ilişkiler için önemli bir adım olmuştur (Lia, 2014: 193-195; el-Benna, 2018: 428-432).

Bunun yanında Hasan el-Benna 1936 yılının sonunda Kral Faruk ve dönemin Başbakanı Nahhas Paşa başta olmak üzere İslam dünyasının liderlerine ve yöneticilerine yönelik yazmış olduğu "*Nura Doğru*" risalesini içeren bir mektup göndermiştir. Bu mektupta her zaman yegâne yolun İslam yolu olduğunu ve bu nedenle İslam düzenine geri dönülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda risalenin sonunda İslami kurallar çerçevesinde sorunlarının çözümü ve ıslahı için uygulanmasını istediği siyaset ve yargı alanı, sosyal ve ilmi alan ile ekonomik alan olmak üzere üç bölümden oluşan "*Elli İstek*" programına yer vermiştir (el-Benna, 2018: 381-391; Ganim, 2015: 361, el-Benna, 2017: 129).

Diğer taraftan 1936 yılında gündeme gelen Filistin meselesinde Müslüman Kardeşler'in hem Filistin direnişi için hem de bu doğrultuda İngiltere aleyhine yaptığı çalışmalar neticesinde, Müslüman Kardeşler siyasi anlamda güç kazanmıştır (Ecer, 1992: 26). Aslında Filistin meselesine ilk tepkisini 1929 yılında yazmış olduğu makalesiyle ortaya koyan el-Benna, bu makalede Filistin'de Yahudi tehlikesinin artmakta olduğunu belirtmiştir. Filistin sorununun ciddi manada tırmandığı ve büyük direnişin başladığı dönem ise Müslüman Kardeşler'in faaliyet alanlarının genişlediği 1936-1939 dönemine denk gelmekle beraber, Filistin meselesi Müslüman Kardeşler'in önceliği haline gelmiştir. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler; Cuma namazlarında Filistin hutbesi okutarak, Filistin meselesini anlatan konferanslar, kitlesel gösteriler, toplantılar düzenleyerek ve yazılar yazarak, İngilizlerin Yahudilere yardım ettiğini gösteren yayınları dağıtarak ve Yahudilere destek veren İngiliz siyasetine yönelik protesto yürüyüşleri düzenleyerek bu soruna dikkat çekmiş ve aynı zamanda Filistin'e destek olmak adına hem maddi yardım hem de cihad için gönüllü toplamıştır (Ganim, 2015: 477-480).

Ayrıca 1937 yılında Müslüman Kardeşler Kahire'deki İngiliz Büyükelçiliği'ne Filistin meselesi ile ilgili uyguladıkları yanlış politikadan ve zulümden vaz geçmelerini ve bu anlamda Yahudilere destek vermemelerini içeren bir mektup göndermiştir. Yine bu dönemde Müslüman Kardeşler Mısır Hükümeti'ne Filistin meselesini çözüme kavuşturması ve Filistinlilere yapılan zulmün durdurulması için çalışmada bulunmalarını isteyen bir mektup göndermiştir. 1939 yılında da Başbakan Ali Mahir Paşa'ya bir muhtıra vererek Filistin meselesi için girişimlerde bulunmasını ve mücadele edilmesini istemiştir (el-Benna, 2018: 391-394,448-459).

Bütün bu girişimlerin Mısır Hükümeti nezdinde olumlu manada cevap bulması neticesinde, Müslüman Kardeşler dönemin Başbakanı Ali Mahir Paşa'ya mektup göndererek Mısır Hükümeti'nin Filistinli mücahit ailelere geç de olsa yapmayı kararlaştırdığı yardımlar için teşekkür etmiştir. Bunun yanında yardımların kısa zamanda ulaştırılmasını, şehit olan kişilerin çocuklarının Mısır okullarında parasız olarak okutulmasını ve Mısır Hükümeti'nin Filistin sorununun çözümü için gerekli siyasi girişimlerde bulunmasını istemiştir (el-Benna, 2018: 460-462). Filistin sorununun çözümü adına gelinen bu nokta Müslüman Kardeşler'in hem Mısır

Hükümetleri ile olan ilişkisini hem de siyasi alandaki etkinliğinin arttığını göstermektedir.

Öte yandan 1938 yılında düzenlenen Müslüman Kardeşler Beşinci Kongresi'nde Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler'in aynı zamanda "*siyasi bir oluşum*" olduğunu ifade etmiş (el-Benna, 2016: 293) ve akabinde yine aynı yıl içinde ilk sayısı yayımlanan en-Nezir Dergisi'nde de Müslüman Kardeşler'in Beşinci Kongresi'nde dile getirdiği gibi, siyaset de dahil olmak üzere, İslam'ın dünya ve ahiretle ilgili tüm işleri düzenlediğinden bahsetmiştir (el-Benna, 2018: 266, 269; el-Benna, 2016: 288). Siyasetle ilgili tüm bu gelişmelerin yanında el-Benna 1939 yılında düzenlenen Müslüman Kardeşler Öğrenci Kongresi'nde ise daha önceki düşüncelerinin aksine ilk defa siyasetten uzak durulmayacağını ve siyasetle ilgilenenlerini belirtmiştir (el-Benna, 2016: 486-494).

Laikliği/sekülerliği reddeden el-Benna (Köse, 2014: 401) için 1938 yılı aynı zamanda ikinci 10 yıllık dönemin, başka bir tabirle, ikinci aşamanın başladığı yıldır. 1948 yılına kadar sürecek olan bu dönemi el-Benna "*yapılanma aşaması*" olarak adlandırmıştır (Ganim, 2015: 326). El-Benna 1938 yılında yayımlanan en-Nezir dergisinin ilk sayısındaki yazısında bu yeni dönemde artık davanın sözlü olarak anlatılmasının yanında mücadele ve çalışmalara da yer verileceğini ifade etmiştir. Ayrıca ülkenin ileri gelen siyasetçilerine, yöneticilerine, toplumun önderlerine, partilere kendi yöntemlerini ve programlarını anlatarak davette bulunacaklarını belirtmiştir. Eğer davete icabet ederlerse onlara destek olacaklarını aksi takdirde yani Mısır'ı dindarlaştırmak, yönetimde İslami kuralları uygulamak ve İslam'ın eski görkemli günlerine dönmesi için çaba göstermeyen herkes ile mücadele edileceğini beyan etmiştir (el-Benna, 2018: 265-268).

Nitekim Müslüman Kardeşler'in Ocak 1941 yılında yapılan Altıncı Kongresi'nde parlamento genel seçimlerinde aday gösterilmesine karar verilmiştir (Mitchell, 1993: 26-27; Ganim, 2015: 373). Bu durum İslami bir hayır cemiyeti olan Müslüman Kardeşler'in ilk defa siyasi bir kuruluş özelliği kazanması anlamına gelmektedir (Köse, 2014: 422).

1930'lu yılların sonunda Mısır'ın her bir tarafına yayılmış olan Müslüman Kardeşler'in 1941 yılının başlarında şube sayısı 500'e ulaşmıştır (Lia, 2014: 207). Bu

dönemde iktidarda bulunan Sırrı Paşa hükümeti iktidardan ininceye yani Şubat 1942 yılına kadar İngiltere'nin baskısıyla Müslüman Kardeşler'e karşı yaptırımlarda bulunmuş ve bu doğrultuda Müslüman Kardeşler yasaklara maruz kalmıştır (Ganim, 2015: 373; Güney, 2017: 205). Ayrıca Şubat 1941 yılı itibariyle el-Benna da Eğitim Bakanlığı tarafından dört ay Kena kasabasındaki bir okula sürgün edilmiştir (Lia, 2014: 353-355).

Ekim 1941 yılında yine İngiltere'nin talimatı ile Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler'in ikinci adamı yani el-Benna'nın baş vekili Ahmed es-Sükkerî tutuklanmıştır. Bunun üzerine hem Müslüman Kardeşler'in ülkenin her tarafından topladığı 11 bin imzalı dilekçeler hem de İngiliz karşıtı siyaseti nedeniyle Müslüman Kardeşler'e yakınlığı ile bilinen Ali Mahir Paşa ve arkadaşlarının, Başbakan Sırrı Paşa'ya baskıları neticesinde, Kasım 1941 yılında, her ikisi de serbest bırakılmıştır (Lia, 2014: 301-302; Kramer, 2010: 43).

4 Şubat 1942'de ise İngiliz birlikleri Abidin Sarayı'nı kuşatarak Nahhas Paşa liderliğinde Wafd Partisi'nin hükümeti kurmakla görevlendirmesi için Kral Faruk'u mecbur bırakmıştır. Sonuçta İngiltere'nin askeri müdahalesi ile Nahhas Paşa hükümeti iktidara gelmiştir (Calvert, 2013: 104; Çağlayan, 2011: 171). Bu yaşanan olay halkın ve genç subayların zihninde derin izler bırakmış ve 1952 yılındaki Hür Subaylar darbesine giden süreci başlatmıştır (Çağlayan, 2011: 172).

Wafd hükümeti yeni parlamento genel seçimlerinin Mart 1942 yılında yapılmasını ilan ettikten (Kramer, 2010: 44) sonra, Müslüman Kardeşler'in Altıncı Kongresi'nde alınan karara göre; Hasan el-Benna İsmailiye'den ve Muhammed Nasir de Benha'dan milletvekilliği için aday olmuşlardır (Ganim, 2015: 372-373). Ancak İngilizler Müslüman Kardeşler'in seçime girmesini önlemek için Başbakan Nahhas Paşa'ya baskı yapmışlardır. Bu bağlamda hem hükümetin Müslüman Kardeşler'e uyguladığı baskı hem de bu durumu dava lehine çevirmek isteyen el-Benna birtakım şartlar karşısında Nahhas Paşa ile anlaşarak seçime girmekten vazgeçmiştir. El-Benna'nın talep ettiği şartlar genel olarak içki satışının yasaklanması, Müslüman Kardeşler'in durdurulan faaliyetlerine yeniden izin verilmesi, pavyon ve fuhuş gibi kirli işlerin yapılmasının önüne geçilmesidir (Güney, 2017: 207-208; Dağ, 2017: 82-83; Köse, 2014: 422-423).

Nahhas Paşa hükümeti el-Benna'nın şartlarını kabul etmiş olsa da hepsi yerine getirilmemiş ve dar kapsamlı olmuştur. Öte yandan Başbakan Nahhas Paşa da el-Benna'ya yönelik, Müslüman Kardeşler'in hükümete karşı olmamasını ve 1936 yılında imzalanmış olan İngiliz-Mısır Antlaşması'nı desteklemesini istemiştir. Bunun üzerine el-Benna anlaşmaya yönelik desteğini ifade etmiş, ancak el-Benna'nın hükümete karşı bu tutumu Müslüman Kardeşler içerisinde hayal kırıklığı ve öfkeye neden olmuştur. Bununla birlikte el-Benna'nın kararları tek başına alması da bunda etkili olmuş ve bu doğrultuda Müslüman Kardeşler'in kendi içinde el-Benna'ya karşı ortaya çıkan muhalefet baş vekil Ahmed es-Sükkerî etrafında toplanmıştır. Bu muhalefetçe tutum çok uzun sürmemekle beraber ileriki dönemlerde de zaman zaman ortaya çıkmıştır (Dağ, 2017: 83-84; Lia, 2014: 365-367; Kramer, 2010: 44).

Netice itibariyle 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren siyasette etkili bir güç haline gelen Müslüman Kardeşler (Pınar, 2015: 137), 1942 yılındaki genel seçimlere aday gösterme yoluyla ilk defa resmen ve fiilen siyasete girmiştir. Bunun yanında her ne kadar sonradan seçime girmekten vazgeçilmiş olsa da aday olma ve adaylıktan vaz geçme sürecinde yaşanan gelişmeler davanın çıkarına yönelik olmuştur (Canbegi, 2013: 110; Ganim, 2015: 373). Aynı şekilde Lia'ya göre de her ne kadar Müslüman Kardeşler ilk defa Meclis'e girme şansı bulmasına rağmen, bundan vazgeçmiş olsa da el-Benna'nın Başbakan Nahhas Paşa'nın isteklerini kabul etmesi; Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerini sürdürmesi ve üye kazanması anlamında önemli bir kazanım olmuştur (Lia, 2004: 366). Öte yandan Nahhas Paşa'ya verilen hükümeti kurma görevi İngiltere'nin Kral Faruk'a yönelik askeri müdahalesi ile olduğu için bu durum halkın ve genç subayların zihninde derin izler bırakarak 1952 yılındaki Hür Subaylar Darbesine giden süreci başlatmıştır (Çağlayan, 2011: 171-172).

Wafd Partisi İngilizlerin Mısır'da olmasına duyulan öfke ve tepki ile ortaya çıkmasına karşın, bu dönemde Kral Faruk'a karşı İngilizlerle iş birliği yaparak iktidara gelmiş ve Nahhas Paşa liderliğindeki Wafd hükümeti 1944 yılına kadar devam etmiştir (Marsot, 2010: 101). Ekim 1944 yılına gelindiğinde ise Kral tarafından görevden alınan Nahhas Paşa'nın yerine Sa'di¹⁹ Partisi lideri Ahmet

¹⁹ Wafd'dan Partisi'nden ayrılanların kurduğu bir parti olan Sa'di Partisi'nin kurucusu Ahmed Mahir Paşa'dır (Osman, 1991: 74) ve Wafd Partisi'ne göre daha liberaldir (Güney, 2017: 210).

Mahir Paşa'ya görev verilerek azınlık hükümeti kurulmuştur (Mitchell, 1993: 33; Dağ, 2017: 86; Ecer, 1992: 31). Dolayısıyla Ocak 1945 yılındaki yeni parlamento seçimlerine Ahmet Mahir Paşa hükümeti ile girilmiştir. Yine 1942 seçimlerindeki gibi Hasan el-Benna, İsmailiye bölgesinden milletvekili adayı olmuş ve aynı zamanda Müslüman Kardeşler üyesi 5 kişi daha farklı bölgelerden milletvekilliği için adaylığını koymuştur. Ancak Müslüman Kardeşler başarısız olmuştur. Zira İngiliz destekli Ahmet Mahir Paşa hükümeti yaygın görüş ve iddialara göre seçime “hile” karıştırmış ve bu yüzden Müslüman Kardeşler’in Meclis’e girmesi yine engellenmiştir (Mitchell, 1993: 33; Wickham, 2013: 25; Kramer, 2010: 44; Lia; 2014: 368; Ganim, 2015: 375).

Seçimi kazanan Başbakan Ahmet Mahir Paşa (Canbegi, 2013: 111) özellikle Müslüman Kardeşler’i hedef alarak El-Ezher Üniversitesi rektörüne ülkede yer alan İslami cemaatlerin çok fazla olduğuna ve ayrıca bu cemaatlerin dine uygun olmayan fetvalar verdiklerine ilişkin fetva yayınlatarak seçimden sonra da Müslüman Kardeşler’e karşı olan tutumunu göstermiştir (Mitchell, 1993: 33; Dağ, 2017: 86-87).

Böyle bir süreçte Ahmet Mahir Paşa Birleşmiş Milletler’e üye olabilmek için İkinci Dünya Savaşı’nda ABD, SSCB ve İngiltere’nin başını çektiği Müttefik devletlerinin yanında (Osman, 1991: 75; Çağlayan, 2011: 172) savaşa girilmesi ile ilgili bildiriye okuduğu²⁰ sırada suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Suikasttan sonra Hasan el-Benna, baş vekili Ahmed es-Sükkerî ve genel sekreteri Abdulhakim Abidin²¹ gözaltına alınmış ancak kısa sürede serbest bırakılmışlardır. Zira suikastçının Müslüman Kardeşler üyesi olmadığı yapılan tahkikat ve suikastçının itirafı sonucunda ortaya çıkmıştır (Mitchell, 1993: 33-34; Dağ, 2017: 87).

Ahmet Mahir Paşa’nın ölümünden sonra yakın arkadaşı ve varisi Mahmud Fehmi Nukraşi Paşa Sa’di Partisi’nin yeni lideri olarak başbakan olmuştur. Bu süreçte Nukraşi hükümeti Müslüman Kardeşler’e karşı baskı politikası uygulamıştır (Mitchell, 1993: 34; Dağ, 2017: 87).

²⁰ Ancak Mısır’daki Ulusal ve İslamcı kesim arasında Almanya ve İtalya’ya yani Mihver devletlerine güçlü bir sempati duyulmaktadır (Calvert, 2013: 103).

²¹ Hasan el-Benna’nın eniştesi olan Abdulhakim Abidin Müslüman Kardeşler’in genel sekreteridir ve aynı zamanda ilk üniversite mezunu olan üyesidir (Kramer, 2010: 26; Güney, 2017: 136).

Dolayısıyla bu dönemde grev, milliyetçi gösteriler ve protesto eylemleri ile birlikte Nukraşi Paşa hükümetini (Çağlayan, 2011: 172) ve Kral'ı eleştiren açıklamaların başını çeken Müslüman Kardeşler'in önderliğinde gençler saraya kadar ulaşip Nukraşi Paşa hükümetinin düşürülmesini istemiştir. Bunun üzerine Kral gerilimi azaltmak için hükümet istifasını kabul edip yerine yeni hükümeti kurmakla Sıdkı Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak bu dönemde de eylemler ve boykotlar devam etmiş ve bu durumu kontrol altına alamayan Sıdkı Paşa hükümeti istifa edince Kral tekrar Nukraşi Paşa'ya hükümeti kurma görevini vermiştir (Dağ, 2017: 88-89). Ayrıca Hasan el-Benna 1947 yılında Kral Faruk'a ve bazı Müslüman ülkelere siyaset dahil her alanda İslami kurallara göre hareket edilmesini ve yapılması gerekli olan reformları içeren ultimatoma niteliğinde mektuplar göndermiştir (Çağlayan, 2011: 188-191).

Bütün bu gelişmeler Müslüman Kardeşler'in ülkede ne kadar etkili bir güç haline geldiğini göstermektedir. Zaten 1948 yılı itibariyle Müslüman Kardeşler camileri, okulları, hastaneleri, indirimli marketleri, fabrikaları, İslami bankaları, gençlik kulüpleri, işsizlik yardımları ve sosyal faaliyetleri ile nüfuz alanı son derece genişlemiş ve şube sayısı da ortalama 2 bine ulaşmıştır (Bilgin, 2014: 89; Davis ve Robinson; 2015: 108). Müslüman Kardeşlerin zirve noktasına ulaştığı 1946-1948 yıllarındaki üyelerinin sayısı 300 bin ile 600 bin arasındadır (Mitchell, 1993: 328). Hatta Müslüman Kardeşler kapatıldığında 500 bin kayıtlı üyesi olduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993: 328; Karaman, 2013: 252). Bu anlamda Müslüman Kardeşler, halkı kolaylıkla harekete geçirebilecek son derece güçlü bir hale gelmiştir.

1947 ve 1948 yıllarında üçüncü 10 yıllık dönem olan "*uygulama*" aşamasından söz edilmeye başlanmıştır (Ganim, 2015: 326-327). Öte yandan Ağustos 1948 yılına gelindiğinde Müslüman Kardeşler olağandışı bir toplantı düzenleyerek Ocak 1950 yılında yapılacak olan parlamento seçimlerinde nasıl bir yol izleneceği üzerinde durulmuştur. Buna göre el-Benna bu toplantıda aday olmanın ya da sadece oy vermek şeklinde seçimlere katılmanın önemli ve meşru olduğundan bahsetmiştir. Dahası, el-Benna hem aday çıkarmayı destekleyenlerin hem de buna karşı olanların görüşlerini öğrenmeyi istemiştir. Zira bu doğrultuda seçim için izlenecek yol belirlenecektir. Ama el-Benna'ya göre aday olunmasa bile herkes seçmen olmalı yani oy kullanılmalıdır. Bunun için de ilk olarak isimler kaydettirilmeli ve gerekli

hazırlıklar yapılmalıdır. Dolayısıyla sadece oy kullanılsa bile kesinlikle seçimlere katılım için vurgu yapılmıştır. Fakat el-Benna'nın bu söylemi çok partililiğe karşı çıktığı düşünceleri ile tezatlık oluşturmaktadır (Ganim, 2015: 376-377).

Ayrıca 1948 yılında İngiltere'nin Filistin'deki manda yönetimini sonlandıracağı, aynı zamanda Filistin'de taksim kararının açıklanması ve İsrail Devleti'nin kurulması şeklinde yaşanan gelişmeler sonucunda, Mısır'ın da içinde bulunduğu Arap Birliği Filistin için İsrail'e savaş açmıştır. Bu süreçte el-Benna 10 bin gönüllü Müslüman Kardeşler üyesini Nukraşi hükümetinin izni ile Filistin'e savaşa göndermiştir. Ancak hem hükümetin, Müslüman Kardeşler'in bu kadar güçlü ve etkili hale gelmesini devletin güvenliği için tehlike oluşturabileceğini düşünmesi (Canbegi, 2013: 112; Marsot, 102-103; Güney, 270-271) hem Mısır'ın tam bağımsızlığı için Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalmasında Nukraşi Paşa hükümetinin ve Kral'ın çabalarını yetersiz görülmesinden dolayı, yine Müslüman Kardeşler tarafından kitlesel gösterilere ağırlık verilmesi (Dağ, 2017: 90) hem de Kral Faruk'un yaşam tarzına ve İngiltere'ye karşı artan muhalefette Müslüman Kardeşler'in liderlik etmesi (Bilgin, 2014: 91) neticesinde; Müslüman Kardeşler Nukraşi Paşa hükümeti tarafından Aralık 1948 yılında kapatılmış, mallarına el konulmuş ve birçok üyesi de göz altına alınmıştır (Dağ, 2017: 90). Kapatılma sebebi olarak Müslüman Kardeşler'e ait binalarda silah ve bomba bulunması gösterilmiş ve buradan hareketle Müslüman Kardeşler'in darbe hazırlığında olduğu iddia edilmiştir.

Bu yaşanan gelişmelerden sonra Başbakan Nukraşi Paşa suikasta uğrayarak öldürülmüş ve bundan Müslüman Kardeşler sorumlu tutulmuştur.²² Hasan el-Benna suikastı kınamış ve bu olayın Müslümanlıkla bağdaşmadığını belirtmiş olsa da hedef haline gelmiş ve Şubat 1949 yılında arabasında uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür. Cinayetin arkasında ise hükümetin ve Kral Faruk'un olduğu iddia edilmiştir (Bilgin, 2014: 91; Dağ, 2017: 91-96; Çağlayan, 2011: 176; Telci, 2013: 220).

Kısacası 1945 yılı itibariyle sadece “sosyal ve dini” değil aynı zamanda “siyasi” bir hareket olduğu Sosyal İşler Bakanlığı tarafından da resmen ilan edilen Müslüman

²² Olaydan Müslüman Kardeşler sorumlu tutulmakla beraber (Calvert, 2013: 121) suikastı Müslüman Kardeşler'in silahlı kanadı olan gizli teşkilattan bir üyenin işlediği (Mitchell, 1993: 203) ancak el-Benna'dan habersiz planlandığı iddia edilmiştir (Çağlayan, 2011: 176).

Kardeşler (Davis ve Robinson 2015: 91), siyasi bir nitelik kazanmakla beraber ülkedeki herhangi bir siyasi gruptan daha fazla taraftara sahip hale gelmiştir (Lia, 2014: 369). Dahası Müslüman Kardeşler kendisine ait kurumları, kitleleri harekete geçirerek hükümetlere etki edebilecek gücü, “*özel örgüt/teşkilat*” ismini taşıyan gönüllü askerleri (paramiliter gücü) ile “*paralel bir devlet*” durumuna gelmiştir (Çağlayan, 2011: 176). Başka bir ifadeyle Müslüman Kardeşler İslami bir hayır cemiyeti veya dini bir cemaat olarak kurulmasına karşın ülke genelinde yaşamın her alanı ile ilgili ve her alanını kapsayıcı bir örgütlenme oluşturarak “*devlet içinde devlet*” haline dönüşmüş (Davis ve Robinson, 2015: 108, 127; Çağlayan, 2011: 191) ve aynı zamanda Mısır dışındaki birçok ülkede de kendisine taraftar bularak ve şubeler açarak uluslararası bir boyut kazanmıştır.

2.2.3. Müslüman Kardeşler’in Temel Özellikleri ve İdeolojisi

1920 ve 1930’lu yıllarda Müslüman Kardeşler’e ilk olarak üye olanlar arasında İngiliz kontrolü ve Batı sanayi ekonomilerinin etkisi nedeniyle statülerini kaybetmiş olan zanaatkarlar ve küçük ölçekli üreticiler gibi kentli orta sınıfı oluşturan kişiler yer almakla beraber, bu kişiler Müslüman Kardeşler bünyesinde etkin rol oynamışlardır. Her ne kadar ilk dönemlere oranla zamanla doktor, mühendis, avukat gibi üyeler katılmış olsa da Müslüman Kardeşler’e önem kazandıran yine eğitimli orta sınıftır. Dolayısıyla İslamcı bir orta sınıf hareketi olan (Clark, 2004: 16-17) Müslüman Kardeşler, Mısır’da siyasal İslam’ı temsil eden grupların en güçlüsü (Şükür, 2005: 227) ve halifeliğin kaldırılmasından sonra İslam düzenini hem günlük yaşamda hem de iktidarda tesis etmeye çalışan ilk örgütlü harekettir. İslami anlamda bir eğitim-öğretim hareketi de olan Müslüman Kardeşler (Varol, 2013: 18), ilk dönemlerde siyasetten uzak durarak, Müslümanları eğitmek ve İslamiyet’i doğru anlamaları için faaliyetlerde bulunmak ve bu doğrultuda toplumu İslami kurallara göre tashih etmek için uğraşmıştır.

Müslüman Kardeşler’in kurucusu Hasan el-Benna reformcu İslam anlayışının önde gelen fikir babaları olan Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza’nın görüşlerinden etkilenmiştir. Müslüman Kardeşler’in temel ideolojisi de onların reformcu İslam görüşleri üzerinden şekillenmiştir. Bu doğrultuda oluşan Müslüman Kardeşler’in temel ideolojisi İslam’ın kökenlerine yani Muhammed Peygamber

dönemindeki orijinal İslam düşüncesine ve anlayışına dönmektir (Ülger, 2016: 145-146). Başka bir ifadeyle “*köktencilik davetidir*” (Dökmeciyan, 1992: 92). Zaten Hasan el-Benna Kur’an’a ve İslamiyet’in ilk dönemindeki Müslümanların yaşam tarzına atıfta bulunarak, İslamiyet’in sadece ahiret işlerini değil dünya işlerinin de tamamını kapsadığını ve hayatın her alanını düzenlediğini ifade eder (el-Benna, 2016: 56-57).

Yani burada amaçlanan aslında Kur’an ve sünneti esas alan bir İslam devleti kurmaktır. Bu sayede ekonomiden siyasete, toplumdan kişisel ahlâka, aileden bireye kadar her alanda temel İslami kurallar uygulanarak değişikliğe ve ruhani bir temizlenme sürecine gidilecektir. Ancak bu şekilde Müslüman toplumunun ve İslam dünyasının yabancı egemenliğinden kurtulup özgürleşeceği ve ilerleme sağlayacağı düşünülmektedir (Heywood, 2011: 308-309; Ülger, 2016: 146).

Bu çerçevede Müslüman Kardeşler’in “*genel hedeflerini*”, yani İslam alemini tüm yabancı güçlerin egemenliğinden kurtarmak ve İslami bir devlet kurmak, diğer bir deyişle İslam birliğini sağlamak şeklinde açıklamış olan el-Benna, toplumu İslami esaslar çerçevesinde ıslah ederek örnek bir İslam toplumu meydana getirmek şeklinde de Müslüman Kardeşler’in “*özel hedefini*” belirtmiştir (el-Benna, 2016: 269-271).

Her ne kadar el-Benna’nın başından beri belirtmiş olduğu temel hedefler Mısır’da gerçekleşmemiş olsa da Müslüman Kardeşler yerel bir örgüt olarak kalmamış, uluslararası ve çokuluslu bir boyut kazanmıştır. Bu anlamda Müslüman Kardeşleri İslami terimle “*ümmeçî*” olarak ifade etmekle birlikte, bu hareket köktendinci dirilişin sembolü haline gelmiştir (Bulut, 2009: 53, 61).

Dolayısıyla tüm Arap dünyasını kendi vatani olarak gören Müslüman Kardeşler her ne kadar sınırlar ve siyasi bölünmeler olmuş olsa da Müslüman Arap birliğini yani İslam birliğini oluşturmak için mücadele etmiştir. Bu düşünce farklı yerlerde yaşayan Müslümanları ümmet haline getirmiştir. Zira el-Benna, Muhammed Peygamber’in hadisinden hareketle Arap olmayı etnik kökene değil dil ve din temeline bağlamıştır. Başka bir ifadeyle, tüm Müslümanlar için İslamiyeti ve Arapçayı birleştirici bir unsur olarak görmektedir (el-Benna, 2016: 222-223).

Bununla birlikte “*La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah*” diyerek yaşayan her Müslüman’ın bulunduğu yerin vatanımız olduğunu söyleyen el-Benna, Müslüman Kardeşler’in milliyetçilik anlayışının da o vatanın tamamını kapsadığını belirtir. Yani milliyetçilik anlayışının sınırlarını da inanç belirlemektedir. Bu doğrultuda Müslüman Kardeşler’in İslam’ı esas alarak şekillendirdiği milliyetçilik anlayışı etnik kökenle övünerek diğer ırkların haklarına saygı göstermemek, İslam’dan vazgeçmek, İslam dışındaki gelenek ve görenekleri canlandırmak, kendi ırkını ve toplumunu üstün görüp başka ırkları yok etmeye çalışmak değildir. Zira böyle bir milliyetçiliğin veya ırkçılığın insanlığa hiçbir yararı yoktur. Müslüman Kardeşler’in milliyetçilik düşüncesiyle kastettiği insanların atalarının başarıları ile övünüp onların gayretini, çalışkanlığını ve kararlılığını örnek alarak onlara karşı sevgi ve saygı beslemesidir. Dahası ecdadının başarılarını unutmayıp bu doğrultuda harekete geçmek ve aynı zamanda kendine en yakın olan kimseden başlayarak toplumu, milleti ve vatanı için en iyi olanı yapması gerektiğidir (el-Benna, 2016: 62, 65-67; Varol, 2013: 136-137; Köse, 2014: 251).

Ayrıca Müslüman Kardeşler İslam birliği için hilafeti bir sembol, Müslümanlar arasında birleşmeyi ve bağlantıyı sağlayan bir unsur olarak görmüştür. Bu nedenle hilafet kurumuna son derece önem vererek onu hayata geçirebilmek için çalışmıştır (el-Benna, 2016: 331-332; el-Benna, 2017: 80).

Ancak el-Benna, Muhammed Peygamber döneminde kurulmuş olan İslam devletinin yıkılmasının, diğer bir ifadeyle İslam birliğinin bozulmasının sebepleri arasında halifeliğin Arap olmayanlara ve İslam’ı doğru bir şekilde anlayamayan kimselere geçmesini söylemesi, Müslüman Kardeşler’in kendi içinde çelişkiye düşmesine neden olmuştur. Zira el-Benna’nın bu yaklaşımı ile, ırkçılığı kabul etmeyip birleştirici unsur olarak gördüğü inanç ve dil düşüncesini göz ardı etmiş ve dolayısıyla Arap olmayan diğer Müslüman milletleri dışlamıştır (el-Benna, 2016: 253; Canbegi, 2013: 117).

Hasan el-Benna İslam’ın hayatın her alanıyla ilgilendiğini ve her alanda geçerli olduğunu belirtmiş olsa da ilk dönemlerinde yönetimin içinde yer almayı düşünmeyip, daha çok toplumsal tabanını genişletmek için uğraşan Müslüman Kardeşler, bu dönemlerde el-Benna’nın telkinleriyle siyasetle uğraşmaktan,

seçimlere girmekten tamamen uzak durmuştur. Ancak belli bir güce ulaştıktan sonra yine el-Benna'nın girişimiyle, ki bu anlamda bir tezatlık söz konusudur, İslam'ı yaymak ve Mısır'ın içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için siyasetle ilgilenmeyi fırsat görerek seçimlere katılmıştır (Çakmak, 2007: 87-88; Güney, 2017: 232-233). Hatta el-Benna 1939 yılındaki Öğrenci Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmasında şayet siyasetle ilgilenilmezse İslam'ın sınırlandırılmış, eksik kalmış olacağını ifade ederek siyasetle dinin asla ayrılamayacağını belirtmiştir (el-Benna, 2016: 489-490). Dolayısıyla laikliğe karşı olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir.

Müslüman Kardeşler Batı'dan geldiğini ileri sürerek birtakım kavramları ve bilimsel-teknolojik gelişmeleri tümüyle reddetmemiş, ancak onlara mesafeli yaklaşmıştır. Zira el-Benna'ya göre yenilikçi düşüncenin öncüleri olan Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi düşünürlerin de tasavvur ettiği gibi Batı'nın iyi taraflarını alıp kötü taraflarından uzak durulmalıdır. Ama Batı'nın sundukları İslam kimliği koruyarak alınmalı ve İslam ruhuna uygun haline getirilmelidir (Ganim, 2015: 214, 231-233).

2.2.4. Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Anlayışları

Müslüman Kardeşler partiler ve muhalefet anlayışı olmadan parlamenter sistemin uygulanabilir olduğunu ve bu şekilde parlamenter sisteme karşı olmadıklarını ifade ederler. Zira Müslüman Kardeşler'e göre parlamenter sistem hem toplumun birliğini bozacak bir duruma yol açmaz hem de İslam'ın ilkelerine aykırı bir sistem değildir. Aynı şekilde temel prensipleri bakımından Mısır anayasasının da İslam'a aykırı olmadığı belirtilmiştir (el-Benna, 2016: 389).

El-Benna demokrasinin insanlara sağlamış olduğu özgürlüğü, özgür düşüncüyü ve adaleti önemsemiştir. Ama insanlara sınırsız özgürlük verilmesinin toplumda kargaşa ve huzursuzluk yaratacağını ve ayrıca demokrasinin bir gereği olan seçim özgürlüğü sonucunda yanlış ve zalim diktatörlerin seçilebileceğini, dolayısıyla demokrasinin totaliter rejimlere neden olabileceğini iddia ederek demokrasiyi eleştirmiştir. Buna rağmen kendisi demokratik hakkını kullanarak iki kez aday olarak seçimlere katılmıştır (Güney, 2017: 194; Çağlayan, 2011: 185).

Ayrıca Müslüman Kardeşler, demokrasi terimini kullanmaktan ziyade İslami literatürde fonksiyonel olarak ona yakın olan şûra üzerinde durmuştur. Yani millet iradesine önem verilmekle beraber, el-Benna her konuda herkesin düşüncesine

başvurulmasına gerek yoktur anlayışına sahiptir. Zira demokraside halkın tümü seçimlere katılarak hepsinin görüşü alınmasına karşın el-Benna'ya göre şûra usulünde yer alan ehlü'l-hall ve'l-akd'in görüş ve düşüncesini almak yani onların oy kullanması yeterlidir (Canbegi, 2013: 121; Köse, 2014: 410). Eryarsoy'a göre bu durum o dönemin şartlarından kaynaklanmaktadır. Yani herkesin oy kullanması veya görüş beyan etmesi mümkün olmadığı için böyle bir yola başvurulmuştur. Aksi takdirde genel seçimler günümüzdeki gibi yapılabilirdi (Eryarsoy, 1995: 229). Zaten Öztürk de cumhuriyet ve demokrasiyi, şûra ve beyatı ilişkilendirmekle beraber genel olarak onları "*Kur'anî demokrasi*" olarak adlandırmıştır (Öztürk, 1997: 75).

Müslüman Kardeşler'de şûra anlayışı ön plana çıkmasının yanında ilk dönemlerde el-Benna'nın demokrasiye ve demokratik seçimlere olan yaklaşımı sınırlı ve şüpheli olmuştur. Bunu şu sözlerinden anlayabiliriz:

"En nitelikli çalışanların seçilmiş olduğu tek bir seçim görmedim. Hiçbir seçim görmedim ki nefislerde sırf olumsuz bir tesir bırakmış olmasın. Bu seçimler daima seçilmeyenlerde bir sövgü ve fesat dalgası uyandırırılar" (Lia, 2014: 104-105; Güney, 2017: 91).

Üstelik el-Benna için, İslam'ı yönetimde son derece önemli bir ilke olan şûrayı önemsemeyerek tüm kararları tek başına almayı istediği ve hatta şûraya rağmen kendi istediklerini uyguladığı bilinmektedir. Bunu ise Müslüman Kardeşler içinde doğacak fikir ayrılıkları sonucunda ortaya çıkacak bölünmeye karşı yaptığını belirtmiştir (Güney, 2017: 92-93). Yani demokrasinin ve şûra anlayışının Müslüman Kardeşler'in merkezinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Aksine Müslüman Kardeşler'de merkezi anlayış ve ulu'l-emr'e itaat ön plana çıkmaktadır.

Diğer yandan Müslüman Kardeşler, İslam insanları bölmez aksine birleştirir düsturunda hareketle ihtilafa yol açan, ayrılıklara neden olan ve iktidarı elde etmek için her türlü yolu meşru sayan siyasi partilere karşı çıkmıştır. El-Benna'ya göre Mısır'daki partilerin durumu da genel olarak böyledir. Aynı zamanda diğer ülkelerdeki partilere kıyasla Mısır'daki partileri gerçek bir parti olarak görmeyen el-Benna'ya göre, Mısır'daki seçimler parti programlarına göre yapılmamaktadır. Yani hiçbir partinin kendine özel bir programı ve yöntemi yoktur, hepsi aynıdır. Zira bu partiler kişisel çıkarlar için kurulmuştur. Dolayısıyla seçimler partiler arasında değil kişiler arasında geçmektedir. Bu da mantıklı hiçbir gerekçe olmadan toplumdaki

gruplaşmayı ve bölünmeyi arttırarak ülkedeki işgal durumunun devam etmesine neden olmaktadır (el-Benna, 2016: 298, 396-397; Varol, 2013: 124).

Bunun yanında Müslüman Kardeşler'in partizanlığı ve çok partililiği reddetmesinin yanında el-Benna yine Mısır'daki partililiğe atıfta bulunarak partizanlığın insanları ahlaksız yaptığını, insanlar arasındaki ilişkilere zarar vererek düşmanlığa ve ayrılığa neden olduğunu ifade eder. Bununla birlikte el-Benna “*anayasal ve parlamenter sistemle yönetilen birçok ülkenin tek parti düzeni ile yönetildiğini*” ifade ederek de çok partililiğe gerek olmadığını açıklamak istemiştir. Buradan hareketle el-Benna, Mısır'da parti liderlerine aralarındaki çekişmelere son verip ümmet için faydalı olmak adına tüm partilerin kapatılması gerektiğine, sonrasında İslam'ın rehberliğinde, birlik ve beraberlik içinde milli bir halk teşkilatının kurulmasını ve aynı zamanda güçlü bir yöneticinin gerekli olduğuna inanmaktadır (el-Benna, 2016: 334-337, 404; Varol, 2013: 124-125; Osman, 1991: 24-26).

Müslüman Kardeşler'in Beşinci Kongresi'nde siyasi partiler hakkındaki bu düşünceleri sonrasında Öğrenci Kongresi'nde de yine siyasi partiler hakkındaki görüşlerini ifade eden el-Benna, daha önce yazılanlardan da anlaşılacağı üzere, siyasi partileri bazı ülkelerde uygun olarak görmesine karşın, bu dönemde Mısır'da siyasi partilerin uygun olmadığını belirtmiştir. Yani partililiğe tümüyle karşı olmadığını söylemeye çalışan el-Benna, aynı zamanda yine Öğrenci Kongresi'ndeki konuşmasında İslam'ın partililiği reddettiğini söyleyerek kendi içinde çelişkiye düşmüştür (el-Benna, 2016: 501-505).

Teorik ve pratik olarak maddi ve manevi güce önem veren Müslüman Kardeşler, teşkilat yapısında da sporu, fiziksel gelişimi, askeri disiplin ve düzeni, kendinden vaz geçmeyi ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda kendi içinde “*İzci birimleri, Taburlar ve Gizli Aygıt*” şeklinde gücü ön planda tutan örgütlenmelere gidilmiştir (Ganim, 2015: 378-379; Lia, 2014: 224, 233, 240). İzci birimlerini oluşturan gençler kamplarda İslami eğitim ve ibadetlerle uğraşmanın yanında yoğun sportif faaliyetlerle meşgul olarak onların bedensel yönden gelişimi amaçlanmıştır. Bu gençler ülke genelindeki hayır işlerinde de önemli katkılarda bulunmuşlardır (Güney, 2017: 275). Bunun yanı sıra İzci birimleri askeri amaçlı kurulmamasına karşın (Lia, 2014: 233), cihad için bir hazırlık süreci olarak ifade edilmiş ve paramiliter geçit

törenleri düzenleyerek insanların dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bu sayede hem Müslüman Kardeşler'in reklamını yapmışlar hem de güç gösterisinde bulunmuşlardır (Güney, 2017: 276).

İzci grupları ile bağlantılı olan Taburlar da yoğun şekilde manevi ve fiziki bir eğitim ve itaat etmeye yapılan vurguyla askeri kanadın bir habercisi olduğu belirtilmiştir. İngilizler, Taburların "*intihar komandaları*" olarak yetiştirildiklerini iddia etmişlerdir (Lia, 2014: 238). Bunun yanı sıra, Müslüman Kardeşler içindeki diğer bir örgütlenme "*Özel/Gizli Teşkilat, Gizli/Özel Aygıt*" veya "*Özel Birim*" adlarıyla bilinir (Güney, 2017: 282; Lia, 2014: 240; Bulut, 2009: 68). Lia tarafından "*askeri kanadın kurulması*" (Lia, 2014: 240) şeklinde ifade edilen ve gizlice kurulan bu örgütlenme el-Kaide gibi günümüzde var olan birçok silahlı grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamakla birlikte, Mısır'daki ilk İslamcı silahlı teşkilatlanmadır (Güney, 2017: 282; Bulut, 2009: 68). Müslüman Kardeşler'in paramiliter örgütlenmesi olarak bilinen bu teşkilatın operasyonlarını el-Benna'nın onay verip vermediği net olarak bilinmemektedir (Davis ve Robinson, 2015: 94). Teşkilatın kuruluş amacı ülkedeki İngiliz işgalini sonlandırmak yani sömürüye karşı koymak adına cihad inancı çerçevesinde hükümetlerin yapamadığını yapmaktır. Dahası, teşkilatın kurulmasında Filistin meselesinin tetikleyici bir rol oynadığı iddia edilmiştir (Ganim, 2015: 383-384; Güney, 2017: 283).

Bütün bu güce ve şiddete dayalı örgütlenmelerden de anlaşılacağı üzere İslam'ı canlandırmanın ve güçlendirmenin tek yolu olarak cihadı kabul eden ve cihadın farz olduğuna inanan Müslüman Kardeşler, cihad etmenin birçok şekli olduğunun ancak dini anlamda insanlara en çok fayda sağlayacak (sevap) olanının "*Allah yolunda savaşmak ve şehit olmak*" olduğu belirtilmiştir (el-Benna, 2016: 435, 461, 614). Ayrıca Müslüman Kardeşler güç konusunda ilk olarak "*iman ve inanç*", sonra "*birlik ve beraberlik*" ve en sonunda "*bilek ve silah gücünün*" gelmesi gerektiğini vurgular. Aksi takdirde ilk olarak silaha başvurularak güç kullanımına gidilirse yok olunacağı anlayışına sahiptir. Yani güç kullanmanın başvurulacak son nokta olduğu ifade edilmek istenmiştir (el-Benna, 2016: 317-318). Yalnız cihada ve güce verilen önemin yanında el-Benna ile ilgili şöyle bir durum vardır. Kendisi genellikle devlete karşı ılımlı olmuştur. Bunu takiiye olarak görmek doğru olacağı gibi aynı zamanda İslam'daki ulu'l-emre itaat olarak da görmek doğru olabilir (Güney, 2017: 259).

Genel itibariyle Hasan el-Benna, Beşinci Kongre Risalesi'nde, temel nitelikleri çerçevesinde Müslüman Kardeşler'i şöyle tarif eder: Müslüman Kardeşler İslam'ın ilk ve saf haline dönüşü temsil ettiği için, "*selefi*" yani "*aslına uygun Ortodoks bir davettir.*" Her alanda ve durumda sünneti uygulamaya çalıştıkları için, "*Ehl-i Sünnet bir yoldur.*" Nefsin terbiyesine, temiz kalpli olmaya, doğruya bağlı kalmaya, Allah için hem sevmeye hem de gerektiğinde yüz çevirmeye inandıkları için, "*tasavvufî bir harekettir.*" İçerde ve dışarda İslam ümmeti için çalıştığından, "*siyasi bir oluşumdur.*" İbadetleri tam anlamıyla yerine getirebilmek ve güçlü Müslümanın zayıf Müslümandan daha hayırlı olduğuna inandıkları için, "*sportif bir cemaattir.*" İslamiyet tüm Müslüman erkek ve kadınlara ilim öğrenmeyi farz kıldığından, "*ilmi ve kültürel bir cemiyettir.*" Ayrıca İslamiyet meşru yollardan çalışmayı, meslek sahibi olmayı ve kazanmayı emrettiği için, "*ticari bir şirkettir.*" İslam toplumunun sıkıntılarına ve sorunlarına çözüm önerilerinde bulunup ıslah etmeye çalıştıkları için de, "*toplumsal bir harekettir*" (el-Benna, 2016: 293-294; Bulut, 2009: 51; Mahmud, 2017: 112-113).

2.3. Cemal Abdülnasır Dönemi – Mısır Cumhuriyeti

1918 yılında Mısır'da doğan Cemal Abdülnasır lise yıllarında 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması'na karşı yapılan protesto eylemlerinde yer almış ve hatta tutuklanmıştır (Nafi, 2012: 60). Bu antlaşma, aynı yıl içerisinde yapılan genel seçimler neticesinde Nahhas Paşa ile tekrar Wafd partisi iktidara geldiğinde, Mısır hükümetinin İngiltere-Mısır antlaşmasını görüşmek için İngiltere'ye heyet göndermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Aslında daha önce birçok kez görüşmelerde bulunulmasına karşın bir sonuç alınamamış olsa da bu kez İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından çekinen Mısırlı siyasetçiler biraz daha tavizkar davranarak antlaşma yapmak niyetindeydiler. Neticede Kahire'de imzalanan bu 1936 antlaşmasının genel olarak partiler ve siyasetçiler, 1922 yılındaki antlaşmaya göre Mısır'ın lehine yeni kazanımlar sağladığı ve bu anlamda anlaşmanın başarılı olduğu düşüncesindedir. Zaten antlaşmanın tam bağımsızlık anlamına gelmediği bilinmektedir. Bunun yanında antlaşmanın bazı maddelerine karşı çıkanlar veya anlaşmanın başarısız olduğunu düşüneneler de olmuştur. Örneğin "*Mısır hükümetinin İngiltere'ye savaş veya endişe yaratan uluslararası acil durum halinde destek vermesi*" şeklinde ifade edilen antlaşma maddesi, bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Ayrıca yine Süveyş Kanalı

bölgesinde İngiliz askeri kuvvetleri²³ ve Mısır kuvvetlerinin beraber yer alması ve aynı zamanda İngiliz kuvvetlerinden habersiz bölgeye herhangi bir Mısırlı sivil ve askeri girişi ile hiçbir Mısır uçağının bu bölgede uçmasının mümkün olmayacağını içeren madde de huzursuzluk yaratmıştır (Marsot, 2010: 97-98; Öztürk, 2016: 31-32). Aynı şekilde Sudan'ın kontrolünün Mısır'a bırakılmayarak, yönetiminin iki ülke arasında paylaşılmasına devam edilmesi de karşı çıkılan maddelerden birisi olmuştur (Bilgin, 2014: 87). Bu madde 1899 yılında İngiltere ve Mısır arasında imzalanan “*Condominium*” yani “*Ortak Egemenlik Antlaşması*”nın (Yılmaz, 2004: 79), başka bir ifadeyle “*İkili Yönetim Antlaşması*”nın devam edeceğini göstermektedir (Güler, 2011: 73).

Bunların dışında antlaşmaya göre, İngiltere, Süveyş Kanal bölgesindeki askerleri haricinde Mısır'daki askeri birliklerini çekmeyi kabul etmiş (Bilgin, 2014: 87), Mısır bağımsız bir ülke olarak Milletler Cemiyeti'ne kabul edilme noktasında İngiltere'nin desteğini almıştır. Dahası, yabancı ve azınlık haklarının korunması yetkisi Mısır hükümetine bırakılmış ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda Mısır hükümetine yardımda bulunacağına söz verilmiştir. Ayrıca Mısır hükümetinde görev yapan tüm İngiliz memurları görevlerini bırakarak onların yerini Mısırlı memurlar alacak ve İngiliz subayları tarafından eğitilecek olan Mısır ordusu, aynı zamanda İngiltere'nin vermiş olduğu silahlarla donatılacaktır. Antlaşma yirmi yıl geçerli olacak ve sonra tekrar müzakere edilecektir. Bu noktada eğer bir anlaşmaya varılamazsa Milletler Cemiyet'i Konseyi'ne başvurulacaktır (Marsot, 2010: 97-98).

Neticede İngiltere stratejik noktalarda varlığını devam ettirmekle beraber, 1922 antlaşmasından sonra 1936 antlaşmasıyla Mısır kendini yönetme alanını daha da genişletmiş ve haliyle İngiltere'nin Mısır'daki hareket alanı azalmıştır. Ancak bu İngiltere'nin Mısır üzerindeki etkisini sürdürmeye mâni olmamıştır. Buna rağmen 1882 yılından beri süregelen İngiltere'nin Mısır'daki işgali (Güler, 2011: 67-68), Süveyş Kanalı bölgesinde İngiliz askerlerinin konuşlandırıldığı göz önünde bulundurulması dışında, fiili olmasa da hukuki olarak sona ermiştir denilebilir (Marsot, 2010: 97; Öztürk, 2016: 31). Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, İngiltere hâlâ Mısır'ın içişlerine müdahale etme gücünü elinde tutmaktadır. Buna en bariz

²³ Süveyş Kanalı'nı dış tehlikelere karşı korumak için bu bölgede İngiltere antlaşmaya göre on bin asker ve beş yüz pilot bulunduracaktır (Yılmaz, 2004: 78).

örnek daha önce bahsi geçen, 1942 yılında İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi'nin, Kral'ın Sarayı'nı basarak hükümetin değişmesini sağlamasıdır.

Diğer taraftan İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesinden sonra ilk defa Mısırlı yetkililer, güvenlik kuvvetlerini sadece kendileri denetleme hakkına sahip olmuşlar, Mısır ordusunda Genel Müfettişlik görevinde bulunan İngiliz görevlinin yerini Mısırlı almış ve askeri istihbarat birimi Mısırlıların kontrolüne geçmiştir (Mansfield, 1973: 81). Kısacası bu antlaşma sayesinde Mısır askeri alanda bağımsızlığını kazanarak antlaşmayı imzalayan dönemin Mısır hükümeti olan Wafd hükümeti, askeri akademiye alım sistemini tüm Mısır vatandaşlarının başvurabileceği şekilde değiştirmiştir. Zira 19. yüzyılda İngiltere'nin Mısır'ı işgaliyle İngiliz kontrolüne geçen tüm askeri okullara geleneksel olarak sadece aristokrat kesimden alım yapılmaktadır (Nafi, 2012: 60-61). Başka bir ifadeyle, antlaşmanın getirmiş olduğu bir sonuç anlamında İngiliz subaylarının Mısır'dan ayrılması neticesinde ortaya çıkacak olan askeriyedeki subay eksikliğini gidermek için, Wafd hükümeti askeri akademinin kapılarını orta ve alt sınıf ailelerin çocuklarına da açmıştır (Öztürk, 2016: 32; Marsot, 2010: 99).

Dolayısıyla bu antlaşmanın başarılı olmadığını düşünenlerden birisi olan Abdülnasır da tam bağımsızlık isteğinden dolayı antlaşmaya karşı olsa da askeri akademideki bu değişimden sonra 1937 yılı itibariyle okula ilk kayıt yaptıran subaylar arasında yer almıştır. Yine aynı şekilde Hür Subaylar Örgütü'nde yer alan subaylar bu antlaşmadan sonra okula giren öğrencilerdir (Nafi, 2012: 60-61).

Aynı dönemlerde mezun olmuş bu öğrenciler aynı zamanda birbirleriyle sıkı dost olmuş subaylardır. Bu subaylar mezun olduktan sonra teşkilatlanarak ülkedeki tüm farklı siyasi örgütlenmelerin hedeflerini ve yöntemlerini öğrenmek için onların arasına girmişlerdir. Örneğin, Hür Subayların önde gelen isimleri olan Cemal Abdülnasır ve Enver Sedat'ın bu sebepten dolayı Müslüman Kardeşler ile ilişki kurduğu belirtilir (Marsot, 2010: 107).

2.3.1. Hür Subaylar Darbesinin Nedenleri

1922 İngiltere-Mısır Antlaşması'na göre tam bağımsızlığını kazanamayan Mısır, daha sonraki yıllarda bu doğrultuda bazı girişimlerde bulunmuş olsa da genellikle Sudan sorunundan dolayı İngiltere ile bir antlaşmaya varılamamıştır. Ancak 1936

yılına gelindiğinde Mussolini İtalya'sının Afrika'daki genişleme siyasetinden ve saldırgan tavırlarından dolayı, 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İngiltere Mısır üzerindeki tüm haklarından ve yetkilerinden feragat etmiş olmasa da İngiltere'nin Mısır'daki işgali resmi anlamda sona ermiştir (Mansfield, 1967: 21).

1936 antlaşması ile Mısır ve İngiltere arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ve uygun bir zeminde devam edeceği yönünde umutlar İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından ötürü kısa sürmüştür. Zira savaşın başlamasından sonra İngiltere, Mısır üzerindeki tüm haklarını kullanmaya başlamıştır. Bu nedenle 1936 yılındaki antlaşmayla İngiltere'nin Mısır'daki azalan işgali, savaş döneminde tekrardan artmıştır (Dağ, 2017: 73).

Bu dönemde İngiltere, Mısır'da sadece temsil gücü en yüksek olan Wafd Partisi'ne güvenmektedir. Bu doğrultuda Mısır'daki diğer partilerin Alman yanlısı olduğu düşüncesinden hareketle İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi, Mısır Kral'ının bulunduğu Abidin Sarayı'nı tanklarla kuşatarak mevcut Başbakan Ali Mahir Paşa yerine Nahhas Paşa'nın göreve getirilmesine dair Kral Faruk'a ultimatoma vermiştir. İngiltere'nin Kral Faruk'a yönelik bu askeri darbesi neticesinde 1942 yılında Nahhas Paşa önderliğinde Wafd Partisi hükümeti kurulmuş ve 1944 yılında Kral tarafından görevden alınmasına kadar Nahhas Paşa İngiltere ile iş birliği yapmıştır (Güler, 2011: 73-74).

Dolayısıyla İngiltere'nin askeri müdahale ile hem Mısır Kral'ının sarayını basması hem de halkın oylarıyla belirlenmiş olan hükümeti zorla değiştirmesi Mısır halkına karşı yapılmış olan bir hakaret ve küçük düşürücü bir harekettir. Bu yüzden bu hadise Cemal Abdülnasır ve diğer subay arkadaşlarının 1952 yılındaki Hür Subaylar darbesini yapmaya yönelten en önemli adımlardan birisi olmuştur (Güler, 2011: 74). Şunu da belirtmek gerekir ki, Abdülnasır'ın yakın dostu ve El Ahram gazetesinin baş yazarlığını yapmış olan Mohamed Heikal'e göre başta Abdülnasır olmak üzere diğer genç subayları derinden etkileyen bu olayın yaşandığı gün Hür Subaylar Hareketi'nin oluştuğu gündür (Heikal, 1972: 29).

Öte yandan Kral Faruk'un; zevk ve eğlenceye düşkün hayatı, saray yaşantısı ve etrafındaki birtakım insanların çıkar ilişkileri içinde bulunarak kendi menfaatleri

doğrultusunda devletin kaynaklarını kullanması neticesinde, 1952 askeri darbesinden önce ordudaki bazı genç subayların 1947 yılında Kral Faruk'u öldürmek için harekete geçmesine neden olmuştur. Ancak darbe daha önceden haber alındığından dolayı önlenmiştir (Armaoğlu, 1994: 121).

Hür Subaylar darbesine zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden birisi de Kasım 1947 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurul'unda yapılan oylamada "*Filistin'in Arap ve Yahudi devletlerine bölünmesi ve Kudüs'ün uluslararası statü kazanması*"²⁴, yani taksim kararının alınması (Cleveland, 2008: 293) sonucunda Filistin sorununun gündeme gelmesi olmuştur. Zira bu karardan sonra Mayıs 1948'de İsrail bağımsızlığını ilan etmiş ve aynı dönemde Mısır diğer Arap devletleri²⁵ ile yeni kurulan İsrail Devleti'ne karşı savaşa girmesi neticesinde Filistin Savaşı yani Birinci Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. İlk başlarda Filistin için ve özellikle İsrail'e karşı savaşa girilmesi Kral Faruk nezdinde olumlu bir havanın esmesine neden olsa da sonrasında gelen mağlubiyet Kral'a karşı tepkilerin yeniden artmasına neden olmuştur (Öztürk, 2016: 33).

Aslında Mısır ordusunun İngiltere'den kalan eski silahlar dışında yeterli silahının, savaş araç gerecinin olmadığı yani savaşa hazırlıksız girileceği Kral Faruk'a bildirilmesine rağmen, Kral savaş kararını vermiştir. Yine bu dönemde Kral tarafından Belçika'ya silah alım anlaşması yapmak için gönderilen yetkililerin yolsuzluk yaptığı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma bozuk silahların satın alındığı savaştan sonra ortaya çıkmıştır. Neticede hem savaştan mağlup çıkılması hem Kral'ın yaşam tarzı hem de devam eden yolsuzluklar, rüşvet vb. protesto ve şiddet eylemlerini sıradan muhalefet aracı haline getirmiştir. Bu dönemde özellikle Kral'a, İngiltere'ye ve yolsuzluklara karşı en fazla muhalefeti Müslüman Kardeşler yapmıştır (Bilgin, 2014: 91).

1947 yılındaki darbe girişiminden ders çıkarmayan Kral Faruk aynı şekilde hayatına devam etmekle beraber, aynı zamanda Birinci Arap-İsrail savaşı Mısır ordusu içinde

²⁴ Birleşmiş Milletler Özel Komitesi (UNSCOP)'un raporu BM'ye sunulduğunda ki, bu raporda oybirliği ile tavsiye edilen konulardan birisi Filistin'deki İngiliz mandasının sonlandırılmasının gerektiğidir ancak İngiltere, Genel Kurul'daki UNSCOP'un raporu ile ilgili oylamayı beklemeden, Filistin'deki manda yönetimine 1948 yılının Mayıs ayında son vereceğini bildirmiştir (Cleveland, 2008: 292-295).

²⁵ 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasının hemen akabinde yani 15 Mayıs'ta İsrail'e karşı Mısır, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan ilk saldırıyı başlatmıştır (Erendil, 1992: 74).

Kral ve hükümet aleyhine gelişen kötü durumun daha da kötüye gitmesine sebebiyet vermiştir (Armaoğlu, 1994: 122). Örneğin Abdülnasır'a göre, ziyadesinden fazla para verilerek Avrupa'dan alınan silahlar askerlerin ellerinde patlayarak düşmandan daha fazla Mısır askerine zarar vermiş ve bu durum yenilgiye sebep olmuştur (Heikal, 1972: 47).

Dahası, bu yenilgi özellikle Mısır'daki yozlaşmanın, kayırmacılığın ve çağın gerisinde kalındığının açık bir şekilde görülmesini sağlamıştır. Sonuç itibariyle, Arap-İsrail savaşı sonrasında asıl düşmanın Mısır'da işgalci konumda bulunan İngiltere'den ziyade başta Kral Faruk olmak üzere, onun destekçileri, yolsuzluklara bulaşmış ve bu şekilde kendi menfaatlerine yönelik görevlerini ifa eden sivil ve askeri idareciler olduğu görülmüştür (Öztürk, 2016: 33).

2.3.2. 1952 Hür Subaylar Darbesi

Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilerin burada İsrail Devleti'ni kurmaları üzerine 1948-1949 yıllarında Birinci Arap-İsrail Savaşı (Erendil, 1992: 74), başka bir ifadeyle Filistin Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşın Hür Subaylar bakımından bir kısmının ölmesi ve Cemal Abdülnasır dahil birçoğunun yaralanmış olması gibi her ne kadar acı bir yanı olsa da aynı zamanda, onlara ülkedeki liyakatsiz askeri ve siyasal liderlerin durumunu gösteren önemli bir tecrübe olmuştur. Hatta Mısır'daki durumun ne kadar vahim olduğunu gözler önüne seren ve bu anlamda savaş esnasında onları etkileyen gelişmelerden birisi de komutanlarından birisinin ölmeden önce söylediği şu sözler olmuştur: "*Gerçek savaşın Mısır'da olduğunu unutmayınız*" (Mansfield, 1967: 31).

Bu dönemde Binbaşı rütbesiyle Mısır ordusundaki birlikleri komuta eden Abdülnasır, Mısır ordusu Felluce'de İsrail kuvvetleri tarafından kuşatma altında kaldığında, karşı hücumlarla İsrail askerlerinin hattı yarmasını önleyerek Mısır birliğinin kuşatmaya dayanmasını sağlamıştır. Bu durum Abdülnasır'ın askeri alanda isminin duyulmasını ve kahraman olmasını sağlamıştır (Nafi, 2012: 61; Mansfield, 1967: 31).

Ayrıca savaştan önce 1945 yılında Müslüman Kardeşler ile bağlantıya geçen Abdülnasır; kısa zamanda Müslüman Kardeşler'in silahlı kanadı olan Gizli Teşkilat'a girerek buradaki üyelere silah kullanmanın, sabotaj yapmanın tekniklerini öğretme

ve teşkilatın gizli toplantılarında yer alma gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Ancak Birinci Arap-İsrail Savaşı döneminden 1951 yılına kadar geçen süreçte Abdülnasır ile Müslüman Kardeşler arasındaki ilişkiler zayıf bir şekilde cereyan etmiştir. Bu dönemde Abdülnasır'ın Müslüman Kardeşler ile olan ilişkisi daha çok Müslüman Kardeşler içinde yer alan diğer subaylar vasıtasıyla yani dolaylı olarak sürdürülmüştür. Zira Abdülnasır, Teşkilatın yöntemini ve metotlarını beğenmemiştir (el-Feth, 1965: 203-204).

Diğer taraftan Müslüman Kardeşler üzerindeki baskılar 1950 yılında Wafd Partisi'nin genel seçimleri kazanarak iktidara gelmesinden sonra son bulmuş ve akabinde Müslüman Kardeşler yasal haklarını tekrardan kazanmıştır (Dökmeciyan, 1992: 94). Bununla birlikte Hasan el-Benna'nın ölümünden sonra yerine Salih Aşmavi vekillik etmiş, hemen yeni bir lider seçilmemiştir. Normalleşme sürecine girildiği böyle bir dönemde el-Benna'nın yakın arkadaşlarından birisi olan ve yirmi beş yıldan daha fazladır yargıçlık görevine devam etmekte olan Hasan İsmail el-Hudaybi; 1951 yılı Ekim ayı itibariyle Müslüman Kardeşler'in el-Benna'dan sonraki yeni lideri olarak ilan edilmiştir. Zira bir yargıcın Müslüman Kardeşler'e Genel Mürşid/Rehber olması yargıyı ve hukuk dünyasını Müslüman Kardeşler nezdinde yatıştırabilir ve Müslüman Kardeşler ile ilgili henüz karara bağlanmamış davalarda onlara yardımcı olabilirdi. Aynı zamanda Müslüman Kardeşler'in yeni bir yüze, kana ve kişiliğe ihtiyacı vardır. Kısacası Müslüman Kardeşler tekrardan kazanmaya çalıştığı saygınlığı, toplumda saygın bir yanı olan el-Hudaybi ile kazanmak istemiştir (Mitchell, 1993: 84-86).

Müslüman Kardeşler lehine yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra yine Ekim 1951 yılında iktidardaki Wafd Partisi hem azalan popüleritesini yeniden canlandırmak hem de tekrardan milliyetçi duyguları partide egemen kılmak için 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir (Mansfield, 1973: 112; Cleveland, 2008: 337). Hükümet tarafından Kral Faruk da Mısır ve Sudan Kral'ı olarak ilan edilmiştir (Mansfield, 2012: 344).

Bu gelişme üzerine tekrardan Müslüman Kardeşler ile doğrudan bağlantıya geçen Abdülnasır, Müslüman Kardeşler'in siyasi komitesinin şefi ile görüşerek eski yöntemlerin bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Bu süreçte Abdülnasır, Süveyş

Kanalı bölgesinde bulunan İngiliz askerlerine saldıran gönüllü kuvvetlere göndermek için Müslüman Kardeşler'e silah ve cephane temin etmiştir. Aslında Abdülnasır'ın niyeti ilk önce Kral'a ve Hükümet'e karşı askeri darbe yapmaktır. Yani ilk olarak içerdeki mücadeleyi kazanmak, sonrasında İngiltere'ye karşı savaştır. Aksi takdirde Abdülnasır böyle karışık bir ortamda doğrudan Mısır'daki İngiliz kuvvetleri ile çarpışmanın çok yarar sağlamayacağını düşünmektedir. Bu sebeple ordu tahrik edilerek güvenlik maksadıyla hükümet merkezi olan Kahire, ordunun denetime geçmeli ve böylece hükümete karşı darbe kolaylıkla gerçekleştirilmelidir (el-Feth, 1965: 204-206). Zaten Hür Subaylar'ın baştan beri amacı ilk olarak İngiltere'nin etkisi altında olan Kral'ı devirmek ve sonrasında Mısır'ı İngiliz işgalinden tamamen kurtarmaktır (Marsot, 2010: 108).

Bu sırada Wafd hükümeti Süveyş Kanalı bölgesinde bulunan İngiliz askerlerine gönderilen yiyecek sevkiyatına son vermiş; sabotaj ve gerilla saldırıları için gönüllü "Özgürlük" mangaları adı verilen grupların kurulmasına destek olmuştur. Bu grupları oluşturanların içinde Müslüman Kardeşler'in yer almasının yanı sıra, Hür Subaylar da gizlice onların eğitimlerine yardım etmişlerdir (Mansfield, 2012: 345). İngiltere, Süveyş Kanalı'nın bağlı olduğu İsmailiye valiliğini ve polis güçlerini Kanal bölgesinde gerçekleştirilen bu gerilla saldırılarını düzenleyen gruplara destek vermekle itham etmiştir. Bu yüzden 25 Ocak 1952 günü İngiliz kuvvetleri İsmailiye'deki polis genel merkezini kuşatarak polislerin teslim olmalarını istemiştir. Amaç Kanal bölgesinden Mısır polisini çıkartıp bu bölgeyi gerilla saldırılarına karşı rahatlıkla savunmaktır. İçişleri Bakanlığı'ndan polislerin teslim olmaması yönünde talimat gelmesiyle çatışma başlamıştır. Çatışmanın sonunda onlarca Mısır polisi ölür ve yaralanır (Öztürk, 2016: 34).

Fiili ve sembolik güç gösterisi olan bu katliam (Bozarlan, 2018: 89) ertesini gün, yani 26 Ocak Cumartesi günü, Kahire'de büyük bir infiale yol açmıştır. İngilizlere ve Batılılara ait olan binalar, oteller, iş yerleri, mallar, sinemalar vb. her yer ve her şey yağmalanmış, tahrip edilmiş, yakılıp yıkılmıştır. Kahire adeta yangın yerine dönmüştür. Mısır ordusu çok geç zamanda olaylara müdahale etmiş ve nizamı sağlamıştır. Bu yaşanan olaylar tarihe "Kara/Kanlı Cumartesi" ya da "Kahire Yangını" olarak geçmiştir (Marsot, 2010: 105; Öztürk, 2016: 34-35; Çağlayan, 2011: 196).

Artık Kahire'nin kontrolü askeriye'nin eline geçmiş ve sıkı yönetim ilan edilmiştir. Abdülnasır'ın ve dolayısıyla Hür Subaylar'ın istediği darbe ortamı oluşmaya başlamıştır (el-Feth, 1965: 206). Bu arada Kral Faruk da olaylardan sorumlu tuttuğu iktidardaki Nahhas Paşa liderliğindeki Wafd Partisi'ni azletmiştir. Kral, Nahhas Paşa hükümetini görevden aldıktan sonra 6 ay içinde hükümeti kurmak için 4 başbakan atamıştır. Yani bu süreçte Kral tarafından atanan siyaset adamlarının kurdukları hükümetlerin ömrü kısa süreli olmuştur (Armaoğlu, 1994: 123-124). Dolayısıyla yolsuzluklar, Kral'ın yaşantısı ve Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndaki İsrail yenilgisinin yanı sıra; *Kanlı Cumartesi* olayları sonucunda ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık, devlet yönetimindeki bozukluklar, sıkı yönetimin siyasi özgürlükleri engellemesi, ülkedeki İngiliz kuvvetlerinden dolayı rahatsızlıkların devam etmesi ve aynı zamanda en önemli gelir kaynakların başında gelen pamuğun düşük fiyatlarla satılmasından da kaynaklanan ekonomik krizin de ortaya çıkmasıyla (el-Feth, 1965: 31-34), askeri darbe için ortam yeterince olgunlaşmıştır.

Bu doğrultuda Abdülnasır darbe yapılacağını ve bunun için Müslüman Kardeşler'in kendilerine destek vermelerini istemiştir. Müslüman Kardeşler'in lideri Hasan İsmail el-Hudaybi askeri darbenin halka fayda sağlamayacağını ve böyle bir darbenin İslami kaidelere aykırı olacağını belirtmesine karşın Kral'ın saltanatına son verip, İngiliz kuvvetlerini ülkeden çıkartmak için ve asıl amaçları olan ülkede İslami kurallara göre bir rejim kurulması adına destek vereceklerini söylemiştir. El-Hudaybi aslında ordu tarafından değil doğrudan halk tarafında ihtilal yapılmasını istemektedir. Zira askeriye tarafından yapılan darbenin diktatörlüğe neden olacağından endişelenmektedir (el-Feth, 1965: 208-210).

Neticede Kral'ın Hür Subaylar'a yönelik bir saldırı girişiminde bulunacağına dair duyumların da olmasıyla (Çağlayan, 2011: 197), 23 Temmuz 1952 günü, Hür Subaylar askeri bir darbe yaparak yönetime el koymuşlardır (Bilgin, 2014: 94). Askeri darbeden, Hür Subaylar'dan başka siyasi kademedem sadece Müslüman Kardeşler'in haberi olmuş ve İngilizlerden herhangi bir müdahale gelmesin diye Hür Subaylar, Müslüman Kardeşler'in Gizli Teşkilatından Kahire-Süveyş hattını tutmaları istenmiştir (Nafi, 2012: 64).

Ayrıca Abdülnasır, Hür Subaylar'dan olmayan General Muhammed Necip'in darbenin başına geçmesini istemiştir (el-Feth, 1965: 39). Zira General Necip orduda sevilen ve sayılan bir subaydır (Güler, 2011: 90). Necip'in bu saygınlığından, tanınmışlığından, yaş ve rütbe gereği kıdemli oluşundan yararlanarak hem ülkede hem de ülke dışında darbeye anlam kazandırmak ve güven uyandırmak istenmiştir (Ecer, 1992: 37; Khadduri, 1953: 519). Dolayısıyla darbenin lideri olarak General Necip gösterilse de darbeyi yapan asıl güç Hür Subaylar olarak bilinen genç subaylardan oluşan komite ve komitenin lideri Albay Abdülnasır'dır.

Diğer taraftan herhangi bir sorunla karşılaşmamak için darbe sadece Kahire'deki birliklerle gerçekleşmiş, başka şehirlerdeki askeri birliklerle irtibata geçilmemiştir. Kral da darbeye karşı bir tutum sergilememiş, Kahire dışındaki askeri birliklere darbeye karşı çağrıda bulunmamış ve doğrudan darbecilere boyun eğmiştir. 26 Temmuz'da Kral Faruk'tan tahttan çekilerek ülkeyi terk etmesi istenmesi üzerine, Kral tahtı çok küçük yaştaki oğluna bırakarak ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (el-Feth, 1965: 41, 44-46). Mısır yaklaşık olarak 11 ay daha resmi anlamda krallık ile yönetilmeye devam etmiştir. Fakat bu sadece kâğıt üzerindedir. Aslında bir buçuk yüzyıllık Mehmet Ali Paşa hanedanı 23 Temmuz 1952 Hür Subaylar darbesiyle sona ermiştir.

2.3.2.1. Cemal Abdülnasır İktidarına Giden Süreç

23 Temmuz 1952 darbesinden sonra Hür Subaylar tarafından icra kurulu niteliğinde "*Devrim Komite Konseyi (DKK)*" kurulmuştur (Cleveland, 2008: 339). Abdülnasır'ın emriyle emektar Başbakan Ali Mahir Paşa'ya geçici olarak hükümeti kurma görevi verilmiş, çekimser olsa da görevi kabul eden Ali Mahir Paşa (Finklestone, 2007: 63) Eylül ayına kadar bu görevde kalmıştır. Ali Mahir Paşa'dan sonra DKK Başkanı General Necip Başbakanlık görevini de üstlenmiştir. Yalnız tüm kararlar DKK'da verildiği için gerçek hâkim güç, yani siyasi iktidar DKK'dır. DKK'ya da Abdülnasır egemendir (el-Feth, 1965: 69-70).

Sonrasında 1923 Anayasası askıya alınır ve Ocak 1953 yılı itibariyle bütün siyasi partiler ilga edilir. 10 Şubat'ta üç yıllık geçiş döneminde geçerli olacak ve DKK'ya meşruiyet veren geçici bir anayasa ilan edilir. 18 Haziran 1953 yılında da DKK, monarşinin yani Krallık rejiminin kaldırıldığını ve Cumhuriyet'in ilan edildiğini

bildirir. Bu düzenlemeyle General Necip Cumhurbaşkanı ve Başbakan, Abdülnasır da Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı olmuştur (Çağlayan, 2011: 198; Güler, 2011: 96-97; Armaoğlu, 1994: 126-127). Böylece 1805 yılından itibaren Osmanlı Devleti egemenliği altındaki Mısır'ı yönetmeye başlayan Mehmet Ali Paşa hanedanı resmen ve fiilen tarihe karışmıştır.

Hür Subaylar, iktidarı ele geçirdikten sonra DKK'nın asıl önderi olan Abdülnasır (Cook, 2007: 64); General Necip ve Müslüman Kardeşler ile iktidar mücadelesine girmiştir (Mansfield, 2012: 349). Abdülnasır iktidarın paylaşılması durumunda ülkenin kalkınması için gerekli olan reformların gerçekleştirilemeyeceğini ve askeri yönetimin devam etmesini istemektedir. General Necip de anayasal bir cumhuriyetten ve parlamenter bir düzenden yanadır. Neticede Abdülnasır ve taraftarlarınca General Necip istifaya zorlanmıştır (Öztürk, 2016: 36).

Diğer taraftan siyasi partiler kapatılıp mallarına el konurken, Müslüman Kardeşler, kendilerini sadece dini amaçlı bir kuruluş olarak belirttiği için ve Abdülnasır da Müslüman Kardeşler'e ihtiyaç duyduğundan kapatılmamıştır. Zira bu dönemde Müslüman Kardeşler Hür Subaylar'ı desteklemekte ve asıl önemlisi Abdülnasır'ın ülkedeki iki önemli güç olan Wafd Partisi ve Müslüman Kardeşler ile aynı anda mücadele etmesi zordur. Bu nedenle Abdülnasır ilk Wafd Partisi'ni tasfiye etmiştir. Sonrasında Abdülnasır artık Müslüman Kardeşler'in yardımına gerek kalmadığını düşünerek sıra Müslüman Kardeşler'e gelmiştir (el-Feth, 1965: 75-76, 211-213).

Müslüman Kardeşler oldukça geniş bir nüfuz alanına ve son derece büyük ve etkili bir kitlesel halk tabanına sahiptir. Yani Müslüman Kardeşler'in hükümet ile bağlantısı olması halinde Abdülnasır'ı iktidardan düşürme gücü vardır (Marsot, 2010: 109). Ayrıca Abdülnasır ordunun Wafd Partisi'nden daha güçlü olduğunu halka göstermeye çalışmasının yanında, Müslüman Kardeşler de kendilerini ordudan daha etkili bir güç olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadır. Artık Wafd Partisi de saf dışı bırakıldığına göre ülkedeki diğer büyük güç olan Müslüman Kardeşler'in desteğine ihtiyaç kalmamıştır. Bu sebepten Abdülnasır'ın düşüncesine göre rahat hareket edebilmek adına Müslüman Kardeşlerin de tasfiye edilmesi gerekmektedir. Tabii bunun için bir neden olmalıdır. Aynı zamanda Müslüman Kardeşler de 1953 yılı ortalarına doğru Abdülnasır'dan şüphelenmeye başlamıştır (el-Feth, 1965: 212-214).

Aslında Müslüman Kardeşler ile Hür Subaylar arasındaki ilişki 23 Temmuz askeri darbesinin ilk dönemlerinde oldukça müspettir. Ancak hem yukarıda açıklanan nedenler hem de Müslüman Kardeşler, İslami bir devlet kurma düşüncesinin gerçekleşmeyeceğinin farkına varması üzerine DKK'ya hâkim olan Abdülnasır'a karşı General Necip'in yanında yer almıştır (Dökmeciyan, 1992: 95).

Bu dönemde Sudan sorunu Şubat 1953 yılında yapılan antlaşma ile karara bağlanmıştır (Armaoğlu, 1990: 496). Buna göre Sudanlılar, Mısır'a bağlanmak veya Mısır'dan bağımsız bir devlet olmak seçenekleri doğrultusunda üç yıl içinde kendi kaderini kendileri tayin edecektir. Üç yılında sonunda yani 1956 yılında İngiltere'nin istediği seçenek olan bağımsızlık yolunu seçmişlerdir (Marsot, 2010: 110).

1954 yılında da Süveyş Kanalı sorunu yine Mısır ile İngiltere arasında yapılan antlaşma ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu antlaşma ile İngiliz askeri birlikleri yirmi ay içinde yani 1956 yılına kadar Süveyş Kanalı bölgesinden çekilerek Mısır'ı terk edeceklerdir. Böylece 1936 yılında yapılmış olan Mısır-İngiliz Antlaşması'na doğrudan atıfta bulunulmasa da o antlaşmanın sona erdiği görülmektedir (Güler, 2011: 125; Bilgin, 2014: 98).

Nisan 1954'te DKK'nın kararı ile Başbakan olan Abdülnasır'ın, İngiltere ile yapmış olduğu Süveyş Kanalı bölgesinin tahliyesi antlaşmasının bazı maddeleri Müslüman Kardeşler'in lideri el-Hudaybi tarafından eleştirilmiştir (el-Feth, 1965: 175, 221). Zira Müslüman Kardeşler'e göre bu antlaşma, İngiltere'nin çıkarları Ortadoğu'da tehlikeye girerse İngiliz askerlerinin yine Kanal bölgesine yerleşebileceğine olanak sağlayacağını iddia etmiştir. Antlaşmaya karşı sergilenen bu tutum Abdülnasır ile Müslüman Kardeşler arasındaki gerilimi oldukça arttırmıştır (Çağlayan, 2011: 205).

Akabinde Abdülnasır'a karşı suikast girişimde bulunmuş ve bundan sorumlu olarak Müslüman Kardeşler tutulmuştur. Artık Abdülnasır'ın Müslüman Kardeşler'i kapatmak için beklediği fırsat ortaya çıkmıştır (el-Feth, 1965: 222-225). Bunun üzerine Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerine son verilerek kapatılmış (Marsot, 2010: 109), dört binden fazla üyesi tutuklanmış ve Genel Mürşid/Rehber Hasan İsmail el-Hudaybi ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır (Dökmeciyan, 1992: 95).

Ayrıca Müslüman Kardeşler'in yargılanma sürecinde General Necip ile aralarında ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Her ne kadar Abdülnasır'a yönelik suikast girişiminden

General Necip'e dair herhangi bir kanıt bulunmasa da yani General Necip'in bu suikasttan haberi olmasa da Müslüman Kardeşler ile ilişki içinde olması Abdülnasır için yeterlidir. Bunun üzerine General Necip Cumhurbaşkanlığı görevinden alınarak tasfiye edilmiştir (Mansfield, 1967: 45). Neticede hem sivil hayattaki hem de ordudaki muhtemel rakiplerini bertaraf eden Abdülnasır, Kasım 1954'te yani 23 Temmuz askeri darbesinden yaklaşık iki yıl sonra tüm yetkileri kendi elinde toplayarak iktidarı ele geçirmiştir (Cleveland, 2008: 341; Mansfield, 1967: 45).

2.3.2.2. Cemal Abdülnasır'ın İktidarı

23 Temmuz 1952 tarihinde Cemal Abdülnasır önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbenin dönemin hiçbir siyasi partisi ile ilişkisi olmamıştır. Bilakis emperyalizme karşı ve milliyetçi düşüncelere sahip olan bu darbe "*Nasırcılık*" ismiyle ifade edilen bir hareketin başlangıcı olmuştur (Özdemir, 2016: 34). Tam bağımsız ve güçlü bir Mısır iddiası ile gerçekleştirilen 1952 askeri darbesi aynı zamanda Arap coğrafyasındaki ilk devrim niteliğini de taşımaktadır. Bu süreçte Mısır'da anayasa askıya alınmış, üç yıllık geçiş dönemi olacağı belirtilmiş ve akabinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ayrıca Abdülnasır liderliğindeki DKK, Meclisi dağıtıp siyasi partileri, örgütleri, Müslüman Kardeşleri, komünistleri vb. çeşitli toplumsal grupları işlevsiz hale getirdikten sonra yeni bir siyasal yapı oluşturmaya çalışmıştır (Güler, 2011: 97, 201).

1953 yılında DKK tarafından denetlenen ve zaten kuruluş bildirgesi de DKK tarafından yazılmış olan ancak yapısal anlamda siyasal bir parti olmaktan uzak "*Ulusal Kurtuluş Birliği*" kurulmuştur (Güler, 2011: 100). Amaç siyasal partilerin yerine halkı yeni düzene alıştırmak ve bu anlamda geçiş dönemi boyunca faaliyet göstermektir. Bu gelişme aslında Hür Subayların yeni bir siyasi düzeni kurumsallaştırmak için ilk girişimi olmuştur (Cook, 2007: 64).

Bu gelişmeler doğrultusunda üç yıllık geçiş dönemi sonunda kabul edilen yeni Anayasa ile bu durum şekillenmeye başlamıştır (Cook, 2007: 64-65). Haziran 1956 tarihinde gerçekleştirilen referandum neticesinde yüzde 99,8 oy oranı ile kabul edilen yeni Anayasa ile birlikte, yine aynı referandum çerçevesinde devlet başkanlığının tek aday olan Abdülnasır da yüzde 99,9 gibi yüksek bir oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Güler, 2011: 98). Böylece Abdülnasır'ın iktidarı resmileşmiş olmaktadır.

Anayasaya göre Mısır, egemenliğin millete dayandığı demokratik bir cumhuriyet olarak tanımlanmış; özgürlük, güvenlik ve fırsat eşitliği garanti altına alınmıştır. Bunun yanı sıra devletin dininin İslam olduğu belirtilmiştir (Cook, 2007: 65). Ayrıca 1956 Anayasası devlet başkanına yani Abdülnasır'a hem iç hem de dış politikada geniş sorumluluklar vererek oldukça fazla yetki tanımıştır (Güler, 2011: 98).

Diğer yandan yine Anayasa'da devlet başkanına verilen geniş yetkiler neticesinde merkezileşen karar verme yetkisinin yanında (Cleveland, 2008: 342), devletin yasama fonksiyonunu yerine getirecek olan ve gizli oyla seçilecek 350 üyeden oluşan Ulusal Meclis'in kurulmasına yer verilmiştir (Cook, 2007: 65). Ayrıca daha önce tüm siyasal partilerin kapatılmasından sonra kurulan Ulusal Kurtuluş Birliği'nin yerine de "*Ulusal Birlik*" ismiyle yine siyasal partilerin yerini alan tek bir siyasi örgüt kurulmuştur (Mansfield, 1973: 132).

Anayasa'da bu şekilde belirtilen ve aslında "*Nasırcı siyasal sistem*" olarak da ifade edilen bu yeni sistem, halkın iradesine yönelik olmaktan ziyade daha çok halkı yönlendirmek üzere şekillenmiştir. Neticede 1956 yılının ikinci dönemi itibariyle Abdülnasır ülkedeki otoritesini sağlamlaştırmıştır. Artık Arap dünyasında da gücünü göstermek ve lider olmak adına Abdülnasır dış politikaya ağırlık vermiştir (Cleveland, 2008: 342-343).

Dış politikada Mısır'ın iki önemli siyasi sorunu olan Süveyş Kanalı bölgesinde İngiliz birliklerinin bulunması ve çözüme kavuşturulamayan Sudan sorununun ayrı olarak ele alınıp karara bağlanması Abdülnasır'a rahat hareket edebilecek bir alan yaratmıştır. Her ne kadar Sudan meselesi DKK'nın istediği gibi sonuçlanmamış olsa da mesele kapanmıştır. Buna karşın özellikle Süveyş Kanalı bölgesinden İngiliz askerlerinin çekilmesi ile ilgili 1954 yılında imzalanan anlaşma Abdülnasır'a Arap dünyasında büyük bir prestij sağlamakla (Mansfield, 1973: 116-117) birlikte, haliyle Mısır halkı nezdinde rejimin saygınlığını da arttırmıştır (Bilgin, 2014: 98).

Bu arada Batı'nın tesiri ile 1955 yılında Türkiye, Irak, Pakistan, İngiltere ve İran arasında kurulan, Sovyet karşıtı askeri bir anlaşma olan Bağdat Paketi'ne Abdülnasır liderliğindeki Mısır katılmamıştır. Zira Abdülnasır, Batı böyle ittifaklarla Arap dünyasına ve topraklarına rahatlıkla kendi çıkarlarına ilişkin Soğuk Savaş döneminde nüfuz edebilecekleri iddia etmiştir. Zaten Abdülnasır'ın amacı Arap dünyasının ve

Orta Doğu'nun lideri olmaktır (Arı, 2005: 259; Ecer, 1992: 41; Mansfield, 2012: 353). Bu doğrultuda Irak'ı kınayan Abdülnasır'ın Bağdat Paketi'na karşı yürüttüğü propaganda sayesinde Suriye ve Ürdün bu Pakte katılmamıştır. Suudi Arabistan da kendi çıkarları doğrultusunda Bağdat Paketi'ndan uzak durmuştur. Bu gelişmeler Abdülnasır'ı hem Arap dünyasında daha da ön plana çıkarmış hem de Arap milliyetçiliğinin kahramanı olma yolunda önemli bir adım gerçekleştirmiştir (Cleveland, 2008: 344; Mansfield, 1967:47).

Bu dönemde ayrıca Mısır, Bağlantısızlar hareketinin kurucularından birisi olmuş (Ayhan, 2011: 18) ve Sovyet bloğuyla yakın ilişkiler kurarak Çekoslovakya ile silah satın alma anlaşması yapmıştır (Arı, 2005: 260). Bu gelişmelerin yanı sıra Abdülnasır liderliğindeki Mısır Hükümeti tarım topraklarını ve elektrik enerji üretimini büyük oranda arttırarak yeni Mısır için önemli bir sembol haline geleceği düşünülen Nil nehri üzerinde büyük bir baraj inşa etmeyi tasarlamıştır. Bu projenin gerçekleşmesi adına gerekli olan kredi için Dünya Bankası'na başvurulunca, ABD ile İngiltere de buna ilgi göstermiş ve kredi alımına ilişkin Mısır'ın Sovyet bloğuna kaymasını önlemek amacıyla Dünya Bankası'nın yanı sıra ABD ve İngiltere ile de ön bir anlaşma yapılmıştır. Ancak Çekoslovakya'dan silah alımı zaten daha önce Amerikan Kongresi tarafından olumsuz karşılanmıştır. Anlaşmadan sonra bir de Mısır'ın, Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanınması Amerikan Kongresi'nde büyük tepkilere neden olmuştur. Bunun neticesinde ilk olarak ABD, daha sonra da İngiltere verecek oldukları kredi desteğini geri çektiklerini açıklamışlardır (Marsot, 2010: 112; Armaoğlu, 1994: 149-151).

Bunun hemen akabinde Abdülnasır da Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklayarak karşı bir girişimde bulunmuş ve Süveyş Kanalı'ndan elde edilecek gelirin de baraj yapımında kullanılacağı belirtilmiştir. Batı sömürgeciliğinin önemli simgelerinden birisi olan Süveyş Kanalı ile ilgili bu gelişme haliyle başta Mısır da olmak üzere tüm Arap dünyasında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Buna karşın Süveyş Kanalı'nın Fransız şirketi tarafından işletilmesi ve en çok İngiltere tarafından kullanılmasından dolayı, Batılı hükümetler de bu duruma aşırı tepki göstererek bunun hırsızlık olduğunu ve gerekenin yapılacağını bildirmişlerdir (Cleveland, 2008: 345-346). Zira hem Fransa ve İngiltere Süveyş Kanalı vasıtasıyla taşınan enerji kaynaklarına ihtiyaç duydukları için Abdülnasır'ın

Süveyş Kanalı'nın devletleştirmesi İngiltere ve Fransa'nın refah ve sanayilerine yönelik bir tehdit olarak algılanmış hem de bu gelişme ile bundan sonra Mısır'ın Sovyet Rusya ile hareket edeceği düşüncesini akla getirmiştir (Öztürk, 2016: 38).

Dahası İngiltere, Abdülnasır'ın hem Arap dünyasında hem de üçüncü dünya ülkelerinde saygınlığını ve popülerliğini arttıran ve kendi aleyhine gelişen politikalarını doğru bulmamaktadır. Benzer şekilde Fransa, sömürgesi olduğu Cezayir'de bağımsızlığı için mücadele eden Cezayir halkına Mısır'ın yardım ettiğini düşünmektedir. Aynı zamanda İsrail de Mısır'ın Çekoslovakya'dan satın almış olduğu silahları kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır (Öztürk, 2016: 38-39).

Yalnız bu arada Amerika, Mısır'a karşı yapılacak olan herhangi bir askeri hareketin Arap milliyetçiliğini güçlendirerek Batı düşmanlığını arttıracaklarını ve bu durumun da Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya yol açacağından endişelenmektedir. Dolayısıyla diplomatik anlamda İngiltere ve Fransa'dan farklı pozisyon alan Amerika, Süveyş Kanalı'nın güvenliği ve geçiş serbestliği hususlarında ısrarcı olur. İngiltere ve Fransa'nın da kendi desteği olmadan Mısır'a karşı saldırı girişiminde bulunacağını tahmin etmez. Ancak İngiltere ve Fransa'nın diplomatik alandaki girişimleri de sonuçsuz kalınca hem Süveyş Kanalı'nı geri almak hem de Abdülnasır iktidarına son vermek amacıyla harekete geçilir (Güler, 2011: 129).

Yani Mısır'ın İngiltere, Fransa ve İsrail de yaratmış olduğu tüm bu rahatsızlıklar ve tehdit algısı sonucunda Ekim 1956 yılında bu üç ülke birlikte Mısır'a savaş açmışlardır (Öztürk, 2016: 38-39). Mısır da Suriye ve Ürdün ile birlikte güç birliği yaparak ortak bir komutanlık kurmuş ve böylece İkinci Arap-İsrail Savaşı başlamıştır (Erendil, 1992: 76). ABD ve SSCB yapılan saldırının durması için çağrıda bulunarak baskı yapmış ve bu askerî harekâtı kınamıştır. Birleşmiş Milletler'in de müdahalesi ile ateşkes ilan edilmiş ve işgal edilen yerlerden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Sonuçta her ne kadar Mısır savaştan galip çıkmış olmasa da veya asıl zayıf veren taraf olsa da Mısır'ın üç devlete karşı tek başına kafa tutması (Marsot, 2010: 114-115) ve üç devletin istediklerini elde edemediği gerçeği, Mısır'ın bu istilacıların Mısır adına büyük bir zafer olarak addedilmiştir. Zaten Mısır halkı da bu istilacıların düşündüklerinin aksine, saldırılar sırasında kararlı bir şekilde Abdülnasır'ı

desteklemiştir. Artık Süveyş Kanalı'nın kontrolü tamamen Mısır'ın eline geçerek bu bölgede İngiliz ve Fransızlara ait tüm mallara el konmuştur (Mansfield, 1967: 48-49). Böylece her ne kadar Abdülnasır askeri anlamda savaşı kaybetmiş olsa da siyasi anlamda Mısır'da ve Arap dünyasında son derece yankı uyandıran bir zafer elde ederek (Dawisha, 2016: 181) tüm Arap dünyasında halkın kahramanı ve en büyük lideri haline gelmiştir (Marsot, 2010: 116).

Batı'nın kontrolünden Arapları kurtaracak güçlü bir önder olarak görülen Abdülnasır'ın (Güler, 2011: 177) bu statüsüne, bu döneme kadar hiçbir Arap lideri ulaşamamış ve hiçbir Arap lideri böyle bir yüksek beklenti yaratmamıştır. Böyle bir süreçte 1923 Anayasası'nda olmamasına karşın, 1956 Anayasası'nda Mısır'ın hem bir Arap ülkesi hem de Arap milletinin bir parçası olduğunun ifade edilmesi de Abdülnasır rejiminin, Arapçılığı ve Arap birliğini ciddi manada önemsedğini göstermektedir. Bu doğrultuda 1958 tarihinde Mısır ve Suriye'nin tek bir devlet olarak birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmaları, Arap birliğine giden süreçte önemli bir aşama olarak görülmüştür (Cleveland, 2008: 348-349).

Aslında bu birlik talebi, ordunun komünist hareketin eline düşmesinden korkan Suriye Cumhurbaşkanı (Marsot, 2010: 116-117) ile yine aynı sebeple, yani küçük olmasına karşın iyi bir şekilde örgütlenmiş olan Suriye komünist partisinin hükümete karşı darbe yaparak iktidarı ele geçireceğinden korkan Baas Partisi üyesi bazı Suriyeli siyasetçilerden gelmiştir. Dolayısıyla gerçekleşmek üzere olduğu düşünülen bu komünist darbeyi önlemek ve kendi hakimiyetlerini devam ettirmek adına Mısır ile birlik kurulmak istenmiştir. Böylece yeni bir devlet ve iki ülke arasında tam birlik olacaktır (Cleveland, 2008: 349).

Şubat 1958'de ilan edilen Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC), iki ülkenin parlamentoları tarafından onaylanır ve yapılan halk oylaması sonucunda da hem halk tarafından kabul edilir hem de Abdülnasır yüksek oy oranı ile BAC'ın devlet başkanı seçilir (Güler, 2011: 185). Yalnız Abdülnasır baştan bu birleşmenin kendi şartlarına uygun olarak şekilleneceğini ve Suriye'nin siyasal sisteminin Mısır'a entegre edilerek kapsamlı bir birleşme olacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda iki ekonomi birleştirilmiş, Suriye ordusu siyasetten çekilmiş, özel teşebbüsün yerine devlet kontrolü yani millileştirme siyaseti ön plana çıkmış, Suriye'deki tüm siyasal partiler

kapatılmış, ki haliyle Baas Partisi de kapanmıştır (Dawisha, 2016: 199-200), BAC kapsamında siyasi parti olarak sadece Ulusal Birlik'in faaliyetlerine izin verilmiştir. Ayrıca kabinede Mısırlı bakanların çoğunlukta olduğu tek bir hükümet, aynı zamanda devlet başkanının rolünün son derece güçlü olduğu bir devlet yapısı oluşturulmuştur (Güler, 2011: 186).

BAC Hükümeti'nin Kahire'de giderek merkezileşmesi, birliği istemeyen tüm hizipler ve çıkar gruplarının bir araya gelmesine neden olmuştur. Ayrıca kendilerini Arap milliyetçiliğinin kurucusu ve bu birleşmenin asıl sahibi olarak gören Suriyeliler, Mısır karşısında geri planda kaldıkları hissine kapılmışlardır (Mansfield, 1973: 130). Aynı şekilde Suriye ordusunda yer alan yüksek rütbeli Suriyeli subayların yerini Mısırlı subayların alması toplumdaki rahatsızlığın orduya da sirayet etmesine neden olmuştur. Sonuçta Eylül 1961'de Suriye ordusunun ayaklanmasıyla Suriye birlikten ayrılır (Öztürk, 2016: 40). Suriye'nin ayrılışı Arap milliyetçi hareketinin sonu anlamına gelmemekle beraber (Dawisha, 2016: 231), Arap birliği için ilk girişim üç yılın ardından böylece sona ermiştir.

Mısır ve Suriye arasındaki bu anlaşmazlıklara rağmen, İsrail'in hem bölgede giderek güçlenmesi hem de Filistin topraklarının yanında diğer Arap ülkelerine karşı da tehditkâr tavırlarda bulunması (Canbegi, 2013: 134) ve bu doğrultuda Suriye'nin Mısır'dan yardım istemesi sonucunda, 1966 yılında Mısır ile Suriye arasında İsrail'e karşı askeri savunma anlaşması imzalanmıştır. Böyle gergin bir ortamda bir de Mayıs 1967 yılı itibarıyla Mısır'ın, Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatmasını İsrail savaş sebebi saymıştır. Bu arada Ürdün Kralı da Mısır-Suriye savunma anlaşmasına dahil olmuştur. Neticede Haziran ayında İsrail'in saldırısı ile Üçüncü Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. İsrail, Mısır'a karşı saldırı düzenleyerek Mısır üslerindeki hava kuvvetlerini yok etmiştir. Hava korunması yerle bir olan Mısır korunmasız kaldığı için İsrail, Sina'da yer alan Mısır kuvvetlerini kolaylıkla yenmiş ve Süveyş Kanalı kıyılarına kadar ulaşmıştır (Marsot, 2010: 123-124).

Aslında Abdülnasır başta olmak üzere Araplar İsrail'i yenecekleri konusunda kendilerinden emindirler. Bu yüzden savaşın çıkmasını istemişler ve bu yönde kışkırtıcı tavırlar sergilemişlerdir. Zira Abdülnasır 1948 ve 1956 Arap-İsrail Savaşları'ndaki yenilginin intikamını alarak büyük bir prestij sağlayacak ve bu

sayede Mısır, tüm Orta Doğu'da önemli bir üstünlük elde etmiş olacaktır. 1956 yılından beri Sovyet Rusya hem Mısır'a hem de Suriye'ye o denli silah vermiştir ki, Sovyet Rusya bile Arapların savaştan galip çıkacağına emindir. Bununla birlikte ABD'nin Vietnam'da bataklığa saplanmasından ötürü İsrail'e destek veremeyeceği düşüncesine sahiptirler (Armaoğlu, 1990: 702).

Savaşın altı gün devam etmesinden ötürü “*Altı Gün Savaşı*” şeklinde ifade edilen 1967 Arap-İsrail Savaşı, savaşı kazanma yönündeki tüm bu düşünce ve beklentilere karşın Araplar adına tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Gazze'yi ve Sina yarımadasını eline geçiren İsrail, Süveyş Kanalı'na kadar gelmiş ve Tiran Boğazı'nı kontrolü altına almıştır. Ürdün'deki Doğu Kudüs ile Batı Şeria toprakları İsrail'in eline geçmiş ve ayrıca Suriye'de yer alan Golan Tepeleri de İsrail tarafından işgal edilmiştir (Armaoğlu, 1990: 702, 707-708). Böylece İsrail en geniş sınırlarına ulaşmıştır (Özdemir, 2016: 35).

Altı Gün Savaşı'nda İsrail karşısında yaşanan bu hayal kırıklığı ve ağır yenilgi, Mısır'ın başta hava kuvvetlerine olmak üzere ordusuna ağır kayıplar vermesinin (Diriöz, 2012: 86), toprak kaybına yol açmasının yanında, asıl önemli olan Abdülnasır'ın uluslararası arenadaki itibarını zayıflatmasıdır. Bu durum haliyle iç politikayı da etkilemiş ve Abdülnasır tüm sorumluluğu üstlenerek savaştan sonra istifa etmiştir. Ancak kitlesele gösteriler düzenleyerek sokaklara dökülen halk, Abdülnasır'ın istifasını geri almasını istemiştir (Güler, 2011: 223). Bunun üzerine Abdülnasır istifasını geri almış olsa da artık eski popülerliği kalmamıştır.

Firavunlardan yüzyıllar sonra Mısır'ı yöneten ilk Mısırlı yönetici olan Abdülnasır (Yılmaz, 2014: 328) her ne kadar eski gücü ve saygınlığı kalmamış olsa da hâlâ arabuluculuk görevini üstlenebilmektedir. Bu anlamda 1970 Eylül'ünde Ürdün'de, Ürdün ordusu ile Filistin direniş örgütleri arasında çıkan iç savaşa çözüm bulmak adına Abdülnasır, Kahire'de Arap devlet başkanlarını acilen bir araya getirmiştir. Abdülnasır'ın son siyasi faaliyeti olan bu Arap zirvesinde Ürdün Kral'ı Hüseyin ile Filistinliler²⁶ arasında anlaşma sağlanmıştır. Ancak anlaşmanın ertesi günü misafirler Arap zirvesinden ayrılırken geçirdiği kalp krizi sonucunda Abdülnasır hayatını

²⁶ 1969 yılında Yaser Arafat Filistin Kurtuluş Örgütü'nün yeni başkanı seçilmiştir. 1970 yılında Kahire'de gerçekleştirilen Arap zirvesinde Kral Hüseyin ile Filistinliler adına anlaşmayı imzalayan Arafat'tır (Mansfield, 2012: 392-393; Armaoğlu, 1994: 310).

kaybetmiştir. Tüm hatalarına ve başarısızlıklarına, baskıcı ve otoriter yönetimine karşın Abdülnasır'ın ölümü halk üzerinde son derece büyük bir matem ve şok etkisi yaratmıştır (Mansfield, 2012: 393; Cleveland, 2008: 380).

2.4. Enver Sedat Dönemi – Mısır Arap Cumhuriyeti

Abdülnasır'ın ölümünden sonra Anayasa'ya göre Devlet Başkanlığı'na geçici olarak Cumhurbaşkanı yardımcısı Enver Sedat getirilmiştir. Zaten Hür Subaylar üyesi olan Enver Sedat 1952 yılında gerçekleştirilen askeri darbede de görev almıştır. Abdülnasır'ın cenazesinden sonra ülkenin tek partisi olan Arap Sosyalist Birliği tarafından Cumhurbaşkanlığına aday gösterilerek Meclis tarafından oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçilen Sedat, yapılan halk oylaması sonucunda da oyların yüzde 90,4'ünü alarak resmen Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Armaoğlu, 1994: 310-311).

Abdülnasır'ın her yaptığını ve her söylediğini onaylamasından dolayı Enver Sedat'ın "*evet başkan*" lakabıyla bilinmesi (Görgün, 2001: 82) ve pasif karakterli bir kişi olmasından dolayı Abdülnasır dönemindeki uygulamaların aynı şekilde devam edileceği düşünülmüştür (Moussa, 2017: 88). Ancak Sedat iktidara geldikten hemen sonra Abdülnasır'ın devlet sosyalizminden vaz geçip, kapitalist anlayışa yakın ve daha liberal bir ekonomik sistemden yana olmuştur. Marsot'a göre böyle bir eğilim aslında Abdülnasır'ın son günlerinde başlamış, Sedat ise süreci hızlandırmıştır. Yalnız, Abdülnasır'ı emekçi sınıflar desteklerken, Sedat'ın politikaları ise daha çok burjuva sınıfına yönelik olmuş ve onlardan destek görmüştür. Zira amaç özel teşebbüsü arttırmaktır (Marsot, 2010: 133). Dolayısıyla bu dönemde uygulanan ve "*infıtah (açık kapı)*" ekonomi politikası olarak ifade edilen bu sistem; ülkenin kötüye giden mali durumunu düzeltmek adına yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ve Mısır ile Batı arasında daha çok ticaret akışı sağlamak amacıyla Abdülnasır dönemindeki sıkı ekonomi politikasının yumuşatılmasıdır (Öztürk, 2016: 44; Moussa, 2017: 88).

Ayrıca Sedat, 1971 Mayıs ayında kendisine yönelik darbe girişimi içinde olduğunu ileri sürdüğü hem parti hem de devlet içindeki muhtemel rakiplerini ortadan kaldırarak tümüyle kendi ekibini kurmuştur. Bunun yanında Sedat'ın hazırlatmış olduğu yeni anayasanın da halk tarafından Eylül ayında onaylanmasıyla artık yeni bir dönem her anlamıyla başlamış oluyordur. Bu anayasa ile Mısır'ın resmi ismi Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir (Arı, 2005: 359-360).

Böylece Nasırcı sosyalist yapıyı takip eden ve bu anlamda kendisine tehdit oluşturabilecek önemli makamlardaki kişileri tasfiye ederek kendi iktidarını kuran Sedat, bu mevkilere haliyle kendisine yakın olan ve aynı zamanda Batı ile olan ilişkilerin düzeltilmesinin gerekli olduğunu düşünen kişileri getirmiştir (Görgün, 2001: 90). Bu doğrultuda iktidarı boyunca Sedat, Abdülnasır döneminin dış politikasından farklı olarak SSCB yönlü yaklaşımdan ziyade, daha çok ABD yanlısı siyaset izlemeye çalışmıştır.

Özellikle 1967 savaşındaki Sina'daki var olan İsrail işgaline karşı tek çarenin ABD'nin yanında durarak Amerikan hükümetinin İsrail'e baskı yapmasını ve bu sayede İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini sağlamasını düşünmüştür. Ancak bu dönemde İsrail 13 Suriye jetini düşürür, buna karşın ABD'den herhangi bir yardım veya destek gelmez. Zira 1972 yılında ABD'de, 1973 yılında da İsrail'de yapılacak olan seçimlerde istenilen sonuçların alınabilmesi adına Mısır ile İsrail arasında bir anlaşmanın gerçekleşmesi için gerekli ortamın oluşmasını engellemiştir. Böyle olunca Sedat hem ABD'yi hem de İsrail'i mecbur etmek adına tek çarenin İsrail'in zannedildiği gibi güçlü bir ülke olmadığını göstermek için savaş diplomasisi izlemeye başlamıştır. Bu anlamda Suriye ve Ürdün ile üçlü bir pakt imzalanmış, aynı zamanda da silah alabilmek için SSCB ile görüşmelere başlanarak tekrardan SSCB'den silah tedarikine başlanmıştır (Marsot, 2010: 131-132; Arı, 2005: 361-362).

Bu gelişmeler neticesinde Ekim 1973 yılında aynı anda yapılan saldırılar ile Mısır ve Suriye kuvvetleri İsrail ordusunu hazırlıksız yakalayıp İsrail mevzilerini aşmış ve ağır kayıplar verdirmişlerdir. Müslüman aleminin Ramazan ayına denk gelmesi hasebiyle "*Ramazan Savaşı*", Yahudilerin de kutsal günü olan İbranice Yom Kippur'a denk gelmesi hasebiyle "*Yom Kippur Savaşı*" şeklinde ifade edilen, ancak daha çok "*Yom Kippur Savaşı*" olarak bilinen ve adlandırılan bu Dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nın daha önceki Arap-İsrail savaşlarına göre iki önemli farkı vardır. Birincisi, önceki savaşlardaki gibi asıl amaç İsrail'i ortadan kaldırmak değildir. 1967 savaşında kaybedilen toprakları İsrail'den geri almak ve bu sayede Arapların kaybetmiş olduğu imajı geri kazanmaktır. İkincisi, ani ve beklenmedik saldırılar sonucunda önceki savaşlara göre İsrail'e daha fazla zayıflık verdirilerek İsrail

karşısında bazı başarılar elde edilmiş olmasıdır (Öztürk, 2016: 45; Armaoğlu, 1990: 715).

Böylece Arap-İsrail savaşında ilk kez Araplar askeri başarı elde etmiş oluyordur ve bu durum haliyle İsrail ordusunun yenilmezlik imajının yıkılmasına neden olmuştur. Ancak sonuç itibariyle savaşın gidişatı ilk zamankinden farklı olarak Arapların aleyhine değişerek İsrail kuvvetlerinin ilerlemeye başlaması ve üstünlüğü ele geçirmesinden²⁷ sonra yapılan ateşkes neticesinde (Köprülü, 1990: 172-173) genel manada Mısır, Süveyş Kanalı'nı kontrolü altına alması dışında ne Filistin sorunu çözüme kavuşturabilmiş ne de Golan tepeleri ve Sina bölgesi İsrail'den geri alınabilmiştir (Öztürk, 2016: 45).

Bunun dışında İsrail'e yönelik ABD'nin desteğinden dolayı Arap ülkeleri tarafından petrole yüzde 17 zam yapılarak petrol fiyatları yükseltilmiş, başta ABD olmak üzere İsrail'e destek veren tüm ülkelere petrol ambargosu uygulanmış ve petrol üretiminde azaltmaya gidilmiştir (Primakov, 2010: 203; Armaoğlu, 1994: 359-360). Dolayısıyla bu durum tüm dünyayı ciddi manada etkileyen ilk petrol krizine neden olmuştur (Diriöz, 2012: 86). Diğer yandan Enver Sedat özelinde Dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nı değerlendirecek olursak İsrail karşısındaki bu askeri başarı Sedat'ın halk üzerindeki saygınlığını arttırmış ve konumunu güçlendirmiştir (Moussa, 2017: 88; Bilgin, 2014: 106).

Sedat, savaştan sonra ABD ile diplomatik ilişkilerini arttırarak İsrail ile barışa giden ilk adımları atmıştır. Hatta İsrail ile yapılan ikinci ayırma anlaşması sonrasında işgal edilen Sina topraklarının bir kısmı daha geri alındığından dolayı Sedat bir kez daha anlamıştır ki, ABD ile olan ilişkiler geliştikçe Sina bölgesinin İsrail'den geri alınması mümkün olacaktır. Bu yüzden 1975'in sonlarına doğru Sedat'ın yüzünün Batı'ya ve özellikle ABD'ye dönmesi daha hızlı olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Sedat ABD'ye giderek Washington'u ziyaret eden ilk Mısır Devlet Başkanı olarak tarihe geçmiştir. Bu gelişmelerin yanında SSCB ile olan ilişkiler de giderek zayıflamıştır (Armaoğlu, 1994: 337, 366-367).

²⁷ ABD'nin İsrail'e yönelik silah yardımıyla bulunması İsrail'in üstünlüğü ele geçirmesinde etkili olmuştur (Erendil, 1992: 93).

Sedat, dış politikada uyguladığı bu tür girişimlerle iktidarını güçlendirmeye çalışırken, aynı zamanda iç politikayı etkileyen İslami cemaatlerle yakın ilişkiler kurarak onların desteğini almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda dindar görünmeye çalışan Sedat, konuşmalarında da İslami kelimeleri sıklıkla kullanmaya çalışmıştır (Canbegi, 2013: 136). Dahası, 1971 Anayasası'nda, 1980 yılında yapılan değişiklikle İslam hukukunun yani şeriatın yasamanın temel kaynağı olduğu ve Şura Konseyi'nin oluşturulması kabul edilmiştir (Maddex, 2007: 138). Aslında Sedat'ın Anayasada bu yönde değişikliğe gitmesi, daha çok Camp David Anlaşması sonrası İslamcı kesimin tepkisini azaltmaya yönelik olmuştur. Ancak İslamcılar bu dönemden sonra Sedat'ın samimi olmadığını, hatta bu zamana kadar İslami alandaki tavırlarında ve girişimlerinde takkiye yaptığını iddia ederek tepkilerini arttırmışlardır.

Sedat'ın ilk dönemlerindeki bu dindar tavırlarından dolayı kendisine “*Mümin Başkan*” unvanı verilmiştir. Sedat'ın bu yaklaşımı esas olarak iktidara geldikten sonra siyasi düşmanları olarak gördüğü Nasırcı ve sosyalist eğilimli kişilere karşı denge oluşturmak içindir. Bu nedenle İslami dernekler hükümet tarafından yetmişli yılların başında teşvik edilir, örgütsel ve mali olarak desteklenirler (Ayubi, 1993: 47, 56-57).

Bu dönemde Mısır'da İslami kesimin en büyük temsilcisi olan Müslüman Kardeşler'in de binlerce üyesi hapisaneden tahliye edilir, sürgündeki üyelerinin Mısır'a geri dönmesine ve hareketin faaliyetlerine tekrardan başlamasına izin verilir. Bunun sonucunda Müslüman Kardeşler aktif olarak iki amacı takip etmeye başlar. İlk olarak, 1954 yılında kaybedilmiş olan yasal statüyü Mısır hükümetinden geri kazanmak. İkinci olarak, Nasır tarafından çökertilen örgütü yeniden toparlamaktır (Zahid, 2010: 89).

Yaklaşık on yıllık süreçte hükümetin tanımış olduğu tavizler sayesinde Müslüman Kardeşler yeni öğrencilerin ve birçok üyenin katılımı ile yeniden toparlanırlar (Gilchrist, 2009: 83). İslamcı dünya görüşlerini yaymaya, çok sayıda profesyonel ve öğrenci örgütleri aracılığıyla dini ve siyasi etkilerini genişletmeye çalışan Müslüman Kardeşler; gıda, iş, sağlık, okul, bankacılık hizmetleri gibi çok çeşitli alanlarda sosyal hizmetler sağlayarak toplumdaki konumunu korumaya çalışmıştır. Özellikle devletin

zayıf olduğu alanlarda hizmet sunma konusunda gayret içinde olmuştur (Armajani, 2012: 62).

Ayrıca üniversite öğrencilerini kendi taraflarına çekmekte son derece başarılı olan Müslüman Kardeşler, Kahire ve İskenderiye gibi üniversitelerde yer alan öğrenci derneklerini sosyalist grupların elinden almıştır. Müslüman Kardeşler'in ileri gelenleri üniversitelere resmi olarak davet edilerek konferans ve panellerde konuşma yapmışlardır. Bunun yanında Müslüman Kardeşler kendi yayın organları olan "*El De'va (Davet)*" başta olmak üzere halka yönelik vaazlar, toplantılar ve yayınlar vasıtasıyla köktendinciliğe mesafeli olduğunu ve aynı zamanda şiddete karşı tavır alan Sedat'a destek verdiklerini anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla her iki taraf birbirlerine karşılıklı tavizlerde bulunmuşlardır. Bu ilişki Sedat'ın "*Truva Atı*" yöntemini kullandığı yorumuna neden olmuştur. Bu şekilde Sedat, İslami hareketlerin ve faaliyetlerin detaylarına hâkim olacaktır (Bulut, 2009: 76-77).

Ekonomik liberalizm ile birlikte siyasi liberalizm alanında da birtakım adımlar atılmıştır (Arı, 2005: 412). Bu kapsamda 1975 Seçim Kanunu ile Müslüman Kardeşler serbestçe siyasi faaliyetler içinde yer alma konusunda umutlanır. Zira Sedat, Seçim Kanunu ile tek parti sisteminin yerine çok partili seçim sistemini getirir. Ancak yine de yalnızca Cumhurbaşkanı Sedat'ın onay verdiği partilerin ve muhalefetin olma ihtimali vardır. Zaten Sedat, İslami yapıların siyasetten uzak durmasını istemektedir. Bu anlamda Müslüman Kardeşler'in yasallaşmasına ve partileşmesine engel olunmuştur. Sedat'ın asıl amacı İslami cemaatlerin desteğini alarak iktidarını sağlamlaştırmak olduğu için, İslamcı kesime verilen destek ve genel olarak demokrasi anlayışı veya demokratik girişimler hem yüzeysel hem de semboliktir. Fakat bu durum Müslüman Kardeşler bünyesinde yer alan radikalleri hareket geçirerek onlara göre böyle bir durumda iktidar siyasi olarak değil, zor kullanarak ele geçirilmelidir. İslami ifadeyle cahiliye bir yönetim anlayışına karşı cihat yapılması gerekmektedir. Müslüman Kardeşler içinde böyle düşünmekte olan hizipler devam eden yıllarda Müslüman Kardeşler'den ayrılarak kendi cemaatlerini kurmuşlardır. Neticede İslamcı kesime verilen bu sözde destek, Sedat'a aslında silahlı muhalefet olarak geri dönmüştür denilebilir (Canbegi, 2013: 137-138).

Diğer taraftan Mısır'ın hâlâ her anlamda riskli bir ülke olması nedeniyle, uygulanan liberal ekonomi politikası istenildiği gibi yabancı yatırımcının ülkeye gelmesini sağlayamamıştır. Gelen yabancılar da genellikle hafif endüstriye veya rant getiren alanlara yatırım yapmışlardır. Bu nedenle Mısır'da beklenen ekonomik gelişme sağlanamazken, aynı zamanda uygulanan bu inftah yani açık kapı ekonomi politikası ile durumu giderek kötüleşen alt gelir grupları, yönetime tepkilerini göstermek amacıyla protesto eylemlerine ve sokak gösterilerine başlamışlardır. Bu gösterilerin en büyüğü 1977 Ocak ayında polisin yetersiz kalarak, ancak ordunun desteği ile durdurulabilen “*Ekmek İsyanları*” adıyla geniş halk hareketine dönüşen protesto gösterileridir. Bunun üzerine Sedat ekonomi ve buna ilişkin sorunlara çözüm bulabilmek adına ilk olarak dış tehditlerin ortadan kaldırılması gerektiğine inanır (Arı, 2005: 396; Bilgin, 2014: 111).

Bu doğrultuda 1967 yılından beri İsrail'in işgali altındaki Arap topraklarını geri almak, Filistin halkının kendi devletini kurmasını da içeren kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi (self-determination) hakkını gerçekleştirilmesi ve savaş haline son vererek bölgede tam barış ortamının sağlanması için Kasım 1977'de İsrail'in resmi daveti üzerine Kudüs'e gitmiştir (Armaoğlu, 1994: 381, 383-384). Bu ziyaret Sedat'ın İsrail'e giderek İsrail parlamentosunda konuşma yapan ilk Arap lider olmasının yanında, İsrail'i de facto olarak tanıması bakımından da önemlidir (Arı, 2005: 399).

Eylül 1978'de de Mısır ve İsrail arasında ABD'nin arabuluculuğu ve desteği ile “*Camp David Anlaşması*” imzalanmıştır. Anlaşmanın asıl mimarı ABD Başkanı Carter'dır denilebilir. Zira on üç gün süren görüşmeler boyunca iki tarafın da anlaşmaya varmasında Carter merkezi bir rol üstlenerek elinden gelenin en iyisini yapmıştır. Orta Doğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu anlaşma, bazıları tarafından Mısır ve İsrail arasında barışın temellerini attığı için övülürken bazıları da Filistin sorunun çözümü de dahil olmak üzere kapsamlı bir çözüm elde edilemediği için eleştirmiştir (Quandt, 2016: 1, 265-266).

Yalnız burada Mısır açısından önemli olan 1979 yılından itibaren ABD'nin İsrail'den sonra en çok maddi yardımı Mısır'a yapmaya başlamasıdır (Baker, 2013). ABD bu sayede hem Arap dünyasının en önemli ve en kalabalık ülkesi konumunda olan Mısır

ile olan ilişkilerini geliştirecek hem de Orta Doğu'daki asıl müttefiki olan İsrail'i korumuş olacaktır.

Mısır halkına, barış ve refahın tesis edilmesi için yapılması zorunlu bir anlaşma olarak gösterilse de bu anlaşmadan sonra Arap dünyası ile olan ilişkileri kesilen Mısır, Arap Birliği'nden çıkartılmış ve bu anlamda yalnızlaşmaya başlamıştır. Zira Sedat, Sina'yı geri alabilmek adına İsrail'e aşırı taviz vermekle itham edilmiş ve aynı zamanda bu anlaşma ile de İsrail resmen bir Arap Devleti tarafından ilk defa tanınmış olmaktadır. Camp David Anlaşması, Nasırcı sosyalist kesimin tepkisini çekmekle beraber Müslüman Kardeşler ile radikal İslami kanatın da tepkisini çekmiştir. İşte bu anlaşmaya karşı çıkan İslamcı ve laik bütün gruplara karşı otoriter bir tutum sergilenmeye başlanmıştır (Öztürk, 2016: 46; Canbegi, 2013: 138-139).

Özellikle İslami gruplar ülkede etkisi giderek artan Batılılaşma akımlarına karşı 1977 yılından sonra ülkedeki asıl muhalefet haline gelmiştir (Marsot, 2010: 137). Dolayısıyla Sedat, siyasi amaçları için dini bir silah olarak kullanma girişiminde çok fazla ileri gittiğini ve bu anlamda militan İslami grupların muhtemel tehlikesini fark etmiştir. Bu nedenle 1981 Eylül ayında, çoğu yeni fundamentalist olan 1500'den fazla kişi tutuklanmış ve farklı siyasi görüşlere sahip birçok laik muhalif gözaltına alınmıştır. Aynı zamanda eğer fundamentalistler rahat durmazlarsa 5000 kişiyi daha tutuklamakla tehdit edilerek Sedat İslami kesime tepkisini göstermiştir (Ayubi, 1993: 56-57). Bu gelişmeden yaklaşık bir ay sonra Kahire'de düzenlenen askeri geçit töreni sırasında Sedat, İslami Cihad Hareketi üyesi topçu subayı Halid İslambuli tarafından öldürülmüştür (Mansfield, 2012: 426; Ahmed, 1989: 75, 91,119).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR'DA “ARAP BAHARI” VE SONUÇLARI: MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN İKTİDARI VE 3 TEMMUZ ASKERİ DARBESİ

3.1. Hüsnü Mübarek Dönemi

1928 yılında orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak doğan Hüsnü Mübarek, askeri akademiden mezun olduktan sonra Hava Kuvvetleri'ne girmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır Hava Kuvvetleri'nin imha edilmesinden sonra Abdülnasır tarafından hava kuvvetlerini eski haline getirmekle görevlendirilmiştir. Mübarek, 1972 yılında Sedat tarafından Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atandıktan sonra Ekim 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda önemli başarılar kazanmıştır. Bunun üzerine Sedat, Mübarek'i hava mareşallik rütbesine terfi ettirerek ödüllendirilmiştir. Ardından 1975 yılında da Mübarek, Cumhurbaşkanı yardımcılığı görevine getirilmiştir. Neticede Sedat'ın ölümünden bir hafta sonra iktidardaki Ulusal Demokrat Partisi Mübarek'i aday gösterir ve yapılan referandum sonucunda da sandık başına giden Mısırlıların yüzde 98,4'ü Mübarek'in, Cumhurbaşkanı adaylığına evet oyu vermiştir (Cook, 2012: 156-157).

1973 yılında İsrail ile yapılan savaşın yıl dönümü nedeniyle Ekim 1981 yılında zafer kutlamaları için gerçekleştirilen askeri geçiş töreninde Sedat'ı vuran (Tignor, 2011: 2) İslambuli ve suikasta karışanlar tutuklanmış, İslambuli suçunu itiraf ederken şunları söylemiştir. “*Sedat'ı ben öldürdüm ama suçlu değilim. Din ve ülkem adına yaptım. Firavunu öldürdüm.*” Ayrıca genel olarak Sedat'ın İslam toplumunu bozduğunu ve bu yüzden ölmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Devletin gözünde vatana ihanetle suçlanan suikastçılar ölüm cezasına çarptırılarak Nisan 1982'de infazları gerçekleştirilmiştir (Hopwood, 1993: 183).

Bu yaşanan olaydan dolayı Mübarek ilk olarak İslamcı hareketlere karşı bir strateji belirlemekle işe başlar. Bu doğrultuda İslamcıların radikal gruplarına karşı operasyon düzenlenip tutuklama kararları çıkartılırken; Müslüman Kardeşler gibi ılımlı gruplara karşı esnek davranılmış ve hatta Sedat'ın son döneminde Müslüman Kardeşler'in tutuklanan üyeleri serbest bırakılmıştır. Böylece Mübarek radikal grupları yalnızlaştırmayı, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere ılımlı İslamcı gruplar sayesinde de otoritesini sağlamlaştırarak iktidarını devam ettirmeyi düşünmüştür. Bu

nedenle aynı Enver Sedat döneminde olduğu gibi Müslüman Kardeşler yasal olarak tanınmasa da diğer gruplara göre daha meşru bir statüye sahip olmuştur. Hatta yasadışı olmasına karşın Müslüman Kardeşler'in siyasi bildiri yayımlamasına ve siyasi partiler ile ittifak kurarak meclise girebilmelerine izin verilmiştir. Yani doğrudan değil, ancak başka partilerin bünyesinde meclise girerek temsil edilmişlerdir (Canbegi, 2013: 140-141). Özetle, Sedat döneminde başlanan devlet-Müslüman Kardeşler ilişkisi, Mübarek döneminde de aynı şekilde yani de facto olarak devam etmiştir.

Hür Subaylar üyesi olmayan Mübarek (Tignor, 2011: 285), 1980'li yıllarda siyasal anlamda ülkeyi daha demokratik bir yapıya götürüyor gibi bir görünüm çizmektedir. Örneğin, 1952 Hür Subaylar darbesinden sonra kapatılan Wafd Partisi'nin 1984 seçimlerine katılmasına izin verilmiş ve seçim sonucunda (Yeni) Wafd Partisi muhalefet partisi olarak parlamentoya girmiştir (Cleveland, 2008: 436).

Aynı zamanda 1984 seçimlerinde Müslüman Kardeşler de üçüncü Genel Müşid/Rehber el-Tilmisani önderliğinde (Yeni) Wafd Partisi başkanı Fu'ad Siraj al-Din ile iş birliği yaparak, (Yeni) Wafd Partisi listesinden 8 Müslüman Kardeş üyesi parlamentoya girmiştir. Her ikisi de devlet desteğinden yoksun geçen uzun yıllardan sonra ulusal sahnedeki yerini geri almak istemiştir. Bu anlamda yapılan ittifak her iki taraf için de makul bir anlaşma olarak görülmektedir. Zira Müslüman Kardeşler ülke içindeki popülerliği sayesinde (Yeni) Wafd Partisi'ne oy kazandırırken, (Yeni) Wafd Partisi de Müslüman Kardeşler'in parlamentoya girmesi için yasal bir kanal sağlamış oluyordu (El-Ghobashy, 2005: 378). Bu sayede Müslüman Kardeşler sayısal olarak az olmasına rağmen parlamentoyu, hedeflerini ilerletmek için kullanmaya başlamıştır (Ranko, 2012: 83).

Yine bu amaç doğrultusunda 1987 yılında yapılan seçimlere Müslüman Kardeşler bu kez "*İslam Çözümdür*" sloganıyla Sosyalist İşçi Partisi ve Liberal Parti ile seçime katılırlar. İslami ittifak olarak adlandırılan bu birleşme sonucunda Müslüman Kardeşler üyesi 36 kişi parlamentoya girmiştir. (Yeni) Wafd Partisi ise toplamda 35 sandalye kazanır. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler ilk defa parlamentoda en büyük muhalefet bloğunu oluşturur (Wickham, 2013: 47).

Ayrıca Müslüman Kardeşler yine bu dönemde ilk defa seçim kampanyası sürecinde caddelere “*Anayasamız Kur’an, Önderimiz Peygamber*” yazılı afişleri asmış, ancak rejime karşı görünmemek ve ortama uygun olarak uzlaşmacı olduğunu göstermek için “*Yolumuz cihat, amacımız Allah yolunda ölmektir*” şeklinde devam eden bölüm afişlere yazılmamıştır. Bunun yanında Müslüman Kardeşler hiçbir engele maruz kalmadan seçim için mitingler düzenlemişlerdir (El-Verdani, 2011: 218).

Mübarek’in ilk dönemlerinde siyasi alandaki demokratik gelişmelere diğer bir örnek 1984 seçimlerinden önce İslamcı gruplar dışında tüm siyasi görüşlerin parti kurmasına izin verilmiş olmasıdır (Marsot, 2010: 144). Bununla birlikte 350 olan milletvekili sayısı 1983’de çıkarılan kanunla 448’e yükseltilmiştir. Hatta genel olarak Mübarek döneminde örgütlenme özgürlüğü alanında birtakım gelişmeler kaydedilmekle beraber, STK’ların ve siyasi partilerin sayılarında artış gözlenmiştir. Aynı zamanda basın ve ifade özgürlüğünde de ilerleme kaydedilmiştir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 41).

Kısacası, Sedat döneminde geçilen çok partili siyasal hayata dair bu dönemde müspet manada bazı değişimlerin yaşanmasına ve özgürlükler alanındaki bazı olumlu gelişmelere karşın, örneğin, siyasi partiler Mübarek ile hiçbir zaman rekabet edememişlerdir. Zaten bu durum Mübarek’in iktidara gelmesinden sonra siyasi alanda demokrasiyi geliştirecek göstermelik birtakım yenilikler getirmesine karşın, 1984 ve 1987 seçim sonuçlarından rahatlıkla anlaşılabilir. Bunun yanında önceki dönemlerde olduğu gibi başbakanı, devlet başkanı belirlemekte ve kabine üyeleri de parlamentoya değil devlet başkanına karşı sorumludur (Öztürk, 2016: 49). Özgürlükler ise daha çok merkezi otoriteye ya da rejime tehdit oluşturmayacak bir şekilde kısıtlı olarak geliştirilmiş ve tam anlamıyla demokratik bir dönüşüm gerçekleşmemiştir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 41-42).

Dış politikada ise Mübarek Batı yanlısı tavrını, ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini devam ettirmekle beraber, Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini de iyileştirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Camp David Anlaşması’ndan sonra Arap ülkeleri ile arası bozulan Mısır’ın ilişkileri yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır.²⁸ Bu dönemde

²⁸ Mübarek’in diplomatik girişimleri sonucunda 1989 yılında Mısır Arap Birliği’ne yeniden kabul edilmiş ve sonrasında tekrardan birliğin merkezi Kahire olmuştur (Cleveland, 2008: 438; Öztürk, 2016: 49).

ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan kurtulmanın çaresi aranırken 1990'nın Ağustos ayında Irak tarafından işgal edilen Kuveyt'i kurtarmak adına Amerika'nın Mısır'dan destek istemesi Mübarek için fırsat olmuştur. Bu nedenle Amerika'nın Irak işgalindeki Kuveyt'i kurtarmak için oluşturduğu koalisyonda Mısır da yer almıştır (Öztürk, 2016: 48-50). Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinen Ocak 1991'de Irak'a karşı yapılan bu müdahale neticesinde Irak yenilgiye uğrayarak Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştır.

Mısır, Irak'a karşı ABD'nin yanında yer alması sayesinde, hem dış borcunun bir kısmının silinmesini sağlarken hem de yeni fırsatlar elde etmiştir. Bu paralelde Mübarek, Dünya Bankası ve IMF ile anlaşmalar imzalayarak reform programları uygulamaya başlamıştır (Tür, 2009: 192).

1990'lı yılların başında Mısır'ın dış politikasını Körfez Savaşı meşgul ederken, iç politikayı da Müslüman Kardeşler'e ve genel olarak siyasal İslam'a yönelik daha az hoşgörülü bir politikanın izlenmesi gündeme gelmiştir. 1980'lere nazaran değişen bu durum Müslüman Kardeşler'in büyük ölçüde artan gücünden ve büyüyen örgütsel ağından kaynaklanmıştır. Müslüman Kardeşler üyeleri; gazeteciler hariç tüm büyük ve önemli meslek birliklerinde, üniversite öğrenci sendikalarında yer alarak buralarda etkin rol oynamışlardır. Ayrıca Müslüman Kardeşler gelişmiş bir sosyal yardım hizmetleri ağını da kontrol etmiştir. Devletin ekonomik krizden dolayı birçok alanda temel hizmetleri bile sağlayamaması ve yetersiz kalmasından ötürü ortaya çıkan boşluğu Müslüman Kardeşler okullar, sağlık klinikleri ve kredi birlikleri kurarak doldurmuştur (Rutherford, 2013: 85). Aynı zamanda Müslüman Kardeşler önderliğindeki sendikalar Mısır birliklerinin Körfez Savaşı'na katılmasını kınayan ortak bir bildiri yayımlamıştır (Wickham, 2013: 76).

Bunlardan başka mevcut rejimin Müslüman Kardeşler'e yönelik ılımlı politikasının değişmesi ve Müslüman Kardeşler'in rejimin çıkarlarına tehdit oluşturduğuna dair algı 1992 yılında Kahire ve çevresinde meydana gelen deprem sonrasında güçlenmiştir. Zira depremden sonra hemen birkaç saat içinde İslami aktivistler deprem bölgesinde ilk yardım merkezleri ve acil durum çadırları kurmuşlar; depremzedelere çadır, battaniye, yiyecek ve ilaç dağıtmışlardır. Bu çabalar çoğunlukla Müslüman Kardeşler liderliğindeki doktorlar ve mühendisler sendikası

tarafından gerçekleştirilmiştir. Müslüman Kardeşler'in depreme hızlı bir şekilde yanıt vererek takip eden günlerde de yardım fonlarını ve gerekli malzemeleri doktorlar sendikasına bağlı İnsani Yardım Komitesi gibi gruplar aracılığıyla organize bir şekilde seferber etmesine ve verimli bir şekilde çalışmasına karşın; hükümet geç müdahale etmiş, yavaş ve yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler'in deprem bölgesinde hükümetten daha hızlı ve etkili olması İçişleri Bakanı tarafından "*devlet içinde devlet mi var?*" sorusunun sorulmasına neden olmuştur. Daha sonrasında Mübarek de tüm yardımların devlet kurumları aracılığıyla sağlanmasını ve sadece lisanlı hayır kurumları tarafından dağıtılmasını emrederek Müslüman Kardeşler'in yardımını engellemeye çalışmıştır (Wickham, 2013: 77; Rutherford, 2013: 86).

Tüm bu gelişmelerden sonra haliyle Mübarek ile Müslüman Kardeşler arasında "*balayı dönemi*" olarak ifade edilen ılımlı dönem 1992 yılı itibariyle sona erer (Abdulcelil, 2012: 234). 2000 ve 2005 yılları arasında ise kısmen de olsa iki taraf arasındaki ılımlı ilişkiler tekrardan kurulur.

Tabi 1990'lı yıllarda iç politikada yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra terör eylemlerinin de artması neticesinde rejim tekrardan otoriterleşmeye başlamıştır. Radikal İslamcılar tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinde yazarların, turistlerin ve devlet görevlilerin bulunduğu binlerce kişi öldürülmüştür. Bu nedenle Mübarek birçok İslami gruba baskı uygulamıştır. Bu kapsamda şiddeti terk etmiş olan Müslüman Kardeşler de yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü yani toplum ve sendikalar üzerinde ciddi manada etkin olması ve tüm ülkede son derece organize olmuş örgütlü bir ağa sahip olmasından dolayı hedef alınmıştır (Öztürk, 2016: 50-51). Ancak Mübarek Müslüman Kardeşler'i tek seferde ortadan kaldırmayı değil, siyasi, sosyal ve kamu alanındaki etkisini azaltmayı ve kontrol altında tutmayı amaçlamıştır (Pioppi, 2011: 3). Kısacası Mübarek, Müslüman Kardeşler'in halk üzerinde devletten daha etkili ve saygın bir konumda olmasından çekinmiştir.

Bunların yanı sıra 1980 yılında kaldırılmış olan Olağanüstü Hâl Yasası (OHAL) Enver Sedat'ın öldürülmesinden sonra tekrardan yürürlüğe konmuştur. OHAL sayesinde güvenlik güçleri mahkeme kararı olmadan kişileri gözaltına alabilmekte ve arama yapabilmektedir. Vatandaşlar ise buna itiraz edememekte ve niçin gözaltına

alındıklarını veya arama yapıldığını öğrenememektedirler. Aynı şekilde vatandaşların seyahat, toplantı, örgütlenme özgürlükleri kısıtlanabilmektedir. Yine OHAL sayesinde Cumhurbaşkanı asıl itibarıyla normal mahkemelerde yargılanması gereken sivil vatandaşları askeri mahkemelere gönderme yetkisine sahiptir (Bölme ve diğerleri, 2011: 13-14). Dolayısıyla polisler OHAL'i ileri sürerek istemedikleri her türlü faaliyeti engelleyebilmektedir. Zaten 1992 yılında çıkartılan Terörle Mücadele Kanunu sayesinde de şüphelendikleri kişi ya da kişileri altı ay boyunca mahkemeye çıkarmadan tutuklu bulundurma hakkına sahip olmuşlardır (Bilgin, 2014: 131).

Bu gelişmelerle birlikte özgürlükler alanında 1980'lerde yaşanan birtakım ilerlemeler de 1990'lı yıllarda hızla kaldırılmıştır. Örneğin, 1993 yılında çıkartılan kanunla sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanları azaltılmıştır. Bunun yanında 1999'da çıkartılan diğer bir kanun ile sivil toplum örgütlerinin yönetim kurulu üyeliklerine üye atama veya üyeleri görevden azletme yetkisinin yanında, ulusal birlik için tehlike arz eden kurumlara yönelik ceza verme yetkisi de hükümete verilmiştir. Aynı şekilde 2000'li yıllarda da örgütlenme özgürlüğü alanında ihlaller artarak devam etmiştir. 2002 yılında Müslüman Kardeşler'in sivil toplum örgütleri ve sendikalar içinde örgütlü bir şekilde bulunmasından mustarip olan hükümet çıkarılan kanunla Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) yönelik daha sert uygulamalar başlatmıştır (Güçtürk, 2016: 15).

Ülkedeki bu gelişmelerin yanında 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik El-Kaide adlı terör örgütü tarafından gerçekleştirilen terör saldırısından sonra demokrasiyi ve insan haklarını esas alan bir söylemi benimseyen ABD'nin, aynı zamanda Irak işgaline meşru bir zemin kazandırmak için bu yöndeki baskıları otoriter rejimler için uyarı niteliğinde olmuştur (Bölme ve diğerleri, 2011: 12). Dolayısıyla ABD tarafından Mısır'a verilmiş olan mali ve askeri yardımlar Camp David Anlaşması'ndan sonra belli bir sistematiğe bağlanarak Mısır'ın dış politikada ABD'ye bağımlı hale gelmesi, Mısır'a sağlanan bu ekonomik destek sayesinde ABD'nin hem Mısır ordusu hem de siyasiler ile yakın ilişkiler kurmuş olması, haliyle otokrat bir rejime sahip olan Mısır'ın bu yapısını reforme ederek demokratik anlamda gelişme sağlamak durumunda bırakmıştır.

Bu bağlamda halkın meydanlarda toplanarak gösteri yapmasına, protesto ve siyasi eylemlerde bulunmasına göz yumulmuştur. Ayrıca bu durum halkın hükümetten birtakım siyasi haklar talep etmesine de cesaret vermekle beraber, bu yöndeki toplumsal hareketler Mısır'da ortaya çıkacak olan halk isyanına kadar artarak devam etmiştir. Tabii bu toplumsal hareketler sadece ABD'nin demokratikleşme baskısı ile değil, aynı zamanda yıllardır süregelen ekonomik, toplumsal sorunlar ve siyasi baskı da bu durumu tetikleyen en önemli sebeplerdendir (Bozbaş, 2018: 361). İlk olarak 2004 yılında ortaya çıkan muhalifler Kahire'de düzenledikleri eylemlerle Mısır yönetiminden hoşnutsuz olduklarını göstermişlerdir (Öztürk, 2016: 51). Düzenlenen bu protesto eylemlerinde etkin rol oynayan Müslüman Kardeşler, yalnızca kendi organize ettikleri gösterilerde değil, demokrasi çağrısında bulunan diğer gösterilerde de yer almıştır.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 2005 yılında Mısır Anayasası'nda değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanlığı seçimlerine birden çok adayın girmesi ve gizli oy hakkının kullanılması yasal hale getirilmiş; aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı için sadece parlamentonun aday gösterme yetkisi bulunurken, yapılan değişiklikle söz konusu yetki siyasi partilere devredilerek daha fazla seçmenin oy kullanması hedeflenmiştir.²⁹ Zira Cumhurbaşkanlığı için daha önce parlamento tarafından bir aday belirleniyor ve bu adayı halk, gerçekleştirilen referandum sonucunda kabul ya da reddediyordu. Fakat getirilen birtakım sınırlamalardan dolayı yine halkın iradesi tam olarak aday listelerine yansıtılamamıştır.

Örnek vermek gerekirse, aday gösterecek olan bir parti en az beş yıl önce kurulmuş olmalı, yapılmış olan son seçimlerde de hem Halk Meclisi'nde hem de Şura Meclisi'nde en az yüzde 5 oranında sandalye sayısına sahip olmalıdır.³⁰ Bağımsız adaylar ise Halk Meclisi'nden en az 65, Şura Meclisi'nden de 25 milletvekilinin desteğini almak zorundadır. Bununla birlikte coğrafi olarak temsil sağlamak için de

²⁹ Mübarek'in, Mısır Anayasası'nın 76. maddesinin çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine izin verecek şekilde değiştirme önerisi hem Halk Meclisi'nden hem de Şura Meclisi'nden hızlı bir şekilde geçtikten sonra Mayıs ayında referanduma sunulmuştur. Referanduma katılan seçmenin yüzde 83'ü tarafından bu değişiklik onaylanmıştır (Kassem, 2006: 126).

³⁰ Yalnız partiler için bu kriterler bir sonraki yani 2011 seçimlerinden itibaren geçerli olacaktır. Sadece 2005 Eylül ayında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine mahsus yasal olarak tanınan herhangi bir siyasi parti kendi adına aday gösterebilecektir. Aksi takdirde zaten hiçbir siyasi parti mevcut durumda parlamentoda belirlenen yeterli çoğunluğa sahip olmadığı için aday gösteremeyeceklerdir (Wittes, 2005; Kassem, 2006: 126).

toplam 27 valiliğin 14'ünden 10'ar Yerel Konsey/Meclis Üyesinin yani toplamda en az 140 üyenin desteğini almak durumundadır. Aslında demokratikleşme yolunda bir ilerleme gibi görünen söz konusu düzenlemeler, parlamentoda yasal bir siyasi parti olarak teşkilatlanmasına izin verilmeyen hatta yasa dışı olarak görülen Müslüman Kardeşler'in bağımsız olarak Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesine engel olmak ve aynı şekilde eski bir diplomat ve uluslararası saygınlığa sahip güçlü bir kişi olan el-Baradey'in de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmesi noktasında önünü kesecek uygulamalar olarak hayata geçirilmiştir. Nitekim aynı yıl içerisinde yapılan seçimlere Mübarek dışında 9 aday daha katılabılmış ve Mübarek 6 yıllığına yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Kassem, 2006: 126-127; Cook, 2007: 68-69,72-73; Ayhan ve Algan, 2011: 6-7).

Her ne kadar 7 Eylül 2005 günü yapılan bu Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mısır halkı tarihinde ilk defa Cumhurbaşkanı doğrudan kendi seçme hakkına sahip olmuş olsa da seçimlerin ne kadar demokrasiye uygun, adil bir şekilde ve aynı zamanda demokratik bir ortamda gerçekleştirildiği tartışma konusudur. Mısır'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri için belirlenen bu kurallar katı ve bir dereceye kadar gerçek siyasi rekabete izin veriyordur. Örneğin, belirlenen kriterler doğrultusunda bağımsız adaylar bu seçimlere girememişlerdir. Zira Mısır'ın seçilmiş memurlarının yüzde 95'i Mübarek'in iktidar partisi olan Ulusal Demokrat Partisi'nin üyesidir. Bundan sonra yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de bu kriterler parlamentodaki muhalefet partileri ve özellikle bağımsız adaylar için büyük bir engel oluşturacaktır. Yani bağımsız adaylar özelinde hem valiliklerdeki yerel konseylerden/meclislerden hem de parlamentodan gerekli sayıdaki imzaları toplamaları çok zordur. Bunun yanında kampanya çalışmalarının ancak 17 Ağustos'ta başlanmasına izin verilmiş ve haliyle sadece üç hafta sürmüştür (Wittes, 2005).

Demokrasiyle uyuşmayan diğer bir konu mahkeme kararına rağmen, üyeleri iktidar tarafından belirlenen seçim komisyonu; seçimlerde tarafsız gözlemci bulundurulmasına müsaade etmemiş, seçim merkezlerinde yalnızca adaylar, temsilciler veya denetçilerin olmasına izin vermiştir. Tabii bu durum seçimlerin manipüle edileceği yönündeki endişeleri arttırmakla beraber ne kadar demokratik bir

ortamda sandık başına gidildiğinin de bir göstergesidir (“Mısır’da Gözlemcilere İzin Yok”, 2005).

Ayrıca seçimin ne kadar demokratik olduğunu gösteren en önemli kriterlerden birisi de katılım oranıdır. Mısır’ın ilk çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimi olarak da bilinen bu seçimde katılım oranı yüzde 15 civarında olduğu iddia edilmekle beraber (Baumgarten, 2005), resmî sonuçlara göre bu oran yüzde 23’tür (Whitaker, 2005). Yani aslında her iki durumda da katılım oldukça düşüktür. Diğer bir gösterge de oldukça düşük bir oranda sandığa giden seçmenden Hüsnü Mübarek yüzde 88,7 oy alırken, onun en yakın takipçisi sadece yüzde 7 civarında oy almıştır (Jones, 2007: 12). Bu sayısal veriler aynı zamanda seçimin meşruluğu ve şeffaflığı açısından da önemlidir.

Mısır’ın önde gelen araştırma kuruluşu olan ve hükümet tarafından finanse edilen Ahram Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi müdür yardımcısı Dr. Mohammed El-Said seçimleri şöyle yorumlar: Bu seçimlerin kendileri için en iyi ihtimalle küçük bir adım olduğunu, ancak Mısır’daki siyasi uyanış eğiliminin bir parçası olarak bunu önemsediklerini belirtir. Ayrıca seçim birçok yönden ciddi şekilde kısıtlanacak olsa da *“demokrasi doğrultusunda yapılan bu değişikliklerin bir başlangıç olabileceği konusunda fikir birliği olduğunu”* söyler (Slackman, 2005).

Öte yandan 2000 yılında yapılan genel seçimlerine bağımsız adaylar ile girme hakkına sahip olan Müslüman Kardeşler 17 sandalye ile parlamentoya girmiştir. 2005 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra gerçekleştirilen ve önceki seçimlere oranla daha özgür bir ortamda yapılan genel seçimlerde ise Müslüman Kardeşler 88 sandalye ile parlamentoya girerek önemli bir başarı kazanmıştır. Ancak bu başarı iktidarı tedirgin ettiğinden dolayı 2010 seçimlerinde önce Müslüman Kardeşler yine baskıya maruz kalmış ve tutuklanmalar yaşanmıştır. Ayrıca 2010 yılında yapılan seçimlerin ilk turunda da Müslüman Kardeşler’in gösterdiği bağımsız adaylar tek bir sandalye dahi kazanamamıştır. Bu yüzden seçimlerle ilgili usulsüzlük iddiaları ortaya çıkmış ve hem Müslüman Kardeşler hem de muhalefet partileri seçimin ikinci turunu boykot etmişlerdir (Bölme ve diğerleri, 2011: 22). Haliyle seçime katılım da resmi verilere göre yüzde 25 gibi düşük bir oranda kalmıştır (Abdulcelil, 2012: 147). Böylece seçim sonuçları önemsizleştirilmeye çalışılmıştır.

Zaten rejimin partisi olan Ulusal Demokrat Parti'nin ve onun etkisi altında olan medyanın, emniyet güçlerinin yürütmüş olduğu seçim kampanyaları ve yine bu kapsamda seçmene yönelik birtakım seçim vaatleri, ekonomik yardımlar, ayrıca sandıklarda görev alarak seçimleri yakından gözlemleme fırsatı bulmayı, bu sayede usulsüzlükleri ve ihlalleri ortaya çıkarmak için bazı sivil toplum örgütlerinin seçime girmesi gibi durumlar neticesinde yüzde 25 seçim oranına ulaşılmıştır (Abdulcelil, 2012: 147-148).

Dolayısıyla rejim birtakım demokratik reformlar gerçekleştirmiş olsa da kendisine yönelik herhangi bir tehdit karşısında gerekli önlemleri hemen almakta ve yaptırım uygulamaktadır. Başka bir ifadeyle, son derece fazla yetkilere sahip olan Mübarek sadece kendi durumunu riske atmayacak şekilde muhalefete izin vermiş ve bu yönde değişikliklere gitmiştir.

Ayrıca ülkeyi 30 yıldır OHAL yasalarıyla yöneten Mübarek aynı zamanda güvenlik politikalarına da ağırlık vererek bu doğrultuda kendisine yapılacak herhangi bir darbeyi önceden haber alıp engelleyebilmek için polis ve istihbarat gücüne son derece önem vermiştir (Ayhan, 2011:23). Zaten ortaya çıkan toplumsal ve sosyal huzursuzluğun asgari düzeyde tutulması için polis baskısı giderek arttırılmış ve bu durum Mısır'ın en önemli sorunlarından birisi olmuştur.

Diğer bir mesele, Mübarek iktidarını kaybetmemek ve oğlu Cemal Mübarek'i son noktada yerine geçirebilmek şeklinde iddia edilen nedenlerle Anayasa'da ilgili madde olmasına karşın son zamana kadar Cumhurbaşkanı yardımcısı atamamıştır. Tabii Devlet Başkanlığı için bu şekilde bir değişimin düşünülmesi Mısır halkı başta olmak üzere birçok kesimin büyük tepkisine neden olmuştur. Aynı zamanda Mübarek'in 82 yaşına gelmesine karşın hâlâ iktidarda kalma istediği ve her alanda demokratik bir değişime, adil ve şeffaf bir yönetime karşı çıkması Mısır halkının değişim isteğiyle meydanları doldurmasında fazlasıyla etkili olmuştur (Ayhan, 2011: 23).

Bunun yanında hem uygulanan açık kapı ekonomisi hem de özelleştirme politikaları Mısır'ın ekonomisinin çökmesine neden olmuş ve bu uygulamalar Mısır'ı IMF ile Dünya Bankası'na tamamen bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda haliyle işsizlik ve yoksulluk artmış, devlet yalnızca güvenlik hizmetlerinde

etkili bir konuma gelmiştir. Sosyal devlet görevini de cemaatler, sendikalar ve STK'lar gerçekleştirir hale gelmiştir (Canbegi, 2013: 153). Yani devletin gücü büyük oranda azalarak sadece azınlığın çıkarlarını gözetken, buna karşın çoğunluğu yok sayan bir hâle gelmiştir.

Aslında Mübarek döneminin son 4 yılında yüzde 7 oranında ekonomide büyüme yaşanmıştır. Ancak olumlu yöndeki bu gelişme kaynakların adaletsiz dağıtımından dolayı halka yansımamıştır. Sadece yönetime yakın olan belirli kesimler, ki bunların başında bilhassa Cumhurbaşkanı Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek ile çevresi gelmekte, yüksek oranlarda gelir elde ederken halk bunun dışında kalmıştır. Oluşan bu dengesiz durum yolsuzlukların artmasıyla daha da büyümüştür (Sınmaz, 2019: 31).

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda özetle hep rejimin partisinin iktidarda olmasından dolayı halkın karar almada rolünün olmamasından ve haliyle azınlığın tahakkümünden, Mübarek yönetiminin anti-demokratik uygulamalarından, olağanüstü hâl uygulamalarından, baskı rejiminden, özgürlüklerinin kısıtlanmasından, ekonomideki kötü gidişattan ve yolsuzluklardan usanan Mısır halkının, artık demokratik yöntemlerle değişim olacağına inancı kalmamıştır. Daha da ötesi devletin meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir.

Bu dönemde Tunus'ta halk ayaklanması sonucunda yaşanan iktidar değişikliğinin de etkisiyle Mısır'da kazan kaynamaya başlamış, bu kapsamda sokakları ve meydanları dolduran Mısır halkı değişim sürecini başlatmıştır. Ayrıca Mısır'daki halk hareketinin başlamasında Müslüman Kardeşler'in, el-Baradey'in ve muhalefet partilerinin yanında, aynı zamanda, bürokratik alanda da değişim talepleri etkili olmuştur. Neticede halk 25 Ocak 2011'de başkent Kahire'deki Tahrir Meydanı'nda toplanarak rejime karşı protesto eylemlerine başlar. Nitekim 18 gün boyunca büyüyen bu protestolar sonucunda Mübarek bütün yetkilerini 11 Şubat günü Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne bırakarak görevinden ayrılmıştır. Böylece Hür Subaylar askeri darbesi ile 1952 yılında gerçekleştirilen devrim ve akabinde ortaya çıkan otoriter dönem sona ermiş (Öztürk, 2016: 52; Ayhan ve Algan, 2011: 7-8) ve 25 Ocak'ta başlayarak kısa zamanda ekonomik, sosyal, siyasi ve ideolojik

farklılık olmaksızın her kesimden destek alarak büyük bir halk hareketine dönüşen bu sürecin, Mübarek'in istifası ile ilk evresi sona ermiştir.

Neticede Muhammed Hüseyin Tantavi başkanlığındaki Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) yönetime el koyar. Sonrasında Anayasayı askıya alan ve parlamentoyu fesheden Konsey, en kısa sürede seçimlerin yapılacağını ve demokrasiye geçileceğini belirtir (Güçtürk, 2016: 28).

3.2. Hüsnü Mübarek Karşısı Ayaklanmada Rol Oynayan Toplumsal Muhalif Hareketler

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta seyyar satıcılık yapan bir gencin kendini yakarak öldürmesi olayı Tunus'ta büyük bir isyan hareketine dönüşmüş ve hatta bölgedeki diğer Arap ülkelerine de sıçrayarak "*Arap Baharı*" olarak ifade edilen süreci başlatmıştır. Yani diğer Arap ülkelerindeki halk da Tunus'taki olaylardan ilham alarak değişimi zorlayabileceklerine inanmıştır. Bu doğrultuda Tunus katalizör görevi görerek Mısır'a da sirayet eden bu olaylar, Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve rejim aleyhine toplanan her kesimden insanın bir araya gelerek sokaklara çıkmasıyla Mısır'da da büyük halk hareketine dönüşmüştür.

Bu toplumsal kitleler İslamcı kesimin en örgütlü temsilcisi olan Müslüman Kardeşler dışında, farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren Kifaye Hareketi, 6 Nisan Hareketi, Halid Said Hareketi gibi gençlik oluşumlarını ve işçi kesimlerini temsil eden muhalif gruplardır. Şimdi bu üç önemli toplumsal muhalif hareketlerine bakacak olursak.

3.2.1. Kifaye (Yeter) Hareketi

Mübarek dönemindeki baskıcı yönetim; yaşanan anti-demokratik gelişmeler, baskılar ve yolsuzluklar karşısında Mısır halkının uzun bir süre sessiz kalmasına neden olsa da 2000'li yılların başlarında birtakım muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi "*Kifaye*" hareketidir. Arapça'da "*Yeter*" anlamına gelen bu hareketin ortaya çıkmasındaki asıl neden Cumhurbaşkanı Mübarek'in kendisinden sonra koltuğu oğluna bırakmak için hazırlık yapmasıdır. Teknolojik imkanların doğurduğu yeni nesil iletişim kanallarını etkili bir şekilde kullanan Kifaye yani Yeter Hareketi, örneğin, polislin halka karşı uyguladığı her türlü kötü muameleyi bu iletişim kanalları

-cep telefonu ve internet gibi³¹- sayesinde yaymayı ve insanları etkilemeyi başarmıştır. Ayrıca Kifaye Hareketi'nin Mısır halkı için, iktidara karşı net bir muhalefet alanı sağlaması da diğer bir önemli başarısı olarak gösterilmiştir. Fakat hem iktidar yanlısı medyanın karşı propagandası hem de Kifaye Hareketi'ne destek olan İslami kesim ile laik kesim arasındaki ayrılıklar, bu muhalif grubun zamanla gücünün ve etkisinin kaybetmesine sebep olmuştur (Güçtürk, 2016: 15).

2004 yılında ortaya çıkan Kifaye Hareketi'nin diğer ismi “*Mısır Değişim Hareketi*”dir. Bu hareket, Cumhurbaşkanı Mübarek'in görevine devam etmesine yani tekrar seçilmesine, Cumhurbaşkanlığı koltuğunu veraset yoluyla oğluna bırakmak istemesine ve yolsuzluğa karşı farklı kesimleri temsil eden muhalif grupların bir araya geldiği “*Yeter*” sloganı etrafında toplamıştır. Aynı zamanda Hareket, Mübarek döneminde giderek artan siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesini, mevcut anayasanın ve seçim sisteminin değiştirilerek adil bir siyasal sistemin getirilmesini amaçlamıştır. 2005 yılına gelindiğinde farklı görüş ve düşüncelerden oluşan binlerce kişinin meydanları doldurarak Mübarek'e karşı açık bir şekilde muhalefet yapılmasını sağlayan Hareket, Mısırın ekonomi ve demokrasi yönünden belli bir ayrıcalıklı kesime ait olmadığını tüm Mısır halkı tarafından sahiplenilmesi gerektiğini göstermesi bakımından da önemli bir görevi yerine getirmiştir (Yorulmaz, 2013: 14; Bölme ve diğerleri, 2011: 12, 16). Diğer bir önemli nokta ise, Kifaye Hareketi ile halkın kitlesel olarak uzun yıllardan sonra ilk defa Cumhurbaşkanının görevi bırakması için protesto eylemleri yapmasıdır.

Kifaye Hareketi siyasi ve ideolojik bakımdan solculuktan İslamcılığa kadar çeşitli siyasi geçmişe ve toplumsal statüye sahip olan kişilerin ortak bir amaçta toplanması açısından önemlidir. Hatta Müslüman Kardeşler'in yasal olarak kabul edilmemesi ve iktidara karşı muhalefetin yasalarla sınırlandırılmasından dolayı, Müslüman Kardeşler de bu harekete destek vermiştir. Kısacası Mübarek'in yönetiminden hoşnut olmayan her kesimden insanlar için Kifaye Hareketi ortak menfaatte buluşmanın ana adresi ve toplumsal muhalefetin en baskın gücü haline gelmiştir. Bunun yanında

³¹ Kifaye Hareketi dört ana iletişim aracı kullanmıştır. Birincisi, elektronik mesajlar kullanarak üyeleriyle ve halkla temasa geçmiştir. İkincisi çevrimiçi ve bağımsız medyada reklam yayımlamıştır. Üçüncüsü, kendi web sitesinde ve hareketi destekleyen blog sitelerinden afiş ve siyasi karikatürler yayımlamıştır. Dördüncü olarak da güvenlik görevlileri tarafından cinsel ve fiziksel tacize uğrayan insanların görsel-ışitsel ve fotoğrafik belgelerini toplamıştır (Oweidat ve diğerleri, 2008: 21).

Kifaye Hareketi bünyesinde yer alan uzman avukatlar sayesinde demokrasinin geliştirilmesi, insan hakları, ifade özgürlüğü ve tüm halka eşit bir şekilde adalet dağıtacak yasaların ön planda tutulması gibi konularda iktidara sert eleştirilerde bulunulmuştur. Hiçbir ideolojik bağlantısı olmayan Kifaye Hareketi, asla şiddete başvurmamış hep barışçıl yollarla ve yasal çerçevede mücadele vermiştir (Tıǧlı, 2011: 24-25, 29).

Özetle, Kifaye Hareketi ile ilk defa muhalif gruplar büyük bir birliktelik yakalamıştır. Bu paralelde başlatılan eylemler ve ABD'nin Mısır'a demokratikleşme yönünde Orta Doğu üzerindeki menfaatleri için baskılar yapması sonucunda, Mübarek 2005 yılında az da olsa bazı reform girişimlerinde bulunmuştur. Bunu da ilk olarak Anayasa'da bazı değişikliklere giderek yapmıştır. Örneğin, yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığı seçimlerine birden fazla aday katılabilecek ve halk Cumhurbaşkanını doğrudan seçecektir. Yani halk parlamentonun gösterdiği tek adayı onaylamak zorunda kalmayacaktır.

Asıl itibariyle ABD Mübarek rejimini yani Mısır'daki statükoyu desteklemektedir. Mübarek'in beklenmedik bir zamanda görevi bırakması ve mevcut sistemin değişmesi ABD'nin planlarını alt üst edebilirdi. Bu yüzden ülkede gerilim çok fazla tırmanmadan ABD tarafından Mübarek'e birtakım demokratik girişimlerde bulunması için baskı yapılmıştır. Bu durum 25 Ocak halk hareketi döneminde daha iyi anlaşılmaktadır.

Genel olarak Kifaye Hareketi Mısır'daki statükoya karşı kitlesel gösteri ve eylemler yaparak, bu sayede siyasi taleplerde kısa vadede kısmen de olsa başarılı olabileceğini göstermiştir. Diğer taraftan Kifaye Hareketi'nin ana sloganı ve asıl amacı Mübarek rejiminin sona ermesi ve akabinde onun yerine oğlunun geçmesini önlemektir. 2005 yılında yapılan seçimlerde Mübarek tekrar Cumhurbaşkanı seçildiğinden dolayı, Kifaye Hareketi amacına ulaşamamıştır. Ancak 2011 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yaşanan 25 Ocak halk hareketi sonucunda Mübarek istifa etmek zorunda kalarak onun yönetimi sona ermiştir. Böylece Kifaye Hareketi de amacına ulaşmış oluyordur.

3.2.2. 6 Nisan Hareketi

Mısır'da etkili olan diğer toplumsal tabanlı muhalif grup “6 Nisan Hareketi”dir. Bu hareket Hüsnü Mübarek’in görevi bırakmasına neden olan siyasi ayaklanma için katalizör olarak ortaya çıkan Facebook grubudur. Hareket, 6 Nisan 2008’de El-Mahalla El-Kubra’daki endüstri/sınai işçileri tarafından yapılacak olan grevi desteklemek için genç eylemciler tarafından kurulan Facebook grubu olarak başlamıştır. Siyasi parti olmayan ve herhangi ideolojik bir ilişki içinde bulunmayan 6 Nisan Hareketi, farklı geçmişlere ve eğilimlere sahip gençlik koalisyonudur (“April 6 Movement,” t.y.). Kısa zamanda Facebook’da 70 bin üyeye ulaşan hareket, genellikle genç ve eğitilmiş Mısırlılardan oluşmakla beraber çoğu, gruba katılmadan önce siyasetle hiç ilgilenmemiştir (Shapiro, 2009).

6 Nisan 2008’de katılımcılar yalnızca çeşitli sosyoekonomik reformlar için değil, aynı zamanda siyasi değişim için de çağrı da bulunmuşlardır. Bu anlamda maaş ve ücretlerin arttırılması, eğitim, sağlık gibi kamuya ait konularda daha iyi hizmet sunulması, rejimin neden olduğu yozlaşmanın ve yolsuzlukların, polis zulmünün, keyfi tutuklamaların sona ermesini ve adil bir yargı sisteminin oluşturulmasını talep etmişlerdir. 2009 ve 2010’da da genel grevler ve gösteriler devam etmiştir. Devam eden bu özellikle sosyoekonomik protestolar karşısında hükümet baskıdan, planlı tavizler verme politikasına geçmiştir. Bu sayede birkaç kez maaşlarda iyileştirmelere gidilmiştir (Ottoway ve Hamzawy, 2011: 3).

Hareket, birinci yıldönümünde büyük bir gösteri düzenleyerek iki ana talepte bulunmuştur. Birincisi asgari ücretin yükseltilmesi; ikincisi de yürürlükteki anayasanın değişmesi talebidir. Yapılan gösterilere Müslüman Kardeşler dahil olmak üzere diğer muhalif gruplar da destek vermiştir. Bilhassa Müslüman Kardeşler’in desteğini alan gösteriler güvenlik güçlerinin tüm tedbirlerine karşın Mısır’daki üniversitelerde hiç görülmemiş şekilde geniş kapsamlı bir katılımı gerçeğe getirmiştir. 6 Nisan 2010’da yani yine kuruluş yıldönümünde Mübarek rejimine karşı duyulan rahatsızlığı dile getirmek ve 30 yıldır devam etmekte olan OHAL uygulamasının kaldırılması için protesto gösterileri yapılmıştır. Hareket, devam eden süreçte değişim için gösteri ve eylemlerini sürdürmüştür (Telci, 2011: 103).

Bu dönemde ayrıca Mübarek karşıtı olan Muhammed el-Baradey'in Mısır'a dönmesine destek olduklarını belirten gösteriler yapmışlardır. Tunus Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesinden sonra da “*Özgür Mısır*” istiyoruz şeklindeki slogan ile protesto eylemlerini organize etmişlerdir. 25 Ocak 2011 “*İsyan ve Öfke Günü*” şeklinde ifade edilerek kitlesel katılımlı gösteri için çağrı yapılmıştır. Bu anlamda 25 Ocak ve sonraki günlerde Tahrir Meydanı'nda protestolara destek veren en büyük gençlik örgütlenmesi olarak yer almıştır (Ayhan ve Algan, 2011: 13).

6 Nisan Hareketi her yıl 25 Ocak Polis Günü'nde protesto çağrısı yapan ilk muhalif gruptur (Hafez, 2013: 111). Zira polisin her türlü şiddetine ve baskısına maruz kaldığından dolayı bugün özellikle seçilmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mübarek'in devrilmesine giden sürecin asıl itibarıyla 25 Ocak günü başlaması ve “*Arap Baharı*” olarak ifade edilen sürecin Mısır'da 25 Ocak ile özdeşleşmesi bu yüzdendir.

Bununla birlikte ideolojik bir bağlantısı veya siyasi bir dayanağı olmayan 6 Nisan Hareketi yıllardır 25 Ocak'ta, halka zor kullanan ve işkence yapan polislerin görüntülerini de internette yayınlamak tatil olan Polis Günü'nü kutlamıştır (Wickham, 2013: 159).

3.2.3. Halid Said Hareketi

Bu dönemde ortaya çıkan diğer bir muhalif gençlik hareketi “*Halid Said Hareketi*”dir. Hareketin çıkış noktası 2010 yılının Haziran ayında Halid Said isimli 28 yaşındaki bir gencin polis tarafından dövülerek öldürülmesidir. Halid Said'i öldüren polisler başlangıçta herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Fakat görgü tanıklarının anlattıkları ve Halid Said'in darp edildiğine ilişkin fotoğraflar sayesinde polislerin mahkemeye çıkarılması sağlanmıştır. Bu süreçte Google yöneticisi Wael Ghonim “*Hepimiz Halid Said'iz*” adıyla Facebook sayfası açmıştır. Ardından söz konusu sayfaya binlerce kişinin üye olması ve takip etmesiyle yeni bir muhalif hareket ortaya çıkmıştır (Bölme ve diğerleri, 2011: 19).

Sayfa, başlangıçta Halid Said için açılmış olsa da hızlı bir şekilde Mısır'daki genel olarak yaşanan polis vahşetine ve hak ihlallerine karşı büyük bir kampanya ortamı oluşturmuştur. Böylece bu tür olaylarla ilgili fotoğraf ve videolar da paylaşarak polis şiddeti popüler bir tartışmaya dönüştürülmüş ve grup, Halid Said'in onuruna

gösteriler düzenlemiştir. 25 Ocak olaylarından az bir zaman önce de sayfanın üye sayısı 380 bine yaklaşmıştır. Tunus'taki protestocuların bu dönemde ülkelerinin otokratik Cumhurbaşkanı görevden almasıyla Halid Said Hareketi de bu paralelde yönünü doğrudan Mısır'ın otokratik lideri Mübarek ve yönetimine çevirerek 25 Ocak günü Kahire'de büyük çaplı bir gösteri çağrısında bulunmuştur (Giglio, 2011).

Özetle, asıl olarak Halid Said anısına açılmakla birlikte, şiddet ve baskıya maruz kalmış tüm Mısırlıların sesini duyurmak için çalışan Halid Said Hareketi, 2011 olaylarında daha çok siyasal beklentilerle ortaya çıkmış ve Mübarek rejiminin devrilmesini hedef almıştır. Buradaki en önemli nokta; Mübarek döneminde polislin insanlara defalarca keyfi olarak şiddet ve işkence uygulamasına ve bu olayların bazen ölümle sonuçlanmasıyla birlikte, Halid Said vakasının tüm bu yaşananların doruk noktasına ulaştığı son olay olmasıdır.

Zira Halid Said olayı ve bununla ilgili gelişmelerin sosyal medyada yayılarak halkın tepki göstermesi, Mübarek'i deviren halk hareketinin başlamasında önemli bir etken olmuştur. Ancak asıl önemli nokta Tunus'taki olayların Mısır'daki mevcut protesto ve gösterileri pekiştirerek kitlesel olarak halkı harekete geçirmesidir. Başka bir ifadeyle, 25 Ocak olaylarının asıl tetikleyicisi, diktatör lider Zeynel Abidin Bin Ali'yi deviren Tunus halkının başarısıdır. Bunun içinde en önemli gösterge Bin Ali'nin devrilmesinin yani ülkeyi terk etmesinin hemen ardından Mısır'da büyük kitlesel protesto eylemlerinin başlaması olmuştur.

Diğer taraftan, muhalif hareketler cep telefonu mesajları, internet ve sosyal medya aracılığıyla daha fazla toplumsal kitleye ulaşmış ve onları etkilemeyi başarmıştır. Dolayısıyla tüm bu iletişim araçları Mısır'da "*Arap Baharı*" olarak belirtilen sürecin başlamasına ve halk hareketinin başarıya ulaşmasına yardımcı olmasına karşın, tek başlarına süreci tamamlamaya muktedir olmadığı da bilinen bir gerçektir.

3.3. 25 Ocak Halk Hareketine Uluslararası Toplumun Tutumu

Camp David Anlaşması'yla birlikte İsrail ile ilişkilerini düzelten Mısır, özellikle İsrail ile yapılan barış anlaşmasına arabuluculuk yapan ABD'ye dış politikada ve özellikle ekonomik anlamda bağımlı hale gelmiştir. Mısır'ın politikasında belirleyici etki yapan bu bağımlılık günümüze kadar devam etmiştir. Aynı zamanda izlenen politikalar çerçevesinde de Batı'ya yakınlaşan Mısır'ın, bu süreçte Arap ülkeleri ile

arası bozulmasına karşın, Hüsnü Mübarek döneminde ilişkilerin tekrar canlanması için girişimlerde bulunulmuş ve ilk 10 yıllık dönemde ilişkiler eski seyrine dönmüştür.

Mısır, Mübarek döneminde ABD çizgisinde politikalarını yürütmekle beraber ordu ülkede nüfuzunu her alanda gittikçe arttırmıştır. 25 Ocak halk hareketi sürecine müdahil olmayan ordu giderek büyüyen halk hareketi karşısında Mübarek'e baskı uygulayarak onun istifa etmesinde rol oynamıştır.

Mısır'da 25 Ocak sürecinde ilk olarak, ülkede önemli bir siyasi etkisi olan ABD'nin tavrına baktığımızda; ABD'nin arabuluculuk rolünü üstlenerek Mısır ve İsrail arasındaki savaflara son veren ve bundan sonra savaş yapılmasını önleyen Camp David Anlaşması ile İsrail'in bölgedeki konumunun kuvvetlendirilmesi sağlanmıştır. Zira Mısır bölgede siyasi anlamda lider konumda bulunmakla birlikte, İsrail ve Filistin arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve barışın tesis edilmesi için son derece önemli bir ülkedir. Hatta ABD bu uğurda Mısır'a İsrail'den sonra ekonomik olarak en fazla yardımda bulunan ve askeri alanda destek veren ülke olmuştur. Bu sayede her ne kadar ABD İsrail'i korumuş olsa da aynı zamanda Mısır'ın stratejik ve jeostratejik konumu ve Süveyş Kanalı'na sahip olması Mısır'ı ABD için önemli kılmaktadır. Bu gelişmeler ışığında haliyle kendisi de pozitif yönde Mısır ile bağlarını geliştirerek ilişkilerine süreklilik kazandırmıştır (Kazak, 2018: 66).

Bu doğrultuda, Tunus'ta Bin Ali'nin devrilmesinin hemen ardından Mısır'da da Mübarek aleyhine başlayan gösteriler sırasında, ABD, mevcut hükümetin yerine yaşanan gelişmelere duyarlı yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Haliyle bu durum ABD'nin hâlâ Cumhurbaşkanı Mübarek'i muhatap aldığını göstermekle beraber, yine de Mısır'daki durum netleşinceye kadar ABD tavrını tam olarak ortaya koymamıştır. Zira Tunus'taki durum ortadayken Mısır'daki halk hareketinin de ne şekilde sonuçlanacağı belli değildir (Kazak, 2018: 66-67).

Bu kapsamda herkesin düşündüğü ve asıl önemli olan soru şu ki, ABD, daha önceki gösteri ve mitinglerden farklı olarak cereyan eden 25 Ocak sürecinde Mısır yönetime doğrudan ya da etkili bir şekilde baskıda bulunmadıysa, acaba ilk olarak Tunus'ta başlayıp oradan Mısır'a yayılan bu ayaklanmalar ABD'nin bir planı mıydı?

Bu sorunun haliyle iki farklı cevabı vardır. İlki, evet ABD'nin planıydı. Amacı Ortadoğu'yu tekrar ve kendi istediği şekilde tasarlamak. Bunu da doğrudan kendisi değil vekalet savaşları taktiği şeklinde uzun zamandır maddi ve manevi olarak desteklediği STK'lar aracılığıyla halkı mevcut sorunlar üzerinden ayaklandırmasıyla yapmıştır.

İkincisi, tüm bu yaşananlar sıradan bir halk hareketidir. Yani ABD'nin tasavvurunda olan bir gelişme değildir. Tamamıyla halkın yıllardır mustarip olduğu ekonomik sıkıntılar, yolsuzluk, kayırmacılık, polis şiddeti, Mübarek'e ve iktidara yakın olanların zengin buna karşın halkın çoğunluğunun fakir olması, seçimlerden tutuklamalara kadar yaşanan bir sürü anti demokratik gelişmelerin ve hukuksuzlukların yaşanması gibi pek çok değişkenle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Zaten ABD'nin bölgedeki menfaatleri doğrultusunda düşünüldüğünde söz konusu halk hareketlerinin ABD inisiyatifi doğrultusunda zuhur etmesi oldukça düşük bir olasılıktır. Zira söz konusu ayaklanmalar ile iktidarın el değiştirmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle demokratik yollarla iktidara gelecek parti/partilerin ve Mübarek yerine seçilecek olan yeni Cumhurbaşkanı'nın halkın talepleri doğrultusunda siyasete yön vermesi halinde yine ABD ve İsrail ile iyi ilişkiler içinde olacağının garantisi yoktur. Dolayısıyla bu hareketler ABD'nin bölgede güç kaybetmesine neden olabilirdi (Arslan, 2011). Öyle de olmuştur.

Yani Mısır'daki halk hareketinden sonra gerçekleşen ilk demokratik seçimler neticesinde iktidara gelen Müslüman Kardeşler'in adayları Muhammed Mursi'nin politikası hem ABD hem de ABD'nin bölgedeki asıl müttefiki olan İsrail ve dönemselsel olarak müttefiki konumunda bulunan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile temkinli bir ilişki içinde bulunurken, Mursi'yi askeri darbeye indirdikten sonra seçimle başa geçen General Abdülfettah el-Sisi ise tam tersine ABD, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile sıkı bir ilişki içinde girmiştir.

Rusya'nın, Cumhurbaşkanı Abdülnasır döneminde Mısır'ın önemli bir müttefiki olmasına karşın, Cumhurbaşkanı Sedat ve Mübarek dönemlerinde özellikle Camp David'den sonra ABD'nin rotasına giren Mısır'da, giderek siyasi etkisi azalmış; Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra da genel anlamda mesafeli şekilde ilişkiler devam etmiştir. Yine de Rusya hem Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî

üyesi olması hem de Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ABD gibi söz sahibi olarak nüfuzunu ve gücünü arttırmak istemesi nedeniyle bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bundan ötürü, soğuk savaş döneminin iki süper gücünden biri olan ve aynı zamanda Abdülnasır'ın stratejik iş birlikçisi Rusya'nın 25 Ocak halk ayaklanmasındaki tutumuna baktığımızda; dönemin Devlet Başkanı Dimitri Medvedev halkın taleplerinin barışçıl yollarla ve sistemli bir şekilde çözülmesini ancak dışardan müdahale edilmemesini, sorunların çözümüne ilişkin Mısır halkının kendisinin karar vermesinin doğru olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuştur (Telci, 2018: 292-293).

Rusya'nın açıklamalarındaki en önemli nokta, sorunların barışçıl bir şekilde halledilmesi söylemidir. Bu söylem aslında her iki tarafın da memnun olması anlamına gelmektedir. Yani protestocuların da talepleri yerine getirilecek, Mübarek de görevinde kalacak. Ancak unutulmamalıdır ki protestocuların ilk talebi Mübarek'in süresinin dolmasını beklemeden istifa etmesi olmasına karşın, bu durum Rusya tarafından hiçbir şekilde ifade edilmemiştir. Zira Tunus'ta Bin Ali'nin devrilmesi, Mısır'da olayların başlamasına neden olmuştur. Aynı şekilde Mübarek'in de devrilmesi benzer olayların Suriye'ye sıçramasına ve Rusya'nın desteklediği Beşar Esad rejiminin yıkılmasına neden olabilirdi. Rusya, bölgedeki bir numaralı ortağı olan Esad yönetiminin değişmesini kesinlikle istememektedir. Zaten günümüzde yaşananlar bu durumu net bir şekilde göstermektedir. Ayrıca mevcut durumların değişmesi ile ABD Rusya'yı tamamıyla bölge siyasetinden uzaklaştırabilir ya da Rusya; ortaya çıkacak aşırı gruplarla, demokratik bir şekilde seçilecek, menfaatlerine zıt yeni bir yönetimle uğraşmak zorunda kalabilir ve Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra Mübarek yönetimi ile yapılan ve her geçen gün artan ticaret anlaşmaları bozulabilirdi. Bu nedenle, Rusya da menfaatleri doğrultusunda Mübarek'in devrilmesinden yana değildir (Telci, 2018: 293-295).

Avrupa devletlerinin 25 Ocak sürecindeki tutumuna baktığımızda, genel olarak Tahrir Meydanı'ndaki Mübarek yönetimine karşı gösteri yapan protestocuların taleplerinin yerine getirilmesi, orantısız güç kullanılmaması ve ivedilikle gerekli demokratik adımların atılması doğrultusunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak İtalya Başbakanı Berlusconi, Mübarek'e açıkça destek vererek, onun da

gerçekleşecek olan geçiş sürecinde yer almasını ve Cumhurbaşkanı olarak görevine devam etmesi gerektiğini belirtmiştir (Kazak, 2018: 67).

Türkiye'nin tutumuna baktığımızda; göstericilere karşı şiddete başvurulmaması uyarısında bulunan Türkiye, gayet açık ve net bir şekilde göstericilerin taleplerinde haklı olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunarak demokratik değişimden yana olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Mübarek'i destekleyen devletlere yönelik de halkın kararına ve iradesine saygı duyulması gerektiği vurgulanmıştır (Telci, 2012: 234).

Türkiye söz konusu halk ayaklanmalarını, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki ülkelerin diktatör liderlerden kurtulup halkın demokratik talepleri doğrultusunda adımlar atılarak demokrasiye geçilmesini ve halkın iradesinin doğrudan sandığa yansıtılmasını isteyerek, bölgenin dış güçler ve ordunun belirlediği kişiler tarafından değil, halkın seçtiği kişiler tarafından yönetilmesi için önemli bir fırsat olarak görmüştür.

Bu sayede demokrasiye geçişle birlikte yapılacak demokratik seçimler sonucunda bölgede son derece etkili olan ve İsrail'i destekleyen ABD'nin ve Batı'nın, ayrıca Rusya'nın ya da herhangi birisinin çıkarlarına ters düşen bir hükümetin iş başına gelmesi durumunda Türkiye ortaya çıkan boşluğu doldurması, yani bölge ülkeleri arasında özellikle Müslüman bir ülke olarak söz sahibi olması daha muhtemeldir. Bunun için de en iyi örnek Müslüman Kardeşler'in Mısır'daki değişimden sonra iktidara gelmesi gösterilebilir. Tabii aynı zamanda Müslüman Kardeşler değil de eski yönetim yanlısı bir grubun iktidara gelmesi daha farklı sonuçlar doğurabilirdi. Bunun için de el-Sisi iktidarı önemli bir örnektir. Ancak Mısır'da, Türkiye'nin iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi'nin desteklediği, en geniş tabanlı muhalif hareket olan Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi daha kuvvetle muhtemeldir ki öyle de olmuştur.

3.4. Hüsnü Mübarek'in Yargılanması

Tunus'ta başlayıp, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde demokratik reform talebiyle gösteri ve çatışmalara neden olan halk hareketleri, Mısır'a da sıçramıştır. İlk zamanlarda görevi bırakmayacağını belirten Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek 18 günün sonunda görevinden ayrılarak yetkilerini SKYK'ya devrettiğini açıklamıştır.

Mübarek'in istifasından sonra görevi devir alan SKYK döneminde Mübarek tutuklanmış, 25 Ocak sürecinde protesto ve gösterilerde ölen yüzlerce kişinin ölümünden sorumlu olmak ve yolsuzluklara karışmak suçlarıyla yargılanmıştır. Yargılama sonucunda her iki davadan da suçlu bulunan Mübarek müebbet hapse çarptırılmıştır. Ancak mahkûmiyet kararının verilmesinden yaklaşık 6 ay sonra sağlık sorunları nedeniyle cezaevinden askeri hastaneye kaldırılmıştır. Akabinde ise Temyiz Mahkemesi davanın tekrardan görülmesine karar vermiştir ("Portre: Hüsnü Mübarek", 2017; "Hüsnü Mübarek'in Yargılanması", 2013).

25 Ocak hareketi Mübarek'in istifa etmek zorunda kalarak halkın zaferiyle sonuçlanmasından sonra geçici olarak görevi devralan SKYK, meydanlardaki halkın, haklı olarak elde ettiği bu zaferden dolayı, gücünün zirvesinde olduğunu bilmektedir. Bu yüzden Mübarek'in yargılanması için SKYK'nın üzerinde ciddi bir halk baskısı vardı.

Ancak Mısır'da yaşanan halk hareketi sonrasında yapılan ilk demokratik seçimler ile halk tarafından seçilen Muhammed Mursi'ye karşı gerçekleştirilen askeri darbenin akabinde Cumhurbaşkanı seçilen darbeci Abdülfettah el-Sisi döneminde Mübarek'e istinat edilen suçlar teker teker düşmüştür. İlk olarak yolsuzluk iddialarına ilişkin yeniden görülen davada Mübarek 3 yıl hapse mahkûm edilerek cezası onanmıştır. Sonrasında 25 Ocak eylemleri sırasında protesto ve gösterilerde ölen kişilerle ilgili tekrar görülen davadan ise beraat etmiştir. Aynı zamanda yolsuzluk davasında alınan 3 yıllık hapis cezasının da gözaltı ve tutukluk süresi göz önünde bulundurulması talebiyle Mübarek'in tahliyesi istenmiştir. Neticede 6 yıldan beri görülen dava sonucunda Mübarek'in tahliyesine karar verilerek, 24 Mart 2017'de Mübarek serbest kalmıştır ("Portre: Hüsnü Mübarek", 2017).

Özetle, 30 yıllık iktidarı boyunca otoriter bir şekilde ülkeyi yöneten, birçok anti-demokratik uygulamalara, kendi ve yakınlarının çıkarları doğrultusunda keyfi kararlara imza atan, vatandaşlarının gösteri, miting, grev gibi demokratik yollarla haklarını ararken güvenlik güçleri tarafından öldürülmesine, işkenceye maruz kalmasına göz yuman veya askeri mahkemelerde yargılanmalarına yol açan kanunları çıkartan, siyasi haklarını kısıtlayan, kısacası insan haklarını ihlal eden; yolsuzluklar, kayırmalar, rüşvet ve ülkenin iyi yönetilmemesi doğrultusunda halkın

ekonomik olarak yoksulluk ve sefalet içinde yaşamasına neden olan ve son olarak da 25 Ocak döneminde birçok Mısırlının ölmesinde doğrudan sorumlu tek kişi olan Hüsnü Mübarek, toplamda 6 yıllık bir mahkumiyetten sonra yine kendisi gibi diktatör bir lider olan Abdülfettah el-Sisi döneminde özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu durum Mısır'da hiçbir şeyin değişmediğini, adaletin terazisinin yine şaştığını, kararların kişiye ve döneme özel çıktığının bir kanıtıdır.

3.5. Hüsnü Mübarek Sonrası Geçiş Süreci: Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) Dönemi

1952 Hür Subaylar Hareketi ile siyasetin merkezinde yer alan bir kurum haline gelen Mısır ordusu, aynı zamanda bu dönemden sonra devlet başkanı olacak kişinin belirlenmesinde rol oynamıştır. Zira bir grup askerle yönetimi ele geçiren, monarşiye son vererek cumhuriyet rejiminin kurulmasını sağlayan ve kendisi de bir subay olan Abdülnasır sonrasında başa geçen Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek de asker kökenlidir.

Yani aslında ordu 1952 darbesinden beri bir şekilde iktidardaydı. Hem cumhurbaşkanı ve ordunun başkomutanı olarak hem kabine ve parlamento üyeliklerinde bulunarak ve özellikle savunma bakanı olarak (*Lost in Transition*, 2012: 20) hem de bürokrasinin ve kamu sektörünün birçok kademesindeki bilhassa emekli generaller ve albaylar nezdinde yüksek idari pozisyonlarda yer almışlardır (Abul-Magd, 2013: 2). Zira emekli olan kıdemli/üst düzey bir Mısır subayı sivil hayatında bir ilin valisi, ilçenin kaymakamı, şehrin ve kasabanın idarecisi, devlete veya orduya ait bir şirketin yöneticisi olmaktadır. Bu ayrıcalıklı grup devlet içinde hemen hemen her yüksek makamı işgal etmiş ve aynı şekilde ticaret alanında da Süveyş Kanalı'ndan Kızıldeniz Limanları başkanlığına, ulusal kanalizasyondan petrol şirketi yöneticiliğine kadar birçok farklı alanda yüksek pozisyonlarda yer almıştır. Bu yüzden tarihçi Zeinab Abul-Magd'a göre "*Mısır emekli generallerin cumhuriyetidir*" (Abul-Magd, 2012).

Hür Subaylar'ın ülkede iktidarını sağlamlaştırdığı 1954 yılından sonra devlet önderliğindeki kalkınma, ekonomi politikasının temelini oluşturmuş olsa da subaylar elde ettikleri güç ile ekonomik çıkarlarını geliştirmişlerdir. Özellikle yüksek rütbeli

subaylar servetlerini arttırmak adına devlet kademelerindeki nüfuzlu konumlarını kendi çıkarları için kullanmışlardır (Cook, 2007: 19).

Ordu, siyaset ve bürokrasinin yanı sıra asıl itibarıyla Camp David Anlaşması'ndan sonra 1980'li yıllardan itibaren dikkatini ekonomik faaliyetlere yöneltmiştir (Abul-Magd, 2013: 1). Ulusal Hizmet Projeleri Örgütü ve Sivil Projeler Askeri Örgütü gibi oluşumlar ile 1980'li yıllarda demiryolları ve köprü inşaatı, ulaşım ve iletişim ağları, çeşitli fabrikalar, sulama kanalları, eğitim merkezleri, klinikler vb. birçok farklı sektörlerde faaliyet gösteren ordunun ekonomik yanı önemli ölçüde büyümüştür (Ayubi, 1995: 274-275).

1990'lı yıllarda Mübarek, IMF ve Dünya Bankası şartlarına uygun olarak tam anlamıyla bir liberal ekonomi planı uygularken; ordu ise sivil ve mal hizmet üretimini genişletmekle, yeni fabrika ve şirketler kurmakla meşgul olmuştur (Abul-Magd, 2013: 1-2). Silah, elektronik ve tüketim mallarının üretiminden altyapı gelişimine, çeşitli tarımsal işletmeler ve tarım ticaretinden havacılık hizmetlerine, turizm ve güvenlik sektörüne kadar böyle farklı portfolyo dahilinde ülkenin ticari ve sanayi sektörlerinde önemli bir paya sahip olan ordu (Cook, 2007: 19); Mübarek döneminde adeta ticari bir şirket gibi hareket etmiştir (Kazak, 2018: 78). Bu kapsamda ordunun, Mısır ekonomisinin en az yüzde 25'ini kontrol ettiği tahmin edilmektedir (El Fegiery, 2012: 2). Mısır'ın eski ABD Büyükelçisi Daniel Kurtzer'e göre Mısır üretiminin yüzde 30-40'ı ordudan gelmektedir (aktaran Parsons ve Taylor, 2011: 20). Ordunun bu derece ekonomik faaliyetlerin içinde bulunmasının resmi gerekçesi; devletin bütçesine yük oluşturmadan, ekonomik olarak ordunun kendi kendine yetebilmesi ve bu sayede bütçenin rahatlamasını sağlamak olduğu belirtilmektedir (Cook, 2007: 19).

Sadece silah ve güvenlik alanında değil sivil pazara yönelik de üretim yapan ordunun bütçesi ve ticaret işleri kamu denetimi dışındadır (El Fegiery, 2012: 2). Ülkede devlet kontrolü dışında, bağımsız bir ekonomi imparatorluğu kuran ordu; döviz kurlarından, vergi muafiyetinden, hazineye ödeme yapmadan arazi mülkiyeti ve kamulaştırma haklarından ve aynı zamanda askere alınan erlerden ücretsiz işçi olarak yararlanmaktadır (Ashour, 2013: 4). 2000'li yıllarda yani Mübarek'in son on yılında ekonomik alanda büyük ölçüde büyüyen ordu milyarlarca poundluk bir endüstri

haline gelmiştir. Çok çeşitli tahminler olsa da askeriye'nin sivil alandan elde ettiği kazancın ne kadar fazla olduğunu anlamak adına 2009 yılı raporlarına bakıldığında; ordunun sadece sivil odaklı ürünlerden ortalama 1,8 milyar pound yani yaklaşık 300 milyon dolar kazandığı görülmektedir (*Lost in Transition*, 2012: 22).

Öte yandan “Perks” programı adı altında subay sınıfını koruma için sadece askeriye'ye ait ordu şehirleri inşa edilmiştir. Bu program ile ordu personeli hemen hemen sivil toplumdaki izole edilmiş büyük oranda sübvansiyonla desteklenmiş nispeten görkemli dairelere sahip olmuştur. Kendi kendine yetebilen bu ordu şehirlerinde okullar, kreşler, indirimli fiyatlarla yerli ve ithal ürün satışı yapan askeri tüketici kooperatifleri bulunmaktadır. Bu ordu şehirlerinin inşaatı Mısır'ın en büyük şehirlerine yakın orduya ait değerli araziler satılarak finanse edilmiştir. Son olarak, bu ordu şehirleri subayların saygınlığını sürdürmesinde, düşük ekonomik koşullar karşısında ve maaşların enflasyondan korunmada önemli bir faktör olmuştur (Gotowicki, 1999: 120).

Hülasa, ordu mensuplarının üst düzey siyasi ve bürokratik görevlerde bulunması ve aynı zamanda sahip oldukları büyük ekonomik kompleksler sayesinde Mısır ordusu ülkeyi siyasi anlamda doğrudan yönetmemesine karşın, devleti idare etmiş ve hatta devlete hükmetmiştir. Başka bir deyişle, ordu günlük devlet yönetiminin dışında olmasına karşın hep perde arkasındaki en etkili güç olmuştur.

Diğer bir husus, ordunun demokratik kontrolü, sivil kurumlar tarafından denetimi, seçilen sivillere karşı hesap verebilirlik ve ordunun bütçe şeffaflığı bunların tümü SKYK için radikal kavramlardır (Ashour, 2013: 4). Dolayısıyla elde edilen tüm bu siyasi ve ekonomik kazanımları ve hatta özerk konumunu kaybetmek istemeyen ordu, geçiş döneminde mevcut durumunu daha da güçlendirmek için uğraşmıştır. Bunun için geçiş döneminin kısa süreceği ifade edilmesine karşın, ziyadesiyle uzun sürmüştür.

Bu doğrultuda geçiş dönemi boyunca SKYK iktidara geldikten sonraki son 14 ayda cumhurbaşkanlığı yetkisini kullanarak sayısız derecede sivil pozisyona emekli subay atayarak görevli memurların sayısında hızlı bir artış olmuştur (Abul-Magd, 2012). Bunun yanında ticaret alanını genişleten ordu; medya, bürokrasi, güvenlik aygıtı ve yargıyı kapsayan temel devlet kurumları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmıştır.

Ayrıca Müslüman Kardeşler ve diğer İslami gruplarla yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişki sayesinde İslamcılar parlamento seçimlerinde çoğunluğu ve devlet başkanlığı seçimini kazanırken, ordu da Mübarek döneminden kalan siyasal ve ekonomik ayrıcalıklarını koruyarak devam ettirmiştir (Abul-Magd, 2013: 2-3).

Şunu da belirtmek gerekir ki Kahire'deki birçok analist hali hazırda ordunun yönetimi doğrudan elinde tutma isteğine sahip olmadığı konusunda aynı görüşe sahiptir. Bu sayede ordu ortaya çıkabilecek herhangi sorun karşısında suçlanmayacaktı. Daha önce de belirtildiği üzere ordunun asıl amacı konumunu garantiye aldıktan sonra kendisini devre dışı bırakmayacak şekilde sivil bir hükümetin gölgesinde kendi çıkarlarını korumaktır (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 69, 74).

En azından bu dönemde düşünceler bu yöndedir. Zira 25 Ocak halk hareketini gerçekleştiren Mısır halkının amacı; ülkede demokrasinin gelişmesini ve tarihinde ilk defa yapılacak olan adil, rekabetçi ve şeffaf seçimlerle sivil hükümetini ve 1953 yılından beri devam edegelen asker kökenli Cumhurbaşkanların aksine ilk sivil Cumhurbaşkanı seçmektir. Akabinde demokratik yollarla kendi seçtikleri hükümetin ve Cumhurbaşkanı ekonomiyi düzeltmesini, yolsuzluklara, polis şiddetine, keyfi tutuklamalara son vermesini ve Mısır'ın her yönden özgür bir ülke olması için çalışmalarda bulunmasını istemektedir.

Bu doğrultuda halkın gücünün farkında olan ordu ilk aşamada kendisi için gerekli adımları attıktan sonra geri planda kalmaktadır. Ancak ordu 3 Temmuz askeri darbesi sonrasında, ülkeyi içinde bulunduğu kaos ortamından çıkarmak adına bir fırsat yakalayıp darbeyi gerçekleştiren dönemin Genelkurmay Başkanı, güçlü bir figür olarak güvenliği ve istikrarı sağlayacağı düşüncesiyle Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ardından hem yasal olarak hem de uygulamada her şey Cumhurbaşkanı ve ordunun lehine ve demokrasinin tersine işler hale gelmiştir.

Şubat 2011'den Haziran 2012'ye kadar hem cumhurbaşkanlığı hem de yasama yetkisini kullanan (Abul-Magd, 2013: 3) SKYK'da yer alan kişiler, zaten yaşanan bu protestolar ve halk ayaklanmaları öncesinde ve 25 Ocak sürecinde ordunun içinde ve hükümette yer alan kişilerdir. Örneğin, SKYK Başkanı Mareşal Muhammed Hüseyin Tantavi Mübarek döneminin Savunma Bakanı'dır. SKYK üyesi olan Genel Kurmay

Başkanı Sami Anan, Mübarek döneminin de Genel Kurmay Başkanı'dır. Aynı durum kuvvet komutanları için de geçerlidir. Dolayısıyla bu kişiler yetkileri olmasına rağmen halktan gelen istekleri göz önünde bulundurmadılar veya en azından buna yönelik adımlar atılması gerektiğini sivil hükümetten talep etmediler. Özetle önemli olan nokta şu; sivil hükümette görev yaparken halkın taleplerine cevap vermeyen iktidardaki bu kişiler şimdi SKYK içerisinde yine iktidarı elinde bulundurmalarına karşın halkın demokratik reform çağrılarına ne kadar çözüm sunabilirler (Ayhan ve Algan, 2011: 19-20).

Mübarek'in son yıllarında SKYK liderleri, Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'in askeri kökenli olmamasından (Ayhan ve Algan, 2011: 11) ve Cemal'in artan siyasi ve ekonomik gücünden çekinmekle birlikte, aynı zamanda rejim karşısında halkın artan huzursuzluğundan endişeliydiler. 25 Ocak 2011'deki büyük halk ayaklanması patlak verdiğinde SKYK liderleri Mübarek ve ailesinin siyasi sahneden çekilmesinin; düzeni sağlamanın, devrimci güçleri kontrol altında tutmanın ve özellikle kendi konumlarını korumanın tek yolu olduğu sonucuna varmıştır (El Fegier, 2012: 2). Bu yüzden ordunun tek amacı meşrutiyetini kaybettiğine inandığı Mübarek yönetiminin artık devam edemeyeceğini görmesinden sonra kendi kontrolünde olmayan bir gücün iktidara gelmesiyle sahip olduğu imtiyazları ve özerkliği kaybetmemek adına yönetime el koymak ve bunun için de Mübarek'i istifa etmeye ve yetkilerini SKYK'ya devretmeye zorlamak olmuştur (Bilgin, 2014: 184-185, 187; Owen, 2014: 302).

Özellikle son gün yaşananlar bunu göstermektedir. 10 Şubat 2011'de SKYK yayımladığı bildiriye halkın isteklerinin tanındığını açıklamasıyla aslında Mübarek'in görevden ayrılacağı sinyallerini vermiştir (Telci, 2012: 221). Aynı gün akşamı görevini bırakmayacağını sadece yetkilerini 29 Ocak'ta Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak atadığı İstihbarat Şefi Ömer Süleyman'a devredeceğini bildiren Mübarek, halkın isteklerinin meşru olduğunu ve seçimlere kadar yeni bir anayasanın hazırlanacağını ifade etmiştir. Ancak Mısır devlet televizyonunda Mübarek'in yaptığı bu açıklamalar üzerine Mübarek'in istifa etmesini bekleyen Tahrir Meydanı'ndaki göstericiler devlet televizyonunun etrafını çevirmiştir. 11 Şubat'ta da Cumhurbaşkanı yardımcısı Ömer Süleyman, Mübarek'in istifa ettiğini açıklamış (Bölme ve diğerleri, 2011: 59-61) ve ülkenin yönetimini SKYK'nın devir alacağını duyurmuştur.

Burada iki hususu vurgulamak gerekir. Birincisi, 25 Ocak döneminde hangi ideoloji ve görüşe sahip olunursa olsun Müslüman Kardeşler de dahil olmak üzere tüm Mısır halkı Cumhurbaşkanı Mübarek aleyhine giderek artan kitlesel protesto ve gösterilerde yer alması sonucunda Mübarek görevini bırakmıştır. Aksi takdirde Mübarek'in görevini bırakması söz konusu değildir. Yani her ne kadar Mübarek'in istifasında son noktada ordunun etkisi olduğu belirtilmiş olsa da aslında bu durum halkın başarısıdır. Hatta bu yüzden bu süreç “*sivil darbe*” olarak da ifade edilebilir. İkinci husus da anayasanın 84. maddesine göre, Cumhurbaşkanlığı görevini geçici olarak Halk Meclisi Başkanı üstlenmesi gerekliliğine karşın, SKYK'nın devir almasıdır. Bu da daha önce belirtildiği üzere son kertede ordunun Mübarek üzerindeki müdahalesini göstermektedir.

Dolayısıyla 25 Ocak süreci başladığında ordu, Cumhurbaşkanı Mübarek ve halk arasında karar vermek zorunda kalmasına rağmen, son zamana kadar tarafını belli etmemiş ve her iki tarafa da aynı mesafede yaklaşmıştır. Ancak halkın gücünün giderek arttığını ve Mübarek'in görevi bırakmasından başka bir çarenin olmadığını fark edince, ordu kendi kontrolü altında bir geçiş sürecinin gerçekleşmesi için gerekeni yapmıştır.

Hülasa ordu, 25 Ocak halk hareketinin amacına ulaşması yolunda Hüsnü Mübarek'e görevi bırakması için baskı yaparak bu yolda kritik bir öneme sahip olmuştur. Fakat ordunun bunu kendi ayrıcalıklı yani istisnai durumunu devam ettirebilmek için yapmış olması, Mısır'da demokrasinin tesis edilmesi yolunda ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Mübarek sonrası SKYK döneminde Mısır'ın demokrasiye geçişteki ilk imtihanı 19 Mart 2011'deki anayasa değişikliği referandumudur (Telci, 2012: 229). Hem meydanlardaki protestocuların hem de uluslararası kamuoyunun tepkisi neticesinde adil ve serbest cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin yapılabilmesini sağlayacak SKYK tarafından askıya alınan mevcut anayasadaki bazı maddelerin değiştirilmesi için, biri Müslüman Kardeşler'den olmak üzere toplam sekiz kişilik hukuk ve anayasa uzmanları komisyonu kurulmuştur (Bozbaş, 2018: 371; El-Hennawy, 2011; Davis ve Robinson, 2015: 122). Bu kapsamda yapılan değişiklikler genel hatlarıyla şunları içerir:

- Cumhurbaşkanı adayı çifte vatandaşlı ve Mısırlı olmayan biriyle evli olmayacak ve aynı şekilde Cumhurbaşkanı adayının annesi ve babasından herhangi biri Mısır dışında bir ülke vatandaşlığında bulunmayacaktır. Asıl itibariyle bu değişiklik Cumhurbaşkanı'nın Mısırlı olmayan birisiyle evlenemeyeceğini garanti almak için yapılmıştır. Zira anayasanın eski versiyonu Cumhurbaşkanı'nın karısına ilişkin hiçbir koşul içermiyordu.
- Cumhurbaşkanlığı süresi altı yıldan dört yıla indirilecek, iki dönemle sınırlandırılacak ve Cumhurbaşkanı'nın, yardımcı ataması zorunlu hale getirilecektir. Zira otuz yıl boyunca iktidarda kalan Mübarek son günlerine kadar yardımcı atamamıştır.
- Cumhurbaşkanlığı adaylığı için üç yöntem belirlenmiştir: Parlamentonun (Halk Meclisi ve Şura Konseyi/Meclisi)³² iki kanadının birinden veya her ikisinden 30 milletvekilinin onayı, en az 15 farklı ilde yaşayan Mısırlı seçmenden 30 bin imzanın toplanması ya da Şura Konseyi veya Halk Meclisi'nde en az bir temsilcisi bulunan kayıtlı bir siyasi parti tarafından aday gösterilmesi.
- Seçimlerde tam yargı denetimi sağlanacaktır. Tüm oylama ve sayma prosedürleri, seçim sürecinin başından sonuna kadar yargı mensupları tarafından doğrudan denetlenecektir. 2007'den önce Anayasa tam adli denetim sağlamıştır. Ancak Mübarek rejimi ilgili maddeyi hükümet tarafından atanan seçim komisyonuna seçim gözetimini devretmek üzere değiştirmiştir.
- Olağanüstü hâl durumu parlamento çoğunluğunun onayına bırakılacak ve referandum aracılığıyla uzatmaya izin verilmedikçe olağanüstü hâl altı ayı geçemeyecektir. Zira eski versiyonda bununla ilgili herhangi bir sınırlama yoktur. Zaten 30 yıl boyunca olağanüstü hâl durumu devam etmiştir. Bu sayede Mübarek rejiminin insan hakları ihlallerini gerçekleştirmesine izin vermiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâl ilan etme hakkı zorlaşacaktır.
- Parlamento seçimlerinden sonra ilk 6 ay içinde yeni bir Anayasa taslağı hazırlamak için parlamentoda 100 üyeli bir komisyon kurulacaktır. Akabinde

³² Halk Meclisi olarak bilinen parlamentonun alt kanadı ile Şura Konseyi/Meclisi olarak bilinen parlamentonun üst kanadına ilişkin detaylı bilgi için bakınız: (EISA, 2012: 12-14).

komisyonun görevini 6 ay içinde tamamlaması beklenmektedir (Dunne ve Revkin, 2011; “Egypt Referendum Strongly”, 2011; El-Hennawy, 2011).

Müslüman Kardeşler Anayasa’da yer alan ve değiştirilmeyen ikinci maddeyi yani şeriatın yasamanın temel kaynağı olduğu hükmünü korumanın en uygun yol olduğunu düşünerek değişikliklere destek vermiştir (Owen, 2014: 303). Bu doğrultuda Müslüman Kardeşler seçmenlere, değişikliklere ‘evet’ oyu vermenin “*dini bir görev*” olduğunu belirtmiştir (Slackman, 2011).

Bunun yanında Müslüman Kardeşler 25 Ocak sürecinin mimarı devrimci güçlerin aksine parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yeni bir anayasanın yazılmasından önce yapılmasını istemiştir. Zira Müslüman Kardeşler yeni bir anayasa taslağı hazırlanırken söz hakkına sahip olmayı amaçlamaktadır. Bunun için bir an önce seçimlerin yapılmasını istemektedir, ki sahadaki en büyük ve en örgütlü grup olarak kendini gören Müslüman Kardeşler parlamento seçimlerinde başarılı olacağını düşünmektedir. Bu yüzden parlamento tarafından seçilen ve 100 kişiden oluşan bir komisyonun anayasa taslağını hazırlamakla görevlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede Müslüman Kardeşler anayasa yazma sürecini kontrolü altında tutabilecek ve İslami yanı kuvvetli bir anayasa ortaya çıkarabilecektir. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler başta olmak üzere (Pargeter, 2016: 186) farklı İslami gruplar ve sabık lider Hüsnü Mübarek’in Ulusal Demokrat Partisi³³ değişikliklerin kabul edilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuştur (“Religious propaganda, vote-buying”, 2011).

Buna karşın genel manada seküler ve liberal muhalefet şeklinde ifade edilebilecek Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı eski başkanı ve Nobel Ödülü sahibi Muhammed el-Baradei, Arap Birliği/Ligi Genel Sekreteri Amr Musa (Davis ve Robinson, 2015: 123) ve gençlik hareketlerinin de yer aldığı demokrasi yanlısı olarak nitelendirilen kesim seçimlerden önce tamamen yeni bir anayasanın hazırlanması gerektiğini savunarak referandumda değişikliklerin onaylanmamasına ilişkin tutum sergilemişlerdir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 67). Bu SKYK’nın İslamcılar ile laik ve liberal kesim arasındaki kutuplaşmaya neden olduğu ilk uygulamasıdır. Ayrıca İslamcı olmayan ve 25 Ocak sürecinin lideri konumunda olan grupların seçim

³³ Ulusal Demokrat Partisi 16 Nisan 2011’de kapatılmış, tüm varlıkları ele geçirilerek SKYK’ya devredilmiştir (Egypt, People’s Assembly”, t.y.).

konusunda tecrübesiz, organizasyonel olarak zayıf olduğunun ve yeterli oy kapasitesine sahip olmadığının farkında olan SKYK, söz konusu bu grupların bir araya gelmeden, birleşmeden seçime gidilmesini istemektedir. Tıpkı Müslüman Kardeşler gibi.

Yargı mensupları, silahlı kuvvetler ve polis hariç yaklaşık 45 milyon Mısırlı seçmenin oy kullanabileceği (Dunne ve Revkin, 2011) bu anayasa değişikliği referandumunda ne yönde oy verilirse verilsin SKYK vatandaşları “*demokratik bir deneyim*” olarak nitelendirdiği oylamaya katılmaya çağırmıştır (Othman, 2011). Netice itibariyle yüzde 77,2 oy oranı ile kabul edilen anayasa değişikliğine (Sharp, 2012: 11) katılım oranı yüzde 41,2 olmuştur. Nitekim Hüsnü Mübarek dönemine kıyasla katılım oranında yükselme söz konusudur. Zira Mübarek döneminde gerçek bir siyasi rekabetin olmayışı, seçimlerin hileli olduğu ve sonuçların önceden bilindiği varsayımı nedeniyle seçimlere katılım oranı çok düşüktür (“Egypt Referendum Strongly”, 2011). Ama yine de referanduma katılım oranı beklenenin altında düşük bir oy oranı ile gerçekleşmiştir. Bunun nedeni olarak da halkın mevcut anayasa üzerinde değişikliğe gidilmesini değil yeni bir anayasa yapmayı istemesi gösterilebilir. Tabii bunun da SKYK ve Müslüman Kardeşler’in aksine, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yapılmasını istemektedirler.

Fakat referandumdan hemen sonra 30 Mart’ta SKYK geçici bir anayasal deklarasyon yayınlamıştır. Yeni bir anayasa hazırlanıncaya kadar geçici anayasa görevi görecektir olan ve gizlice hazırlanan bu belge, asıl itibariyle SKYK’nın geçiş dönemini kendi kontrolü altında yürüteceğini göstermektedir. Bu durum yine protestocuların meydanları doldurmasına neden olmuş ancak referanduma ‘evet’ oyu veren Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcı gruplar çok fazla tepki göstermemişlerdir. Hatta SKYK ile Müslüman Kardeşler’in de facto olarak iş birliği içinde olduğu belirtilmiştir (Bozbaş, 2018: 371-372; Owen, 2014: 304).

Dolayısıyla her ne kadar ordunun şiddetli bir şekilde yıllardır mücadele ettiği Müslüman Kardeşler ile uzlaşması mümkün gözükme de birbirlerine bu süreçte gereksinim duymaktadırlar. Zira Mısır’daki en organize ve en etkili güç veya muhalefet konumunda olan Müslüman Kardeşler ile iyi geçinmesi ve Müslüman Kardeşler’in meydanlarda yer almaması SKYK’nın lehine olacaktır. Bu durum

SKYK'nın geçiş sürecini dilediği gibi yürütmesi noktasında ve ayrıcalıklarını garanti alması için son derece önemlidir.

Bununla birlikte, SKYK da dönem itibariyle hali hazırda ülkenin en örgütlü hareketi olan Müslüman Kardeşler'in seçimleri kazanmaya en yakın konumda bulunduğunu bilerek, Müslüman Kardeşler'e kendi çıkarlarına ters düşmeyen tavizler vermeye hazırdır. Müslüman Kardeşler ile İslamcı olmayan laik ve liberal gruplar arasındaki kutuplaşmanın da farkında olan ordu, aykırı bir durumda yine iktidarı ele alabileceğini düşünmektedir. Nitekim 3 Temmuz 2013'de böyle olmuştur. Yani ordunun çıkarlarına en uygun grup Müslüman Kardeşler'dir.

Diğer taraftan geçiş sürecini oportünist bir yaklaşımla kendi lehine çevirmek isteyen Müslüman Kardeşler de bu sayede yasal siyasal bir aktör/kurum olarak ilk defa siyasette yer almayı ve söz hakkına sahip olmayı amaçlamaktadır. Yani iktidarı hedefleyen Müslüman Kardeşler bu amacına ulaşmak için ilk olarak siyasi parti kurmak zorundadır ve bunun için SKYK'nın onayı gerekmektedir. Bu da haliyle SKYK ile çalışmaktan ve ona destek vermekten geçer.

Bu gelişmeler ışığında Tahrir Meydanı'nı dolduran halka göre, SKYK Mübarek'i devirmiş olsa da aslında hiçbir şey değişmemiş ve SKYK yönetimi Mübarek rejiminin devamı niteliğinde olmuştur. Liberal bir parti olan (Yeni) Wafd Partisi yesi Wafik Ghitany'e göre SKYK, Mübarek'in başkanlığını yaptığı aynı konseydir, yeleri Mübarek döneminin yöneticileridir ve haliyle Mısır hâlâ eski rejimin kontrolü altındadır (aktaran Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 68).

Kasım 2011'e gelindiğinde tabii ki yine SKYK'nın emriyle geçici hükümetin Başbakan yardımcısı Ahmed es-Silmi tarafından ve kendi ismiyle "*Silmi Vesikası*" olarak da bilinen anayasa-üstü ilkeler sunan bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiri iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde devlet için anayasal ilkeler, ikinci bölümde Mısır'ın yeni anayasa taslağını hazırlayacak olan Anayasa Komisyonu'na (Kurucu Meclis) ilişkin kriterler açıklanmıştır. Kısacası parlamento seçimlerinden sonra hazırlanacak yeni anayasanın yazım sürecine rehberlik edecek olan bu ilkelerin tümü reddedilmekle beraber özellikle bazı maddeleri çok eleştirilmiştir. Bunların başlıcaları; ordunun bütçesinin gizli kalmasını ve sivil yönetim tarafından denetlenmemesi, orduya ait tüm konularda sadece SKYK'nın yetkili olması, yeni

anayasanın geçen Mart ayında açıklanan anayasa deklarasyonunu ihlal eden herhangi bir maddeyi içermesi halinde ordunun meclisten söz konusu maddeyi 15 gün içinde gözden geçirmesini isteme hakkına sahip olması, orduyla ilgili kanunlarda ordunun bizatihi kendisinin onay vermesi, parlamento, seçimlerden sonra 6 ay içinde yeni bir anayasa hazırlayamazsa SKYK'nın Cumhurbaşkanı vekili olarak yeni bir meclis kurma yetkisine sahip olması ve özellikle Müslüman Kardeşler için de son derece önemli olan anayasa yazım komisyonunu oluşturacak olan 100 üyenin 80³⁴'nini seçme hakkı SYKY'ya verilmesidir. Diğer bir deyişle, yeni parlamentodan sadece 20 kişi seçilecektir. Görüldüğü üzere ordunun lehine hazırlanan ve onun çıkarlarına hizmet eden bu bildirin amacı ordunun devlet içindeki konumunu daha da güçlendirmektir (Kazak, 2018: 79; Fathi, 2011; Pargeter, 2016: 192).

Dahası, söz konusu bildiri demokratik seçimleri neredeyse anlamsız hale getirecektir. Zira seçilenlerin ülkeyi yönetme ve yeni anayasayı hazırlama hakkı olmayacaktır. Ayrıca bu bildiri ciddi manada Müslüman Kardeşler'in çıkarlarına doğrudan ters düştüğü için diğer gruplarla birlikte Müslüman Kardeşler de bildirin geri çekilmesi için Tahrir Meydanı'ndaki yerini almıştır. İkinci bir 25 Ocak halk hareketinden söz edilebilecek kadar büyük bir kitlesel tepkinin ortaya çıkması sonucunda bildiri geri çekilmiştir (Kazak, 2018: 79; Pargeter, 2016: 192-193).

Genel itibariyle Mısır ordusu Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar; Anayasa'da kendisine geniş yetkiler vererek, kendi ve bütçesi üzerindeki her türlü sivil denetimi reddederek ve askerlerin hâkim olduğu devlet organlarını canlı tutarak kurumsal çıkarlarını mümkün olduğunca korumaya ve arttırmaya çalışmıştır. Zaten Mübarek'in devrilmesi sonrasında görevi Cumhurbaşkanı yardımcısının değil de SKYK'nın devralması bu yüzdendir. Hatta bu süreçte SKYK'nın anayasal olarak sahip olduğu kapsamlı ayrıcalıklar ileride herhangi bir sivil liderin veya iktidarın orduyu demokratik olarak kontrol etmesini zorlaştıracak şekildedir. Bundan ötürü, geçiş sürecinde yaşananlar tamamıyla SKYK'nın liderliğinde ve onun vesayeti altında gerçekleşmiştir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, SKYK, görevi devraldıktan sonra yasal olarak kendi gücünü korumak, pekiştirmek ve güçlendirmek için gerekli çalışmaları

³⁴ Bu 80 üyenin kimlerden seçileceğine ve dağılımına ilişkin detaylı bilgi için bakınız: (Fathi, 2011).

yaptıktan sonra yeni partilerin kurulmasını sağlayarak çok partili seçimlere izin vermiş; ilk özgür, adil, şeffaf ve rekabetçi parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda ilk olarak parlamento seçimlerine bakacak olursak.

3.5.1. Parlamento Seçimleri

Yaşanan bütün bu olumsuz gelişmelerin gölgesinde 28 Kasım 2011’de Mısır’da parlamento seçim süreci başlamıştır (Yıldırım ve Abdulcelil, 2012: 11). Siyasi partilere yönelik kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması sonucunda yeni birçok partinin katılımıyla (“2012 Egyptian Parliamentary Elections”, 2015), 27 ilden oluşan Mısır’da toplam 508 sandalyeli (498 sandalye seçimle, 10 sandalye SKYK/Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır) Halk Meclis’ini seçmek için yapılan bu seçimler, her seferinde 9 ilde aynı anda yapılacak şekilde ülke 3 bölgeye ayrılarak 3 aşamada gerçekleştirilmesinden dolayı Ocak 2012 yılına kadar sürmüştür (“Elections in Egypt”, 2011: 3-4).

Neticede Müslüman Kardeşler’in kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi ülke genelinde yüzde 37,5 oy oranında başarı elde ederek (Kazak, 2018: 89) Halk Meclisi’ndeki sandalyelerin yüzde 47’sini kazanmıştır. Bu oy oranı ile Hürriyet ve Adalet Partisi Halk Meclisi’nden 235 sandalye kazanarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Radikal İslamcı Selefi grupların partisi olan el-Nur Partisi³⁵ de ikinci parti olarak Meclis’e girmiştir (“Muslim Brotherhood Tops”, 2012).

Geçiş sürecinde SKYK ile Müslüman Kardeşler yakın ilişki içinde bulunarak birbirlerini desteklemişler, aynı zamanda SKYK parti kurmalarına izin vererek yıllardır elde edemedikleri yasal statüyü kazanmış olan Müslüman Kardeşler, Halk Meclisi’ne birinci parti olarak girerek yasama erkini eline almıştır. Şimdi sıra yürütme erkindedir.

Genel olarak oransal bazda baktığımızda, liberal ve laik partiler toplamda Halk Meclisi’ndeki sandalyelerin yüzde 30’undan azını almıştır. Dolayısıyla Halk Meclisi seçimleri İslamcı partiler için ezici bir zaferle sonuçlanmıştır (“2012 Egyptian Parliamentary Elections”, 2015). Ayrıca seçim komisyonunun ifade ettiği üzere

³⁵ Mayıs 2011’de kurulan el-Nur Partisi Halk Meclisi’nden 123 sandalye kazanmıştır (Egypt, People’s Assembly”, t.y.).

seçmenin katılım oranını yüzde 54'tür ("Muslim Brotherhood Tops", 2012). Yani Mübarek dönemindeki seçimlere oranla yeni dönemin bu ilk Halk Meclisi seçimlerinde oldukça yüksek bir katılım oranı gerçekleşmiştir.

Mısır tarihinin ilk özgür, adil ve düzenli seçimleri olarak ifade edilen Halk Meclisi seçimleri (Bozbaş, 2018: 373; Davis ve Robinson, 2015: 125) Fulya Atacan'a göre, görece serbest bir şekilde yapılmıştır. Yani serbestçe propaganda yapılmıştır, güvenlik güçleri Mübarek dönemindeki gibi seçim propagandalarına müdahale etmemiştir. Ancak seçimler boyunca seçim yasaklarına kimse riayet etmemiştir. Tüm parti mensupları oyların kullanıldığı merkezlerde propagandaya devam etmiştir. Bazı seçim bürolarında gözetmenlik yapan hakimler rehin alınmış, kısa zamanda serbest bırakılarak olayların üstü örtülmüştür. Kısacası daha önceki seçimlere göre müspet manada ciddi gelişmeler yaşanmış olsa da her yönüyle tam manasıyla demokratik bir seçim yapılmıştır denilemez (Atacan, 2014: 167).

Halk Meclisi seçimlerinin ardından 29 Ocak-22 Şubat 2012 tarihleri arasında 2 aşamalı olarak gerçekleştirilen (EISA, 2012: 34; El-Din, 2012), danışma ve istişare görevini yerine getiren Şura Konseyi seçimleri yapılmıştır. Toplam 270 üyeye sahip olan Şura Konseyi'nin seçimle belirlenecek olan 180 üyesi, (90 üyesi Cumhurbaşkanı tarafından atanır), için yapılan seçimlerde yine Hürriyet ve Adalet Partisi birinci parti olarak seçimleri kazanmıştır. İkinci parti de aynı şekilde Selefi grupların el-Nur partisi olmuştur (Kazak, 2018: 88, 90).

Rakamsal olarak ifade edecek olursak, yine mutlak çoğunluğa sahip olan Hürriyet ve Adalet Partisi 105 sandalye, el-Nur Partisi de 45 sandalye kazanarak İslamcılar Şura Konseyi'ndeki sandalyelerin yüzde 80'ninden fazlasını elde etmiştir (Arafat, 2017: 181). Böylece hem Halk Meclisi'nde hem de Şura Konseyi'nde İslamcı gruplar çoğunluğu elde etmiştir. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler'in beklenenin üzerinde oy alması ve İslamcı selefilerin de sürpriz başarısı parlamentoda beklenmedik siyasi bir değişimin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yüksek Seçim Komisyonu Başkanı Abdel-Moez İbrahim, Şura Konseyi seçimlerine katılım oranını yüzde 12,9 olarak açıklamıştır. Başkan İbrahim, katılım oranının düşük olmasının *"seçmenlerin Şura Konseyi için olumsuz görüşlere sahip olduğu anlamına gelmediğini aksine seçmenlerin konseyin rollerinin farkında olmadığını"*

ifade etmiştir (El-Din, 2012). Ayrıca katılım oranının çok düşük olmasında halkın, Şura Konseyi'nin gerçek bir gücü olmayan sadece danışma organı olarak görmesinin etkili olmasının yanında, düşük katılım oranı son derece uzun süren seçim süreci nedeniyle seçmen yorgunluğuna da bağlanmıştır (EISA, 2012: 40). Diğer taraftan temsili niteliği olmayan Şura Konseyi seçimlerine katılım oranının bu kadar düşük olmasına binaen, Atacan seçimlerin demokratik olmadığını savunur (Atacan, 2014: 167-168).

Genel manada, 2011-2012 parlamento seçimleri Mısır'ın ilk demokratik seçimleri olmakla birlikte Mısır tarihindeki ilk gerçek rekabetçi seçim olarak da kabul edilir. EISA raporuna göre, her ne kadar yaşanan bazı aksaklıklara, zorluklara ve birtakım tutarsızlıklara karşın parlamento seçimleri adil ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Mısır Arap Cumhuriyeti halkına, sandıklarda serbest bir atmosferde seçimlerini özgürce ifade etmeleri için yer ve fırsat tanınmış, adaylara ve partilere eşit fırsatlar verilmiştir (EISA, 2012: 49-50).

3.5.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Mısır'da 25 Ocak halk hareketi sonrasında demokratik bir düzen kurma çalışmaları sürecinde yapılan ilk parlamento seçimleri Hürriyet ve Adalet Partisi'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Akabinde SKYK elinde bulundurduğu yasama yetkisini haliyle parlamentoya devretmiştir. Şimdi sıra cumhurbaşkanlığı seçimlerindedir. Mısır halkı parlamento seçimlerinden sonra bu sefer de ilk kez Cumhurbaşkanı demokratik yöntemlerle seçeceklerdir.

Zaten Mısır'daki siyasi aktörler, 25 Ocak sürecinden sonra ülke yönetimi için en önemli, en etkili ve en yüksek makam olan Cumhurbaşkanlığına yoğunlaşmışlardır. Bu doğrultuda, cumhurbaşkanlığına aday olma sürecinin başlamasıyla toplamda 23 aday başvuruda bulunmuş ancak 13 aday ilk tur seçimlere katılabilmektedir (Telci, 2014: 191; "Presidential Election in Egypt", t.y.: 9).

İlk başlarda Müslüman Kardeşler, Cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyeceklerini net bir şekilde belirtmiştir. Hatta Atom Enerjisi Kurumu eski Başkanı Muhammed el-Baradey'i destekleyeceklerini ifade etmişlerdir. Liberal fikirleriyle ön plana çıkan el-Baradey, toplumsal katılımın maksimum düzeyde olmasının yani tüm siyasal oluşumların parlamentoda temsil edilmesinin gerekli olduğunu savunmakla beraber,

bu oluşum içerisinde Müslüman Kardeşler'in de yasal olarak yer alması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Müslüman Kardeşler ile el-Baradei arasında yakınlaşma olmuştur. Fakat cumhurbaşkanlığı için güçlü bir aday olarak görülen el-Baradei, geçiş döneminde SKYK'nın süreci iyi yönetemediğini ve Mübarek'in devrilmesine karşın rejimin aynı kaldığını belirterek cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiştir (Canbegi, 2013: 164-165; Kazak, 2018: 97-98).

Daha sonrasında, Müslüman Kardeşler cumhurbaşkanlığına aday göstermeyecek olmalarına rağmen fikir değiştirerek aday çıkarmaya karar vermişlerdir. Bu kararı Müslüman Kardeşler'in tüm üyeleri desteklememesine karşın ilk olarak Hayrat el-Şatır aday gösterilmiştir. Ancak el-Şatır'ın askeri mahkeme tarafından 2008 yılında 7 yıl hapis istemiyle yargılanmasından ötürü adaylığı reddedilmiştir. Bunun üzerine yedekte bekleyen Muhammed Mursi aday gösterilmiştir (Pargeter, 2016: 193-194, 196-197).

Cumhurbaşkanlığı adaylığı için kabul edilen isimler arasında ön plana çıkanlar Hürriyet ve Adalet Partisi Başkanı ve Müslüman Kardeşler'in aday Muhammed Mursi, 1991 ile 2001 yılları arasında Mısır Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan, Arap Birliği/Ligi eski Genel Sekreteri Amr Musa, Mübarek döneminde Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Sivil Havacılık Bakanlığı yapan ve aynı zamanda Mübarek döneminin 29 Ocak 2011'den itibaren son başbakanı olan Ahmet Şefik, Müslüman Kardeşler üyesi olmasına karşın adaylığına itiraz edildikten sonra bağımsız aday olan Abdulmunim Ebu'l Futuh'tur.³⁶ Ayrıca Abdülnasır yanlısı ancak Sedat ve Mübarek yönetimleri sırasında muhalif bir figür olan, Kerame Partisi'nin kurucusu ve Kifaye hareketinin kurucu üyeleri arasında bulunan Hamdin Sabahi'dir. Sosyalist grupları temsil eden ve işçi sınıfı arasında popüler olan Sabahi, diğer önde gelen adayların aksine ne bir İslamcı ne de Mübarek rejimine ait eski bir aktördü. Neticede Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu 23 ve 24 Mayıs 2012'de yapılmıştır (Kalabalık, 2012; Arafat, 2017: 200-201).

Katılım oranının yüzde 46,4 olduğu Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda Muhammed Mursi yüzde 24,7 ve Ahmet Şefik yüzde 23,6 oy oranı ile en çok oy

³⁶ Müslüman Kardeşler, bu sırada, Cumhurbaşkanlığı için aday çıkarmama kararı verdiği için Abdulmunim Ebu'l Futuh'un adaylığına itiraz edilmiştir.

almış iki aday olarak ikinci tura kalmışlardır (Atacan, 2014: 170). Zira hiçbir aday, geçerli oyların yarısından fazlasını alamadığı için 16-17 Haziran'da Mısır halkı özgürce seçecekleri ilk Cumhurbaşkanı belirlemek için tekrardan sandık başına gitmişlerdir ("Guide to Egyptian", 2012).

Birinci tura ilişkin sonuçları değerlendirdiğimizde; ikinci tura kalan Muhammed Mursi ile Ahmet Şefik arasındaki oy farkının çok az olduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanında Hamdin Sabahi yüzde 20,7, Abdulmunim Ebu'l Futuh yüzde 17,4 ve Amr Musa da yüzde 11,13 oranında oy almışlardır. Bu da gösteriyor ki Müslüman Kardeşler'in resmi adayı Mursi ile Müslüman Kardeşler'den ayrılarak bağımsız aday olan Futuh'un yani tabiri caizse İslamcıların toplam oy oranı (yüzde 42,3) diğerlerinden daha azdır. Bunun anlamı Müslüman Kardeşler'in seçimi kazanması tecrübe, iyi bir organizasyon ya da yalnızca kendi taraftarları sayesinde değil; laik ve liberal adayların bir araya gelerek güçlerini birleştirememesinden dolayıdır. Aksi takdirde Müslüman Kardeşler ikinci tura çıkamayacak ve seçimi kazanamayacaktır (Arafat, 2017: 196, 205-206, 208).

İkinci tur seçimlerinin yapılmasından bir hafta sonra yani 24 Haziran'da Cumhurbaşkanlığı Seçim Komisyonu Başkanı Faruk Sultan kesin seçim sonuçlarını açıklamıştır. Buna göre Başkan Sultan, oyların yüzde 51,73'nü alan Muhammed Mursi'nin Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı olduğunu açıklamıştır. Ahmet Şefik ise yüzde 48,27 oranında oy alarak seçimi kaybetmiştir. Böylelikle Muhammed Mursi, Mısır'ın hem demokratik olarak seçilen hem de sivil olan ilk Cumhurbaşkanı olmuştur ("Presidential Election in Egypt", t.y.: 13, 2). Katılım oranının yüzde 51,8 olduğu ikinci tur seçimlerde her ne kadar Mursi'yi sevmeseler de "*asla, tekrar eskiye dönemeyiz*" ve bu yüzden "*asla Şefik olmaz*" diyen azımsanamayacak oranda İslamcı olmayan seçmenin oyları da Mursi'ye gitmiştir (Atacan, 2014: 171). Bu demek oluyor ki, Mısır'ın en büyük kitlesel halk tabanına sahip cemaati bile olsa İslamcı bir aday, İslamcı olmayan kesimin oylarının bir kısmını almadan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanamayacaktır.

Muhammed Mursi ile Ahmet Şefik'in oy oranlarına bakıldığında birinci turdakine benzer şekilde ikinci turda da aralarında az bir fark olduğu görülmektedir. Zira seçmen kararsız ve çelişkilidir. Bunun sebebi, halkın, eski rejime dönmek istemediği

ancak İslamcı bir siyasi iktidardan da endişe duyduğudur. Fakat her ne kadar İslamcı bir yönetimden kaçınmak istenirse de Şefik, Mübarek döneminin son başbakanı olarak haliyle gösterici ve protestocuları yani kendi halkını öldürmekle suçlanmaktadır. Bu nedenle, ikinci turda Şefik yerine Hamdin Sabahi veya Amr Musa'dan herhangi birisi olsaydı, Mursi'ye karşı seçimi kazanma şansı yüksekti.

Öte yandan, kurulduğu günden itibaren Müslüman Kardeşler'in, kendi içinde siyasi bir parti kurmaya karşı olanlar olsa da genel olarak her şarta ayak uydurabilmesi, kendisine büyük yarar sağlamıştır. Dolayısıyla iktidar olma imkânı Müslüman Kardeşler'in karşısına çıkınca bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda her ne kadar ayaklanmaları başlatan kendileri olmamasına karşın, olayları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiren ve en dayanıklı duran Müslüman Kardeşler olmuştur. Bu sayede Müslüman Kardeşler hem parlamentoda hem de devlet başkanlığında iktidarı ele geçirmiştir.

Sonuçlar göstermektedir ki, 18 gün boyunca aralıksız devam eden protesto ve gösteriler sayesinde sona eren 30 yıllık Mübarek iktidarına halk bir daha geri dönmek istememektedir. Bu yüzden çok fazla güvenmeseler de kararlarını Müslüman Kardeşler'den yana kullanmak zorunda kalmışlardır.

3.6. Muhammed Mursi Dönemi

1951 yılında Mısır'ın kuzeyinde yer alan Şarkiye ilinin El-Adva köyünde doğan Mursi, çiftçi bir ailenin oğludur. Kahire Üniversitesi mühendislik bölümünü bitirdikten sonra, yüksek lisansını da aynı üniversitede tamamlamıştır. Eğitimine devam etmek için ABD'ye giden Mursi, Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde mühendislik alanında doktorasını yapmıştır. Hemen akabinde Northridge'deki Kaliforniya Eyalet Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak 3 yıl görev yapan Mursi, bu süre zarfında NASA'da uzay mekiği programı için motor geliştirme üzerine çalışmıştır. 1985 yılında Mısır'a dönen Mursi, 2010 yılına kadar Zagazig Üniversitesi mühendislik bölümünde öğretim üyeliği görevini sürdürmüştür ("Profile: Mohamed Morsi", 2013; SDE Editör, 2019; The Editors of Encyclopaedia Britannica, t.y.).

Fikir olarak Müslüman Kardeşler ile 1977 yılında tanışan Mursi, örgüte 1979 yılında dahil olmuştur (Kalabalık, 2012). Müslüman Kardeşler'in siyasi parti kurması veya

resmi olarak seçime girmesi yasak olduğundan 2000 yılında Mursi bağımsız aday olarak Halk Meclisi'ne seçilmiş ve burada 5 yıl boyunca Müslüman Kardeşler'in sözcüsü olarak görev yapmıştır. Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra Nisan 2011 yılında Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadı olarak kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin başkanı olan Mursi, Hayrat el-Şatır'ın cumhurbaşkanlığı adaylığı kabul edilmeyince el-Şatır'ın yerine Müslüman Kardeşler tarafından aday gösterilmiştir. Bu yüzden bazıları Mursi'ye “*yedek lastik*” benzetmesinde bulunur. Neticede cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Muhammed Mursi, 30 Haziran 2012'de görevine başlayarak (“Profile: Mohamed Morsi”, 2013; SDE Editör, 2019), Mısır'ın ilk rekabetçi cumhurbaşkanlığı seçimlerinin galibi ve Abdülnasır'dan bu yana Mısır'ın ilk sivil Cumhurbaşkanı olmuştur.

Ancak ikinci tur cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen öncesinde yani 14 Haziran'da Anayasa Mahkemesi Halk Meclisi'ni feshetmiştir. Gerekçe olarak da Halk Meclisi'nde bağımsız milletvekillerinin bulunması gereken üçte birlik kontenjanda, siyasi parti adaylarının olması gösterilmiştir. Yani bağımsız adayların siyasi partilere geçtiğini, dolayısıyla Halk Meclisi'nin üçte birinin seçim kanuna aykırı olarak seçildiğine hükmedilmiştir. Bu yüzden seçimin yapılış biçimi bakımından anayasaya uygun olmadığı iddia edilerek seçimlerin yenilenmesi kararı verilmiştir. Bunun üzerine SKYK parlamentonun alt kanadı olan Halk Meclisi'nin hükümsüz olduğunu ilan ederek yasama yetkisini tekrardan üstlenmiştir (Kazak, 2018: 126-127; Sharp, 2012: 4-5). Zaten 10 Nisan'da da Anayasa Komisyonu, yüzde 50'sinin İslamcılardan oluştuğu öne sürülerek İdari Mahkeme tarafından askıya alınmıştı (Kalabalık, 2013a: 6).

Bunun yanında 17 Haziran'da, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun son gününde sandıkların kapanmasından hemen sonra SKYK, seçilecek Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlamak ve haliyle kendi yetkilerini arttırmak için Mart 2011'deki geçici anayasanın maddelerinde yapılan birtakım değişiklikler ve eklemeleri içeren bir kararname yayımlamıştır. Bu kararnameye göre özetle;

- SKYK, Halk Meclisi feshedildiği için yeni bir Halk Meclisi seçimleri yapılincaya kadar yasama yetkisini kullanacak.

- Yeni bir anayasaya kabul edilinceye kadar orduya ilişkin tüm yetkiler Genel Kurmay Başkanı ile Savunma Bakanı'na ait olacak. Bu madde Cumhurbaşkanı'nın başkomutanlık görevini elinden almaktadır.
- Cumhurbaşkanı ancak SKYK'nın onayını aldıktan sonra savaş ilan edebilecek.
- Ülkede ortaya çıkabilecek ayaklanma, karışıklık, kaos gibi durumlarda Cumhurbaşkanı SKYK'nın onayını almadan ordunun ülkede güvenliği tesis etmesi için karar çıkaramayacak.
- Eğer Anayasa Komisyonu belirtilen sürede anayasa yazma görevini yerine getirmez ise SKYK bir hafta içinde yeni bir komisyon oluşturacaktır. Bu komisyon 3 aylık bir süre zarfında anayasa yazım sürecini bitirecek ve SKYK'nın da onayından sonra 15 gün içinde, yazılan bu anayasa taslağı halk oyuna sunulacaktır (Kalabalık, 2013a: 8-9).

Kısacası, yetkileri büyük oranda kısıtlanan Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin bir nevi SKYK'ya tabi bir duruma gelmesine karşın, bundan sonra ülkede yaşanacak herhangi bir sorun veya başarısızlık Mursi'ye, dolayısıyla Müslüman Kardeşler'e mal edilecektir. Ayrıca son dakikada yaşanan bu gelişme SKYK'nın Müslüman Kardeşler'e iktidarın tüm kontrolünü vermek istemediğini göstermektedir. Zaten bir yıl sonra ordu iktidarı tamamıyla ele geçirecektir.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Mursi göreve başladıktan sonra ilk iş olarak Anayasa Mahkemesi tarafından feshedilen Halk Meclisi'ni tekrardan toplantıya çağırıştır. Bunun üzerine SKYK da Halk Meclisi'nin dağıtılmasının yargının vermiş olduğu bir karar olduğunu ve dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nden yeni bir karar çıkmadan Halk Meclisi'nin toplanamayacağını açıklamıştır. Yine de Halk Meclisi toplanmış ve yapılan oturumda kapatma kararının Yargıtay'a götürülmesi kararına varılmıştır. Ancak hem Anayasa Mahkemesi kapatma kararının temyize götürülmesinin mümkün olmadığını hem de diğer mahkemeler bu durum ile ilgili başvuru olması halinde olumlu bir yönde karar vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan Anayasa Mahkemesi'nin kararını olumlu karşılayan seküler ve liberal milletvekilleri toplantıya katılmamışlardır (Kazak, 2018: 128-129; Telci, 2014: 194).

Mursi'nin göreve geldikten sonra ikinci önemli girişimi ülke yönetiminde söz sahibi olan SKYK Başkanı Muhammed Hüseyin Tantavi ile Başkan Yardımcısı ve Genel Kurmay Başkanı Sami Anan başta olmak üzere komuta kademesindeki üst düzey yaklaşık 200 subayı 12 Ağustos 2012'de emekliye sevk etmesi olmuştur. Tantavi'nin yerine askeri istihbarat başkanı Abdülfettah el-Sisi atanmıştır. Hemen akabinde Mursi, 17 Haziran'da SKYK tarafından Cumhurbaşkanının yetkilerini tahdit etmek için geçici anayasaya dahil edilen değişikliklerle ilgili kararnameyi iptal etmiş ve Halk Meclisi'nin Anayasa Mahkemesi kararı ile feshedilmesi sonucunda SKYK'nın üstlendiği yasama yetkisini de eline almıştır. Böylece Mursi, Cumhurbaşkanı sıfatıyla bütün yetkileri üzerine alarak askeri yönetime son vermiş olmaktadır. Diğer taraftan halkın rekabetçi bir ortamda demokratik yollarla seçtiği bir sivil Cumhurbaşkanının SKYK tarafından alınan kararları iptal etmesi ve bu kararları alanları da emekliye sevk etmesi Mısır tarihinde bir ilktir. Neticede bu gelişmeler Mısır'ın sivilleşmesi ve doğal olarak demokratikleşmesi yönünde atılan son derece önemli bir ilerleme olarak atfedilmiştir (Bilgin, 2014: 197; Kalabalık, 2013a: 9).

Bu gelişmeler diğer taraftan ülkeyi fiilen yöneten ordunun bu gücünü elinden alarak ve özellikle orduda yerleşmiş olan eski rejim taraftarlarını temizleyerek demokratik bir ilerleme sağlanması için değil, asıl amacın sadece Mursi'nin, iktidarı her yönüyle ele geçirmesi için atılan adımlar olarak da yorumlanır.

Mursi'ye sorun çıkartan ikinci kurum yargıdır. Zira özellikle yüksek yargı kademelerinde Müslüman Kardeşler'e karşı şüpheli bir yaklaşım söz konusudur. Bu doğrultuda yargıçlar, yargısal aktivizm çerçevesinde hareket etmiştir denilebilir. Bu durum Hürriyet ve Adalet Partisi'nin seçimleri kazandıktan sonra yeni seçilen parlamento tarafından oluşturulan Anayasa Komisyonu'nun askıya alınmasında ve ardından Halk Meclisi'nin lağvedilmesinde net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca ordu gibi kendilerini rejimin koruyucusu olarak gördüklerinden yargı organını diledikleri gibi kullanan yargıçlar, sahip oldukları ayrıcalıkları ve imtiyazlı konumları kaybetmek istememektedirler.

Bununla birlikte yargının verdiği tartışmalı kararlar da Mursi'nin önündeki başka bir büyük sorundur. 25 Ocak gösterileri esnasında ve sonrasında protestoculara karşı uygulanan şiddet ve yapılan ihlaller sonucunda açılan soruşturmalarda savcıların

başarısız olması ve davalarda ilerleme kaydedilememesi herkesin tepkisine neden olmuş, yargının bağımsızlığını kaybettiği şeklinde yorumlar gündeme gelmiştir.

Örneğin, 2 Şubat 2011’de meydana gelen “*Cemel Hadisesi*” veya “*Deve Savaşı*” olarak bilinen Tahrir Meydanı’nda develerle ve atlarla gerçekleştirilen saldırılara karışan Mübarek döneminin 25 kamu görevlisi yeterli delil olmadığı gerekçesiyle 10 Ekim 2012 tarihinde beraat etmiştir. Bunun üzerine verilen karara karşı tepki gösterenleri sakinleştirmek ve Mübarek döneminde önemli bir vesayet kurumu haline gelen yargı organına karşı harekete geçmek amacıyla eski rejim taraftarlarının yargılanması sürecinde onları koruyup kollayan Cumhuriyet Başsavcısı Abdulmecid Mahmud, 12 Ekim’de Cumhurbaşkanı Mursi tarafından Vatikan’a büyükelçi olarak atanmıştır. Ancak Başsavcı Mahmud Mısır kanunlarına göre Devlet Başkanı’nın kendisini görevden alamayacağını, böyle bir yetkisinin olmadığını ifade etmiştir. Bu iddialar karşısında atama kararının görevden alma olarak değil başka bir makama atama yapıldığı şeklinde belirtilmiş olsa da gelen tepkiler sonucunda geri adım atılmıştır. Kısacası Mursi, ordudan sonra diğer bir vesayet kurumu olarak belirtilen yargıya yönelik, Halk Meclisi’nin tekrardan açılması konusunda muvaffak olamadığı gibi, ikinci girişiminde de başarısız olmuştur (Güçtürk, 2016: 51; Kazak, 2018: 132-134).

Diğer bir konu, 25 Ocak sürecinde ve sonrasında demokratik anlamda hiçbir kurumun revizyona uğramadığı bilinmekle beraber, kurumların yozlaşmış olduğu ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Ancak Müslüman Kardeşler de iktidara geldikten sonra demokrasiyi içselleştiremediğini 22 Kasım Kararnamesi ile net olarak göstermiştir.

3.6.1. 22 Kasım Kararnamesi

Cumhurbaşkanı Mursi’ye yönelik asıl tepkiler 22 Kasım 2012 tarihinde anayasada yapılan birtakım değişiklikleri içeren anayasa hükmündeki yeni bir kararnamenin/anayasal deklarasyonun yayımlanması sonucunda meydana gelmiştir (Ertuna, 2014: 167). Sürpriz bir şekilde Mursi’nin yayımladığı bu kararnamenin içeriği genel olarak şöyledir:

- Eski rejimde siyasi veya yönetici pozisyonda bulunan herhangi biri tarafından, devrimcilere karşı işlenen terör suçlarına ve aynı zamanda protestocuların

yaralanması veya öldürülmesi olaylarına ilişkin davalarda soruşturma ve kovuşturmaların yeniden yapılması.

- Cumhurbaşkanının göreve başladığı 30 Haziran 2012 tarihinden itibaren Cumhurbaşkanı tarafından çıkartılan anayasal deklarasyonlar, yasalar ve kararlar yeni bir anayasa onaylanıp, yeni bir Halk Meclisi seçilinceye kadar kesin ve bağlayıcı olup hiçbir şekilde değiştirilemez ve hiçbir kuruma iptal için başvuruda bulunulamaz. Aynı şekilde bunlarla ilgili hiçbir dava açılmaz ve yargıya intikal edemez, yani yargı yolu kapalıdır.
- Başsavcı yargı mensupları arasından görev tarihinden itibaren 4 yıl süreyle Cumhurbaşkanı tarafından atanacak, genel olarak yargıçların atanma şartlarına tabi ve 40 yaşın altında olacak. Bu hüküm derhal geçerli pozisyonda olanlara uygulanır.
- 30 Mart 2011 yılındaki Anayasa Deklarasyonu'nda belirtilen Anayasa Komisyonu'nun (Kurucu Meclis) kurulmasından itibaren anayasanın altı ay içinde hazırlanması ibaresi en geç sekiz ay içinde anayasanın hazırlanması şeklinde değiştirilmiştir.
- Anayasa Komisyonu ile Şura Konseyi yargı organları tarafından feshedilemez.
- Cumhurbaşkanı ülkeyi korumak için gerekli tedbirleri alır ("English Text of Morsi's", 2012).

12 Ekim'de görevden alınamayan Başsavcı Mahmud, Cumhurbaşkanı Mursi tarafından bu sefer söz konusu kararname sayesinde görevinden alınmıştır.³⁷ Özetle bu kararname ile kendi yetkilerini arttıran Mursi, yeni bir anayasanın hazırlanmasını ve özellikle yargı organını saf dışı bırakmayı amaçlamıştır. Fakat, alınan bu kararların ortaya çıkardığı huzursuzluklar öncekilerden oldukça fazla olmuştur (Telci, 2014: 196). Zira Cumhurbaşkanlığı kararlarını yargının üstüne koyan bu kararname Mursi'nin en tartışmalı hamlesi olmakla beraber, otoriter bir yönetimden yana olduğu izlenimi de uyandırmıştır.

³⁷ Söz konusu kararname başsavcının görev süresini 4 yıl ile sınırlandırdığı için Mübarek döneminde atanan Başsavcı Mahmud'un görev süresi sona ermiş oluyordu ("Mısır'da Gerginlik Sürerken", 2012).

İslami temelli olmasının yanında, yarı demokratik ve otoriter ilkelerin bir kombinasyonunu içeren Reşid Rıza'nın öngördüğü siyasi liderlik modülünü akıllara getiren (Armajani, 2012: 47) kararnamenin 22 Kasım'da kamuoyuna açıklanmasından sonra toplumda ciddi bir oranda tepki meydana gelmiş ve hatta öfkeli protestocular Cumhurbaşkanlığı Sarayına önüne gelerek tepkilerini göstermek istemişlerdir. Bunun üzerine Müslüman Kardeşler, Sarayı savunmak için binanın önüne kendi genç üyelerini yerleştirmiş, Mursi de arka kapıdan kaçmak zorunda kalmıştır (Atacan, 2014: 174-175).

İçerik olarak diktatörlere has bir şekilde yayımlanan 22 Kasım Kararnamesi'nin binlerce gösterici tarafından iptal edilmesi için, Tahrir Meydanı başta olmak üzere birçok yerde protesto gösterileri düzenlenmiş ve Müslüman Kardeşler'in büroları yakılmıştır. Muhalefet liderlerinden liberal görüşleriyle öne çıkan el-Baradei, Mursi'yi "*yeni firavun*" olarak itham etmiş ve tüm yetkilerin tek elde toplanmasının ağır sonuçlar doğuracağını belirtmiştir ("Mısır'da Gerginlik Süreken", 2012; Koçak, 2013: 41).

Ayrıca bu kararname muhalefeti de birleştirmiştir. Mübarek yanlıları, Yargıçlar Kulübü, liberal kesimi temsil eden el-Baradei ve Amr Musa'nın başkanlığını yaptığı siyasi partiler ile Wafd Partisi, devrim ve değişimci grupları temsil eden Kifaye ve 6 Nisan Hareketleri gibi toplamda 35 muhalefet partisi ve grubu "*Ulusal Kurtuluş Cephesi*" ismiyle tek bir çatı altında birleşmişlerdir (Ertuna, 2014: 167; Kalabalık, 2013a :18). Böylece İslamcı olmayan tüm güçler eski rejim yanlıları da dahil olmak üzere 2011 yılından beri ilk defa Müslüman Kardeşler'e karşı oluşturulan muhalif bir hareket altında bir araya gelmişlerdir.

Birbirinden farklı bu muhalefet grupları elbette birçok konuda görüş ayrılıklarına sahiptirler. Fakat Cumhurbaşkanı Mursi'nin yetkilerini aştığını ve protestoyu onu bu durumdan vaz geçirmenin tek çare olduğunu kabul ediyorlardır.

Öte yandan kararnameye karşı Tahrir Meydanı'nda gerçekleştirilen protesto gösterilerinde "*buraya İhvan giremez!*" şeklinde asılan pankartlar görülmeye başlanmış ve "*İhvan bizim sayemizde iktidara gelmesine karşın iktidarını güçlendirerek bize arkasını dönmüş, sistemin adamı olmuştur*" düşüncesi meydanlarda yaygınlaşmıştır. 25 Ocak sürecinde Tahrir Meydanı'nda bulunan

Müslüman Kardeşler için şimdi iş tamamen tersine dönmüş, zira artık protestocular Müslüman Kardeşler'i kendilerinden biri olarak görmemekte, aksine Mübarek'e benzetmektedirler (Atacan, 2014: 175). Diğer bir ifadeyle, söz konusu kararnamenin muhalefet üzerinde yarattığı bu büyük tepki Cumhurbaşkanı Mursi ve haliyle Müslüman Kardeşler için sonun başlangıcı olmuştur.

Zira Mursi iktidara geldikten sonra Mübarek dönemine benzer şekilde yetkilerini arttırmaya çalışması; ülkenin demokrasiye geçişi ve demokratik bir yapıya kavuşması için 25 Ocak halk ayaklanmasını başlatan protestocular tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Özellikle 25 Ocak sürecinde Tahrir Meydanı'ndaki göstericilerin ve toplumsal muhalif hareketlerin liderlerinin genel itibariyle orta sınıf eğitilmiş gençler olduğunu ve nüfusun büyük bir oranının gençlerden oluştuğunu düşündüğümüzde, gerçekleşen ilk demokratik seçimler sonucunda seçilen Mursi'nin iktidara geldikten sonra anti-demokratik uygulamalara devam etmesi kabul edilebilir bir davranış olarak görülmemesi çok normaldir.

Halk, 25 Ocak isyanı ile Mübarek'in görevi bırakmasını sağlayarak ilk amacına ulaşmıştır. Akabinde özgür ve adil bir ortamda parlamento seçimlerini yapmış, aynı şekilde Cumhurbaşkanı seçmiştir. Artık halkın isteği, yaşanan bu demokratik sürece uygun bir şekilde siyasi, toplumsal ve ekonomik alanda gelişmelerin pozitif yönde ilerlemesidir.

Tüm bu yaşananlar karşısında Mursi muhalif gruplara “ulusal diyalog” çağrısında bulunmuştur (“Mursi’ye Karşı ‘Sokak Savaşı’na Hazırlık”, 2012). Sonrasında Mısır ordusu da diyalog çağrısına katılarak ülkeyi sarsan bu siyasi kriz çözülmezse “*feci sonuçlar*” ortaya çıkacağı uyarısında bulunmuştur (Hauslohner ve McCrummen, 2012). Bununla ilgili olarak Silahlı kuvvetlerin resmi sözcüsü “*diyalog yaklaşımı, milletin ve vatandaşların menfaati için fikir birliğine ulaşmanın en iyi ve tek yoludur. Bunun aksi bir durum bizi, izin vermeyeceğimiz, felaket sonuçları olan karanlık bir tünele sokar*” şeklinde açıklama yapmıştır (Gulhane, 2012).

Netice itibariyle, kurumların denetimden muaf tutarak Cumhurbaşkanlığı yetkilerini genişletmesi sonucunda gelen aşırı tepkilerden dolayı geri adım atmak zorunda kalan Mursi'nin diyalog çağrısı ve bu çağrıya ordunun desteği sonucunda 54'ten fazla temsilci ile diyalog toplantısı yapılmıştır. Toplantının sonunda 22 Kasım

Kararnamesi'nin iptal edildiği ve onun yerine yeni bir anayasal kararnamenin kabul edildiği açıklanmıştır (“Mursi Tartışmalı Kararnameyi”, 2012). Ulusal Kurtuluş Cephesi diyalog çağrısını reddetmiş ve diyalog toplantısına katılmamıştır. Koordinatör el-Baradey Mursi ile diyalog kapısının Cumhurbaşkanlığı Sarayı önünde akıtılan kanların ardından kapatıldığını söylemiştir (Hussein ve Black, 2012).

Ulusal diyalog toplantısında kabul edilen yeni anayasal kararnamenin maddeleri genel itibariyle şöyledir:

- 22 Kasım 2012 tarihli anayasa bildirgesi 9 Aralık 2012 tarihinden itibaren geçersizdir ve tüm sonuçları yürürlükte kalmaya devam eder. Başsavcının görevden alınması gibi.
- 25 Ocak 2011 ve 30 Haziran 2012 arasında yaşanan protesto olaylarıyla ilgili olarak öldürme, öldürmeye teşebbüs ve yaralamaya ilişkin suçların yeni kanıtları ortaya çıkması halinde yeni soruşturmalar yapılır. Bu suçlara ilişkin yapılan soruşturmalar sonucunda yeni deliller bulunursa davada kesin bir beraat olsa bile savcı tekrardan dava açar.
- 15 Aralık 2012 tarihinde yapılacak olan Anayasa referandumunda halkın anayasa taslağına karşı oy kullanması halinde Cumhurbaşkanı 3 ay içinde 100 üyeli yeni bir Anayasa Komisyonu'nun (Kurucu Meclis) seçilmesi için çağrıda bulunur. Yeni Anayasa Komisyonu seçildikten sonra 6 ay içinde görevini tamamlar ve akabinde Cumhurbaşkanı, hazırlanan anayasa taslağının kendisine sunulmasından sonra 30 gün içinde referandum çağrısı yapar.
- Bu anayasa hükmündeki kararname dahil olmak üzere tüm anayasal bildirimler/kararnameler herhangi bir yargı organı tarafından iptal edilemez ve bununla ilgili tüm davalar geçersizdir (“Translation of President Morsi's”, 2012).

3.6.2. 2012 Anayasası ve Referandum

2011-2012'de yapılan seçimlerden sonra seçilen yeni parlamento, anayasa taslağını hazırlamak için 100 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturmuştur. 26 Mart 2012 tarihinde yeni bir anayasa hazırlamak için çalışmalara başlayan ilk Anayasa Komisyonu Kahire İdare Mahkemesi tarafından “*temsil eksikliği*” gerekçesiyle Nisan ayında lağvedilmiştir. Cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimlerinden önce Haziran

2012’de dönemin Cumhurbaşkanı yani SKYK Başkanı Tantavi önderliğinde 22 siyasi parti temsilcisi ile yapılan müzakereler neticesinde 100 kişiden oluşan ikinci bir Anayasa Komisyonu oluşturulmasına karar verilmiştir. Komisyonda İslamcı partilerin ezici çoğunlukta bulunduğu Halk Meclisi’nden 39 kişi olmak üzere yargı, ordu, polis, sendikalar, kamuoyunda ön plana çıkan önemli figürler, Kıpti Kilisesi ve El-Ezher gibi farklı gruplardan gelen ve belirlenen sayıda temsilciler yer alacaktır. Ancak Halk Meclisi’nin Anayasa Mahkemesi tarafından feshedilmesinden sonra, hukukçular ikinci defa oluşturulan Anayasa Komisyonu’nun da feshedilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Cumhurbaşkanı Mursi ise 22 Kasım Kararnamesi ile bu durumun önüne geçmiş ve Anayasa’nın hazırlanması için gerekli zamanı kazanmıştır. Zaten 22 Kasım Kararnamesi yerine kabul edilen son kararname ile 15 Aralık 2012’de Anayasa referandumunun yapılacağı kabul edilmiştir (Güçtürk, 2016: 53; Telci, 2014: 197; “Soru-Cevap: Mısır Anayasa Referandumu”, 2012).

Eylül ayının sonundan itibaren önde gelen muhalefet liderlerinden el-Baradey ve ona destek veren diğer muhalif grupların iddiasına göre Anayasa Komisyonu’ndaki üyeler, Mısır halkının tamamını temsil etmemekte ve toplumdaki her kesimin haklarını yeterince savunmamaktadır. Böyle bir durum var ise, niçin Haziran ayında Anayasa Komisyonu üyeleri oluşturulurken buna itiraz edilmedi ve aksine onay verildi sorusu akıllara gelmektedir (Telci, 2014: 197-198).

Muhalefet kanattan Arap Birliği eski Genel Sekreteri Amr Musa Anayasa Komisyonu’nun Anayasa’yı çok hızlı bir şekilde bitirmesinin “*anlamsız*” olduğunu ifade etmiştir (“Mısır: Yeni Anayasa”, 2012). Tabi burada daha önce anayasa yazım sürecinin 6 ay olarak belirlenmiş olması dikkate alınmalıdır.

Haziran ayında yazılmaya başlanan Anayasa taslağının, Kasım ayına gelindiğinde maddelerin birçoğunun yazımı tamamlanmıştır. Hatta taslaktaki 85 madde de oylanarak kabul edilmiştir (Telci, 2014: 198).

Hazırlanan Anayasa taslağında genel olarak en dikkat çeken maddeler şunlardır: 1971 Anayasa’sında yer alan “*şeriat ilkeleri yasamanın temel kaynağıdır*” maddesi yeni Anayasa’da da yer almaktadır. Askeri bütçeyi ve orduya ilişkin kanunları denetleyen 15 üyeli Ulusal Savunma Konseyi ismiyle ifade edilecek Konseyi düzenleyen yeni Anayasa’ya göre, Konsey üyelerinin yedisi, Savunma Bakanı da

dahil olmak üzere kuvvet komutanları ve üst düzey ordu mensuplarının yer alacağı askeri yetkililer olacaktır. Diğer üyeler Cumhurbaşkanı dahil olmak üzere Temsilciler Meclisi (Halk Meclisi'nin yeni Anayasa'daki ismi) ile Şura Konseyi Başkanları'ndan, Başbakan ve ilgili bakanlardan oluşan sivil temsilcilerden oluşacaktır. Konsey Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanacaktır. Ordunun bütçesinden söz konusu Konsey sorumlu olacak ve orduya ait kanun tasarıları için yine Konseye danışılacaktır. Yani ordunun bütçesine parlamento karışamayacaktır. 1971 Anayasası'nda bununla ilgili bir atıf yoktu. Aynı zamanda orduya zarar veren suçlarla ilgili sivil mahkemede yargılanabilecektir.

1971 Anayasa'sında 6 yıl olan Cumhurbaşkanının görev süresi 4 yıla indirilmiş, yine 1971 Anayasa'sında Cumhurbaşkanı için dönem sınırlaması olmamasına karşın yeni Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı en fazla iki kez seçilebilecektir. Amaç Cumhurbaşkanının uzun yıllar görevde kalmasını önlemek ve diktatörlüğe giden yolu kapatmaktır. Yine yeni Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanının olağanüstü hâl ilan etme yetkisi ve OHAL dönemlerinde Cumhurbaşkanının sahip olacağı yetkiler sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, keyfi tutuklamaların önüne geçilmesi ve Ulusal Demokrat Partisi üyeleri 10 yıl boyunca siyaset yapmaları yasaklanması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır ("Mısır'ın 1971 Anayasası", 2012; Kazak, 2018: 184-187).

Genel olarak anayasa, Mısır'ın şimdiye kadar sahip olduğu en az otoriter anayasasıdır. Zira Cumhurbaşkanının gücü sınırlandırılmış ve devlet kurumları arasındaki yetkiler bölünmüştür. Ancak ordunun gücü artmış ve silahlı kuvvetlere zarar veren durumlarda sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına ilişkin düzenleme yapılmıştır (Ashour, 2012). Bu da gösteriyor ki ülkedeki asıl egemen güç ordudur. Yani 2012 Anayasası'nın doğrudan Müslüman Kardeşler'in anayasasıdır demek doğru değildir. Zira her ne kadar İslamcılar sürece egemen olsa da ve kendi istedikleri şekilde bir anayasa hazırlamak isteseler de dönemin gereklerinden dolayı ancak kısıtlı hareket edebilirler ve özellikle dini konularda çok göze batmayan değişiklikler yapabilirler.

Bu bağlamda, dikkat çeken diğer bir husus da anayasayı İslamlaştırmaya çalışır gibi anayasaya belirsiz eklemelerin ve değişikliklerin yapılmasıdır. Örneğin, anayasanın 6. maddesine nasıl bir anlam yüklediği tam belli olmayan dini içerikli şura/danışma

kelimesi eklenmiştir (Arafat, 2017: 226). Ayrıca yeni anayasanın 4. maddesi ile ülkedeki Sünni İslam'ın merkezinde yer alan el-Ezher'e ilk defa anayasal bir rol verilmiştir. Her ne kadar kuruma sadece tavsiye niteliğinde bir görev verilmiş olsa da bu değişiklik, el-Ezher'in dini bir kurum olmasının yanı sıra siyasi bir kurum haline geleceği veya siyasallaşabileceği endişesini doğurmuştur ("Mısır'ın 1971 Anayasası", 2012). Anayasaya güçlü bir dini nitelik kazandırmaya çalışan diğer önemli bir madde ise Sünni İslam'ı korumaya yönelik İslam şeriatının prensiplerini Sünni ilkeleriyle sınırlayan anayasa maddesidir ("Egypt's Constitution of 2012", 2020: 51).

Aynı zamanda bu dönemde İslamcı ağırlıklı parlamentoda yaşanan bazı dini nitelikli olaylar da İslamcı olmayan gruplar arasında endişeye neden olmuştur. Örneğin, birçok Selefi el-Nur Partisi milletvekilleri parlamentoda yemin ederken, Anayasa'ya aykırı olmasına karşın, yemin metnine bazı dini kelimeler ve ifadeler eklemiştir. Yine el-Nur Partisi milletvekillerinden biri olan Memduh İsmail, Temsilciler Meclisi'ndeki oturum sırasında Meclis Başkanı Saad el-Katatni'nin uyarılarına aldırmadan ikinci namazı için ezan okumuştur (Al Sherbini, 2012). Bu yaşananlar Selefileri temsil eden el-Nur Partisi tarafından yapılmış olsa da İslamcılarının çoğunlukta bulunduğu parlamentoda bu tür olayların artmasından haliyle endişe duyulması doğaldır. Dahası, ortam buna müsait olmadığı için dini konularda hızlı bir değişime gidilemeyeceği açık olmakla beraber, zaman içerisinde bu bağlamda İslamcı olmayanların hoşuna gitmeyecek gelişmelerin yaşanması ihtimal dahilindedir.

Tüm bu yaşananlar ışığında, dini eğilimli grubun iktidarda olmasından ötürü muhalif grupların endişe duyduğu konuların başında ülkenin daha fazla İslamcılığa yöneleceği ve özgürlüklerin kısıtlanacağı (Leyne, 2012) gelmektedir. Tabii bu durum haliyle İslami bir rejim kurulacağını akıllara getirmektedir. Bundan ötürü, yeni Anayasa'nın uzlaşılı ile yazılmadığı, sadece Müslüman Kardeşler ile Selefilerin isteklerinin egemen olduğu düşüncesi yaygındır.

İnsan hakları ve azınlık hakları konusunda belirsiz bir dilin kullanılması ile ordunun ayrıcalıklarını büyük oranda sürdürmeye devam etmesi de başka bir eleştiri konusu olmuştur (Hussein, 2012). Ayrıca muhalefet yeni Anayasa'yı sadece içeriğinden

dolayı değil, aynı zamanda İslamcı gruplar tarafından kontrol edilen bir parlamento aracılığıyla tasarlandığı için de reddetmiştir (Hill, 2012).

Anayasa taslağı Anayasa Komisyonu tarafından oy çokluğu³⁸ ile kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Mursi'ye sunulmuş ve akabinde Mursi 15 Aralık 2012 tarihinde referandumun yapılacağını açıklamıştır (Güçtürk, 2016: 53). İki aşamalı olarak yapılacağı için 15 ve 22 Aralık 2012 tarihlerinde gerçekleştirilen referandum sonucunda 2012 Anayasası, referanduma katılan seçmenin yüzde 63,8'i tarafından onaylanmıştır. Katılım oranı ise Mübarek dönemine benzer şekilde yüzde 32,9 gibi çok düşük bir oranda kalmıştır. Netice itibariyle Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden bu yana hem SKYK hem de Mursi tarafından çıkarılan veya ilan edilen tüm kararnameler/anayasal bildirimler kaldırılmıştır ("Egypt Approves Disputed", 2012). Ordunun istisnai durumu da 2012 Anayasası ile onaylanmıştır.

Diğer taraftan, katılım oranının yüzde 32,9 olması Mübarek sonrası tesis edilmeye çalışılan demokrasinin ve demokratik sürecin sekteye uğraması anlamına gelmekle birlikte, haliyle Anayasa referandumunda toplumsal bir uzlaşma olmadığı yorumu da çıkmaktadır. Aksine katılım ve referandumu onaylama oranı ülkedeki kutuplaşmayı göstermektedir. Dahası, Anayasa'nın hem toplumsal hem de siyasi bir mutabakata varılmadan yazılması da ileride ortaya çıkacak sorunların habercisidir. Aynı zamanda 6 aylık bir süre Anayasa yazımının tamamlanması için Mısır gibi yıllarca tek adam, tek parti veya tek ailenin iktidarda olduğu ülkelerde yaşanan değişim sürecinde ne kadar yeterlidir! Dolayısıyla daha uzun sürede ve bölünmeye sebebiyet vermeden her kesime hitap edebilen bir anayasanın yazımı neticesinde daha yüksek katılım oranı çıkacaktır.

Fakat bu anayasa sürecinde, muhalefetin bir kısmı hayır oyunu seçerken bir kısmı da referandumu boykot çağrısında bulunmuştur. Zira boykot tüm sürecin reddedildiğini göstermektedir. Bu anlamda referanduma katılım oranının bu kadar düşük olması ciddi anlamda Anayasa'nın meşruiyetinin sorgulanmasını gündeme getirmektedir.

³⁸ Anayasa Komisyonu kurulduğu zaman oybirliği ile kabul edilen yönetmeliğe göre 67 üyenin onay vermesi Anayasa taslağının kabul edilmesi için yeterli görülmüştür. Bu nedenle 29 Kasım 2012'de yapılan toplantıda 15 üyenin komisyonu boykot ettiği için yer almaması sorun olmamıştır (Telci, 2014: 198).

3.6.3. 3 Temmuz Askeri Darbesine Giden Süreç ve Darbenin Gerçekleşmesi

Anayasanın kabul edilmesi ile sonuçlanan referandum, ülkede var olan sorunları hafifletmemiş aksine siyasi bazlı hizipleşmeyi daha fazla arttırmış ve belirginleştirmiştir. Bu doğrultuda haliyle ülkede Mursi aleyhine protesto ve çatışmalar sürmekte ve meydanlar dolmaktadır.

Mursi karşıtları ülkenin iyi yönetilemediğini ve uygulanan ekonomi politikalarının başarısızlıkla neticlendiğini iddia ederek, erken Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilmesini istemektedir. Mursi yanlıları da Cumhurbaşkanının göreve gelmesinin üzerinden henüz bir yıl bile geçmediğini haliyle sistemin ve yasal sürecin daha tam olarak oturmadığını, ayrıca halkın oylarıyla seçilen Cumhurbaşkanının yine sandıktan çıkacak oylara göre yani demokratik yöntemler ile görevinden ayrılacağını belirtmektedirler (Kalabalık, 2013b).

Bunun yanı sıra, Mübarek döneminden kalan sorunların ivedilikle çözülememesinden dolayı Mursi'yi sorumlu tutan muhalifler, atamalarda Müslüman Kardeşler üyelerinin tercih edildiğini ve devletin bu yönde kadrolaştığını öne sürerek halkın Mursi'ye karşı tavır almasını istemişlerdir. Bu paralelde muhalif gruplar Mursi üzerinde protesto gösterileri ve grevler ile sürekli baskı kurmaya çalışmıştır (Kazak, 2018: 206).

Farklı görüş ve ideolojilere sahip muhalif grupların aynı hedefe yani Mursi'ye karşı kurdukları ittifak olan Ulusal Kurtuluş Cephesi, Mursi'den gelen uzlaşma davetlerine sırt çevirmiş, aynı zamanda Mursi'nin kendisine muhalif olanları dışladığını ve bu şekilde ülkeyi idare ettiğini savunmuştur. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin liderlerinden olan el-Baradei, Ocak ayındaki toplantılarında Mursi ile uzlaşmayacaklarını net bir şekilde belirtmiştir. Cephe içinde yer alan muhalif gruplardan birisi olan ve aslında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi'ye destek veren 6 Nisan Hareketi de bu sefer Mursi'ye karşı sokaklara çıkma çağrısında bulunmuştur (Telci, 2015a: 170-171).

Tüm bu yaşananların yanında Mart 2013 tarihinde yapılan açıklamayla Müslüman Kardeşler yürürlükteki STK yasasına göre yasal bir statü kazandığını ve "*Müslüman Kardeşler Derneği*" adını alarak kendini sivil toplum kuruluşu olarak ilan etmiştir ("*Müslüman Kardeşler Teşkilatı*", 2013).

Nisan ayına gelindiğinde Mursi'ye karşı ortaya çıkan “*Temerrüd (İsyan) Hareketi*” büyük çapta protestolar düzenlemek için harekete geçmiştir. Mübarek rejiminin siyasi partisi olan ve 25 Ocak halk hareketinden sonra kapatılan Ulusal Demokrat Partisi'nin eski üyeleri de bu Hareket'e destek vermiştir. Bunun yanında ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkeler de doğrudan veya dolaylı olarak Hareket'e destek vererek muhalif grubun güçlenmesini istemişlerdir (Telci, 2015a: 171). Aynı şekilde Birleşik Arap Emirlikleri'nden (BAE) Mursi karşıtı muhalife milyonlarca dolar yardım gelmiştir (Kalabalık, 2013b). Hatta darbe öncesi dönemde yerel medyaya müdahalede bulunan, politikacılara rüşvet veren ve bu bağlamda Mursi yönetimine karşı protestolarda asıl rol üstlenen ülkenin BAE olduğunu belirten eski Cumhurbaşkanı aday ve Ghad Partisi'nin kurucusu Eymen Nur'a göre, 3 Temmuz'da gerçekleşecek olan askeri darbenin planlanması ve kararı Suudi yönetimine, uygulaması da BAE'ye aittir (Qutb, 2018).

Mursi'ye karşı yapılan gösteriler Haziran ayında büyük kitlesel eylemlere dönüşmüştür. Kahire başta olmak üzere ülke genelinde protesto gösterileri, yağmurlar ve silahlı saldırıların artması ordunun yönetime el koyması için zemin hazırlıyor gibi görünmektedir (Güçtürk, 2016: 57). Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Mursi'nin görevi bırakması için imza kampanyası düzenleyen Temerrüd Hareketi, Haziran ayının ortasına gelindiğinde imzaların 15 milyon olduğunu ileri sürerek Mursi'nin göreve başladığı 30 Haziran'da tüm muhalif grupların meydanlara ineceğini duyurmuştur (Miş ve Telci, 2013: 22). İki ayda 15 milyon imza toplandığının iddia edilmesinin sebebi Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunda aldığı oylardan daha fazlasına ulaştıklarını belirtmektir. Bu sayede Mursi'ye muhalif olanların sözde seçim sonucuymuş gibi 15 milyon olduğunun onaylanmasını sağlayarak, Mursi'nin görevden ayrılmasını mecbur tutmaktır.

Ayrıca Kifaye Hareketi'nden bir grup aktivist tarafından kurulan ve Cumhurbaşkanı Mursi'ye karşı muhalefeti birleştiren Temerrüd Hareketi, Haziran ayı sonunda 22 milyon imza topladığını iddia etmiştir. Bu sayının da doğruluğu kanıtlanamamış olsa da hareket, geniş bir ağ kurmayı ve Mursi'ye karşı büyük protesto gösterilerini seferber etmeyi başarmıştır. Zira hareketin amacı açık bir şekilde belirtilmemesine karşın, Cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden almak için askeri bir müdahaleyi tetikleyecek kadar ivme kazandırma olduğu görülmektedir (“Tamarod”, 2013).

Bu dönemde bilhassa büyük şehirlerdeki petrol sıkıntısı, elektrik kesintisi, bazı yerlerde yaşanan su kesintileri ve çöplerin toplanmaması gibi sorunlar eski rejim yanlılarının sahip olduğu medya organları tarafından işlenerek Mursi aleyhine kullanılmıştır. Buna benzer şekilde Mursi'nin Süveyş Kanalı'nı satacağı, Piramitleri kiralayacağı, ekmeğin karne ile satılacağı, Suriye'de Esad rejimi ile savaşa girileceği gibi haberler yayılarak halkta korku ve öfke uyandırılmak istenmiştir. Fakat ortaya çıkan sorunların ordunun 3 Temmuz'da yönetime el koyduktan sonra büyük oranda çözülmesi Temerrüd Hareketi ile ordunun beraber hareket ettiği düşüncesini akıllara getirmiştir (Telci, 2015a: 172).

Zaten Mursi göreve geldiğinde ülkede ciddi anlamda siyasi istikrarsızlık ve güvenlik zafiyeti vardır. Siyasi istikrar kısmen sağlanmış gibi görünse de ekonomi konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira özellikle ekonomik alandaki sorunlar SKYK'nın ülkeyi yönettiği geçiş sürecinde daha da büyümüştür. Örneğin, SKYK ortalama 36 milyar dolarlık döviz rezerviyle bütçeyi devralmasına karşın, Mursi iktidara geldiğinde bunun yalnızca 13 milyar doları kalmıştır (Güçtürk, 2016: 56).

Mursi iktidarının, zor durumdaki Mısır ekonomisini canlandıracağını düşünen halk hayal kırıklığına uğramıştır. Mursi'nin göreve gelmesinden sonraki 6 ayda yani 30 Haziran-Aralık döneminde bütçe açığı yüzde 38 artmış, Mısır poundu dolara karşı yüzde 6 değer kaybetmiş, işsizlik ise yüzde 12 seviyesinin üstüne çıkmıştır (Ertuna, 2014: 168). Aralık-Mayıs döneminde ise Mısır poundunun değeri dolar karşısında yüzde 12 oranında düşmüştür. 2011 yılında Mübarek'in devrilmesinden bu yana iki önemli gelir kaynağı olan hem yabancı yatırımlarda hem de turizm gelirlerinde ciddi manada düşüş yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler fiyatların birden artmasına neden olmuştur. Zaten Mısır halkı için en büyük sorun artan gıda fiyatlarıdır (Kingsley, 2013a).

Bütçe açığı Ocak 2013 itibariyle yüzde 36 artmış, Şubat ayı enflasyon oranı 2010'dan bu yana en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu gelişmeler işsizliğin artmasına, gıda ve ilaç gibi temel mallarda fiyat artışına neden olduğu için sıradan bir Mısır vatandaşı üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. Bu sorunların en önemli ve birincil sebebi, sermayenin ülke dışına kaçmasını teşvik eden ve yerli işletmelere zarar veren siyasi istikrarsızlıktır (Singh, 2013).

Ekonomiye ilişkin başka bir veri, Mursi iktidarının birinci yılının sonunda Mısır'ın en fakirleri yani günde 2 doların altında yaşayanlar halk hareketinden önce yüzde 40'tan şimdi yüzde 50'ye yükselmiştir. Benzer şekilde aynı dönemde, halk hareketinden önce enflasyon oranı yüzde 3 iken şimdi sektöre bağlı olarak yüzde 13'ten yüzde 18'e kadar yükselmiştir. Washington'daki Georgetown Üniversitesi öğretim üyesi ve Orta Doğu güvenlik ve ekonomi uzmanı Paul Sullivan'a göre bu ekonomik sorunların başlıca nedenleri; *“politik alanda tam anlamıyla istikrarın sağlanamaması sonucunda yatırımcıların ülkeyi terk etmesi, iktidarın siyasi muhalefetle uzlaşmaması ve siyasi krizin şiddetlenmesidir.”* (Dorell, 2013).

Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki; Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra, geçiş döneminde, devlet bürokrasisinde ve kurumlarında radikal değişiklikler veya yenilikler yapılmamıştır. Yani yıllarca eski otoriter rejim tarafından oluşturulan devlet sistemi devam etmekte ve bu sistem içerisinde yer alan çalışanlar sahip oldukları ayrıcalıklı konumlarını bırakmak istememektedirler. Oysa ki iktidarın, ülkede giderek artan bu ekonomik kriz ile başa çıkabilmesi için liyakatli ve güvenilir bir ekibe ve yeni bir yönetim anlayışına ihtiyacı vardır. Bu da kısa sürede olabilecek bir iş değildir. Kaldı ki ülkedeki iki kesim arasındaki kutuplaşma Mursi'nin iktidara gelmesinden sonra giderek artmakta, istikrar ve güvenlik ortamı her geçen gün kötüye gitmekte ve kaos ortamı oluşmaktadır.

Öte yandan Mısır'daki Düşünce ve İfade Özgürlüğü Derneği, Mısır Ekonomik ve Sosyal Haklar Merkezi, Mısır Kişisel Haklar Girişimi, El Nadim Şiddet ve İşkence Mağdurlarının Rehabilitasyonu Merkezi; Mübarek ve SKYK yönetiminin sona ermesinden sonra işkence ile mücadele etme, mağdurlara adalet getiren ve işkenceleri cezasız bırakan bazı yasalarda değişiklik, hatta İçişleri Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması veya reforme edilmesine yönelik değişiklikler beklediğini ancak hiçbirinin yapılmadığını belirtir. Sadece İçişleri Bakanlığı'nın en acımasız bölümü olan *“devlet güvenlik departmanı”*nın ismi *“ulusal güvenlik departmanı”* olarak değiştirilmiştir. Ayrıca daha önceki işkence suçlarını işleyenleri sorumlu tutmak yerine uygulamaların genişlemesine ve sokaklarda vatandaşlara karşı polislerin silah kullanarak düzinelere ölü ve yüzlerce kişinin yaralanmasına tanık olmuşlardır. Aynı zamanda polis merkezlerinde, cezaevlerinde ve sokaklarda işkence ve taciz vakalarının duyulmaya devam edildiğini belirtirler. Örneğin Mursi'nin bir yıllık

iktidarı döneminde, 26 Haziran itibariyle, yapılan yüzlerce gösteri ve protesto eylemlerinde 157 cinayet ve şüpheli cinayet vakası ile 300'den fazla işkence vakasının belgelendiğini ifade ederler ("Failed Promises..", 2013).

26 Haziran'da televizyonda halka seslenen Mursi provokasyonlara gelmemeleri konusunda açıklamada bulunmuş, 2012 Anayasası'nın maddelerini tekrar gözden geçirmek için komisyon kurulmasını kabul etmiş ve muhalefeti yeni bir uzlaşi hükümeti kurulması için diyaloga çağırmıştır. Ancak muhalefet bunları yetersiz görerek Mursi'nin görevden ayrılması gerektiğini vurgulamıştır (Telci, 2015a: 172).

Temerrüd Hareketi'nin çağrısı üzerine Mursi'nin görevi bırakması ve erken seçimlere gidilmesi için 30 Haziran 2013'de halkın meydanları doldurması, Mısır'da şimdiye kadarki en geniş katılımlı protesto gösterisi olarak ifade edilir (Miş ve Telci, 2013: 23). Dolayısıyla 30 Haziran'da düzenlenen Tahrir Meydanı ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı başta olmak üzere ülke genelinde yüzbinlerce kişinin katıldığı bu kitlesel protesto eylemleri önemli bir kırılma noktası olmuştur (Ertuna, 2014: 168). Gösteriler sırasında Mursi yanlıları ve karşıtları arasında saatlerce devam eden çatışmalar çıkmasına, birçok ölü ve yaralı olmasına, Tahrir'de kadınlara yönelik tecavüz olaylarına, Kahire'de bulunan Müslüman Kardeşler'in genel merkezinin yağmalanmasına karşın görgü tanıkları güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmediğini veya gerekli önlemleri yeterince almadığını ifade etmişlerdir (Güçtürk, 2016: 59-60).

Mursi, hatalar yaptığını kabul ettiğini, bunları düzelteceğini, herkesi dinlemeye hazır olduğunu ve bu anlamda ulusal diyalog çağrısını yinelediğini belirtmiştir (Kingsley, 2013b). Ancak Mursi'ye muhalif olan tüm kişilerin ve grupların bir arada bulunduğu protesto hareketi olan Temerrüd Hareketi, Mursi'nin ulusal diyalog çağrılarını reddetmiştir. Zira Mursi'nin beklenenin aksine iktidarını güçlendirmeye yönelik tutumu çok tepki almıştır. Özellikle Müslüman Kardeşler'in adayı olduğu için politikasını onların lehine belirlemesi, Müslüman Kardeşler taraftarı olmayan Mısır halkını dışlaması anlamına gelerek kutuplaşmaya neden olmakta ve aynı zamanda 25 Ocak halk hareketinin amacına ulaşmaması demektir.

Bunun yanında ekonomideki kötü gidişatın durdurulamaması da protestocuların ciddi tepkisine yol açmış ve ordunun desteği ile de giderek artmıştır. Zira bu durumdan

yararlanmak isteyen ordu, Mursi'yi görevden almanın ve genelde de Müslüman Kardeşler'i tasfiye etmenin çabası içine girmiştir. Bu sayede ordu, hem ülkenin iyi yönetilmediği ve anti-demokratik uygulamaların devam ettiğini tezinden hareketle halkın koruyucusu olarak nüfuzunu devam ettirecek hem de iktidara gelme fırsatını yakalayabilecektir.

Bu doğrultuda ertesini gün yani 1 Temmuz'da bildiri yayımlayan ordu devam eden gösteri ve çatışmaları gerekçe göstererek anlaşmazlıkların halledilip uzlaşmaya varılması için 48 saat süre vermiştir (Ertuna, 2014: 168; Güçtürk, 2016: 60). Aksi takdirde ordunun gereğini yapacağını yani darbenin kaçınılmaz olduğu ima edilmiştir (Koçak, 2013: 42). Ordunun Mursi'ye yönelik ultimatoma niteliğinde yayımladığı bu bildiriden sonra gösteri ve protestolar artarak devam etmiş ve hatta Tahrir Meydanı ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı önünde kutlamalar yapılmıştır. Mursi de orduyu olaylara taraf olmakla suçlayarak ordunun önerilerini kabul etmediğini ve meşruiyetini yapılan demokratik seçimler sonucunda sandıktan çıkan halkın oylarından aldığını belirtmiştir (Güçtürk, 2016: 60).

Darbe için ortamın olgunlaşmasını isteyen ordunun amacı, protestoculara destek vererek Mursi'yi devirmek ve bu sayede iktidarı ele geçirmektir. Yani ordu demokrasiye hizmet etmeyi ve demokrasiyi tesis etmeyi değil, oportünist bir yaklaşımla yönetime gelmeyi amaçlamaktadır. Mursi'nin yanlış uygulamaları ve halkın taleplerini yerine getirememesi de 1952 yılından beri ülkenin asıl sahibi olan orduya böyle bir fırsatı tekrar sunmuştur.

Tunus ordusu ise bu anlamda Mısır ordusuna göre tam tersi bir durumdadır. Şöyle ki, Tunus ordusu Mısır'daki meslektaşlarının aksine büyük ticari ekonomik girişimlerde yer almamış, emekli olan Tunus subayları devlet kurumlarında veya özel sektörde önemli, kilit mevkilerde istihdam edilmemiştir. Bununla birlikte Tunus ordusunun operasyonel sorumlulukları da sınırlı kalmıştır (Brooks, 2013: 210). Mısır ordusu ise özellikle ekonomik çıkarlarını ve ayrıcalıklarını korumak için 25 Ocak sürecinde Mübarek'i saf dışı bırakmıştır.

Daha açık ifadeyle, Mısır ordusuna göre Tunus ordusu; ekonomik ayrıcalıklara sahip olmamış, emekli ordu mensupları bürokrasinin üst kademelerinde, siyaseti etkileyecek önemli pozisyonlarda bulunmamış ve haliyle siyasetten uzak tutulmuştur.

Bu yüzden Tunus ordusunun Zeynel Abidin Bin Ali'yi desteklemesi mümkün olmamakla beraber, Mısır ordusunun aksine gerçek manada demokrasiye geçişte destek olmaya çalışmış ve iktidarı ele geçirmek için darbe gibi anti-demokratik yollara sapmamıştır.

Netice itibariyle verilen sürenin 3 Temmuz 2013'de dolmasıyla ordu dediğini yaparak hem Savunma Bakanı hem de Genelkurmay Başkanı olan General Abdülfettah el-Sisi, Cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden aldığı açıklanmış ve aynı zamanda 2012 Anayasası'nın askıya alındığını bildirmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıncaya Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur geçici Cumhurbaşkanı ilan edilmiştir. Böylece Mübarek döneminin iki önemli vesayet kurumu olan ve göreve geldiğinden beri onların siyaset üzerindeki gücünü ve etkisini kırmaya çalışan Mursi, yine bu iki kurum tarafından görevinden azledilmiştir (Ertuna, 2014: 169; Koçak, 2013: 42; Güçtürk, 2016: 60). Kısacası ordu, iç ve dış unsurlardan gerekli desteği aldıktan sonra ortamın olgunlaşmasıyla ve halkın talebini de gerekçe göstererek darbeyi gerçekleştirmiş ve hedefine ulaşmıştır.

Ayrıca “*Arap Baharı*” olarak ifade edilen halk isyanları sonucunda Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da yaklaşık olarak 30 ya da 40 yıl iktidarda kalan diktatörlerin yönetimi sona ermiştir. Ancak bu ülkelerde diktatörlerin yıkılması diktatörlüklerin yıkıldığı veya ordunun tahakkümünün sona erdiği anlamına gelmemektedir. Bu konuda en şanslı ülke Tunus olmakla beraber, Mısır kısıtlı ve kısa bir demokrasi deneyimi yaşadıkdan sonra tekrar askeri darbe ile yüz yüze kalmıştır.

3.7. Askeri Darbe Karşısında Uluslararası Toplumun Tutumu

Darbeye ilişkin uluslararası toplumdan farklı tepkiler ve yorumlar gelmiştir. Kimisi yeterince tepki göstermeyip daha çok genel geçer ifadelerle darbeye yönelik yorumlarda bulunmuş, kimisi darbeye karşı net tavrını göstermesine karşın kimisi de darbeyi onaylar şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Devlet adamlarının yapmış olduğu açıklamalar üzerinden değerlendirme yapacak olursak:

ABD Başkanı Barack Obama yaptığı açıklamada darbeye ilişkin herhangi bir ifade kullanmamıştır. “*Mısır ordusunun Cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden azletmesi ve Mısır Anayasası'nı askıya alması kararından derin endişe duyuyoruz*” şeklinde darbe kelimesinin bile içinde geçmeyen genel bir açıklamada bulunan Obama, “*en*

kısa sürede demokratik olarak seçilmiş sivil bir hükümete geri dönülmesi, Cumhurbaşkanı Mursi ve destekçilerinin keyfi olarak tutuklanmasından kaçınılması” çağrısında bulunarak (“World Reaction to”, 2013) aslında gerçekleşen darbeyi olağan karşıladığı ve darbeye karşı değil, darbe sonrasına ilişkin uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, ABD, demokratik yollarla seçilen Cumhurbaşkanı Mursi’nin açık ve net bir şekilde askeri bir darbeye görevden alınmasına ses çıkarmayarak darbe yönetiminin yanında yer aldığını göstermiştir.

Daha da vahimi, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry; ordunun, “*milyonlarca insanın*” isteği üzerine Mursi’yi görevden aldığını iddia ederek, bu durumu “*demokrasinin yeniden tesis edilmesi/geri kazanılması*” olarak nitelmiş (Casey-Baker ve Haber, 2013) ve darbeyi onayladığını göstermiştir. Dışişleri Bakanı Kerry, aynı zamanda bu açıklamasıyla, yaşananları 25 Ocak halk hareketinin devamıymış gibi göstermek ve Mursi’nin azledilmesinin de halkın talebiyle gerçekleşen demokratik bir olay olduğunu vurgulamak istemiştir. Amaç darbeye meşru bir zemin oluşturarak yapılanın doğru olduğunu göstermektir.

ABD tarafından, Camp David kapsamında yapılan 1979 tarihli Mısır-İsrail Anlaşması’ndan bu yana İsrail’den sonra en çok maddi yardım Mısır’ı yapılmaktadır. Bu çerçevede Mısır’a yapılan yardım her yıl 1,3 milyar dolar askeri, 250 milyon dolar da ekonomik olmak üzere toplamda 1,55 milyar dolardır. Bu yardımın sebebi Kahire yönetiminin ABD ile stratejik ilişkilerini sürdürmesi ve Mısır ile İsrail arasındaki barışın devam etmesidir. Ancak ABD yasalarına göre, demokratik olarak seçilen Cumhurbaşkanı Mursi’nin görevden alınması askeri darbe olarak nitelendirilmiş olsaydı, bu yardımın tamamı otomatik olarak sona erdirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ABD her zamanki gibi kendi çıkarları doğrultusunda demokrasi vurgusuna başvurarak onu yönlendirmiştir. Bu bağlamda ABD, sadece darbeden sonraki dönemde protestoculara yönelik şiddetin artması ve ölümlerin yaşanması sonucunda, demokrasi ve insan hakları konusunda ilerleme kaydedilinceye kadar gönderilen yardımın 250 milyon dolarını ve tank, savaş uçağı gibi büyük silah sistemleri gönderimini geçici olarak askıya almıştır (Zengerle, 2014; Heavey ve Zengerle, 2013).

Görüldüğü üzere hem maddi olarak çok önemli bir miktarın kesilmediği hem de askeri teçhizat olarak çok acil bir durum olmadığı için askeri yönetim adına çok büyük bir kayıp değildir. Zaten ilerleyen dönemde yardımlar kaldığı yerden devam edecektir. Özetle ABD, bölgedeki çıkarları için önemli bir müttefiki olan Mısır ile ilişkilerinin kesilmesini aynı zamanda İsrail'in güvenliği için de doğru bulmamakla beraber, Mısır'a yapılan yardımın bir kısmını keserek aslında askeri yönetime karşı da gerekli uyarıyı yapmış bulunmaktadır.

Ayrıca Müslüman Kardeşler ile İsrail'in birbirlerini tehdit olarak gördükleri bilinmektedir. Bu yüzden, Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle Camp-David Anlaşması'nın Mursi tarafından feshedileceğinden bile endişe duyulmuştur. Haliyle ABD'nin bölgedeki asıl ve bir numaralı müttefiki İsrail olduğundan dolayı Mursi'nin devrilmesine ABD'nin ve tabii İsrail'in ılımlı karşılması gayet normaldir.

Aynı şekilde Birleşik Krallık Başbakanı David Cameron, Almanya Şansölyesi Angela Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande da Mısır ordusuna darbeden ötürü tepki göstermekten ziyade en kısa zamanda demokratik geçişin sağlanmasına ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton da bunlara benzer şekilde *“tüm şiddet eylemlerini”* kınadığını ve *“demokratik sürece hızlı bir şekilde geri dönülmesi”* gerektiğini belirtmiştir (“World Reaction to”, 2013). Özetle, demokratik sürece vurgu yapılmasına karşın anti demokratik bir uygulama olan ve demokrasiye sekteye uğratan askeri darbeye karşı net bir tavır alınmamış, tepki gösterilmemiş ve hatta darbe ibaresi bile kullanılmamıştır. Sadece genel anlamda kınamakla yetinilmiştir.

Askeri darbeye karşı en büyük ve en net tepki Türkiye'den gelmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Batı'nın bu olaya darbe dememesini eleştirmiş ve Batı demokrasisinin bu anlamda sınıfta kaldığını vurgulamıştır (Ocak, 2013). Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da demokratik yollarla seçilen bir hükümetin askeri darbe ile görevden alınmasının kabul edilebilir bir durum olmadığını belirterek tavrını ortaya koymuştur. Tunus'ta iktidarda bulunan İslamcı parti Ennahda askeri darbeyi reddederek *“meşruiyetin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'den başka hiç kimse tarafından temsil edilmediğine”* vurgu yapmıştır (“World Reaction to”, 2013).

Afrika Birliği de olağanüstü toplanarak Mısır'ın üyeliğini askıya aldığını belirterek, askeri darbeyi olan tavrını net bir şekilde göstermiştir (Kazak, 2018: 213).

Diğer taraftan Suudiler, uzun zamandır müttefiki ve dostu olduğu Cumhurbaşkanı Mübarek'in 25 Ocak süreciyle devrilmesinden son derece rahatsız olmakla beraber, Müslüman Kardeşler'in iktidar olmasını da istememiştir. Şimdi ise karşı çıktıkları söz konusu durumu, yani diktatörlük rejimlerinin yıkılarak demokratik gelişmelerin sağlanmasını, tersine çevirme imkânını yakalamıştır. Daha genel bir ifadeyle, Suudi yönetimi 3 Temmuz askeri darbesinin Arap uyanışının sonunun başlangıcı olacağını umut etmektedir (Nordland, 2013; Riedel, 2013). Bu nedenle ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan Suudi Kral'ı Abdullah, geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur'a tebrik mesajı göndererek, ülkeyi karanlık bir tünelden kurtardığı için Mısır ordusunu övmüştür (Hearst, 2013).

Suudi desteğini alan 3 Temmuz askeri darbesinin bu anlamda en önemli sembolik tarafı, Arap diktatörlerinin devrilmesi ile ortaya çıkan demokratikleşme dalgasını durdurmak için zamanı geri çevirme girişimini temsil etmesidir.

Suudi Arabistan'ın 3 Temmuz askeri darbesine açık bir şekilde destek verme sebeplerinin başında; Suudi liderliğinin Arap bölgesindeki kendine has tek İslami model olarak kalmak istemesi, komşu devletlerin İslamcı siyaseti demokrasiyle birleştirmesi olasılığı Suudi modelini tehdit etmesi ve bu durumun da ciddi bir şekilde Suudi devletini endişelendirmesidir (Al-Rasheed, 2013). Statüko yanlısı olan Suudi yönetimi kendi rejimini sorgulayacak ve tehlikeye düşürecek demokratik gelişmelerden kaçınarak otokratik rejimden yana olmaktadır. Ayrıca kendisini dini anlamda Arap dünyasının lideri gören Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler'in İslam'ı temsil edecek ve bu anlamda liderliği üstlenecek derecede güçlenmesinden endişelenmektedir. Bu da akıllara Müslüman Kardeşler'in, kuruluş dönemi göz önüne alındığında, halifelik makamını yeniden gündeme getirme olasılığını getirmektedir.

Benzer şekilde İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt de Mısır ordusunu desteklemiştir. Darbeden hemen sonra ise Suudi Arabistan'dan 5 milyar dolar, Birleşik Arap Emirlikleri'nden 3 milyar dolar ve Kuveyt'ten de 4 milyar dolar olmak üzere toplamda 12 milyar dolarlık yardım paketi hazırlanmıştır (Nordland, 2013).

ABD'nin askıya aldığı 250 milyon dolar, böylece fazlasıyla kapatılmış olmaktadır. Kısacası, Batı'nın yanında bazı bölge ülkelerinin de kendi çıkarları doğrultusunda askeri darbeye sessiz kaldıkları görülmektedir.

3.8. Muhammed Mursi Sonrası Geçiş Süreci

3 Temmuz akşamı el-Sisi darbe konuşmasını yaparken yanında; Mısır'ın en yüksek iki dini figürü El-Ezher'in Baş İmamı ve Kıpti Kilise'nin Patriği, birkaç kıdemli ordu subayı, Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni temsil eden Muhammed el-Baradey, 30 Haziran'da Cumhurbaşkanı Mursi'ye karşı protesto gösterileri çağrısında bulunan Temerrüd Hareketi'nin iki temsilcisi ve Selefi el-Nur Partisi'nin Başkanı yer almıştır. Darbe açıklaması yaparken el-Sisi'nin yanında bulunan bu kişiler sayesinde ulusal bir fikir birliği olduğu ve yapılanın askeri bir darbe olmadığı gösterilmesi amaçlanmıştır ("Egypt: Analysis of an", 2013: 7). Başka bir deyişle, darbe meşrulaştırılmak istenmiştir.

El-Sisi devlet televizyonunda canlı olarak darbe konuşmasını yaparken açıkladığı yol haritası şunları içermektedir: Anayasa'nın geçici olarak askıya alınması ve Anayasa'ya ilişkin değişiklikleri gözden geçirmek için çeşitli uzmanlıklardan gelen uzman kişileri kapsayan bir komisyonun oluşturulması, geçici bir Cumhurbaşkanı'nın atanması, erken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması, hem güçlü hem de yetkin bir ulusal teknokrat hükümetinin kurulması, parlamento seçimlerinin yapılmasına ilişkin gerekli kanunun çıkarılması ve ulusal uzlaşma için bir komisyonun oluşturulması ("Egypt Army Chief", 2013).

El-Sisi'nin açıkladığı yol haritasını kabul eden siyasi gruplardan birisi olan el-Nur Partisi, daha fazla çatışmadan kaçınmak için ordunun yol haritasını kabul ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca el-Sisi'nin açıklamasından kısa bir süre sonra liberal muhalefet lideri Muhammed el-Baradey "*2011 devriminin yeniden başlatıldığını*" ve yol haritasının protestocuların beklentisini karşıladığını söylemiştir ("President Morsi Overthrown", 2013).

3.8.1. 3 Temmuz Askeri Darbesinin Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Üzerine Etkileri

3 Temmuz askeri darbesinden sonra, devrik lider Hüsnü Mübarek'in yaptığı gibi, istifa etmeyi reddeden Cumhurbaşkanı Mursi ve yardımcıları tutuklanmıştır.

Ardından Hürriyet ve Adalet Partisi'nin Başkanı Saad el-Katatni de dahil olmak üzere Müslüman Kardeşler'in birçok üst düzey yöneticisi göz altına alınmış ve tutuklanmıştır (Kirkpatrick, 2013). Bununla birlikte birçok üyesine yurtdışı yasağa getirilmiş, mal varlıklarına tedbir konmuş ve uluslararası banka hesapları dondurulmuştur. Mursi aslında ilk olarak uzun bir süre ordunun kontrolünde gizli bir yerde ev hapsinde tutulduktan sonra tutuklanarak hapse atılmıştır. Hakkında *“protestocuların öldürülmesini teşvik etmek, yargıyı aşağılamak, vatan hainliği, yabancı ülkelerle iş birliği”* gibi suçlamalarla yargılama süreci başlatılmıştır. Ancak Mursi mahkeme salonuna getirildiği zamanlarda kendisinin halk tarafından demokratik yollarla seçilmiş Mısır'ın Cumhurbaşkanı olduğunu söyleyerek, mahkemeyi tanımadığını belirtmiştir (Telci, 2015a: 177).

Darbe karşıtı ve Mursi yanlısı protesto eylemlerinin ve gösterilerinin Kahire'deki merkezi Rabiätül Adeviyye ve Nahda meydanları olmuştur. 3 Temmuz'dan sonraki iki ay boyunca Müslüman Kardeşler destekçileri hem askeri darbeye karşı hem de Mursi'nin görevine geri dönmesi adına Kahire'de büyük oturma eylemleri ve tüm ülkede protesto gösterileri düzenlemiştir. Bu gösteri ve eylemler sırasında polis ve ordu güçleri göstericilere ateş açarak binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur (*“All According to Plan:”*, 2014: 2-3).

Bu gösterilere yapılan en kanlı müdahale 14 Ağustos 2013'de gerçekleşmiştir. Rabiätül Adeviyye ve Nahda Meydanı'nda bulunan göstericileri dağıtmaya yönelik sabah erken saatlerde asker ve polis kuvvetleri operasyon gerçekleştirmişlerdir. Amaç ağır kayıplar verdirerek protestocuların gözünü korkutmak ve siyasi muhalefete son verilmesini sağlamak olarak ifade edilebilir (Telci, 2015a: 178).

Zira İnsan Hakları İzleme Örgütü raporuna göre güvenlik güçlerinin gerçek mermi kullanarak protestoculara ateş açtıklarını ve yüzlerce kişiyi kafalarından, boyunlarından, göğüslerinden vurarak öldürdükleri tespit edilmiştir. Ayrıca raporda onlarca tanığın, Rabia (Rabiätül Adeviyye) Meydanı'ndaki göstericilere keskin nişancıların helikopterden ateş ettiğini gördüğüne ve yine tanıklar tarafından güvenlik güçlerinin günün büyük bir bölümünde meydanı ablukaya alarak kaçmak isteyenlere ateş açıldığı ifadelerine yer verilmiştir. Neticede 14 Ağustos'ta yaşanan bu olaylar sonrasında raporda 1000'den fazla kişinin öldüğü, Eylül ayında Mısır'ın

geçici hükümetinin Başbakanı da gazeteye verdiği demeçte Rabia ve Nahda Meydanı'ndaki ölümlerin 1000'ye yakın olduğu bilgisi yer almıştır ("All According to Plan:", 2014: 6, 12). Yaşanan bu katliamda mağdurların çoğu yaklaşık bir buçuk ay öncesine kadar Mısır'ın iktidardaki en güçlü siyasi partisine ve Cumhurbaşkanına destek veren ve taraftarı olan kişilerdir.

Ordu, halkın talebi ve kurtarıcısı rolüyle anti-demokratik uygulamalara son vermek adına yönetime el koyduğunu belirtmesine karşın, halka karşı yapılan tüm bu zulümler demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca ileride daha detaylı bir şekilde anlatılacak olan 2014 Anayasası'nda yapılan değişiklikler de darbeden sonra Cumhurbaşkanı seçilen General El-Sisi'nin demokrasiyle uyuşmayan yönetimini gözler önüne sermektedir.

Genel olarak askeri darbeden sonra yaşanan olaylara dair İnsan Hakları İzleme Örgütü; saldırıların gerçekleştiği sırada veya hemen sonrasında protesto bölgelerinin her birinde yapılan yerinde incelemelere, protestocular, doktorlar, gazeteciler ve yerel halkında içinde bulunduğu 200'ün üzerinde tanıkla yapılan görüşmelere, video çekim saatlerinin ve fiziksel kanıtların incelemelerine ve kamu görevlilerinin açıklamalarına dayanarak şu sonuca varmıştır: Cinayetler sadece uluslararası insan hakları hukukunun ciddi bir şekilde ihlallerini teşkil etmekle kalmayıp aynı zamanda cinayetlerin ön planda olduğunu gösteren kanıtların olması, yaygın ve sistematik bir yapıya sahip olması ve silahsız kişilere siyasi gerekçelerle saldırıda bulunulması insanlığa karşı işlenen suçlar anlamına da gelmektedir ("All According to Plan:", 2014: 5).

Öte yandan Eylül 2013'e gelindiğinde mahkeme kararıyla Müslüman Kardeşler'in ve tüm ilgili oluşumlarının faaliyetleri yasaklanmış, dernek kapatılmış ve derneğe ait her şeye el konulmuştur. Bu doğrultuda mahkeme kararından sonra Ekim ayında Mısır geçici hükümetinin Sosyal Dayanışma Bakanı geçmişte yapılan ihlaller sebebiyle Müslüman Kardeşler Derneği'nin kapatıldığını ve ülkedeki STK listesinden çıkartıldığını resmen duyurmuştur ("Müslüman Kardeşler Derneği", 2013).

24 Aralık 2013'de de ("Egypt Constitutional Referendum", 2014: 17) Dekahliyye Emniyet Müdürlüğü'ne gerçekleştirilen bombalı saldırıdan Müslüman Kardeşler

sorumlu tutularak geçici hükümet tarafından terör örgütü ilan edilmiştir. Her ne kadar Müslüman Kardeşler'in saldırıyı kabul etmemesi aksine kınaması ve Ensar Beyt el-Makdis adlı örgütün üstlenmesine karşın geçici hükümetin Müslüman Kardeşler'i suçlayıcı açıklamaları devam etmiştir. Amaç Müslüman Kardeşler'in siyasetteki ağırlığını ve yerini zayıflatmak olarak yorumlanmıştır. Zira Müslüman Kardeşler'in terör örgütü olması cemaat üyelerinin, cemaatin faaliyetlerine katılanların terör suçuyla yargılanmasına ve Müslüman Kardeşler tarafından düzenlenen protesto gösterilerine katılan cemaat üyesi olmayan vatandaşların da en az 5 yıldan başlayan mahkumiyetlerine neden olacaktır. Aynı zamanda bu gösterilere yapılacak müdahale “*gösteri kanunu*” şeklinde değil “*terörle mücadele*” kanunu gereğince yapılacaktır (Kalabalık, 2013c). Ayrıca kurduğu siyasi parti ile son parlamento seçimlerini, gösterdiği aday ile Cumhurbaşkanlığı kazanarak ve ülkedeki en büyük İslami örgütlenme olan Müslüman Kardeşler'in terörist bir örgüt olarak lanse edilmesi yaklaşan Anayasa referandumunu, ileride yapılacak olan Cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri için önemli bir argümandır.

Diğer taraftan yaklaşık 6 yıldır (2013-2019) askeri cezaevinde tutuklu bulunan ve farklı birçok davadan yargılanarak hakkında 20'şer yıl, ömür boyu hapis cezaları bulunan ve idam cezasına çarptırılması istenen Mursi, Haziran 2019 tarihinde, “*casusluk*” suçlamasıyla ilgili duruşma sırasında fenalaşarak hayatını kaybetmiştir (“Mahkeme Salonunda Yaşamını Yitiren”, 2019).

3.8.2. 2014 (Darbe) Anayasası ve Referandum

8 Temmuz 2013'de geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur'un yayımladığı Anayasal Deklarasyona göre, geçiş döneminde yeni bir Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar geçici Cumhurbaşkanı olarak ülkenin işlerini kendisi yürütecek ve anayasal bildirimleri yayımlama yetkisine sahip olacaktır. Bununla birlikte 2012 Anayasası'nda yapılacak değişiklikleri gözden geçirmek için toplumun tüm kesimlerini ve çeşitli uzmanlık alanlarını içeren bir komite kurulacaktır (“Referendum in Egypt:”, 2014: 1).

Anayasa değişikliği süreci, 2012 Anayasası'na itiraz edilen hükümleri 30 günlük bir sürede incelemek, gerekli değişiklikleri yapmak ve önerilerde bulunmak için hâkimlerden ve hukukçu akademisyenlerden oluşan 10 kişilik bir Uzmanlar Komitesi'nin atanmasıyla başlamıştır. Uzmanlar Komitesi çalışmalarını 18 Ağustos

2013’de sonlandırdıktan sonra taslak geçici Cumhurbaşkanı Mansur tarafından Mısır toplumunu temsil eden 50 kişiden oluşan anayasa inceleme komitesine gönderilmiştir. Arap Birliği eski Genel Sekreteri Amr Musa’nın başkanlığını yaptığı ve Eylül ayında çalışmalara başlayan söz konusu komiteye gözden geçirilmiş 2012 Anayasası’na dair son değişiklikleri yapmak için 60 gün süre verilmiştir. 3 Aralık 2013’de komite Anayasa’nın değiştirilmiş yani son taslak halini geçici Cumhurbaşkanı Mansur’a sunmuştur. Mansur da 2012 Anayasası’nın değiştirilmiş halini 14-15 Ocak 2014’te referanduma sunacağını ilan etmiştir (“Egypt Constitutional Referendum”, 2014: 12-13; “Referendum in Egypt:”, 2014: 1).

Daha çok seküler figürlerden oluşan 50 kişilik anayasa inceleme komitesine Müslüman Kardeşler, darbe sonrası oluşturulan Mısır’ın yeni makamlarının meşru olmadığını iddia ederek komiteye katılmayı reddetmiştir. İslamcı figür olarak Selefi el-Nur Partisi, Mısır’daki en yüksek Sünni İslam otoritesi El-Ezher ve ayrıca Hristiyan temsilciler yer almıştır (“Egypt Appoints Amr Moussa”, 2013).

Dolayısıyla 2012 Anayasası taslak komitesine İslamcı temsilciler hâkim olmuşken, bu yeni komitede İslami akımlardan sadece 5 temsilci yer almıştır. Bunlar El Ezher’in 3 üyesi, Selefi el-Nur Partisi’nden 1 temsilci ve Müslüman Kardeşler’in eski üyesi Kamal Al-Hilbawi. Hristiyan kiliselerden de 3 temsilci yer almıştır. Mısırlı yetkililer, yeni Anayasa’nın 2012 Anayasası’nın yalnızca değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu iddia etmektedir. Yeni Anayasa taslağına ortalama 40 civarında yeni madde eklenmiş ve 2012 Anayasası’nın yaklaşık 100 maddesi değiştirilmiştir. Böylece yeni Anayasa taslağı 247 maddeden oluşmuştur (Lavi, 2014).

Referanduma sunulacak nihai Anayasa taslağına içerik olarak bakıldığında 1952 yılından beri ülkenin en önemli kurumu haline gelen ordunun yetkilerinin arttığı görülmektedir. Örneğin genellikle demokrasilerde kabine üyelerinin atanması sadece seçilmiş sivil otoritelere verilmiş bir yetkidir. Ancak yeni Anayasa’da Savunma Bakanı³⁹ SKYK’nın onayı ile iki Cumhurbaşkanlığı dönemi kadar yani 8 yıl boyunca görevde kalabilecektir. Cumhurbaşkanı ikinci dönem seçilmemiş olsa bile Savunma Bakanı görevine devam edecektir. Bunun yanında 2012 Anayasası’nda siviller sadece ordu aleyhine işlenen suçlarla ilgili olarak askeri mahkemede

³⁹ Her iki Anayasa’da da (2012 ve 2014 Anayasası) Savunma Bakanı’nın subay olması gerekiyor (“Comparing Egypt’s 2012”, 2014).

yargılanabilecektir. 2014 Anayasası ise askeri mahkemelerin sivil sanıklar üzerindeki yetkisini genişletmiştir. Her iki Anayasa bu çerçevede sivilleri yeterince korumamakla birlikte yeni Anayasa’da bunun kapsamının daha fazla arttırıldığı, yani askeri mahkemelerin sivilleri yargılamada daha geniş yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki, askere direnen herhangi bir vatandaş bu kapsamda değerlendirilebilir.⁴⁰ Bu hüküm Mübarek dönemindeki Olağanüstü Hal Yasası çerçevesinde uygulanan ancak Mursi döneminde kaldırılan bir uygulamadır (“Egypt Constitutional Referendum”, 2014: 28; Kalabalık, 2014; Kurt, 2014).

Görüldüğü üzere yeni Anayasa’da ordu 2012 Anayasası’na göre daha fazla yetkiye sahip olmakla birlikte, temelde aslında her iki Anayasa 2011 halk hareketine kadar yürürlükte kalan 1971 Anayasası’na dayanmaktadır. Dolayısıyla her iki Anayasa pek çok benzerliği paylaşır, ancak bazı temel farklar da söz konusudur. Ordu ile ilgili olanlar dışında bu temel farkları ana hatlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alacak olursak:

- 2012 Anayasası’nda tutuklanan veya göz altına alınan Mısırlıların işkenceye maruz kalmaması gerektiği yer alırken; 2014 Anayasası’nda daha da ileriye gidilerek hiçbir sınırlama olmaksızın işkence biçimlerinin tümünün suç olduğu açıkça belirtilmiştir.
- 2012 Anayasası’nda kadınlar “*erkeklerin kız kardeşi*” olarak ifade edilmiştir. 2014 Anayasası daha açık bir şekilde, kadınların erkeklere eşit olduğunu ve devletin kadınları her türlü şiddete karşı korumasını taahhüt ettiğini belirtmiştir.
- 2012 Anayasası’nda Sünni dünyasının önde gelen teolojik kurumu olan El-Ezher’e İslam hukuku ile ilgili konularda danışılması gerektiği ile ilgili yasama görevi verilirken, 2014’de Anayasası’nda bu hüküm kaldırılmıştır.
- 2012 Anayasası’nda Başsavcıyı atama yetkisi Cumhurbaşkanına ait iken, 2014 Anayasası’nda bu yetki Yüksek Yargı Konseyi’ne verilmiştir.
- 2014 Anayasası ile parlamentonun üst kanadı olan Şura Konseyi ortadan kaldırılmaktadır.

⁴⁰ Hatta Askeri Adalet Başkanı General Medhat Radwan Ghazi’nin yayımlanan röportajında, sivillerin orduya ait benzin istasyonlarında çalışanlar ile tartışması bile, onların askeri mahkemede yargılanmasına neden olabileceğini söylemiştir (“Comparing Egypt’s 2012”, 2014).

- 2012 Anayasası'nda yer alan “*Muhammed Peygamber ve diğer peygamberlere hakaret etmek*” maddesi kaldırılmıştır.
- 2014 Anayasası “*din temelinde oluşturulan*” siyasi partilerin kurulmasını açıkça yasaklamıştır (“Comparing Egypt’s 2012”, 2014).
- 2014 Anayasası ile siyasi partiler mahkeme kararı ile kapatılabilecektir (Rizk ve El Sharnoubi, 2013).

Yeni Anayasa en başta Hürriyet ve Adalet Partisi ve el-Nur Partisi olmak üzere 25 Ocak ayaklanmasından sonra kurulan dine dayalı pek çok siyasi partiyi yasaklamaktadır. Özetle, yeni Anayasa’da 2012 Anayasası’na göre bazı konularda daha fazla haklar verilmesine karşın her iki Anayasa’nın da olumlu ve olumsuz, eksik ya da fazla yanları söz konusudur.

Diğer taraftan yeni Anayasa’nın bazı hükümleri de net olarak yazılmamakla beraber, ileride vatandaşlar aleyhine kullanılacak bir şekilde hazırlanmıştır. Örneğin, “*savunma amaçlı tutuklamalar daha sonra belirlenecek kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilecek*” ibaresi ucu açık olarak yazılmıştır. Bu sayede ileriki dönemlerde güvenlik güçlerinin eli güçlendirilebilir ve yapılan tutuklamalara meşruluk kazandırılabilir (Telci, 2015a: 180).

Anayasa’nın yazım sürecinin halk tarafından seçilmiş bir parlamento ve yönetim tarafından değil de askeri darbe sonrasında atamayla göreve getirilen kişiler tarafından belirlenmesi ve yazılması, Anayasa’nın meşruluğuna gölge düşürmektedir. Bunun yanında Anayasa’yı hazırlayan grup yönünden yeni Anayasa ile 2012 Anayasası karşılaştırıldığında, yeni Anayasa’yı hazırlayan taslak komitesinin sayısal olarak daha az olması ve toplumun tüm kesimlerini temsil etmesi bakımından 2012 Anayasası’nı hazırlayan grubun daha meşru olduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda Müslüman Kardeşler ve Mursi yanlısı birçok siyasi parti ve grup 3 Temmuz sonrası sürecin meşru olmadığını, aynı zamanda bu paydaşlardan bazıları geçici hükümetin sürecin farklı aşamalarında yol haritasından saptığını ve 2012 Anayasası’nda değişiklik yapmak yerine yeni bir Anayasa’ya izin verdiğini belirterek, referandumu boykot etmeye karar vermiştir (“Egypt Constitutional Referendum”, 2014: 13).

Bu nedenle, Anayasa referandumunun meşruiyet kazanmaması için bir araya gelen bazı muhalif parti ve gruplar referanduma katılmayacaklarını açıklamışlardır. Bu grupların içinde Hürriyet ve Adalet Partisi vardır. Aynı zamanda referanduma katılıp ancak hayır oyu kullanacak grupların içinde de 6 Nisan Hareketi bulunmaktadır (Kurt, 2014).

14-15 Ocak 2014’de yapılan Anayasa referandumu (“Referendum in Egypt:”, 2014: 1) yüzde 98,1 oy oranı ile kabul edilmiştir. Bu sonuç Mübarek dönemindeki tek adaylı, haliyle rekabetsiz Cumhurbaşkanlığı referandum sonuçlarına benzemektedir. Katılım oranı ise yüzde 38,6’dır. Yüzde 32,9 olan 2012 Anayasası’na katılım oranını geçmesine karşın yine de yüksek bir oran değildir ve vatandaşlar arasında net bir uzlaşma olmadığını gösterir. Zira bu oranlar halkın büyük çoğunluğunun referandumu boykot etmesi anlamına gelmektedir (“Egypt Constitutional Referendum”, 2014: 27).

Mursi döneminde yapılan 2012 Anayasası’nın kısa sürede ve hızlı bir şekilde yapıldığını iddia edenler, ki daha önce de belirtildiği üzere bu konuda haksız sayılmazlar, bu dönemde yapılan Anayasa için aynı durumu dile getirmemişlerdir. Zira yeni Anayasa daha kısa sürede ve üstelik daha az katılım ile yazılmıştır. 2012 Anayasası’nda İslamcılar ağırlıktayken ya da onların düşünceleri ön plandayken, şimdi de seküler ve liberaller ön plandadır. Ayrıca her iki Anayasa’da da katılım oranı oldukça düşük olmasından dolayı tam bir toplumsal mutabakat sağlanamamıştır. Tüm bunlar her iki Anayasa’nın meşruiyetini tartışılır hale getirmekle beraber, özellikle yeni Anayasa’nın askeri darbeden sonra ordunun atadığı yönetim tarafından hazırlanması da başka bir sorundur. Kısacası, yine ortak bir paydada buluşulmamış ve sadece belirli kesimlerin isteği doğrultusunda süreç meydana gelmiştir.

3.8.3. 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

3 Temmuz darbesine neden olan protestolar düşünüldüğü zaman Anayasa referandumuna katılım oranının daha fazla olması gerekiyordu. Özellikle Mursi’nin iktidarda bulunduğu bir yıllık süreçte yapmış olduğu yanlışlardan ötürü cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı oyların bir bölümünün muhaliflere geçeceği beklenerek, Anayasa referandumunda katılımı arttıracığı düşünülmüştür. Ancak beklenen olmadı ve katılım düşük oranda kaldı.

2004 Anayasa referandumunun onaylanmasından sonra geçici Cumhurbaşkanı Adli Mansur'un milletvekilliği ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri için takvim ilan eden kararnamesi beklenmektedir. Muhammed Mursi'nin görevden alınmasından sonra yayımlanan yol haritasında milletvekili seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Ancak yetkililer son haftalarda ilk önce Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur ("Egypt Constitution Approved", 2014).

25 Ocak 2014 tarihinde, Mübarek'i deviren 2011'deki 25 Ocak ayaklanmasının üçüncü yıldönümünde, askeri darbeye karşı her zamanki gibi Kahire başta olmak üzere tüm ülkede protesto eylemleri ve gösteriler yapılmıştır. Ancak polisin müdahalesi ile ülke genelinde çeşitli bölgelerde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Kahire şehir merkezindeki protestoculara zırhlı polis araçları saldırmıştır. İlginçtir ki bu gösterilerde hem Mursi taraftarları hem de Mursi ve Sisi'nin otoriterliğine karşı olan eylemciler yer almıştır. 1079 kişinin tutuklandığı (Kingsley, 2014a) protestolarda Sağlık Bakanlığı en az 49 kişinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır ("Egypt Clashes Kill", 2014).

Yani her ne kadar Anayasa'da özgürlükler güvence altına alınmış olsa da ve bu anlamda ilerleme kaydedildiği düşünülse de baskı ve şiddet devam etmektedir. Zira önemli olan demokratik gelişmelerin kâğıt üzerinde kalması değil hayata geçirilmesi, uygulamaya konmasıdır. Burada asıl önemli nokta, maddelerin ucu açık ve belirsiz bir şekilde kanunda yer almasıdır. Bu da göstericilerin aleyhine bir durum doğurmaktadır.

Diğer taraftan devam eden günlerde, ordu ve hükümet taraftarları da 25 Ocak olaylarının simgesi olan Tahrir Meydanı'nı da kapsayan birçok önemli merkezlerde toplanarak Abdülfettah el-Sisi'nin cumhurbaşkanlığına aday olması için çağrıda bulunmuştur. Bu arada Sina yarımadasında ordu helikopterinin düşmesi sonucunda beş askerden oluşan ekibin tümü ölmüş, Süveyş'teki bir polis binasının yakınında büyük bomba yüklü bir araba patlayarak 9 kişinin yaralanmasına neden olmuş ve yine başka bir gün polis şiddetinden dolayı 18 kişi hayatını kaybetmiştir. Kısacası ülkede bir kargaşa ortamı ve gruplar arasında ciddi bölünmeler söz konusudur. ("Egypt Clashes Kill", 2014).

Nitekim 3 Temmuz askeri darbesi sonrasında ülkenin gündeminde hâlâ gösteri, eylem ve şiddetin ön planda olduğu ve devam ettiği bu dönemde, Genelkurmay Başkanı el-Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyup koymayacağı başka bir gündem konusudur. Zira terör örgütü ilan edilen ve dolayısıyla siyasetten dışlanan Müslüman Kardeşler başta olmak üzere tüm muhalif kesime uygulanan baskı ve şiddetin sorumlusu olarak gösterilen el-Sisi'nin Cumhurbaşkanı aday olma ihtimali tepkiyle karşılanmıştır. Şubat ayına gelindiğinde hükümetin istifa etmesi üzerine haliyle el-Sisi'nin Savunma Bakanlığı görevi de sona ermiştir. Böylelikle el-Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı adaylığı için ilk yol açılmıştır. Akabinde kendisi de Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek Cumhurbaşkanı aday olacağını resmen ilan etmiştir (Telci, 2015b: 146-147).

2012 Anayasası'nda Cumhurbaşkanlığına aday olabilmek için 20 milletvekilinin ya da 10 ilden, her ilden en az bin kişi olmak kaydıyla, 20 bin vatandaşın imzası gerekiyordu. 2014 Anayasası'nda ise Cumhurbaşkanlığı adaylığı için 10 il şartı 15 ile ve toplamda 20 bin yerine de 25 bin vatandaşın imzasına çıkartılmış, diğer iki şart aynı kalmıştır ("Egypt's 2014 Presidential", 2014: 2; Kalabalık, 2014).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine, Mart ayında ordudan istifa eden Abdülfettah el-Sisi ile 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de aday olan Abdülnasır yanlısı Kerame Partisi Başkanı Hamdin Sabahi girmiştir ("Egypt's 2014 Presidential", 2014: 1-2) Seçimlerin ilk başta 26-27 Mayıs 2014'de yapılacağı belirtilmesine karşın, katılımın oldukça düşük olmasından ötürü oy verme işleminin üçüncü gün de devam ettirilmesine karar verilmiş, bu doğrultuda seçimler 26-28 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımı teşvik etmek için 27 Mayıs'ta resmî tatil ilan edilmiş ve sandığa gitmeyenlere 70 dolar para cezası kesileceği açıklanmıştır ("Mısır'da Seçimin Galibi Sisi", 2014).

Netice itibariyle, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde el-Sisi oyların yüzde 96,9'unu alarak seçimleri kazanmıştır. Seçime katılım oranı da tüm çabalara rağmen yüzde 47,45'te kalmıştır ("Abdel Fattah al-Sisi Wins", 2014). Katılımın oranının bu seviyede kalması askeri darbenin genel olarak halk tarafından yeterince destek görmediğinin bir işaretidir.

Öte yandan burada ilk akla gelen 2012 yılında Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile sonuçlanan seçimlerdir. Bu bağlamda her ikisini mukayese ettiğimizde, 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimleri tüm Mısır halkının birlik olarak topyekûn Mübarek rejimine karşı ayaklanması sonucunda, yani bir nevi “*sivil darbe*” sonrasında yapılan halkın ilk defa adil bir ortamda ve özgürce Cumhurbaşkanı seçtiği seçimlerdir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yine halkın ayaklanması söz konusu, ancak bu sefer Mısır halkı iktidar yanlısı ve karşıtı olarak ikiye bölünmüş bir vaziyette ve her ne kadar belli bir kesimi temsil etse de demokratik yollarda seçilmiş olan Cumhurbaşkanı askeri darbe ile zorla görevden alınmıştır. Bunun sonrasında 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır.

2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine 13 aday katılmıştır, 2014 seçimlerinde ise sadece 2 aday yarışmıştır. Zaten toplumda derin bölünmeler olduğu için başta Müslüman Kardeşler taraftarları olmak üzere bazı parti ve gruplar da seçimi boykot etmiştir. Son olarak da katılım oranlarında baktığımızda asıl itibariyle her iki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde katılım oranının düşük olmasının yanında, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri diğerine göre daha düşük seviyede kalmıştır.

Aslında oylama sırasında ve son dakika kararıyla seçimleri bir gün daha uzatmak gibi farklı önlemler almak seçimin ilk iki gününde katılımın ne kadar düşük olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Yine de alınan tedbirlere rağmen katılım oranı istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu durum zaten başlı başına Abdülfettah el-Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına yani meşruiyetine gölge düşürmektedir.

Hatta el-Sisi karşıtları alınan oy oranının şişirildiğini savunsalar da yani sonuç ne olursa olsun, zaten el-Sisi'nin seçimden önce katılım oranının yüzde 80 olacağı iddiası gerçekleşmemiş, hatta çok altında kalmıştır. Ayrıca yine bu düşük katılım oranı ile el-Sisi'nin popülaritesinin iddia edildiği kadar fazla olmadığı görülmüş (Kingsley, 2014b) ve Mübarek dönemi Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarını akıllara getirmiştir.

3.9. Abdülfettah El-Sisi Dönemi

Haziran 2014'de yemin ederek görevine başlayan Abdülfettah el-Sisi'nin yemin töreninde Mübarek döneminde göreve getirilen çok sayıda üst düzey bürokratin bulunması dikkati çekmiştir. Diğer taraftan el-Sisi döneminde de darbe karşıtı gösteriler farklı şehirlerde, meydanlarda düzenlenmeye ve sivil can kayıpları

yaşanmaya devam etmekle beraber, aynı şekilde üniversite kampüslerinde de protestolar etkili bir şekilde sürdürülmüştür. Hatta üniversitelerde Güz dönemi başladıktan sonra gösteri ve protestolarda artış olmuş ve üniversite yönetimleri tarafından alınan tüm önlemler yetersiz kalmıştır. Bu gösterilerde tutuklanan öğrencilerin çoğunluğunun okulla ilişkisi kesilerken, önemli bir bölümü de hapis cezasına çarptırılmıştır (Telci, 2015b: 147). Bunun yanında 14 Ağustos 2013 tarihinde Rabiatül Adeviye ve Nahda Meydanlarında yaşanan ve en az bin kişinin öldürüldüğü katliamın birinci yıldönümünde gerçekleştirilen protestolarda güvenlik güçleri tarafından açılan ateş sonucu 4 sivil öldürülmüştür (“Deaths as Egypt’s Rabaa”, 2014). Kısacası askeri darbeye ve el-Sisi yönetimine karşı yapılan protestolar devam etmekle birlikte genel itibariyle güvenlik güçlerinin baskı ve şiddetine maruz kalmış, sivil ölümler yaşanmıştır.

Bu yüzden, el-Sisi yönetimi büyük oranda şiddete eğilimli olan baskı rejimine devam edebilmek ve meşru kılmak adına bazı kanuni düzenlemelere başvurmuştur. Bu da el-Sisi’nin çıkartmış olduğu kararnamelerle hayata geçirilmiştir. Örneğin, el-Sisi tarafından çıkartılan bir kararname ile kamu kurumlarının ve altyapı tesislerinin büyük bir kısmı ordunun himayesine verilmiştir. Bunlar arasında yollar, köprüler, su depoları, kamu binaları, elektrik santralleri ve üniversite kampüsleri yer almıştır. Buralara yapılan saldırılar orduya yapılmış olarak kabul edilecek ve saldırıyı gerçekleştiren(ler) askeri mahkemede yargılanacaktır. Üniversitelerde düzenlenen gösterilerin önüne geçemeyen el-Sisi yönetimi bu kararnameyle; üniversitelerde gerçekleştirilen darbe karşıtı gösterilere karışanlara ve adı geçen kamuya ait yapılara kastedenleri ivedilikle ve yasal olarak gerekenin yapılmasını amaçlamıştır (Telci, 2015b: 148-149).

Bu ve buna benzer düzenlemelerle göreve geldiği günden itibaren ülkedeki muhalefeti susturmaya ve sindirmeye çalışan el-Sisi, 26-28 Mart 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine yine aday olmuştur. Ghad (Yarın) Partisi Genel Başkanı Musa Mustafa Musa ise el-Sisi’nin tek rakibi olmuştur (“Elections in Egypt”, 2018: 1-2).

2014 seçimlerinde de el-Sisi’nin tek rakibi olmasına karşın bu seferki, rakipten ziyade seçimlere el-Sisi’nin tek aday olarak girmemesi adına sadece oy pusulasında

ismi yer alan, herhangi bir iddiası olmayan bir kişidir. Diğer bir deyişle, kurgudan ibaret bir seçim oyunu ve az da olsa rekabetçi bir siyasi ortamın olduğunun düşünülmesini sağlamak için seçime giren sahte bir adaydır.

Zira Musa, hem Ocak ayında adaylığını ilan edene kadar net bir şekilde el-Sisi'yi desteklemekte (Epatko ve Quran, 2018) hem de el-Sisi'ye sadık bir kişi olarak bilinmektedir. Zaten aksi bir durumda Musa, Cumhurbaşkanlığına aday olamazdı. Bunun nedeni Cumhurbaşkanlığı için adaylığını ilan eden ve adaylığı muhtemel kişilerin seçimden önce bir şekilde adaylıktan vaz geçmek durumunda kalmalarıdır. Örneğin, eski Genelkurmay Başkanı Sami Anan, adaylığını açıkladıktan birkaç gün sonra adaylıkla ilgili ordunun iznini almamakla suçlanarak gözaltına alınmıştır. Albay Ahmed Konsowa, Cumhurbaşkanlığına aday olma düşüncesini açıkladıktan sonra "*askeri düzenin gereklerine aykırı siyasi görüş bildirmek*" suçlamasıyla altı yıl hapse mahkûm edilmiştir. Benzer şekillerde 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turuna kalarak Muhamed Mursi'ye rakip olan Ahmet Şefik ve diğer birkaç aday daha yarıştan çekilmek zorunda bırakılmışlardır (Egypt's 2018 Presidential", 2018).

Ayrıca seçimi boykot eden kişilere yönelik de yaptırımlar uygulanarak susturulmaya çalışılmıştır. Mesela 2012 ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri adayı Hamdin Sabahi, seçimi boykot eden kişilerden oluşan bir koalisyona katıldığı için göz altına alınarak rejimi devirmekle suçlanmıştır. Aynı şekilde koalisyona katılarak seçimi boykot etmeye yönelik imza veren 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimi adayı Abdulmunim Ebu'l Futuh⁴¹ da tutuklanmıştır (Michaelson, 2018).

El-Sisi hem kendisini seçimde zorlayabilecek tüm potansiyel Cumhurbaşkanı adaylarını seçimden önce saf dışı bırakarak kendisini garantiye almış ve sadece destekçisi Musa Mustafa Musa'yı kendisine rakip olarak aday göstermiş hem de katılım oranını arttırmak için seçimi boykot eden siyasi muhalifleri susturmaya ve hapis cezaları ile korkutmaya çalışmıştır. Seçimlerden önce muhalefete yapılan bu amansız baskı el-Sisi'ye muhalefet etmenin ne kadar tehlikeli olduğunu gözler önüne sermekle beraber, Mısır'da muhalif olmak neredeyse terörist veya düşman olmakla eş değer görülmektedir.

⁴¹ Asıl suçu seçimi boykot etmek olmasına karşın Abdulmunim Ebu'l Futuh'a yönelik diğer bir suçlama da Müslüman Kardeşler ile temasa geçmesidir (Dunne, 2018).

Hülasa, gerçek rakiplerini saf dışı bıraktıktan sonra el-Sisi geçerli oyların yüzde 97,08'ini alarak, beklenildiği üzere tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak katılım oranı, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine oranla daha da gerileyerek yüzde 41,5'de kalmıştır (Michaelson, 2018).

Bu seçim tam anlamıyla henüz halk sandık başına gitmeden sonucu belli olan Mübarek dönemindeki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynısıdır. Zira 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar Mübarek tek aday olarak seçimlere girmekte ve halk, sadece ilan edilen Cumhurbaşkanıya onay vermek için başvurulan bir mecra. Şimdi ise, yani 2018 yılı itibariyle, el-Sisi yine görevine devam etmek adına bir nevi halktan onay almak için seçime girmiştir. Sadece Mübarek dönemindeki gibi tek aday olmamakla birlikte oy pusulasında adı geçen göstermelik bir rakip ile seçime girmiştir. Olması gereken ise 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi gerçek adayların ve rekabetçi bir ortamın olmasıdır. Diğer taraftan el-Sisi tüm çabasına rağmen katılım oranını yükseltmeyerek yine yüzde 50'nin altında kalmış ve hatta bir önceki seçimlere oranla katılım oranı daha da düşmüştür.

Sonuç itibariyle, Abdülfettah el-Sisi'nin Cumhurbaşkanlığında ikinci dönemi başlamıştır. Yalnız bu, 2014 Anayasası'na göre el-Sisi'nin son dönemidir. Zira 2012 Anayasası'nda yer alan ilgili madde değişiklik yapılmadan aynı şekilde 2014 Anayasası'na geçen Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 4 yıldır ve en fazla iki dönem seçilir maddesinden ötürü, Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 2022'de sona erecektir. Bu yüzden genel olarak hem el-Sisi'nin görev süresini uzatmak ve yargı üzerinde kontrolü sağlamak hem de ordunun gücünü daha fazla arttırmak ve sağlamlaştırmak için Anayasa'da bir dizi değişikliğe gidilmiştir. Bu doğrultuda 2014 Anayasası'nda yapılan değişikliklerin en önemlileri arasında özetle şunlar yer almaktadır:

- Mevcut Cumhurbaşkanı'nın (Abdülfettah el-Sisi'nin) ilk dönemi 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarının açıklanması ile başlayacak, 6 yıl sonra sona erecektir ve aynı Cumhurbaşkanı bir kez daha yine 6 yıllığına seçilebilecektir. Bu sayede el-Sisi'nin ilk dönemi 2024'de bitecek ve ardından bir kez daha Cumhurbaşkanlığına aday olabilecektir. Tekrar seçildiği takdirde 2030 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevine devam edebilecektir.

- Cumhurbaşkanı kendisine sunulan belirli adaylar arasından; yargı organlarının ve makamlarının başkanları ile Mısır Cumhuriyet Başsavcısını atar. Bu durum siyasi veya başka çıkar ilişkisine dayalı atamaları kolaylaştırarak kararları etkileme riskini arttırabilir ve yetki ihlallerine neden olabilir. Dolayısıyla yargının bağımsızlığına ve hukukun üstünlüğüne zarar verebilir.
- Mevcut Anayasa’da ordunun göreviyle ilgili maddeye ek olarak ordu; anayasayı, demokrasiyi, devletin sivil yapısını, halkın kazanımlarını, bireysel hakları ve özgürlükleri korur ibaresi de eklenmiştir. Zaten ülkede güçlü bir konumda ve geniş yetkilere sahip olan Mısır ordusu, bu ek madde ile, yasal olarak daha fazla güçlenerek, askeri müdahalenin kapsamı genişlemiş ve her türlü askeri müdahaleler Anayasa ile güvence altına alınmış olmaktadır.
- 2012 ve 2014 Anayasası, ordu karşısında sivilleri yargısal çerçevede yeterince korumamasına karşın, 2014 Anayasası askeri mahkemelere sivilleri yargılamada daha kapsamlı bir yetki vermiştir. Ancak yapılan değişiklikle bu kapsam daha da genişletilmiştir. Bu sayede askeri mahkemelerin yargı yetkisinin herhangi bir kamu mülkiyetinde veya hayati öneme sahip bir tesiste işlenen suçları da kapsayacak şekilde genişletilmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla askeri bina veya askeri personele doğrudan saldırı yapılmamış olsa bile sivillere askeri mahkeme yolu gözükecektir. Bu durum aslında üniversitelerde gerçekleşen darbe karşıtı gösterilerin önüne geçmek için 2014 yılında Cumhurbaşkanı el-Sisi tarafından çıkartılan kararnamenin genişletilmesi ve halk tarafından da onaylanması sağlanarak daha kapsamlı bir şekilde anayasada yer almasıdır.
- Temsilciler Meclisi’ndeki milletvekili sayısı 596’dan 450’ye indirilecek ve en az yüzde 25’i kadın milletvekillerinden oluşacaktır.
- Temsilciler Meclisi’nin yanında 2014 Anayasası ile kaldırılan parlamentonun üst kanadı olan Şura Konseyi rolünü üstlenecek Senato (Konseyi) kurulacaktır. En az 180 üyeden oluşacak olan Senato’nun üçte ikisi halk tarafından seçilecek, geri kalan üçte biri de Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Başbakan, Bakanlar ve hükümetin diğer üyeleri Senato’ya karşı sorumlu olmayacaktır (El-Din, 2019; “Egypt: Constitutional Amendments”, 2019).

Söz konusu Anayasa değişikliklerine ilişkin önerilen son taslak 16 Nisan 2019'da Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamada 531 milletvekilinin oyu ile kabul edilmiştir. Akabinde kabul edilen bu değişiklikler, 20-22 Nisan tarihleri arasında yapılan ve katılım oranının yüzde 44,33 olduğu referandumda halkın yüzde 88,83'ü tarafından onaylanmıştır (“Egypt’s Constitutional Amendments”, 2019).

Mısır parlamentosunun alt kanadı olan ve el-Sisi destekçilerinin çoğunlukta bulunduğu Temsilciler Meclisi'nden geçen ve hemen 4 gün sonrasında yapılan halk oylaması sonucunda kabul edilen 2014 Anayasası'ndaki söz konusu bazı değişiklikler ve yeni eklenen maddeler içerisinde, en azından yüzde 25 oranında kadın milletvekilinin bulunmasına ilişkin pozitif ayrımcılığa dair bir kota konulması gibi bazı olumlu maddeler olsa da, geneline baktığımızda Cumhurbaşkanı el-Sisi'nin ve ordunun yetkilerini anayasal zeminde arttıran, güçlerini pekiştirerek güvence altına alan ve yargının bağımsızlığını zedeleyebilecek maddeler görmekteyiz.

Bu da demek oluyor ki, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan demokrasi yanlısı protesto ve gösteriler 18 gün sonunda Mübarek'in devrilmesiyle ilk evresini tamamlamıştır. Yapılan ilk adil ve özgür parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesini demokratik gelişmeler açısından ikinci evre ya da geçiş süreci olarak ele alırsak, bunun 3 Temmuz 2013'de askeri darbe ile sona erdiğini görmekteyiz. Böylece Mısır'daki değişim süreci sekteye uğrayarak demokrasi lehine yaşanan kısa bir uygulamadan sonra tekrar askeri yönetime ve diktatörlüğe dönüş olmuştur. Yapılan bu son Anayasa değişikliği ile de demokrasinin ve demokratik gelişmelerin artması için değil, aksine otoriteryanizme dönüş için bir adım daha atılmıştır. Son olarak, 2019 yılında Fransa'da yapılan G7 zirvesinde ABD Başkanı Donald Trump'ın, el-Sisi'nin diktatör olduğunu şakayla karışık belirttiği “*en sevdiğim diktatörüm nerede?*” sözlerini hatırlatmak isterim.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Hüsnü Mübarek'in otoriter yönetimi, daha öncesinde Cemal Abdülnasır ve Enver Sedat'ın -her ne kadar monarşinin yıkılıp yerine cumhuriyet kurulsa da- ülkeyi tek başlarına yönetmeleri, parlamentoya sadece rejimin partisinin hakim olması, haliyle çıkarılan kanunların ve yürütülen siyasetin Cumhurbaşkanı ve söz konusu iktidar partisi paralelinde yürütülmesi, yaygın bir şekilde güvenlik güçlerinin zorbalığı; özellikle Mübarek döneminde ülkenin bir nevi polis devleti haline gelmesi, ekonomik sıkıntılar, yolsuzluk ve eşitsizlik gibi birçok anti-demokratik uygulamalardan ve insan hakları ihlallerinden kaynaklanan sorunlar Mısır'daki mevcut iktidarın meşruiyetini tartışılır hale getirmiştir.

Dolayısıyla 25 Ocak 2011 tarihinde Mısırlılar yaklaşık 30 yıldır iktidarda bulunan Cumhurbaşkanı Mübarek'in otoriter yönetimini protesto etmek için sokaklara çıkarak meydanları doldurmuşlardır. Ekonomik ve sosyal adalet, özgürlüklerin genişletilmesi çağrısında bulunan halk, aynı zamanda Mübarek'in görevi bırakmasını ve demokratik yönde ilerlemelerin gerçekleşmesini istemiştir. Ancak görevi bırakmayı istemeyen Mübarek, her kesimden ve her ideolojik görüşten Mısır halkının kendisine karşı birlik olması ve bu süreçte korku duvarı olarak ifade edilebilecek olan kritik eşiği aşan halkı karşısına almak istemeyen ve özellikle kendi ayrıcalıklı konumunu korumak ve hatta pekiştirmek amacıyla ordunun da son dokunuşu neticesinde, istifa etmek zorunda kalmıştır.

Mübarek, yetkilerini Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne (SKYK) devretmesinden dolayı geçiş sürecini ordu yönetmiştir. Bu süreçte Abdülnasır önderliğinde yapılan askeri darbe ile 1952 yılından bu yana iktidarda bulunan Mısır ordusu, Mısır siyasetinde önemli bir rol oynamış, elde ettiği tüm siyasi ve ekonomik kazanımları ve hatta özerk konumunu kaybetmek istememiştir. Geçiş döneminde ise mevcut durumunu daha da güçlendirmek ve sağlamlaştırmak için uğraşmıştır.

Ardından gerçekleştirilen parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mısır'ın en büyük kitlesel halk tabanına sahip, en etkili İslami hareketi ve kısacası en büyük muhalefet yapılanması konumunda olan Müslüman Kardeşler; 2012 yılında ilk olarak Hürriyet ve Adalet Partisi ile parlamento seçimlerini, akabinde Muhammed

Mursi ile Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak iktidara gelmiş, ancak 3 Temmuz askeri darbesi sonrasında yasaklanmış ve hatta terör örgütü ilan edilmiştir.

Hem parlamento hem de cumhurbaşkanlığı seçimleri Mısır'ın ilk demokratik seçimleridir. Bilhassa Mısır'da Anayasa gereği baskın otoritenin Devlet Başkanı olduğu bilindiği için, Cumhurbaşkanlığı seçimleri son derece önemlidir. Bu anlamda baktığımızda halkın, Cumhurbaşkanı ilk defa doğrudan kendisinin seçtiği ve birden çok adayın bulunduğu 2005 seçimlerinden itibaren 2018 yılına kadar ki Cumhurbaşkanlığı seçimleri şekil yönünden aynıdır. Ancak demokrasi bağlamında ise sadece 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk demokratik seçimler olarak kabul edilir. Zira adil, özgür, şeffaf ve rekabetçi bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Muhalefetin susturulması için girişimde bulunulmamış, adaylara seçimden çekilmesi için baskı uygulanmamış, göstermelik adaylar çıkartılmamıştır.

25 Ocak halk hareketi sonucunda Mübarek'in görevi bırakmasının yanında aslında başka radikal değişiklikler ve dönüşümler yaşanmamıştır. Tüm kurumlar ve çalışanları Mübarek dönemi alışkanlıklarına ve uygulamalarına devam etmiştir. Ordu ise geçiş sürecinde Cumhurbaşkanlığı yetkisini kullanarak birçok emekli subayı devlet kademelerine yerleştirmiştir. Dolayısıyla demokratik yollarla seçilen Mursi, görevde kaldığı bir yıl boyunca hem ordunun hem de devletin içinde ordudan sonra etkili konumda bulunan yargıya ve Mübarek döneminden kalma bürokratik işleyişe karşı kısıtlı bir hareket sahasına sahip bir şekilde görevini icra etmeye çalışmıştır. Ancak 22 Kasım Kararnamesi olarak bilinen anayasal bildiriye yayımlayarak tüm gücü kendi elinde toplamaya çalışan Mursi, bu anlamda ilk hatayı yapmıştır. Bu kararname Mursi'nin otoriter bir yönetimden yana olduğu izlenimi uyandırmış ve haliyle muhalefeti de birleştirmiştir. Artık İslamcılar ile muhalif kesim arasında net bir şekilde kutuplaşma artmış ve Müslüman Kardeşler için sonun başlangıcı olmuştur.

Ardından hızlı bir şekilde yazılan yeni Anayasa çalışmalarının da boykot edilmesi sonucunda 2012 Anayasası çok düşük bir katılım ile kabul edilmiştir. Aynı zamanda meşruiyeti sorgulanır hale gelen bu anayasa, muhalifler tarafından daha çok İslamcıların anayasası olarak ifade edilmiştir. Mısır'da şimdiye kadar yürürlükte olan anayasaların içinde Cumhurbaşkanlığı yetkileri bakımından en az otoriter anayasa

olmasına karşın, muhalifleri özellikle endişelendiren anayasaya eklenen bazı yeni İslami içerikli maddeler ve yeni anayasanın yazıldığı dönemde Temsilciler Meclisi'nde yaşanan dini bazlı olaylar olmuştur. Tüm bunlar İslamcıların iktidarda olmasından ötürü muhaliflerin ülkenin daha fazla İslamcılığa yöneleceği ve özgürlüklerin kısıtlanacağı endişesinden kaynaklanmaktadır.

Bu süreçte protesto ve gösterilerin devam etmesi ve İslamcılar ile laik ve liberal gruplar arasındaki kutuplaşmanın belirgin bir şekilde yaşanmasından dolayı ülkede istikrar ve güven ortamı sağlanamamıştır. Bu da Mısır'ın ekonomik olarak iyileşememesine ve halkın umduğunu bulamamasına neden olmuştur. Yani Mübarek döneminden kalan sorunların çözülememesinden dolayı Mursi'yi sorumlu tutan muhalifler, atamalarda Müslüman Kardeşler üyelerinin tercih edildiğini ve devletin bu yönde kadrolaştığını belirterek, Mursi üzerinde protesto gösterileri ve grevler ile sürekli baskı kurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Mursi, birçok Mısır vatandaşının ve devlet kurumunun desteğini hızla kaybetmiştir.

Zaten Mursi'nin seçimi kazanması sadece Müslüman Kardeşler'e üye olan seçmenin kendi oyları ile veya iyi bir organizasyon ve liyakat ile değil, Mursi'nin ikinci turdaki rakibi Ahmet Şefik'in Mübarek'in eski bakanı ve başbakanı olmasındandır. Yani eskiye dönmek istemeyen halk Mursi'ye destek vermiştir. Aralarındaki çok az oy farkı da net bir şekilde bunu göstermektedir. Zira aynı şekilde İslamcı bir iktidardan da endişe duyulduğu için aslında Mursi'nin aldığı oy da halkın kararsızlığını göstermekle beraber, Mursi İslamcı olmayan kesimden aldığı oylarla seçimi kazanmıştır. Ama bu durumu iyi değerlendiremeyen Mursi'nin, göreve başlamasının ilk yıldönümünde yani 30 Haziran 2013'te Mısırlılar, cumhurbaşkanlığı görevini bırakmasını ve erken seçimlere gidilmesini istemiştir. Neticede maddi ve manevi olarak Müslüman Kardeşler'in iktidardan azledilmesi için dış destekli olan ordu, halkın talebini yerine getirdiğini ifade ederek 3 Temmuz'da farklı Mısır partilerinin ve önde gelen sosyal aktörlerin popüler desteğiyle yönetime el koymuş ve anayasayı askıya almıştır. Böylece General Abdülfettah el-Sisi önderliğinde askeri bir darbe ile bir yıllık görev süreci çok çalkantılı bir şekilde geçen Cumhurbaşkanı Mursi görevden alınmıştır.

Her ne kadar Mısır'ın ilk demokratik seçimleri sonucunda Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilse de bir yıllık görevi boyunca ekonomik krizin çözülmesi ve istikrarın sağlanması için yeterli girişimlerde bulunmadığı özellikle Müslüman Kardeşler'e muhalif kesim tarafından hiçbir soruna çözüm getiremediği aksine, otoriterliğe uygun şekilde kararlar aldığı gerekçeleriyle görevi bırakması istenmiştir. Hatta 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi'ye destek veren gruplar bile aynı görüşü savunmuştur. Aslında Muhammed Mursi'nin bir yıllık iktidarına baktığımız zaman, tam olarak, demokratikleşmeyle açıklanabilir bir dönem olmamakla beraber, aynı şekilde diktatörlükle de açıklanabilir bir dönem değildir. Zira ilk olarak Mursi, kararlarının hiçbir şekilde sorgulanamayacağını ve hiçbir kurum tarafından da iptal edilemeyeceğine içeren 22 Kasım Kararnamesi ile diktatörlüğe eğilimi olduğunu göstermiştir. Ancak binlerce protestocunun kararnamenin iptal edilmesi için sokaklara çıkmasıyla Mursi uzlaşmadan yana olduğunu belirterek geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Burada asıl olan Mursi'nin cemaat yapılanması içinden gelmesi ve siyaset konusunda tecrübesiz ve yeteneksiz olmasıdır. Zira endişe duyulan konuların başında otoriterliğe dönüşen bir yapılanmanın ortaya çıkması, ki bu 22 Kasım Kararnamesi ile tecrübe edilmiş ve İslami bir rejimin kurulmasıdır. Böyle bir düşünce de özellikle 2012 Anayasasına birtakım İslami tarzda belirsiz eklemelerin ve değişikliklerin yapılmasıyla ön plana çıkmıştır. Daha önemlisi demokrasinin içselleştirilememesi meselesidir. Zira demokrasiyi savunan ve demokratik yönde adımlar atacağını vaat eden bir kişinin, 22 Kasım Kararnamesi içinde yer alan maddeleri aklından bile geçirmemelidir.

Bu nedenle Mursi'yi görevden alan dönemin Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el-Sisi bir kesim için darbeci General olmasına karşın, diğer kesim için de önemli ve popüler bir figür olmuştur. Bu fırsatı kullanmak isteyen el-Sisi, 25 Ocak olaylarının neden olduğu ekonomik kaosu ve siyasi kargaşayı tersine çevirmek için ihtiyaç duyulan güçlü bir el olarak kabul edilmiştir.

Ordunun yönetime el koymasından sonra ülkede Müslüman Kardeşler'e yönelik büyük bir operasyon başlamıştır. Mursi başta olmak üzere binlerce Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanmış, askeri darbeye karşı meydanlara çıkan binlerce Mursi

tafartarı da öldürölmüş, özellikle Rabia Meydanı'nda katliam yapılmıştır. Mahkemeye çıkmadan yaşanan uzun gözaltılar ve tutukluluk süreleri, adil olmayan yargılamalar, bu dönemdeki adalet sistemini karakterize eder. Ayrıca ifade özgürlüğünün engellenmesi ve gazetecilerin tutuklanması bu dönemin diğer özellikleridir.

Seçilmiş siyasi bir iktidar tarafından değil de askeri darbe sonrasında atamayla göreve getirilen kişiler tarafından gerçekleştirilen 2014 Anayasasının da özellikle ileride yapılacak olan tutuklamalara meşruluk kazandırma amaçlı olan maddesi ile askeri mahkemelerin sivilleri yargılamada daha geniş yetkiye sahip olması dikkat çekmektedir. Bu düzenleme ile askere direnen herhangi bir vatandaş bu kapsamda değerlendirilebilir.

Askeri darbeden sonra yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde karşısında tek aday bulunan darbeci General el-Sisi yüksek bir oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat seçimin gününü bir gün daha uzatmak gibi birtakım tedbirlere karşın, seçime katılım oranı 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerisinde kalmıştır. Kısacası yapılan seçimlerle resmi olarak Cumhurbaşkanı olan Genel Kurmay Başkanı el-Sisi hem seçimlerden önce hem de sonrasında tüm kesimlere baskı ve şiddet uygulamalarıyla, göz altı ve tutuklamalarla kendi iktidarını tesis ederek amacına ulaşmıştır.

Dahası Cumhurbaşkanı General el-Sisi en fazla 2022 yılına kadar görevde kalabileceğine rağmen, 2018 yılında yapılan bir değişiklik ile 2030 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevinde kalma hakkı verilmiştir. Yine yapılan bu düzenleme kapsamında genel olarak Cumhurbaşkanı el-Sisi'nin ve ordunun yetkileri anayasal zeminde arttırılmıştır. Anayasada yapılan bu değişiklikler devleti otokratik bir yapıya dönüştürme noktasında son adım olmuştur.

Dolayısıyla yolsuzluk ve kayırmacılıktan uzak adil ve demokratik bir yönetim talebiyle meydanlara çıkan halk, bu yönde değişikliklerin ortaya çıkmasını ve ilerlemenin olmasını beklerken, Mübarek'in devrilmesinden sonra kısmen de olsa elde edilen özgürlükler ve demokratik gelişmeler de 3 Temmuz askeri darbesi ile sona ermiştir. General el-Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında da aksi yönde yani diktatörlük yolunda adımlar atılmıştır.

Mısır'ın en geniş tabanlı cemaati olan Müslüman Kardeşler'in aday halkın talepleri doğrultusunda ülkeyi yönetemedi. Ancak ordunun Genelkurmay Başkanı olan Abdülfettah el-Sisi de talepleri karşılayamamıştır. Hatta Mübarek dönemine birebir dönüşün yanında ülke özellikle güvenlik ve özgürlükler anlamında daha da kötüye gitmiştir. Öyle ki, Abdülfettah el-Sisi kendi yönetimine ve kararlarına karşı gelen tüm muhalefete, sistemli ve planlı olarak baskı ve cebir uygulamış, binlercesinin ölümüne, on binlercesinin gözaltına alınmasına ve hapse atılmasına neden olmuş, özgürlüklerini kısıtlamıştır. Bunun anlamı Mısır'da demokratik bir ortamın oluşmamasının İslam ile ilgili olmadığıdır. Buradaki sorun, cemaat ve benzeri yapılanmaların hem dini suiistimal etmesi veya farklı bir şekilde yorumlaması hem de demokrasiye uygun olmamasıdır. Hatta amaç bu tür yapılanmalarla devleti ele geçirmek noktasına gelebilmektedir. Mursi'nin devlet kadrolarına Müslüman Kardeşler üyelerini atması buna güzel bir örnektir. Zira iktidar olmak başka bir şey, muktedir olmak başka bir şeydir.

Çalışmadan genel olarak bahsettikten sonra tez çalışmamızın amacının asıl çıkış noktası olan 25 Ocak sürecinden itibaren, hipotezlerle bağlantılı olarak, ortaya çıkan sonuçları genel ve özel sonuçlar olarak iki aşamada değerlendirebiliriz.

Genel Sonuçlar şöyledir:

İlk olarak; 25 Ocak halk hareketinden itibaren Mısır'da üç büyük güç rol oynamıştır. Birincisi, 1952 yılından beri ülkenin asıl iktidarı olan ve Hüsnü Mübarek'in devrilmesinde son dokunuşu yapan ordudur. İkincisi, 1930'lu yıllardan itibaren ülkenin en büyük muhalif örgütü haline gelen, 25 Ocak halk hareketi başladıktan bir süre sonra da Mübarek'e karşı meydanlara çıkan ve Mübarek'in devrilmesi sonrasında iktidara gelen Müslüman Kardeşler'dir. Üçüncüsü, 25 Ocak halk hareketini yani Mübarek'in devrilmesine giden süreci başlatan meydanlardaki asıl güç olan laik ve liberal gruplardır. 25 Ocak 2011 ile 3 Temmuz 2013 arasında Mısır'da meydana gelen gelişmeler ve olaylar bu üç ana güç eksenini tarafından ve onların etkisiyle belirlenmiştir. 3 Temmuz askeri darbesi sonrasında ise sadece ordu ana güç haline gelmiştir.

Abdülfettah el-Sisi de bu durumdan yararlanarak kendi iktidarını kurmuş ve şu anda ülkede muktedir olmuş bir konumda bulunmaktadır. Zira 3 Temmuz öncesi Mursi'ye

karşı ayaklanan laik ve liberal güçlerin yanında olduğunu bir noktadan sonra hissettiren ordu, sonrasında askeri darbeye ve kendi iktidarına muhalif olan tüm kesimden insanları ayırt etmeksizin anti demokratik uygulamalarla, baskı ve şiddetle susturmuştur. Bu da bize gösteriyor ki, otokratik liderlerden arındırılmış, her yönüyle demokratik, adil, eşit, özgürlükçü, yolsuzluklardan uzak, yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, ekonomik refah vb. talepler doğrultusunda ilk olarak Tunus'ta başlayıp akabinde Mısır'a sıçrayan ve hemen hemen tüm Arap dünyasını etkileyen halk ayaklanmalarına verilen isim olan kamuoyunda ve özellikle Batı dünyası tarafından “*Arap Baharı*” şeklinde tanımlanan veya ifade edilen süreç; Mısır'da düzenin değişmesinde ciddi manada etkili olamamış, sadece eskinin aksine demokratik bir şekilde seçiliyor gibi görünen yeni diktatör(lerin) doğmasına neden olmuştur. Özetle bu durum, Mısır'da yaşanan halk ayaklanmalarının ve akabinde diktatörün devrilmesinin tek başına demokrasiyi tesis etmede yeterli olmadığını gösterir niteliktedir.

İkinci olarak; Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin halk tarafından devrilmesinin etkisiyle 25 Ocak halk hareketi yaklaşık 30 yıllık otoriter Hüsnü Mübarek yönetimine karşı Mısır'ın kendi iç dinamikleriyle ortaya çıkmış, toplumun her kesiminden farklı ideolojilere ve görüşlere sahip kişilerin inançlı ve dirayetli direnişi sonucunda 18 günün sonunda Mübarek'in devrilmesiyle amacına ulaşmıştır. Ancak 3 Temmuz askeri darbesi daha çok laik, liberal ve devrimci gruplar tarafından Cumhurbaşkanı Mursi'nin anti-demokratik uygulamalarına karşı yapılan protesto ve gösteriler olarak ortaya çıkmakla beraber, bazı muhalif gruplara ve özellikle iktidarı ele geçirmek isteyen ve muhalifler üzerinde katalizör etkisi yapan orduya destek olan başta Suudi Arabistan ve BAE olmak üzere dış güçlerin desteği sonucunda amacına ulaşmıştır. Haliyle bu yaşananlar, Mısır'da 25 Ocak halk ayaklanmasında iç faktörlerin etkili olduğunu, ancak 3 Temmuz askeri darbesinde iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin de etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Üçüncü olarak; Müslüman Kardeşler Mısır'ın en büyük muhalif hareketi dahi olsa 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimleri gösteriyor ki Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi, eski rejimin adayı olan Ahmet Şefik'e karşı laik ve liberal oylar sayesinde seçimi kazanmıştır. Zira eğer Ahmet Şefik, Mübarek döneminden kalma bir siyasetçi olmasaydı, Mursi'nin seçilme şansı da çok zordur. Aynı zamanda bu

durum Müslüman Kardeşler'in sadece, ülkenin en büyük ve en etkili kitlesel tabana sahip cemaat yapılanması olması sayesinde, İslamcı olarak ifade edilen kendi taraftarlarının desteği ya da tecrübesi ile değil; İslamcı olmayan laik ve liberal grupların bölünmesinden dolayı iktidara geldiği argümanını da doğrulayan bir gelişmedir.

Tezin asıl çıkış noktasına ve sorusuna cevap olan **Özel Sonucu** da şöyle ifade edebiliriz:

25 Ocak halk hareketinin yaşandığı ilk günlerde temkinli davranarak sonradan meydanlara çıkan Müslüman Kardeşler için Cumhurbaşkanı Mübarek'in devrilmesi büyük bir fırsat olmuştur. Zira ordu Müslüman Kardeşler'in siyasi parti kurmasına ve Cumhurbaşkanı adayı göstermesine izin vermesi sonucunda, Mısır'da yapılan manipülasyondan, yolsuzluk ve kayırmadan uzak ilk özgür ve adil seçimlerle Müslüman Kardeşler hem yasama hem de yürütme erklerini ele geçirmişlerdir. Ancak Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin, Mısır'ın en kötü ve en hassas zamanında Cumhurbaşkanı seçilmesinin yanında bir de kararlılıktan uzak oluşu, tecrübesizliği, kapsayıcı olamayışı ve bu anlamda yönetime dair önemli hataları da eklenince ülkenin kutuplaşmasına, haliyle tepkilerin artmasına neden olmuştur. Zaten yıllarca siyasi yasaklı bulunan Müslüman Kardeşler'e yönelik ciddi manada İslamcı olmayan bir kesimin var olması, başlı başına kutuplaşmanın ortaya çıkması için büyük bir etkidir. Böyle bir kutuplaşmanın da bir şekilde ortaya çıkmasını önceden öngörmek kuvvetle muhtemeldir. Haliyle böyle bir durum ortaya çıkması ordunun tekrar iktidara gelmesinde önemli bir adımdır.

Esasen Hüsnü Mübarek sonrası geçiş döneminde SKYK'nın amacı, ilk olarak 25 Ocak halk hareketini başlatan devrimci, laik ve liberal grupların gücünü zayıflatmaya yönelik Müslüman Kardeşler ile iş birliği yapmaktı. Benzer uygulamaları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek de kendi iktidarlarını güçlendirmek için uygulamıştır. Ancak onlar ordu kadar İslamcı kesime taviz vermemişlerdir. Bu anlamda SKYK ile en büyük farkları siyasi parti kurmalarına, doğrudan siyasete girmelerine ve bu doğrultuda meşruluk kazanmalarına izin vermemeleridir. Neticede ordu, Haziran 2012 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında ülkenin net bir şekilde İslamcı kesim ve İslamcı olmayan kesim arasında kutuplaşmasına neden olarak darbeye

zemin hazırlamış, bu şekilde Müslüman Kardeşler vasıtasıyla hedefine ulaşmış ve 3 Temmuz askeri darbesinden sonra ise tekrar iktidarı ele geçirmiştir. Müslüman Kardeşler'in iktidarda olmasından hoşnut olmayan başta Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, İsrail ve ABD gibi ülkeler de bu durumdan son derece memnun olmuştur. Bu gelişme de Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesinin, ordunun işini ne kadar kolaylaştırdığı iddiasını doğrulamaktadır.



KAYNAKÇA

- Abdel Fattah al-Sisi Wins Egypt Presidential Elections with 96.9 Per Cent of Vote. (2014, 3 Haziran). *ABC News*. Erişim Adresi: <https://www.abc.net.au/news/2014-06-04/an-abdel-fattah-al-sisi-wins-egypt-presidential-elections-with-/5498530>
- Abdulcelil, T. (2012). *Mısır: Devrimin Ayak Sesleri*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Abdülhamid, M. (1991). *Cemaleddin Afgani* (İ. Sarmış, Çev.) Ankara: Fecr Yayınları.
- Abul-Magd, Z. (2012, 8 Mayıs). The Egyptian Republic of Retired Generals. *Foreign Policy*. Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/>
- Abul-Magd, Z. (2013, Ekim). The Egyptian Military in Politics and the Economy: Recent History and Current Transition Status. *CMI (Chr. Michelsen Institute) Insight*, (2), 1-6. Erişim Adresi: <https://www.cmi.no/publications/file/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy.pdf>
- Adanalı, A. H. (2008). İslam ve Demokrasi. M. Paçacı (Ed.), *İslam'a Giriş-Evrensel Mesajlar*- içinde (s. 621-635). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Afyoncu, E. (2002). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*. Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Ahmed, R. S. (1989). *İslami Direniş Haritası-Benna'dan İslambülî'ye-* (C. Ağaç, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Akçura, Y. (2018). *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda) (İkinci baskı)* (M. M. Çam, Yay. haz.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Aksu, A. (2001). Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V(II), 204-228. http://isamveri.org/pdfdrq/D01956/2001_2/2001_2_AKSUA.pdf

- All According to Plan: The Rab'a Massacre and Mass Killings of Protesters in Egypt. (2014, Ağustos). *Human Rights Watch*. Erişim Adresi: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt0814web_0.pdf
- Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831-1841 (İkinci baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Al-Rasheed, M. (2013, 19 Ağustos). Egypt's Coup and the Saudi Opposition. *Foreign Policy*. Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2013/08/19/egypt-coup-and-the-saudi-opposition/>
- Al Sherbini, R. (2012, 7 Şubat). Row in Egypt Parliament over Call for Prayer. *Gulf News*. Erişim Adresi: <https://gulfnews.com/world/mena/row-in-egypt-parliament-over-call-for-prayer-1.977368>
- April 6 Movement. (t.y.). *Global Security*. Erişim Adresi: <https://www.globalsecurity.org/military/world/egypt/april-6-movement.htm>
- Arafat, A. A-D. (2017). *The Rise of Islamism in Egypt*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi* (N. Yılmaz, Çev.) Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi (İkinci baskı)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aristoteles (2017). *Politika (Üçüncü baskı)* (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Armajani, J. (2012). *Modern Islamist Movements: History, Religion, and Politics*. UK: Wiley-Blackwell.
- Armaoğlu, F. (1990). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995) (Genişletilmiş on ikinci baskı)*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988) (Üçüncü baskı)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, K. (2011, 11 Temmuz). Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap Baharı'na Yönelik Tutumu. *ORSAM*. Erişim Adresi:

<https://www.orsam.org.tr/tr/amerika-birlesik-devletleri-nin-arap-bahari-na-yonelik-tutumu/>

Ashour, O. (2012, 21 Aralık). Egypt's Draft Constitution: How Democratic Is It? *Brookings*. Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/opinions/egypts-draft-constitution-how-democratic-is-it/>

Ashour, O (2013, 3 Eylül). Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt. *Al Jazeera Center for Studies*. Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Ashour_Egypt_Civil-Military-Relations_Al-Jazeera-Center-for-Studies.pdf

Atacan, F. (2014). Mısır'da "Devrim Hikayesi" ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri. Z. T. Kor (Ed.), *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften "Arap Baharı" içinde* (s. 165-193). İstanbul: Küre Yayınları.

Avva, M. S. (2011). *İslam Devletinde Yönetim Şekli* (A. Yerinde, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları.

Ayhan, V. (2011, Şubat). Mısır Devriminin Ayak Sesleri. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 15-26.

Ayhan, V. ve Algan, N. A. (2011). *Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu* (Rapor No: 6). IMPR (International Middle East Peace Research Center). Rapor.

Ayubi, N. N. (1993). *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London and New York: Routledge.

Ayubi, N. N. (1995). *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London • New York: I.B. Tauris.

Baker, P. (2013, 4 Temmuz). A Coup? Or Something Else? \$1.5 Billion in U.S. Aid Is on the Line. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2013/07/05/world/middleeast/egypts-arrests-of-islamists-pose-test-to-us-over-military-aid.html>

- Bal, H. (2014, Summer). David Held'in Sınıflandırmasına Göre Demokrasinin Klasik Modelleri. *JASSS*, 213-229. doi: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2394>
- Baumgarten, R. (2005, 10 Eylül). Mısır'da Seçimleri Mübarek Kazandı. Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1rda-se%C3%A7imleri-m%C3%BCbarek-kazand%C4%B1/a-2523839>
- Bayat, A. (2015). *İslâm'ı Demokratikleştirmek. Toplumsal Hareketler ve Post-İslâmcı Dönüş* (Ö. Gökmen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beetham, D. ve Boyle, K. (2005). *Demokrasinin Temelleri: 80 Soru ve 80 Cevap* (A. Z. Kopuzlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Bilgin, A. R. (2014). *Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Bozarlan, H. (2018). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye (Beşinci baskı)* (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozbaş, G. (2017, Ocak). "İslam ve Demokrasi" Tartışmaları Üzerinden Bir Algı Yönetimi. *TESAM Akademi Dergisi*, 4(1), 133-153. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287534>
- Bozbaş, G. (2018). *Mısır'da Toplum ve Siyaset: "Devrimden Darbeye Giden Sürecin Yapısal Analizi."* İstanbul: Vadi Yayınları.
- Bölme, S. M., Küçükkeleş, M., Ulutaş, U., Özhan, T., Yılmaz, N., Ensaroğlu, Y. (2011, Nisan). *25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi* (Rapor No: 2). Ankara: SETA Rapor.
- Brooks, R. (2013). Abandoned at the Palace: Why the Tunisian Military Defected from the Ben Ali Regime in January 2011. *Journal of Strategic Studies*, 36(2), 205-220. doi: 10.1080/01402390.2012.742011
- Bulut, F. (2009). *İslamcı Örgütler 2 (Dördüncü baskı)*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Bulut, Y. (2005). İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık (İkinci baskı)* içinde (s. 903-926). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bülbül, K. (2011, Kış). Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları. *ESKİYENİ*, (20), 31-45.
<http://dergipark.gov.tr/eskiyeni/issue/37076/426499>
- Büyükkara, M. A. (2017). *Çağdaş İslami Akımlar (Altıncı baskı)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Casey-Baker, M. ve Haber, J. (2013, 2 Ağustos). Kerry Said Egypt’s Army was “Restoring Democracy” in Removing Morsi. *Foreign Policy*. Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2013/08/02/kerry-said-egypts-army-was-restoring-democracy-in-removing-morsi/>
- Canbegi, H. İ. (2013). *Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Comparing Egypt’s 2012 and 2013 Constitutions. (2014, 14 Ocak). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/01/comparing-egypt-2012-2013-constitutions-20141144363151347.html>
- Cook, S. A. (2007). *Ruling But Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore/ABD: The Johns Hopkins University Press.
- Cook, S. A. (2012). *The Struggle For Egypt: From Nasser to Tahrir Square*. New York: Oxford University Press.
- Çağlayan, S. (2011). *Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslamcılık (İkinci baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Calvert, J. (2013). *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism*. New York: Oxford University Press.
- Clark, J. A. (2004). *Islam, Charity, and Activism: Middle-Class Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan, and Yemen*. Indiana: Indiana University Press.

- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Crick, B. (2002). *Democracy: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Çaha, Ö. (2005). Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış: Demokrasi, Çoğulculuk ve Sivil Toplum. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık (İkinci baskı)* içinde (s. 476-492). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakar, E. (2002). Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 261-282.
- Çakmak, C. (2007). Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü? *Akademik Orta Doğu*, 2(1), 69-98.
- Dağ, A. E. (2017). *Çağa İz Bırakan Önderler Hasan El-Benna (On dördüncü baskı)*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine (İkinci baskı)* (B. Kadioğlu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Davis, N. J. ve Robinson, R. V. (2015). *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah: Mısır, İsrail, İtalya ve ABD* (H. Şen ve B. S. Yetgin, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dawisha, A. (2016). *Arab Nationalism in the Twentieth Century. From Triumph to Despair (New Edition)*. Princeton: Princeton University Press.
- Deaths as Egypt’s Rabaa Killings Marked. (2014, 15 Ağustos). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/two-killed-protests-marking-egypt-rabaa-20148141022229461.html>
- Demir, M. (2014). Makbul İbrahim Paşa’nın Veziriazamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV(1), 97-114. doi: <http://dx.doi.org/10.13114/MJH.201416427>

- Demir, N. (2010). Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 597-611.
- Diriöz, A. O. (2012, Ocak). Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika. *Ortadoğu Analiz*, 4(37), 83-88.
- Dorell, O. (2013, 2 Temmuz). Egypt's Ailing Economy is at the Heart of the Unrest. *USA Today*. Erişim Adresi: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/07/02/egypt-morsi-economy/2482971/>
- Dökmeciyan R. H. (1992). *Arap Dünyasında Köktencilik (Devrimci İslam)* (M. Karahanoğlu, Çev.) İstanbul: İlke Yayınları.
- D'Entreves, A. P. (2005). Devlet Kavramı (B. Baysal, Çev.) C. B. Akal (Derleyen), E. Öz, O. Akbulut, A. Çapan, Ç. Öztürk ve M. Yurdakul (Yay. haz.), *Devlet Kuramı (İkinci baskı)* içinde (s. 193-214). Ankara: Dost Kitabevi.
- Dunne, C. W. (2018, 20 Mart). Egypt's Presidential Elections and the Challenges Ahead. *Arab Center Washington DC*. Erişim Adresi: http://arabcenterdc.org/policy_analyses/egypts-presidential-elections-and-the-challenges-ahead/
- Dunne, M. ve Revkin, M. (2011, 16 Mart). Overview of Egypt's Constitutional Referendum. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/2011/03/16/overview-of-egypt-s-constitutional-referendum-pub-43095>
- Ecer, A. V. (1992). *Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül-Müslimin Örgütü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Egypt: Analysis of an Arab Military Coup in the Twenty-First Century. (2013, 10 Eylül). *Al Jazeera Center for Studies*. Erişim Adresi: <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2013/9/10/201391010213348734egyptanalysis.pdf>
- Egypt Appoints Amr Moussa as Head of Constitutional Panel. (2013, 8 Eylül). *Al Arabiya*. Erişim Adresi: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle->

east/2013/09/08/Egypt-Amr-Moussa-appointed-head-of-Constitutional-Panel-.html

Egypt Approves Disputed Draft Constitution. (2012, 25 Aralık). *Al Jazeera*. Erişim Adresi:

<https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/201212251825337958.html>

Egypt Army Chief Gen Abdul Fattah al-Sisi Statement. (2013, 4 Temmuz). *BBC News*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-23175529>

Egypt Clashes Kill 49 on Third Anniversary of Revolution. (2014, 26 Ocak). *BBC News*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25888916>

Egypt Constitution Approved by 98.1 Percent. (2014, 24 Ocak). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/01/egypt-constitution-approved-981-percent-201411816326470532.html>

Egypt: Constitutional Amendments Entrench Repression. (2019, 20 Nisan). *Human Rights Watch*. Erişim Adresi: <https://www.hrw.org/news/2019/04/20/egypt-constitutional-amendments-entrench-repression>

Egypt Constitutional Referendum Observation Report. (2014, Nisan). *Democracy International*. Erişim Adresi: <https://democracyinternational.com/media/Egypt%20Constitutional%20Referendum%20Observation%20Report.pdf>

Egypt, People's Assembly. Elections in 2011. (t.y.). *IPU* (Inter-Parliamentary Union). Erişim Adresi: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2097_11.htm

Egypt Referendum Strongly Backs Constitution Changes. (2011, 20 Mart). *BBC News*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12801125>

- Egypt's Constitution of 2012. (2020, 4 Şubat). *International IDEA's ConstitutionNet*.
Erişim Adresi: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2012.pdf?lang=en
- Egypt's Constitutional Amendments Passed by 88,83% in Referendum-National Elections Authority. (2019, 23 Nisan). *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/330543.aspx>
- Egypt's 2014 Presidential Election Law. (2014, 15 Mayıs). Briefing Paper. *IFES (International Foundation for Electoral System)*. Washington. Erişim Adresi: https://www.ifes.org/sites/default/files/formatted_briefing_paper_egypt_presidential_election_law_final.pdf
- Egypt's 2018 Presidential 'Election': What You Need to Know. (2018, 16 Mart). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2018/03/egypt-2018-presidential-election-180314202658016.html>
- EISA (Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa). (2012). Election Witnessing Mission Report Egypt. The People's Assembly and Shura Council Elections November 2011-February 2012. *EISA Observer Mission Report*, (No: 43). Erişim Adresi: <https://www.eisa.org.za/pdf/egy2012eomr.pdf>
- El-Benna, H. (2016). *Risâleler (Dördüncü baskı)* (M. Akbaş, R. Songül, M. Eren, A. Akbaş, Çev.) İstanbul: Nida Yayıncılık.
- El-Benna, H. (2017). *Müslüman Kardeşler Teşkilatı* (H. H. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Özgü Yayınları.
- El-Benna, H. (2018). *Hatıralarım (Müslüman Kardeşler) (Gözden geçirilmiş yeni baskı)* (M. B. Eryarsoy ve O. Arpaçukuru, Çev.) İstanbul: Beka Yayıncılık.
- El-Din, G. E. (2012, 27 Şubat). Egypt Inaugurates Toothless Upper House. *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/35506.aspx>
- El-Din, G. E. (2019, 17 Nisan). Egypt's Constitutional Amendments: The Final Draft. *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/330307.aspx>

- El-Ensari, A. İ. (1994). Ehlü'l-hal ve'l-akd. *TDV İslam Ansiklopedisi*, cild 10, s. 539-541. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehlul-hal-vel-akd>
- El Fegiery, M. (2012, Ağustos). Crunch Time for Egypt's Civil-Military Relations. *FRIDE, Policy Brief*, (134), 1-6. Erişim Adresi: https://www.files.ethz.ch/isn/151805/PB_134_Crunch_Time_For_Egypt's_Civil_Military_Relations.pdf
- El-Feth, A. A. (1965). *Mısır İhtilalinin İcyüzü ve Nasır* (N. Kuruoğlu, Çev.) İstanbul: Rek-Tur.
- El-Ghobashy, M. (2005, Ağustos). The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers. *International Journal of Middle East Studies*, 37(3), 373-395. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020743805052128>
- El-Hennawy, N. (2011, 26 Şubat). Commission Announces Proposed Changes To Egyptian Constitution. *Egypt Independent*. Erişim Adresi: <https://www.egyptindependent.com/commission-announces-proposed-changes-egyptian-constitution/>
- El-Karadavi, Y. (2016). *İslam'da Devlet Mefhumu: Devletin İslam'daki Yeri ve Temel Unsurları Demokrasiye ve Gayrimüslimlere Karşı Tutumu (İkinci baskı)* (H. Cemal, Çev.) İstanbul: Nida Yayıncılık.
- El-Mevdudî, E. A. (1999). *İslam'da Siyasi Sistem (Beşinci baskı)* (A. Seçkin, Çev.) İstanbul: Özgün Yayıncılık.
- El-Mevdudî, E. A. (2016). *İslâm'da Hükümet* (A. Genceli, Çev.) İstanbul: Hilal Yayınları.
- El-Verdani, S. (2011). *Mısır'da İslami Akımlar (İkinci baskı)* (H. Açar-Ş. Duman ve S. Turan, Çev.) Ankara: Fecr Yayınları.
- Elections in Egypt: Analysis of the 2011 Parliamentary Electoral System. (2011, 1 Kasım). Briefing Paper. *IFES (International Foundation for Electoral Systems)*. Washington. Erişim Adresi: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/MZ/egypt-analysis-of-the-2011-parliamentary-electoral>

- Elections in Egypt: 2018 Presidential Election. Frequently Asked Questions. (2018, 12 Mart). *IFES (International Foundation for Electoral Systems)*. Arlington. Erişim Adresi: https://www.ifes.org/sites/default/files/2018_ifes_egypt_presidential_elections_faqs_final.pdf
- Elhossary, A. (2015). Memlük Kaynaklarına Göre Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Mısır ve Şam'da Çıkan İsyânlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- English Text of Morsi's Constitutional Declaration. (2012, 22 Kasım). *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/58947.aspx>
- Epatko, L. ve Quran, L. (2018, 2 Nisan). What To Know About Egypt's Presidential Election. *PBS News Hour*. Erişim Adresi: <https://www.pbs.org/newshour/world/what-to-know-about-egypts-presidential-election>
- Erendil, M. (1992). *Çağdaş Orta Doğu Olayları*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2005a). *Anayasal Demokrasi (Yedinci baskı)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2005b). Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (s. 23-40). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkilet, A. (2004). *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler (Dördüncü baskı)*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ertuna, C. (2014). *Arap İsyânları Güncesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eryarsoy, M. B. (1995). *İslam Devlet Yapısı (Üçüncü baskı)*. İstanbul: Buruc Yayınları.
- Er-Rayyıs, M. Z. (2017). *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri (Üçüncü baskı)* (İ. Sarmış, Çev.) Ankara: Fecr Yayınları.

- Esed, M. (2002). *İslam'da Yönetim Biçimi (Dördüncü baskı)* (M. B. Eryarsoy, Çev.) İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Esposito, J. L. ve Voll, J. O. (1998). *İslamiyet ve Demokrasi* (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Fahmy, K. (1998). The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848. M. W. Daly (Ed.), *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century* içinde (s. 139-179). Cambridge: Cambridge University Press.
- Failed Promises.. and Torture Continues. (2013, 26 Haziran). *Egyptian Initiative for Personal Rights*. Erişim Adresi: <https://eipr.org/en/press/2013/06/failed-promises-and-torture-continues>
- Fathi, Y. (2011, 3 Kasım). SCAF's Proposal for Constitution 'abuses will of the people', charge critics. *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/25802.aspx>
- Finklestone, J. (2007). *Enver Sedat* (T. Soysal, Çev.) Ankara: Elips Kitap.
- Furkan, M. A. (2013, Eylül). İslam'da Şura ve İstişare. *Genç Birikim*. Erişim Adresi: <http://www.gençbirikim.net/m-ali-furkan-islamda-sura-ve-istisare/>
- Ganim, İ. el-B. (2015). *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi (İkinci baskı)*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Gelvin, J. L. (2011). *The Modern Middle East, A History (Third edition)*. Oxford: Oxford University Press.
- Giglio, M. (2011, 22 Ocak). "We Are All Khaled Said": Will the Revolution Come to Egypt? *Daily Beast*. Erişim Adresi: <https://www.thedailybeast.com/we-are-all-khaled-said-will-the-revolution-come-to-egypt?ref=scroll>
- Gilchrist, J. C. (2009). Kahire'ye Meydan Okuma: Müslüman Kardeşler Mısır Siyasetinde Ilımlaştırıcı Bir Dinamik Olabilir mi? A. Komsuoğlu, G. M. Kurtoğlu Eskişar, *Siyasal İslam'ın Farklı Yüzleri* içinde (s. 76-93). İstanbul: Profil Yayıncılık.

- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2008). *Kısa Ortadoğu Tarihi* (A. Güler, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Gotowicki, S. H. (1999). The Military in Egyptian Society. P. Marr (Ed.), *Egypt at the Crossroads: Domestic Stability and Regional Role* içinde (s. 105-125). Washington, DC: National Defense University Press.
- Göksoy, İ. H. (2014). *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi (Göden geçirilmiş dördüncü baskı)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Görgün, H. (2001). Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6), 77-92.
- Gözler, K. (2007). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları. <http://www.anayasa.gen.tr/dgt-devletkavrami.pdf>
- Groff, P. S. (2007). *Islamic Philosophy A-Z*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Guide to Egyptian Presidential Election. (2012, 14 Haziran). *BBC News*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18115104>
- Gulhane, J. (2012, 8 Aralık). Military will not allow Egypt to “fall into a dark tunnel”. *Daily News Egypt*. Erişim Adresi: <https://www.dailynewssegypt.com/2012/12/08/military-will-not-allow-egypt-to-fall-into-a-dark-tunnel/>
- Güçtürk, Y. (2016). *Devrimden Darbeye Mısır’da İnsan Hakları*. İstanbul: SETA.
- Güler, E. Z. S. (2011). *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı’nda Korkuyu Yenmek (İkinci baskı)*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Güney, Z. B. (2017). *Hasan el-Benna’yı Yeniden Okumak: Müslüman Kardeşler’de Söylem Eylem İlişkisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Hafez, B. N. (2013). New Social Movements and the Egyptian Spring: A Comparative Analysis Between the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists. *Perspectives on Global Development and Technology*, 12(1-2), 98-113. doi: 10.1163/15691497-12341245
- Hague, R. ve Harrop, M. (2016). *Siyaset Bilimi: Karşılaştırmalı Bir Giriş* (İ. Yıldız, S. Torlak ve İ. Çetin, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

- Hanefi, H. ve el-Câbirî, M. A. (2014). *Doğu Batı Tartışmaları (İkinci baskı)* (M. Coşkun, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları.
- Hauslohner, A. ve McCrummen, S. (2012, 7 Aralık). Egypt's Opposition Defies Call for Dialogue, Marches on Presidential Palace. *The Washington Post*. Erişim Adresi: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-opposition-defies-call-for-dialogue-again-marching-on-presidential-palace/2012/12/07/6479986c-4076-11e2-a2d9-822f58ac9fd5_story.html
- Havva, S. (1980). *50. Yılında Müslüman Kardeşler Hareketi* (M. S. Şimşek, Çev.) Konya: Uysal Kitabevi.
- Hearst, D. (2013, 20 Ağustos). Why Saudi Arabia is Taking a Risk by Backing the Egyptian Coup. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt>
- Heavey, S. ve Zengerle, P. (2013, 4 Temmuz). U.S. Declines to Criticize Egypt's Military as Mursi is Ousted. *Reuters*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-protests-usa/u-s-declines-to-criticize-egypts-military-as-mursi-is-ousted-idUSBRE9621D120130703>
- Heikal, M. (1972). *Nasser: The Cairo Documents*. London: New English Library.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş (Üçüncü baskı)* (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hill, E. (2012, 13 Aralık). Opposition Forces Gear Towards A 'No' Vote. *Egypt Independent*. Erişim Adresi: <https://egyptindependent.com/opposition-forces-gear-towards-no-vote/>
- Hopwood, D. (1993). *Egypt: Politics and Society 1945-1990 (Third Edition)*. London and New York: Routledge.

- Hunter, F. R. (1999). *Egypt Under The Khedives, 1805-1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Huntington, S. P. ve diğerkleri (2006). *Medeniyetler Çatışması (Onuncu baskı)*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Hussein, A.-R. (2012, 30 Kasım). Egyptian Assembly Passes Draft Constitution Despite Protests. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/30/egypt-constitution-morsi>
- Hussein, A.-R. ve Black, I. (2012, 7 Aralık). Mohamed Morsi Calls For Dialogue in Attempt to Quell Egypt's Anger. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/06/mohamed-morsi-egypt>
- Hüsnü Mübarek'in Yargılanması. (2013, 6 Temmuz). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/husnu-mubarekin-yargilanmasi/234076>
- İnayet, H. (1997). *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri (İkinci baskı)* (H. Kırlangıç, Çev.) İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Isaiah, B. (2002). *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. (H. Hardy, Ed.), New York: Oxford University Press.
- İşçi, M. (2011). *Siyasi Düşünceler Tarihi (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. İstanbul: Der Yayınları.
- İşçi, M. (2012). *Demokrasi ve Kurumları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Jones, J. (2007). *Negotiating Change: The New Politics of the Middle East*. London • New York: I.B. Tauris.
- Kahveci, N. (1999). *Demokrasi ve İslam*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı/Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi Yayınları No. 2.
- Kalabalık, A. A. (2012, 22 Mayıs). Mısır'da Adayların Profili. *Dünya Bülteni*. Erişim Adresi: <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/misirda-adaylarin-profilih210760.html>

- Kalabalık, A. A. (2013a, Şubat). Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı. *SETA Analiz*, (6). Ankara. Erişim Adresi: http://file.setav.org/Files/Pdf/20130211160629_seta_analiz_misir_web.pdf
- Kalabalık, A. A. (2013b, 1 Temmuz). Mısır'da 30 Haziran Senaryoları. *SETA*. Erişim Adresi: <https://www.setav.org/misirda-30-haziran-senaryolari/>
- Kalabalık, A. A. (2013c, 26 Aralık). İhvan Neden 'Terör Örgütü' İlan Edildi? *SETA*. Erişim Adresi: <https://www.setav.org/ihvan-neden-%C2%91teror-orgutu-ilan-edildi/>
- Kalabalık, A. A. (2014, 16 Ocak). Karşılaştırmalı 2012 ve 2014 Mısır Anayasaları. *SETA*. Erişim Adresi: <https://www.setav.org/karsilastirmali-2012-ve-2014-misir-anayasalari/>
- Kapani, M. (2002). *Politika Bilimine Giriş (On dördüncü baskı)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kapar, M. A. (1998). *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kara, İ. (1986). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler I (İkinci baskı)*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011a). *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt: Islahat Fermanı Devri, 1856-1861 (Sekizinci baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2011b). *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt: Islahat Fermanı Devri, 1861-1876 (Yedinci baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2011c). *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907 (Yedinci baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (2017). *Osmanlı Tarihi, V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, 1789-1856 (Onuncu baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaman, H. (2013). *İslami Hareket Öncüleri (İkinci baskı)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Ş. (2014). *Siyasi İdeolojiler (İkinci baskı)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kassem, M. (2006, Ekim). Egypt: Politics in the New Millennium. *UNISCI (Research Unit on International Security and Cooperation) Discussion*

- Papers*, (12), 121-134. Erişim Adresi:
<https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72529/UNISCIKasem12.pdf>
- Kazak, C. (2018). *Devrimden Darbeye: Müslüman Kardeşler'in İktidar Tecrübesi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Khadduri, M. (1953, Haziran). The Role of the Military in Middle East Politics. *The American Political Science Review*, 47(2), 511-524. doi:
<https://doi.org/10.2307/1952036>
- Kingsley, P. (2013a, 16 Mayıs). Egypt 'Suffering Worst Economic Crisis Since 1930s'. *The Guardian*. Erişim Adresi:
<https://www.theguardian.com/world/2013/may/16/egypt-worst-economic-crisis-1930s>
- Kingsley, P. (2013b, 30 Haziran). Protesters across Egypt Call for Mohamed Morsi to Go. *The Guardian*. Erişim Adresi:
<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/30/mohamed-morsi-egypt-protests>
- Kingsley, P. (2014a, 26 Ocak). Egypt: 49 People Killed in Protests on Third Anniversary of Uprising. *The Guardian*. Erişim Adresi:
<https://www.theguardian.com/world/2014/jan/26/egypt-49-killed-protests-third-anniversary-uprising>
- Kingsley, P. (2014b, 3 Haziran). Abdel Fatah al-Sisi Won 96.1% of Vote in Egypt Presidential Election, Say Officials. *The Guardian*. Erişim Adresi:
<https://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt>
- Kirkpatrick, D. D. (2013, 3 Temmuz). Army Ousts Egypt's President; Morsi is Taken into Military Custody. *The New York Times*. Erişim Adresi:
<https://www.nytimes.com/2013/07/04/world/middleeast/egypt.html>
- Kramer, G. (2010). *Hasan al-Banna*. London: Oneworld Publications.
- Koçak, K. A. (2013). Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri. *Yasama Dergisi*, (23), 5-53.
http://www.yasadergisi.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/5-53.pdf

- Koyuncu, A. A. (2018). *İslamcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Köprülü, A. (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 169-190.
<https://dergipark.org.tr/egetid/issue/5032/68516>
- Köse, F. (2014). *Ortadoğu'da İslamcı Siyasetin Rolmodeli İhvan-ı Müslimin*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kur'an-ı Kerim Meâli (2010). (*Onbirinci baskı*) (H. Altuntaş ve M. Şahin, Çev.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kurt, V. (2014, 20 Ocak). Mısır'da Eskiye Doğru Yeni Adım: Darbe Anayasası. *SETA*. Erişim Adresi: <https://www.setav.org/misirda-eskiye-dogru-yeni-adim-darbe-anayasasi/>
- Kuzu, B. (1992). Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 335-369.
doi: http://dx.doi.org/10.1501/SBFder_0000001535
- Lavi, L. (2014, 10 Ocak). Egypt's Draft Constitution 2014: Focus on De-Islamization, Expansion of Military Power. *MEMRI (The Middle East Media Research Institute)*. Erişim Adresi: <https://www.memri.org/reports/egypts-draft-constitution-2014-focus-de-islamization-expansion-military-power>
- Leyne, J. (2012, 30 Kasım). Mısır: Anayasa Taslağı Bölünmüşlüğü Artırdı. *BBC Türkçe*. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121130_egypt_analysis.shtml
- Lia, B. (2014). *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu (Üçüncü baskı)* (İ. Toker, Çev.) İstanbul: Ekin Yayınları.
- Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF (2012, 24 Nisan). *International Crisis Group Middle East/North Africa Report* (No: 121), 1-31.
Erişim Adresi: <https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2014/09/29/Lost%20in%20Transition4-24-12.pdf>

- Maddex, R. L. (2007). *Constitutions of the World (Third Edition)*. Washington: CQ Press.
- Mahkeme Salonunda Yaşamını Yitiren Eski Mısır Devlet Başkanı Mursi Defnedildi. (2019, 17 Haziran). *Cumhuriyet*. Erişim Adresi: <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/1443767/mahkeme-salonunda-yasamini-yitiren-eski-misir-devlet-baskani-mursi-defnedildi.html>
- Mahmud, A. A. (2017). *Müslüman Kardeşlerde Eğitim Metodu* (M. E. Akın, Çev.) İstanbul: Nebevi Hayat Yayınları.
- Manaz, A. (2008). *Siyasal İslamcılık 1: Dünyada Siyasal İslamcılık*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Manfreda, P. (2019, 28 Ağustos). What Is the Arab Spring? An Overview of the Middle East Uprisings in 2011. *Thoughtco*. Erişim Adresi: <https://www.thoughtco.com/definition-of-the-arab-spring-2353029>
- Mansfield, P. (1967). *Mısır İhtilali ve Nasır* (E. Tuncalı, Çev.) İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Mansfield, P. (1973). *The Ottoman Empire and Its Successors*. UK: The Macmillan Press.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi* (Ü. H. Yolsal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). İslamcılık. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 5* içinde (s. 1400-1404). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Türkiye'de Din ve Siyaset. Makaleler 3 (Dördüncü baskı)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marsot, A. L. A.-S. (2010). *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne* (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Martin, R. C. (Ed.). (2004). *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*. New York: Macmillan Reference USA.
- Mehmedoğlu, M. S. (2006). *Ortak Akılla Düşünmek Meşveret Geleneğimiz ve Demokrasi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Mısır: Yeni Anayasa Taslağı Onaylandı. (2012, 30 Kasım). *BBC Türkçe*. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121129_egypt.shtml
- Mısır'da Gerginlik Sürerken ABD Mursi'yi Eleştirdi. (2012, 24 Kasım). *Amerika'nın Sesi*. Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/misirda-gerginlik-surerken-abd-mursiyi-elestirdi/1552212.html>
- Mısır'da Gözlemciler İzin Yok. (2005, 5 Eylül). *BBC Türkçe*. Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/09/050905_egypt_monitors.shtml
- Mısır'da Seçimin Galibi Sisi. (2014, 29 Mayıs). *Cumhuriyet*. Erişim Adresi: <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/76837/misirda-secimin-galibi-sisi.html>
- Mısır'ın 1971 Anayasası ile Bugünkü Metnin Karşılaştırılması. (2012, 23 Aralık). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/misirin-1971-anayasasi-ile-bugunku-metnin-karsilastirilmasi>
- Michaelson, R. (2018, 2 Nisan). Sisi Wins Landslide Victory in Egypt Election. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/02/sisi-poised-to-declare-landslide-victory-in-egypt-election>
- Mill, J. S. (2003). *Hürriyet Üstüne* (M. O. Dostel, Çev.) Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Miş, N. ve Telci, İ. N. (2013, Ağustos). Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi. *Ortadoğu Analiz*, 5(56), 20-29.
- Mitchell, R. P. (1993). *The Society of the Muslim Brothers*. New York: Oxford University Press.
- Moussa, M. (2017). Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu. V. Kurt (Ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset* içinde (s. 77-102). İstanbul: SETA.
- Mozaffari, M. (2007, Mart). What is Islamism? History and Definition of a Concept. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8(1), 17-33. http://pure.au.dk/portal/files/22326292/What_is_Islamism_

- Mursi'ye Karşı 'Sokak Savaşı'na Hazırlık. (2012, 27 Kasım). *NTV*. Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/mursiye-karsi-sokak-savasina-hazirlik,3iS5PHWzkU-jNcsJfj7N6g>
- Mursi Tartışmalı Kararnameyi İptal Etti. (2012, 9 Aralık). *Al Jazeera Turk*. Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mursi-tartismali-kararnameyi-iptal-etti>
- Muslim Brotherhood Tops Egyptian Poll Result. (2012, 22 Ocak). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/01/2012121125958580264.html>
- Müslüman Kardeşler Derneği Resmen Kapatıldı. (2013, 9 Ekim). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/musluman-kardesler-dernegi-resmen-kapatildi/212645>
- Müslüman Kardeşler Teşkilatı STK Oldu. (2013, 21 Mart). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/musluman-kardesler-teskilati-stk-oldu/263231>
- Nafi, B. M. (2012). *İslamcılık (Siyasal İslam ve Akımları)* (B. Aldıyaî, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Nazemroaya, M. D. (2012). Arap Âleminde 1848 Avrupa Devriminin Tekrarı mı? (N. Karabekir Çev.) B. Pınar ve R. Ulutaş (Ed.), *Ortadoğu Yalancı Bahar* içinde (s. 177-198). Ankara: Nitelik Kitap.
- Niyazi, M. (1996). *İslam Devlet Felsefesi (Dördüncü baskı)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Nordland, R. (2013, 19 Ağustos). Saudi Arabia Promises to Aid Egypt's Regime. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2013/08/20/world/middleeast/saudi-arabia-vows-to-back-egypts-rulers.html>
- Ocak, S. (2013, 5 Temmuz). Başbakan Erdoğan: Batı, Demokrasi Konusunda Sınıfta Kaldı. *Radikal*. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-erdogan-bati-demokrasi-konusunda-sinifta-kaldi-1140557/>

- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (Gözden geçirilmiş yirmi beşinci baskı)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Osman, F. (1991). *İhvan-İslam ve Demokrasi* (A. Ünlü, Haz.) İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ottoway, M. ve Hamzawy, A. (2011, 28 Ocak). Protest Movements and Political Change in the Arab World. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim Adresi: http://casdcenter.com/wp-content/uploads/2016/09/Protest_Movements_and_Political_Change_in_the_Arab_World.pdf
- Othman, D. (2011, 14 Mart). Army to Help Secure Vote on Constitution Changes. *Egypt Independent*. Erişim Adresi: <https://www.egyptindependent.com/army-help-secure-vote-constitution-changes/>
- Oweidat, N., Benard, C., Stahl, D., Kildani, W., O'Connell, E., Grant, A. K. (2008). *The Kefaya Movement: A Case Study of a Grassroots Reform Initiative*. Arlington, Virginia/ABD: RAND Corporation.
- Owen, R. (2014). Mısır ve Tunus: Diktatörlerin Devrim Yoluyla Düşürülmesinden Yeni Bir Anayasal Düzen Kurma Mücadelesine (M. İ. Saylık ve T. Demirtaş, Çev.) (F. A. Gerges, Ed.), *Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* içinde (s. 295-312). İstanbul: İyidüşün Yayınları.
- Özbadem, F. (2016). *Dünden Bugüne İslami Hareket*. İstanbul: Sude Yayınları.
- Özdemir, A. Y. (2016, Eylül-Ekim). 1952 Mısır'da Hür Subaylar Darbesi. *Ortadoğu Analiz*, 8(76), 33-35. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/8_yusufozdemir.pdf
- Öztuna, Y. (2004). *Osmanlı Devleti Tarihi, 1. Cilt: Siyasi Tarih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, H. (Ed.). (2016). *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1997). *Dinde Yeniden Yapılanmak (Kur'an'a Dönüş) (Yedinci baskı)*. İstanbul: Yeni Boyut.

- Öztürk, Y. N. (1998). *Kur'an'ın Temel Buyrukları (Emirler ve Yasaklar) (Dokuzuncu baskı)*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Öztürk, N. K. (2015). *Anayasa ve Devlet: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. İzmir: Albi Yayınları.
- Pargeter, A. (2016). *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara* (S. Çelik, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Parsons, W. ve Taylor, W. (2011). Arbiters of Social Unrest: Military Responses To the Arap Spring. Erişim Adresi: <http://www.usafa.edu/app/uploads/Arbiters-of-Social-Unrest-Military-Responses-to-the-Arab-Spring-Parsons-Taylor.pdf>
- Pfeffer, A. (2019, 17 Haziran). Mohamed Morsi Could Have Been Israel's Worst Nightmare, but Turned Out to Be More Pragmatic than Expected. *The JC (The Jewish Chronicle)*. Erişim Adresi: <https://www.thejc.com/comment/analysis/mohamed-morsi-could-have-been-israel-s-worst-nightmare-but-was-more-pragmatic-than-expected-1.485523>
- Pınar, F. (2015, Nisan). Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 133-153.
- Pierson, C. (2011). *Modern Devlet* (N. Kutluğ ve B. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Pioppi, D. (2011, 3 Şubat). Is There an Islamist Alternative in Egypt?. *Istituto Affari Internazionali Working Papers*. Erişim Adresi: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1103.pdf>
- Portre: Hüsni Mübarek. (2017, 24 Mart). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek>
- Presidential Election in Egypt. (t.y.). Final Report May-June 2012. *The Carter Center*. Erişim Adresi: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-final-presidential-elections-2012.pdf

- President Morsi Overthrown in Egypt. (2013, 4 Temmuz). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/20137319828176718.html>
- Primakov, Y. (2010). *Rusların Gözüyle Ortadoğu (İkinci baskı)* (O. Tezcan, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Profile: Mohamed Morsi. (2013, 21 Temmuz). *Al Jazeera*. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/20137314127329966.html>
- Platon (2017). *Devlet (Üçüncü baskı)* (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Quandt, W. B. (2016). *Camp David: Peace Making and Politics (Second edition)*. Washington: Brookings Institution Press.
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700-1922 (Second edition)*. New York: Cambridge University Press.
- Qutb, A. H. (2018, 23 Ağustos). Ayman Nour: Saudi Planned the Coup in Egypt, UAE Carried it Out. *MEMO (Middle East Monitor)*. Erişim Adresi: <https://www.middleeastmonitor.com/20180823-ayman-nour-saudi-planned-the-coup-in-egypt-uae-carried-it-out/>
- Ramazan, T. (2003). *İslam: Medeniyetlerin Yüzleşmesi, Hangi Modernite İçin Hangi Proje? (İkinci baskı)* (A. Meral, Çev.) İstanbul: Anka Yayınları.
- Ranko, A. (2012). *The Muslim Brotherhood and its Quest for Hegemony in Egypt: State-Discourse and Islamist Counter-Discourse*. Wiesbaden: Springer VS.
- Referendum in Egypt: January 2014 Constitutional Referendum. Frequently Asked Questions. (2014, 10 Ocak). *IFES (International Foundation for Electoral Systems)*. Washington. Erişim Adresi: https://www.ifes.org/sites/default/files/faq_egypt_constitutional_referendum_2014_final_1-9-14_final.pdf
- Religious Propaganda, Vote-Buying Flourish in Egypt Ahead of Vote. (2011, 18 Mart). *Egypt Independent*. Erişim Adresi:

<https://www.egyptindependent.com/religious-propaganda-vote-buying-flourish-egypt-ahead-vote/>

Reid, D. M. (1998). The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879-1882. M. W. Daly (Ed.), *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century* içinde (s. 217-238). Cambridge: Cambridge University Press.

Riedel, B. (2013, 7 Temmuz). Saudi Arabia Cheers the Coup in Egypt. *Brookings*. Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/opinions/saudi-arabia-cheers-the-coup-in-egypt/>

Riza, R. ve Karaman, H. (2015). *Gerçek İslam'da Birlik (Dördüncü baskı)*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Rizk, M. ve El Sharnoubi, O. (2013, 12 Aralık). Egypt's Constitution 2013 vs. 2012: A Comparison. *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/88644.aspx>

Rousseau, J-J. (2019). *Toplum Sözleşmesi (Yirmi beşinci baskı)* (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Roy, O. (1995). *Siyasal İslamın İflası (İkinci baskı)* (C. Akalın, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Rutherford, B. K. (2013). *Egypt after Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. Princeton: Princeton University Press.

Sallabi, A. M. (2010). *İslam'da Şûra* (H. Ünal ve B. Sağlam, Çev.) İstanbul: Ravza Yayınları.

Sander, O. (1997). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e (Beşinci baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sarıgül, H. (2016). *Demokrasi-İslam ve Ötesi*. İstanbul: Mana Yayınları.

Sarmış, İ. (2012). *Şûra'dan Saltanata, Teokrasiye ve Lâisizme "Yönetim."* İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

- Saygılıoğlu, N. ve Arı, S. (2003). *Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- SDE Editör. (2019, 18 Haziran). Muhammed Mursi Kimdir? *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE)*. Erişim Adresi: <https://www.sde.org.tr/ortadogu/muhammed-mursi-kimdir-haberi-10319>
- Seton-Williams, M. V. (1989). *A Short History of Egypt*. London: The Rubicon Press.
- Shapiro, S. M. (2009, 22 Ocak). Revolution, Facebook-Style. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2009/01/25/magazine/25bloggers-t.html>
- Sharp, J. M. (2012, 21 Haziran). Egypt: Transition under Military Rule. *Congressional Research Service Report for Congress*. Erişim Adresi: https://www.everycrsreport.com/files/20120621_RL33003_fbec57cc2e470cca3db5c8319660f3ed0a98bd32.pdf
- Sınmaz, K. (2019, Mayıs). Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum (Araştırma 102). *İNSAMER*. Erişim Adresi: https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_2201.pdf
- Singh, M. (2013, 25 Mart). Egypt's Economic Crisis: How To Help Cairo Help Itself. *The Washington Institute*. Erişim Adresi: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/egypts-economic-crisis-how-to-help-cairo-help-itself>
- Sinoue, G. (1999). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun* (A. C. Akkoyunlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Slackman, M. (2005, 12 Ağustos). Panel Clears 9 Candidates to Run Against Mubarak in Egypt. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2005/08/12/world/africa/panel-clears-9-candidates-to-run-against-mubarak-in-egypt.html>
- Slackman, M (2011, 24 Mart). Islamist Group Is Rising Force in a New Egypt. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2011/03/25/world/middleeast/25egypt.html>

- Soage, A. B. (2008, Mart). Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 9(1), 21-42. doi: <https://doi.org/10.1080/14690760701856374>
- Soru-Cevap: Mısır Anayasa Referandumunu. (2012, 11 Aralık). *Al Jazeera Turk*. Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/soru-cevap-misir-anayasa-referandumu>
- Şen, H. (2012). *Kemalist Modernleşme ve İslamcı Gelenek*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Dördüncü kısaltılmış baskı)*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şükür, S. (2005). İslam ve Demokrasi. *Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 223-238.
- Tamarod. (2013, 19 Ağustos). *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/2013/08/19/tamarod-pub-54917>
- Tanilli, S. (2007). *Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş (Dördüncü baskı)*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2011). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri (Altıncı baskı)* (F. Demirci, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Tekin, Ö. (2006). Şûra Kavramı ve Siyasi Niteliği, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, *Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Tekin, Y. ve Akgün, B. (2005). İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 6: İslamcılık (İkinci baskı)* içinde (s. 652-663). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Telci, İ. N. (2011, Nisan). 6 Nisan Hareketi: Yeni Bir Sosyal Aktivizme Doğru mu? *Ortadoğu Analiz*, 3(28), 98-106.
- Telci, İ. N. (2012). Mısır 2011. K. İnat, M. Ataman, F. Aydın, B. Yıldırım (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2011* içinde (s. 213-256). İstanbul: Açılım Kitap.

- Telci, İ. N. (2013). *Mısır Devrimi Sözlüğü: Devrim, Darbe ve İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Telci, İ. N. (2014). Mısır 2012. K. İnat ve M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2012* içinde (s. 183-215). İstanbul: Açılım Kitap.
- Telci, İ. N. (2015a). Mısır 2013. K. İnat ve M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2013* içinde (s. 163-192). İstanbul: Açılım Kitap.
- Telci, İ. N. (2015b). Mısır 2014. K. İnat ve M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2014* içinde (s. 141-166). İstanbul: Açılım Kitap.
- Telci, İ. N. (2018). Mısır-Rusya İlişkileri ve Sisi'nin Denge Siyaseti. İ. N. Telci (Ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına* içinde (s. 291-307). İstanbul: SETA.
- Tezcan, T. (2010). Kur'an'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (t.y.) Mohamed Morsi. President of Egypt. *Encyclopaedia Britannica*. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/biography/Mohamed-Morsi>
- Tıgılı, İ. (2011). *Mısır'da Sosyal Hareketler: Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler*. İstanbul: DÜBAM Yayınları.
- Tignor, R. L. (2011). *Egypt: A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
- Torun, Y. (2005). *Demokrasi ve Cumhuriyet*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Translation of President Morsi's Latest Constitutional Decree. (2012, 9 Aralık). *Ahram Online*. Erişim Adresi: <http://english.ahram.org.eg/News/60116.aspx>
- Turan, Ö. (2018). *İslamcılık: Tarihçesi ve Fikir Örgüsü (İkinci baskı)*. İstanbul: Hida Yayıncılık.
- Tür, Ö. (2009, Ekim). Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(41), 183-194.
- Türkan, T. (2001). *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri: İslam ve Batı Hukuk Düşüncesi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Uygun, O. (2017). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar (Üçüncü baskı)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi, II. Cilt: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar (Onuncu Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülger, İ. K. (2016, Temmuz). Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 131-151.
- Varol, A. (2013). *Müslüman Kardeşler'e Yönelik Eleştiriler ve Cevaplar*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset (A. Timuçin ve M. Sert, Çev.)* İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Whitaker, B. (2005, 10 Eylül). Mubarak Wins With 88% of Vote. *The Guardian*.
Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2005/sep/10/egypt.brianwhitaker>
- Wickham, C. R. (2013). *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*. Princeton: Princeton University Press.
- Winter, M. (1992). *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*. London and New York: Routledge.
- Wittes, T. C. (2005, 24 Ağustos). The 2005 Egyptian Elections: How Free? How Important? *Brookings*. Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/research/the-2005-egyptian-elections-how-free-how-important/#cancel>
- World Reaction to the Ousting of Egypt's Mohammed Morsi. (2013, 4 Temmuz). *BBC News*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-23175379>
- Yargıcı, A. (2007, Ocak-Nisan). Kur'an'a Göre Şûrâ ve Demokrasi. *Dini Araştırmalar*, 9(27), 171-183.
http://isamveri.org/pdfrg/D01949/2007_27/2007_27_YARGICIA.pdf

- Yavuz, B. (2009). Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 283-302.
- Yavuz, C. ve Erduramaz, S. (2012). *Arap Baharı ve Türkiye: Orta Doğu'da Kırılan Fay Hatları*. (C. Yavuz, Ed.), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yıldırım, R. ve Abdulcelil, T. (2012, Ocak). Kim Kimdir?: *Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya*. Ankara: SETA.
- Yılmaz, A. (2000). *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yılmaz, H. (2014). *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler (Yedinci baskı)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, T. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'e*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yorulmaz, S. (2013, Eylül). *Mısır'da Son Dönemde Önde Gelen Laik-Liberal-Solcu Hareketler* (Rapor No: 167). Ankara: ORSAM.
- Zahid, M. (2010). *The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis. The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East*. London • New York: Tauris Academic Studies.
- Zengerle, P. (2014, 14 Ocak). U.S. Spending Bill Restores Aid to Egypt, includes \$1.5 Billion. *Reuters*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-usa-aid/u-s-spending-bill-restores-aid-to-egypt-includes-1-5-billion-idUSBREA0D16Z20140114>
- 2012 Egyptian Parliamentary Elections. (2015, 22 Ocak). *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/2015/01/22/2012-egyptian-parliamentary-elections-pub-58800>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ahmet Ali UGAN

Doğum Yeri: Fethiye

Doğum Tarihi: 1987

Medeni Hali: Bekar

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans: Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Yüksek Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi ABD